ANTIQVARISK TIDSKRIFT

FÖR

SVERIGE.

UTGIFVEN AF KONGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIQVITETS AKADEMIEN

GENOM

BROR EMIL HILDEBRAND.

ANDRA DELEN.

STOCKHOLM
IWAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI
1869.

FÖRORD.

Fortsättningen af denna Tidskrift har blifvit fördröjd derigenom att undertecknad, som skulle besörjt dess utgifvande, måst under de senast förflutna åren, vid sidan af de ordinarie, ständigt vexande embetsgöromålen, företrädesvis egna tid och krafter åt ett annat för den nordiska och särskildt den Svenska fornforskningen vigtigare företag. Sedan Kongl. Maj:t i slutet af år 1863, i hufvudsaklig öfverensstämmelse med ett af särskilda kommiterade afgifvet förslag, i nåder bestämt, att bottenvåningen i Nationalmusei-byggnaden skulle upplåtas åt Statens Historiska Museum och Kongl. Myntkabinettet, beslöt Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademien, som öfver dessa samlingar eger öfverinseende, åt mig lemna oinskränkt uppdrag, att, i enlighet med den plan jag framlagt, vidtaga de åtgärder, jag kunde finna tjenliga med afseende på förändringar af väggar, dörrar m. m., de särskilda lokalernas inredning för sina olika ändamål, flyttningen af de under föregående åren betydligt ökade, men, i följd af bristande utrymme, till största delen magasinerade samlingarne och dessas anordning på ett sätt, som kunde tillfredsställa på samma gång vetenskapens och skönhetssinnets fordringar. Dessa arbeten, vid hvilka jag ständigt måst vara närvarande, hafva fortgått sedan år 1864, ehuru tidtals afbrutna genom 1866 års Industri- och Konstexposition, för hvilken en provisorisk anordning måste

vidtagas, genom resor i offentliga uppdrag, antiqvariska forskningar i landsorterna, och någon gång genom sjukdomsförhinder. Under sådana förhållanden har icke mycken tid varit öfrig för andra vetenskapliga arbeten.

Tryckningen af den nu utgående andra delen började redan år 1867, men har af anförda orsaker måst afbrytas. Den skulle icke heller nu kunnat fulländas, om jag icke hade kunnat uppdraga fortsättningen åt min son D:r H. O. H. Hildebrand, som icke blott besörjt tryckningen, utan jemväl lemnat egna bidrag till delens fyllande.

Ehuru de senaste årens öfveransträngning och träget arbete i otjenliga embetsrum för mig medfört brutten helsa, har jag dock anledning förmoda, att Tidskriften, fastän icke bunden till viss tid, skall utan alltför stora afbrott kunna fortsättas.

Stockholm i December 1869.

Bror Em. Hildebrand.

INNEHÅLL.

RÄTTELSER.

Sid.	197,	rad	13	står:	Ålandsfjärden	läs:	Älandsfjärden
»	197,	»	36	»	ligger	»	ligga
»	208,	»	41	»	läras	»	läsas
»	209,	»	15	»	klippan	»	klippen
»	336,	»	30	»	100	»	134
»	397,	»	4	»	*matyrum*	»	*martyrum*

Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under år 1864.

Till Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademien.

Det år, för hvilket Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen nu går att afgifva offentlig redogörelse, kan med allt skäl anses såsom det mest gynsamma under Föreningens åtta-åriga tillvaro. I betraktande af den mängd påräknade årsafgifter, som uteblifvit, kan man väl icke säga att Föreningens sträfvanden i allmänhet haft att glädja sig af någon särdeles uppmuntran från provinsens innebyggare; men deremot hafva de bland Föreningens ledamöter, hvilkas intresse för bevarandet af fäderneslandets minnen redan förut manat till verksamt deltagande i Föreningens arbeten, genom de under det nu tilländalupna året inlemnade skrifter och bidrag, tillräckligt visat att deras nitälskan för den fosterländska sakens framgång befunnit sig i ständig tillväxt. Dessa medarbetares antal har också ökats, och mest ur just den klass, hvars seder och lif, urgamla föreställningssätt, språk och minnen utgöra ett af de närmaste föremålen för Föreningens forskningar. Hvilka goda upplysningar redlige dannemän med intresse för saken och någon förmåga att skriftligt redogöra för sina iakttagelser kunna lemna, derpå skall längre fram i denna berättelse anföras tillfyllestgörande bevis, och

det är således en glädjande företeelse att sådane både kunna och vilja lemna Föreningen sitt biträde.

Arbetena för samlandet af Nerikes folkspråk hafva under det förflutna året fortgått, men samlingarne endast ökats med några smärre ordlistor, ej förtjente att här särskildt omnämnas. Dock har Föreningen från arfvingar efter framledne Brukspatronen J. W. Grill,*) hvilken, i flera år ledamot af denna Förening, egnat folkspråket bland innebyggarne å den på gränsen emellan Nerike och Östergötland belägna Tylöskogen en oaflåtlig uppmärksamhet, erhållit löfte att få sig tillsända de anteckningar öfver tungomålet på denna gränseskog, han länge samlat, och hvilkas ordnande för öfverlemnande till Föreningen var ett af hans sista arbeten. Detta bidrag har emedlertid icke ännu inkommit, men då det snart torde kunna emotses, har Föreningen icke ansett sig böra med tystnad förbigå löftet om en för henne så kär och tvifvelsutan värderik gåfva.

Har skörden af märkeligare ord och talesätt sålunda ej varit så rik, som under de närmast förflutna åren, så har samlingen af det äldre folklifvets mer och mer förbleknande minnen deremot vunnit en betydlig tillökning. Bland de bidrag härtill, som under det sista året inkommit, må i främsta rummet nämnas de syn-

---

*) *Jean Wilhelm Grill*, född på Mariædam i Nerike den 10 Oktober 1815 och död i Stockholm den 5 Mars 1864, härstammade från en Italiensk, sedermera uti Tyskland bosatt och under Konung Gustaf II Adolfs tid från Holland hit inflyttad slägt, hvaraf många medlemmar vunnit stort anseende inom den industriela, kommerciela och vetenskapliga verlden. Utrymmet medgifver ej att här egna några minnesord åt den nu hädangångne flitige medarbetaren, hvilken såsom naturforskare vunnit ett aktadt namn, såsom fornforskare efterlemnat rika samlingar och såsom menniska varit älskad och värderad af alla, som egde lyckan af hans personliga bekantskap. Vi vilja här endast nämna att de fornsaker han i lifstiden samlat utgöra, oberäknadt fragmenter, 341 N:r, samt att dessa till största delen äro funna i Nerike, hvaraf synes att denna provins ej är så fattig i detta afseende som man velat antaga. Enligt den aflidnes förordnande skola dessa samlingar bibehållas i Grillska slägten.

nerligt rikhaltiga anteckningar om Jernboås socken och dess befolknings seder och lif, som Föreningen fått emottaga af Skogvaktaren under Petersfors bruk P. E. Eriksson. Utom några språkliga anteckningar af endast underordnadt värde omfattar detta bidrag förträffliga skildringar af folkets seder och bruk vid bröllop, begrafningar, barndop samt vid Jul-, Påsk-, Valborgsmesso-, Midsommars- och Larsmesso-högtiderna, hvarvid med berömvärd fullständighet och noggrannhet redogöres ej blott för sjelfva sättet för dessa högtiders firande förr och nu, såväl hos de förmögnare bergsmännen, som hos den fattigare befolkningen, utan äfven för all den vidskepelse och öfvertro, som dermed varit förenad. Derefter följer en fullständig beskrifning på klädedrägten i äldre tider med jemnförelse af en tjenstedrängs och en pigas olika utstyrsel förr och nu, hvilken är särdeles intressant, då författaren dermed visar, att efter noggrann värdering kostnaden för en drängs kyrkoklädnad med 156 rdr 50 öre, samt för en väl utstyrd pigas helgdagsdrägt med 85 rdr öfverstiger värdet af dylika drägter för 25 år sedan. Utom detta bidrag till lyxens historia lemnas, såsom motstycke till den uti skriften »Ur Nerikes folkspråk och folklif» efter Bergmästaren Bergenskölds anteckningar införda matordning från 1770-talet, en dylik spisordning för tjenstefolket i Jernboås nu för tiden, hvaraf synes att lefnadssättets förfining hållit någorlunda jemna steg med klädedrägtens, och, om man besinnar att den Bergensköldska matordningen gällde nästan lika mycket för bergsmännen sjelfva som för deras arbetare, till och med gått ännu längre, då dessas lefnadssätt — förmodligen och som man väl bör hoppas i följd af stigande välstånd — under dessa 25 år undergått en total förändring. Efter denna matordning följer en skildring af folkets lynne och karakter i vackra drag och med en fyndig-

het i uttrycken, som är förvånande, samt beskrifning på några vid samqväm brukliga dansar och lekar äfvensom några smärre visor. Det som dock förlänar denna vidtomfattande skrift dess största antiqvariska värde är dock de der meddelade huskurer, böner och vidskepliga läsningar, hvaraf några torde förtjena att här meddelas:

»Mot brännsår.»

»Det brända stället öfverstrykes med olja uppblan-
»dad med smält beck från en kyrkoklocka, under läsning
»af följande vers tre gånger:

»Det kom eld af himlen ner,
»Och vatten af hårda hälle,
»Då kom djefvulen upp af djupan dy
»Och trädde sig deremellan;
»Han måste dock vika och eld mig ta
»i de tre namn etc.»

»Att släcka vådeld.»

»Man tager ett kärl fylldt med vatten, går dermed rundtomkring brandstället och låter vattnet rinna, under läsning af följande vers:

»Vår Herre Jesus gick der fram,
»Der vådeld brann,
»Tog vatten och släckte i Fadrens namn;
»Och nu skall han stanna den eld försvann
»I kraft af dessa tre heliga namn.»
o. s. v.

»Att freda kreatur från trollens mjölkharar.»

»Påskmorgonen tager man en svafveltråd, lägger
»den uti mjölkbyttan, tänder eld derpå och röker byt-
»tan under läsning af följande vers:

»Nu skall du hafva din fyllnad qvar
»I alla dar,

»Och kon sitt mod
»För Jesu blod.»
o. s. v.

»Att fästa en tjuf, som tager något ute på marken eller ur giller.»

Utom några försigtighetsmått, som ej väl egna sig att här meddelas, nyttjas följande läsning:

»Här skall han bli qvar,
»Som något tar,
»Och stilla stå,
»Och aldrig gå;
»Ja så stilla,
»Som Jesus stod
»I Jordans flod.»
o. s. v.

»Att vinna en rättegång.»

»Man tager en liten orm i ett kärl och för honom »med sig till kyrkan att han får höra messan tre gånger »(tre söndagar å rad) derefter dödas han och lägges »under foten i venstra skon, och med denna fot stiger »man först öfver tröskeln in uti tingssalen, under det »man för sig sjelf mumlar följande besvärjelse:
»Nu skall jag i tingsstugan gå;
»Alla mina motståndare skola vara dumma som stenar
»Mig och ingen till någon mena.»
o. s. v.

Till de här meddelade läsningarne och bruken, hvaraf den uppmärksamme betraktaren finner, huru gammal hedendom och katolsk vidskepelse är blandad i vår nationela öfvertro, samt hvilket rikt fält här öppnar sig för den kulturhistoriska forskningen, har Skogvaktaren Eriksson sedermera lemnat ett supplement, hvaruti han ytterligare meddelar 14 sådana, brukade vid kol-

ning, tackjernsblåsning, stångjernssmide m. m., hvilka framdeles skola offentliggöras uti den fortsättning af skriften »Ur Nerikes folkspråk och folklif», som Föreningens Sekreterare på uppmaning bereder. I samma supplement meddelas äfven närmare beskrifningar på de i Jernboås brukade dansarna »Kas ut», »Gråsvegder», »Klappdansen» samt gubbpolskan »Dansa vackert och niga bra» jemte de dertill hörande melodier i notskrift och slutligen en kort beskrifning öfver Jernboås socken och dess kyrkas märkvärdigheter. Då författaren till detta förtjenstfulla och vidtomfattande bidrag är torpare och skogvaktare samt i egentligaste mening en man af folket, som sjelf förskaffat sig den bildning, hvarom hans skrift lemnar det vackraste vitnesbörd, torde följande med diplomatisk noggrannhet återgifna utdrag af hans beskrifning på det enda anmärkningsvärda minnesmärke från äldre tider, som finnes inom Jernboås socken, eller altarskåpet i kyrkan här få meddelas: »Jag vill nämna det märkvärdigaste, som är den »gamla altartaflan, stående i en vrå af kyrkan, undergår »nu förgängelse och vandalism. Hon har varit i tvenne »afdelningar, troligen ett mycket gammalt arbete, kan»ske inköpt från någon äldre kyrka. Det har varit ett »så kalladt apostlaskåp. Bilderna äro helt upphöjdt ar»bete; i nedre afdelningen omkring 2½ fot, i öfre 1½ fot »höga. De hafva nu under tiden blifvit mycket lemlä»stade och sönderbrutna. Nedre afdelningen föreställer »Maria med Jesusbarnet, sittande på en stol. På ena »sidan står frälsaren med sina fem blodiga sår, och på »den andra en qvinna med ett svärd och en bok tram»pande på en sorts menniska, som ligger under hennes »fötter. Öfre afdelningen föreställer de 12 apostlarne; »men jag känner icke igen dem, utan jag beskrif»ver dem, som de står: 2 st. har nycklar, en staf, en »segerfana, en fackla, en spjut, en knif, en såg, en svärd,

»en timglas, en med bok, en med en sorts boge. Detta »på högra armen; på den venstra bära de alla likasom »en tegelsten i miniatyr, troligen till uppmurning af »Kristi kyrka på jorden, som de blifvit beordrade att »göra. Jesusbarnet har en liten blå fogel i handen, »om det skall vara den, som står i hans barndomsbok »att han satte lif uti medan han var barn, och hvilken »han gjorde af lera?»

Af detta utdrag synes att man numera — tack vare en stigande folkupplysning — mången gång af mannen i vadmalsrocken kan erhålla långt bättre och säkrare upplysningar än på officiel väg, samt att det är nödvändigt att den antiqvariska forskningen söker draga till sig det egentliga folket, hvarifrån mycken hjelp kan vinnas vid de förarbeten, hvars resultater forskaren och vetenskapsmannen sedan skola tillgodogöra.

Utom detta större bidrag har Föreningen från flera håll fått emottaga uppteckningar af sånger och sägner samt hvarjehanda andra kulturhistoriska meddelanden. Studeranden vid Upsala universitet J. Wahlfisk har lemnat en uppsats om den gamla allmogedrägten i Fellingsbro, hvilken drägt anses förskrifva sig från frihetskriget under Engelbrekt, då Fellingsbro- och Näsby-bönderne varit bland de raskaste och oförtrutnaste af hans medhjelpare. Denna gamla sägen vinner i trovärdighet deraf, att man uti Fellingsbro kyrka funnit ett konungabref af Konung Carl XI, hvaruti denna drägt, som för församlingen återkallar så ärofulla strider och händelser, till allmänt begagnande påbjudes, och ej får vid vite afläggas, hvilket kongl. mandat sedermera af Konung Carl XII förnyades. Men oaktadt dessa konungsliga påbud, och ehuru församlingen på allmän sockenstämma år 1793 öfverenskommit att den ej skulle bortläggas, samt Konung Carl XIV Johan, som på genomresa uppvaktats af Fellingsbrobönder iklädde den gamla soc-

kendrägten, förklarat densamma för en synnerlig hedersdrägt, som väl förtjente att bibehållas, är den nu nästan alldeles aflagd. Med kännedom af allmogens drägt på Engelbrekts tid kan man väl ej påstå att den emotstått all inverkan af förändrade tiders olika smak; men att den svarta tröjan, med dess röda ståndkrage och uppslag, kantade med svart sammet, röda tumsbreda list utmed häktraden, hela skört och korta lif utan knappar, ej mycket afviker från den ursprungliga, ehuru skörtens längd under tidernas lopp så ansenligt ökats, torde nästan kunna sättas utom tvifvel. Så torde förhållandet vara äfven med det gröna lifstycket och de nationela gula skinnbyxorna, hvartill dock under äldre tider sannolikt äfven hört svarta s. k. snösvepor eller damasker. Då en skarpskyttecorps inom socknen upprättades, lärer förslag varit framställdt att upptaga den gamla socknedrägten, men oaktadt denna med nödiga förändringar på en gång kunnat bringas till större öfverensstämmelse med den ursprungliga drägten och dock lämpas efter nutidens fordringar, så föll dock detta förslag af skäl, som äro Föreningen obekanta, men som dock synas bevisa, att den gamla hedersdrägten numera förlorat all betydelse, likasom de historiska minnen, man dermed velat bevara. Af samma hand har Föreningen fått emottaga en hel sagocykel om ett nu försvunnet, men förut länge i folktron lefvande troll, som under namnet »Ysäters Kajsa» under flera generationer uppenbarat sig på många ställen inom Askers härad, samt några sägner från Fellingsbro och beskrifning öfver tvänne medeltidsminnen uti socknens kyrka, hvilka i afskrift bilagts hans här nedan omnämnda beskrifning öfver Fellingsbro sockens fornlemningar. Pastor O. G. Blomberg i Götlunda har lemnat uppteckningar af sägner om kyrkobyggnaden i Lillkyrka, guldkitteln vid Högby och guldvagnen i Wadbacken i Götlunda. Genom

pastor A. Wætter hafva några sägner, ordspråk och smärre visor erhållits från skomakaren A. Fallqvist i Kihl; och en timmerarbetare A. Johansson från Hjulsjö socken har, med löfte att framdeles öfversända de vidskepliga läsningar, sånger, sägner och sagor, han kan uppsnappa, inskickat en Finsk besvärjelse emot getingsting, medel till kreaturs tryggande, beskrifning på det mystiska sättet att bereda s. k. droppstål, som haft så stor betydelse och så vidsträckt användning uti vår nationela öfvertro, tvänne sägner från Jönshyttan i Hjulsjö, och en af honom sjelf författad didaktisk visa, hvarjemte han, uti ett Föreningen egnadt qväde tolkat sin tacksamhet för Föreningens sträfvanden att göra folket bekant med dess egna minnen. Äfven en annan danneman från samma socken, snickaren Israel Mört, bördig från Säfsens finnmark, har insändt några vidskepliga förfaringssätt och försigtighetsmått vid jagt, läsningar emot ormbett, brännskador och till nyköpta kreaturs tryggande, samt följande vers, som bör användas vid metning, hvarje gång man satt ny mask på kroken, och sedan man först spottat derpå tre gånger:

»Aborr' i roka,
»Napp i mina kroka!
»Mörten blå,
»Häng dig på!
»Löga i vik,
»Kom nu hit!»

Utom hvad nu uppräknade personer lemnat, har Föreningens Sekreterare från skiljda håll fått emottaga en mängd smärre bidrag, deribland åtskilliga visor, som icke kunna frånkännas en ganska hög ålder, samt efter muntligt föredrag upptecknat både sånger och sägner, hvilka uti den här förut omnämnda fortsättningen af skriften »Ur Nerikes folkspråk och folklif» komma att intagas.

Under en längre tids vistelse i hufvudstaden har Föreningens Sekreterare varit i tillfälle att taga afskrift af en del äldre handlingar rörande Nerikes fornlemningar, hufvudsakligen bestående af presterskapets, häradshöfdingars och fogdars uppgifter om härvarande forntida minnesmärken. Bland presterskapets berättelser, som infordrats år 1667, saknas visserligen uppgifter från flera socknar, särdeles inom Vester-Nerike; men flertalet vitna dock om en uppriktig nitälskan för våra fornlemningar, och på många ställen har Pastor icke åtnöjt sig med blott de upplysningar, som af sockneborne på allmän sockenstämma kunnat inhemtas, utan sjelf med kyrkovärdarne och sexmännen dragit omkring i socknen och undersökt fornlemningarne. Bland sådana uppgifter, som lemna fullständiga och tillförlitligare underrättelser i detta fall, må nämnas L. Bronnii för Sköllersta socken, N. Zenii för Stora Mellösa och Norrbyås, N. Ulmpagii för Lennäs, L. Bolini för Hofsta, Sam. Hallmans för Götlunda och C. Hisinghs för Fellingsbro. Stundom meddelas äfven en eller annan sägen. Så till exempel berättar Bolinus att »i Kiuse gärde ståår en »stoor högh steen, nembligen 7 fampnar högh och 18 »fampnar omkring nedan, säijes wara en groop mit up j »honom, der som skal haffua stådt en kättil full medh »silfver och penningar, dijt upp långe sedan tvenne gamble »studenter haffua vilja klifvit på een steega at samma skatt »hempta, men när dee kommo uppå stenen äre dee för»svundne, man veet aldrig hvart, och stegan funnen »igen pass en fjerdingsväg derifrån vidh Hjälmaren på »een ängh, som kallas Ælnaa. Denne steen haffuer en »Jättinna, benämpdt Helja (derföre kallas han och Hel»jasteen), som skall haffua stådt på Amboberget i Kijl »socken vijdh pass en mijl derifrån, med sit håårband »dijt sliungat (som seijnen derom än går), viljandes der»med sliunga omkull och medh samma steen nederslå

»Hofstad kyrkia, när hon först upbygdt war». Om Wiby berättar Sundelius att socknen, som han kallar Wijdby, deraf bekommit sitt namn att »en munck hafver begynt »en kiörkia, på en liten holme haart vijdh (nuvarande) »kiörkian, vijd nampn Borholmen, der och rudera ännu »finnas aff muren, och wijken derhoos kallas Klockewij- »ken, där en klocka säges vara neder sunken, men om- »sijder, der hans upsåt inthet kunnat winna sin fram- »gångh, lade han penningar i en stock och kastade uthi »siön, den der säges hafva stadnat i en wijdebuske, un- »de et nomen et templi ædificatio». I denna berättelse återfinner man det gamla hedniska bruket att låta en stock (i äldre tider högsätespelaren) utvisa ny byggnadsplats, hvilket torde länge nog bibehållit sig äfven under medeltiden, att döma af denna och berättelsen om Stockholms första uppbyggande samt många andra liknande sägner. Men hvad angår den af berättaren på fri hand försökta härledningen Wijdeby af Wide i st. f. Wiby af Wi, heligt ställe, så torde den med skäl böra förkastas, helst just den anförda sägnen visar, att det ställe, der socknens äldsta bygd uppstod, blifvit helgadt efter gammal sed. Likasom så många andra och lärdare yrkesbröder från denna tid, har han ansett ortnamnens härledning af så stor vigt, att han dervid nästan alldeles förgätit att uppgifva sjelfva fornlemningarne; och ehuru hans öfriga härledningsförsök äro lika misslyckade som det redan omnämnda, förtjena de dock att anföras till en varning för dem, som utan insigt i det äldre språket kunna känna frestelse att träda i Sundelii fotspår. Sålunda förklarar han Grimstens härads namn deraf, att uti Söderby hammar, der Konungarne fordom hållit möten och landsting, funnits en genomborrad sten, der de bundit sina hästar, kallad »grimmesteen»; och Tiveden, som af honom benämnes »Tijdhwegen», kallas så af »tijdelig, at den långe wegen

»öfver skogen fordrar en tijdelig reesa», eller ock af »Tijdewedh» eller »tijdewedhsbast», som enligt hans uppgift »på den orthen något mehr är at finna». Utom presterskapets berättelser funnos bland f. d. Antiqvitets Collegii handlingar ett register öfver Vestra Nerikes fornlemningar af Oloff Brobiärg, men ytterst kort och knapphändigt; och af ingifne protokoller syntes att Häradshöfdingen Erik Lagerqvist vid de häradsting, han år 1683 hållit, öfver allt »ransakat efter sådane manuscrip»ter, monumenter och antiqviteter, som Collegium de»sidererar». De af honom insände protokollsutdragen meddela dock föga annat än hvad presterskapet redan förut anmält, och endast inom Noraskoga härad, hvarifrån ingen uppgift förut lemnats, hade nämnden något nytt att meddela. Den uppgaf att det fanns »een trehörnig steen»muur på Skrorsjö höjden i Juhlsiö sochn» samt »een »skantz widh Skiermare boda, som effter gammal sägn »kallas Tijstaborg, hvarest een skal hafva bodt, som »warit kallad Hoglösen och hans hustru Tijsta, men han »skal af åskiedunder vara igjell slagen uppå en måsa, »som kallas hoglöse måsan». Dessa fornlemningar finnas ännu qvar, och om trehörningen på Skrorsjö höjden har timmerarbetaren Johansson lofvat insända närmare upplysningar samt uppgift på dess storlek och närvarande utseende. Äfven ur Perengskiöldska samlingarne har Sekreteraren afskrifvit hvad som rörer Nerike, och detta är jemnförelsevis obetydligt, samt inskränker sig till några korta anteckningar om klostren vid Riseberga och i Örebro, bidrag till lagmans- och häradshöfdinge-serierna under medeltiden, afskrifter af permebref, samt smärre anteckningar, afritningar af runstenar och andra fornminnen, hvilka kopierats. Bland dessa sednare må nämnas tvänne afteckningar af den oförklarliga inskriften på Hammars kyrkoklocka, samt en af Bodarne kyrkomur, å hvilken ritning stod antecknadt, att inom den-

samma muren hade Sal. Anthony Boy låtit uppföra ett träkapell (nuvarande Bodarne kyrka), hvaraf vill synas, som om muren varit en lemning efter det gamla s. k. Ramundaboda kloster, i fall man ej föredrager Peringskiölds egen åsigt, att muren varit uppförd till värn om de kongligas läger på deras resor öfver Tiveden.

Samlingarne till ett Diplomatarium Nericience hafva under det förflutna året ökats med många afskrifter af äldre handlingar. Under sin vistelse i Stockholm har Föreningens Sekreterare, dels efter originalbrefven, men till största delen efter äldre kopior*), afskrifvit 52 bref, hvilka dock alla äro yngre än 1350, emedan man kan hoppas att vårt Svenska Diplomatarium snart skall upphinna detta år. Af dessa, hvilka till största delen röra Riseberga kloster, men äfven omfatta en del andra köpegåfvo- och bytesbref rörande gods i Nerike, torde några förtjena att här särskildt nämnas och närmare belysas. Så finnes deribland ett bref af Biskop Thord i Strengnäs, dateradt den 15 Februari 1384, hvaruti Riseberga kloster, som af krigens hvälfningar (guerrarum commotiones), gudlösa menniskors röfverier och gästfrihetens kränkande blifvit försänkt uti sådant armod, att nunnorna — såsom Biskopen ej blott af trovärdiga personer hört, utan vid besök derstädes sjelf funnit — saknade kläder och bröd för dagen, hugnas med annexion af Hackvads församling samt tillförsäkras den deraf utgående biskopstionden, dock under vissa förbehåll och emot vederlag af jord i Thorsharghe (Thorshälla) och

*) Härigenom förminskas visserligen i väsentlig grad afskrifternas värde, och någon beskrifning eller afteckning af de vid originalbrefven fästade sigiller har ej kunnat lemnas. Men då originalhandlingarne ej fingo uttagas, och afskrifvaren måste använda de stunder, hans tjenstgöring lemnade fria, som ej alltid infölle på de tider, då Riks-Archivet och Kongl. Bibliotheket voro för allmänheten tillgängliga, var detta nödvändigt. I annat fall hade ej heller detta arbete kunnat fortgå äfven under den tid, afskrifvaren vistades på Ulriksdal.

Wallby socknar i Södermanland. Med kännedom af de rika donationer i löst och fast, hvarmed detta kloster under årens lopp af fromma själar ihogkommits, måste en sådan underrättelse, hvars sanningsenlighet icke kan betviflas, med skäl förefalla besynnerlig, och det torde derföre vara nödigt att ur de sparsamma underrättelser som finnas bevarade från denna oroliga tid, söka utfinna de okända anledningarne härtill. Klostrets förnämsta rikedom bestod af donerad jord, hvilken var bortlemnad till landtbönder på billiga vilkor och ofta med ärftlig besittningsrätt. Men under de borgerliga krigen och det tillstånd af laglöshet och oreda, som utmärkte denna tid och i synnerhet Konung Albrekts regering, är det väl sannolikt, att de årliga skatterna ej alltid kunnat af klostrets sysslomän indrifvas, helst de mägtiges inkräktningslystnad ofta gjorde klostrets eganderätt stridig, och landtbönderne ständigt hemsöktes af partigängares och i synnerhet de Tyska knektarnes rofferier. Dessa naturliga och oundvikliga följder af den rubbade samhällsordningen torde således väl hafva bidragit till förminskande af klostrets inkomster; men kunna icke ensamt hafva framkallat det djupa armod, hvaruti Biskopen funnit detsamma försänkt, i synnerhet som brefvet synes antyda bestämda våldsbragder, hvaraf sjelfva klostret blifvit hemsökt. Några krigsrörelser i dessa trakter äro ej kända under de närmast föregående åren. Visserligen företogo Danskar och Norrmän, i förening med Konung Magni Svenska anhängare, under högsommaren år 1380 plundringståg till Vestergötland, hvilka äfven sträckt sig till Småland och Nerike, der Örebro stad uppbrändes*); men då Konung Magni trogne anhängare och

*) Vi hafva grundat dessa uppgifter på P. A. Munchs auktoritet, ehuru icke utan tvekan, då de kronologier, han följt, icke äro fullt ense om året. Att Jönköping brändes detta år af fienden bestyrkes af bref i stadens archiv, men förhållandet med Örebro är ej lika säkert. En

hjelpare, den rike Marsken Erik Kettilsson (Puke) varit detta tågs förnämste, om också ej uppenbare ledare, kan man svårligen antaga, att det kloster, han så rikt begåfvat, hvars synnerlige befordrare han städse varit, och der han ingifvit sin egen dotter Elisif, skulle kunna haft skäl att klaga öfver plundring och kränkt gästfrihet af män, som svurit hans fana. Fast mera är det troligt att dessa af klostrets innevånare icke ansetts såsom fiender utan såsom vänner, och deras ömsesidiga förhållanden lämpats derefter. För öfrigt, om man ock skulle vilja antaga att klostret blifvit plundradt af Norrmännen sommaren 1380, är det icke möjligt att Biskop Thord kunnat vara i okunnighet om nunnornas utblottade belägenhet eller lemna den utan behjertande intill Februari månad 1384, hvarföre de i brefvet omnämnda hemsökelser måste under det närmast föregående året eller möjligen emot slutet af 1382 hafva drabbat klostret, och då kunna svårligen några andra härtill hafva varit vållande, än Konung Albrekts egna anhängare, om hvilkas våldsamma och gudlösa framfart man eger flera samtida underrättelser. Af Biskop Nils Hemmingssons enkla visa känna vi från Konung Albrekts regeringstid just en sådan kränkning af Riseberga klosters gästfrihet, som i Strengnäs-biskopens bref omtalas, då Konungens gunstling Långe Bernhard derifrån bortröfvade Marsken Erik Kettilssons dotter, den fagra Elisif, hvilket dåd, att döma af tidehvarfvets och särskildt de Tyska gunstlingarnes sjelfsvåld, sannolikt varit förenadt med klostrets plundring. Konung Albrekts deltagande i denna våldsbragd torde då finna sin rätta förklaring, mindre uti

chronologia vetusta (Script. rer. Suecic. Tom. 1 pag. 66) anför väl vid 1380: »combusta est Jynacopia, Skaris, Orabro et Arosia», men tillägger ej att det skett af fienden, ehuru detta af andra skäl göres fullt antagligt. En annan kronologi, som origtigt uppgifver året 1384, nämner endast Jönköping och Skara såsom af fienden brända. (Script. rer Suecic. Tom. 1. pag. 45).

det pojkaktiga öfvermod, som i allmänhet utmärkte denne olycklige furste, än uti hans begär att hämnas på Elisifs fader, den fruktade Marsken, och det mot det förjagade konungahuset och dess anhängare kanske alltför vänligt sinnade klostret. Får man således antaga att uttrycken »impiorum*) deprædationes et hospitalitates violentas» uti Biskop Thords bref syfta på denna tilldragelse, så skulle Elisifs bortröfvande hafva inträffat under år 1383 eller åtminstone ej tidigare än emot slutet af 1382.**)

Det fromma nitets frikostighet mot Riseberga kloster fortfor under hela medeltiden, men svårigheten att erhålla arfvingarnes bifall och verklig besittning af de donerade godsen synes af de många bekräftelsebref, vanligen på ett eller annat sätt inskränkande den ursprungliga gåfvan, som alltjemnt förekomma; och äfven då laglig och ostridig öfverlåtelse vunnits, hände det ej sällan att någon mägtig herreman, som funnit ett klostergods för sig välbeläget, utan vidare formaliteter tog det i besittning. Klagomål häröfver förekomma också ofta, särdeles emot medeltidens slut; och oaktadt kyrklig näpst, hvilken mer och mer förlorade sin kraft, voro de mäktige herrarne sällan villige att återlemna, hvad de en gång slagit under sig, och hörsammade ej ens stämningarne till lagmans- och räfste-tingen. Risebergabrefven lemna i detta fall ett föga hedrande vitnesbörd om sjelfva Lagmannen uti Vermland Nils Olofsson

*) Att helgerånarne kallas »impii» och ej »hostes» synes äfven bestyrka antagandet att plundringen ej varit fiendens verk.

**) Elisifs bortröfvande finnes väl ej bestyrkt af några hitintills offentliggjorda handlingar, men visans äkthet har man ej skäl att betvifla. Möjligt är det väl, att dess förste utgifvare, Johan Gustaf Hallman, ej med skyldig pietet begagnat det manuskript, han otvifvelaktigt haft i handom, men författare till visan kan han ej vara, emedan ur hans poetiska ådra aldrig kunnat framvälla någonting så storartadt, enkelt och rörande som denna visa, hvars historiska värde förtjenar en närmare undersökning.

— samme man, som år 1529 halshöggs för sin delaktighet uti Thure Jönssons och Måns Bryntessons uppror. Enligt Svante Stures stämningsbref af den 24 Februari 1499 kallas han, att å landstinget i Skara svara för ett Riseberga klosters gods (således beläget i Westergötland), som han med orätt innehafver, och samma år den 14 Juni utfärdar Konung Hans fullmagt för Lagmannen i Nerike att till nästa lagmansting instämma honom och Johan Bese för tvenne andra Risebergagods. Men att han ej hörsammat, åtminstone den senare stämningen, finner man deraf, att Konungen, genom bref af den 11 Mars 1501, i stränga ordalag kallar honom att med sina bevis möta i Örebro, då Konungen dit näst kommandes varder.

Dessa klosterbref visa äfven, att närmaste arfvinge eller vid testamentstillfället närvarande vitnen understundom brukat å den aflidnes graf högtidligen stadfästa eller bevitna ett af denne i lifstiden gjordt förordnande. Sålunda intygar Olof Sonason den 24 Mars 1405, såsom närmaste arfvinge å sin hustrus Katarina Adgersdotters vägnar, att välbördig hustru Märta Birgersdotter kort före sin död till Riseberga kloster skänkt ett gods Ökn med torpet Hackerud uti Fogelviks socken i Wermland, och denna gåfva bekräftar han nu, sjelf med hustru närvarande i Riseberga »oppå grawabakka», — hvarmed väl måste menas hustru Märtas, då hon der valt sin lägerstad, — öfverlåtandes godset till klostret med förbehåll, att under sin egen och hustruns lifstid få behålla det emot en viss årlig afgäld. På samma sätt åberopas uti Abbedissan Gretas bytesbref af den 29 September 1399, till stöd för Kräklinge kyrkas eganderätt till ett öresland jord i Wia, gifvarens, Knut i Wäsby skriftefaders, grannars, nägrannars och andra gode mäns vitnesbörd, med det tillägg, att det »å griftobakka» vitnadt var och uppenbaradt. Såväl hustru Märtas som Knuts i

Wäsby testamenten synas hafva varit muntliga, på sjelfva dödsbädden gjorda förordnanden, hvilka ej före dödsfallet hunnit blifva på öfligt sätt med bref och sigill bekräftade, och deraf förklaras det eljest ovanliga sätt hvarpå dessa gåfvor stadfästats. Men att vitnesmålet på griftebacken icke får anses såsom blott en publikation från kyrkovallen, utan att man dermed velat likasom kalla den döda sjelf till vitne å det afgifna intygets sanning, bevisas deraf, att Olof Sonason tillkännagifver sin fränkas gåfva på grafbacken i Riseberga, och ej — såsom väl eljest bort ske — från kyrkovallen i Fogelvik, der godset var beläget. Ett sådant bruk öfverensstämmer äfven fullkomligt med medeltidens anda och föreställningssätt, och måste utöfvat en stark och till sanningens uppenbarande tvingande verkan på vitnenas sinnen i en tid, då den ej ens i våra dagar fullt skingrade tron på gengångare och gastkrystningar varit i fullt flor. Då medeltiden i fordran på bref och sigill ej mycket, om ens något, gifvit vår tid efter, hafva sådana muntliga dispositioner antagligen icke ofta förekommit; men när de stora samlingarne af ännu icke offentliggjorda handlingar från 1300- och 1400-talen blifvit fullständigt granskade, torde sannolikt flera bref än de nu anförda, hvilka finnas bland Örnhjelms afskrifter af klosterbref, kunna åberopas till stöd för en dylik sed.

Landtbruk och trädgårdsodling voro bland de verldsliga göromål, hvarmed Cistercienser-ordens medlemmar fingo sysselsätta sig; men klosterbrefven visa, att de goda renlifvesfruarne i Riseberga ej heller försummat att vända sig till godo den vinst, som kunde hemtas af jernhandteringen. Sålunda förskaffade de sig påskdagen år 1388 Konung Albrekts privilegier och frihetsbref för den hytta på stålberget (mons calibis) i Nerike, som klostret höll på att bygga vid Æmå qvarn, och den 5 Maj 1390 erhölls Drottning Margaretas stadfästelse på

redan af Konung Magnus II utfärdade privilegier för dess tre hyttor, Rönde, Æmå och Skjöldeborg, af hvilka de två förstnämnda äro de nuvarande Rönns- och Emmes-hyttorne i Lerbäcks socken, samt Sköldeborg sannolikt Skyllberg i samma socken, hvarest före stångjernsbrukets anläggande lärer funnits masugn.

Bland öfriga i Stockholm tagna brefafskrifter må nämnas Biskop Olofs i Westerås bref af år 1501 på 40 dagars aflat för dem, som inför S:ta Annas, S:t Michaels och S:t Olofs bilder i Fellingsbro kyrka ödmjukt bedja deras Pater noster, Ave Maria och andra böner, eller för dessa helgon upptända vaxljus, emedan man deraf finner att desse varit kyrkans särskilda skyddshelgon. Äfven ett annat bref, utgifvet af Ärkebiskop Jöns Bengtsson den 14 April 1462 i Alvastra, är af intresse, emedan deruti, efter förutgången ransakning af Herr Thure Thuresson och andra gode herrar och män, påbjudes, att den marknad, som förut hållits i Örebro vid Henriksmessotiden, skall, såsom för staden, den omkringliggande landsbygden och bergsmännen mera till skada än gagn, upphöra, och marknad der hållas S:t Laurentii dag. Detta påbud, som grundar sig på tvänne äldre bref af Konungarne Kristoffer och Karl, hvilka således lika litet som detta efterlefvats, är dock märkeligt, emedan man deraf erhåller kunskap om tiden för den årliga höstmarknadens i Örebro första uppkomst. Att närmare redogöra för de mångfaldiga och vigtiga upplysningar, som i öfrigt ur dessa bref kunna hemtas, medgifver ej utrymmet i denna berättelse, men det må slutligen erinras, att bland de många namn, som der möta, äfven förekommer ett och annat, som, ehuru ovanligt, dock är bekant från våra runstenar. Så finner man t. ex. bland dem, som i sina testamenten ihogkommit Riseberga kloster, år 1375 en Gervater i Baldastom (Balðastaðir, nu Ballersta i Kumla socken), således samma

namn, som burits af ᚴᛂᛁᚱᚢᚾᛏᛦ, den ena af de bröder, som till deras faders minne ristat runorna å den numera till Hummelsta by förflyttade Telgebro-stenen.

Äfven inom Nerike hafva under det nu förflutna året några äldre permebref anträffats. Vid Hjelmarsnäs sätesgård uti Stora Mellösa socken har Föreningens Sekreterare varit i tillfälle att afskrifva flera sådana från 1400- och 1500-talen, för hvilkas innehåll närmare redogöres uti den berättelsen åtföljande Bilagan Litt. A., och från Adjunkten vid Karolinska Elementar-Läroverket i Örebro Magister Magnus Roth, som för fortsättningen af sin förtjenstfulla skrift »om Abalienationen och Reduktionen af Kronans gods och räntor i Närike» genomforskat de gamla handlingar, hvilka här och der på herregårdarne funnits, — dels förvarade, dels undankastade, men af en lycklig slump ännu oförstörda, — och dervid lyckats anträffa några äldre handlingar och permebref, har Föreningen fått emottaga afskrifter af 4 st. bref, förvarade vid Brefvens bruk i Askers socken. Det äldsta är ett af Pehr uti »Thyäxlowijk» den 25 Mars 1409 utgifvet och af Häradshöfdingen i Sköllersta härad Laurentius Svensson och Kyrkoherden Herr Olof i Skäfve med deras sigiller bekräftadt köpebref, hvarigenom ofvannämnde Pehr för 25 *tt* penningar försäljer åtskilliga lägenheter uti »Malmo skate» (nu Regna skate af Svennevads socken) till beskedelig man Martin i Jurislo, eller efter all sannolikhet samme man, som den Mårten Hammar, hvilken uti det andra brefvet af den 30 November 1419 erhåller Nerikes Lagmannens Herr Bengt Stenssons bekräftelse på eganderätten till ett af dessa gods, Ängslyckan, hvarpå en Håkan Andersson gjort anspråk. Båda dessa bref äro efter Lagläsaren Fransisci Hallmanni egenhändiga och till deras rigtighet med namn och sigill bekräftade afskrift, men de båda andra äro afskrifna efter originalbrefven. Det ena af dessa, ett

utförligt och i många afseenden intressant dombref af Häradshöfdingen i Östra härad af Njudungen Påfvel Jönsson, utgifvet den 14 Februari 1453, bekräftar, på grund af företedda bref och bevis, Lagmannens i Tiohärad Herr Erik Erikssons (Gyllenstierna) eganderätt till Bystads gods i Askers socken, hvilken blifvit bestridd af välbördig man Nils Fotling, emedan Herr Abraham Brodersson*), hvars rättsinnehafvare Herr Erik var, skulle med orätt bekommit detsamma, enär han, som det vill synas, för en skuldfordran af 100 *u*, för hvilken han dock haft borgen (trolofvare), aftvungit godsets förre egare Peder Brynolfsson köpebref, under hotelse att Peder eljest skulle »gånga i tornet på Calmarne». Det andra är en år 1530 thorsdagen efter S:t Thomesodag (den 22 December?) af Häradshöfdingen i Nerike Bengt Budde uppgjord förlikning emellan Sasse i Ängstorp och Peder Wibjörnsson om någon skattejord i Ängstorp. Som dessa brefafskrifter icke förr än i December månad inkommit, har Föreningen ej varit i tillfälle att egna dem någon närmare undersökning, hvilken det af Påfvel Jönsson utfärdade dombrefvet med deri dunkelt antydda slägtskaps- och rätts-förhallanden utan tvifvel förtjenar.

Utom dessa bref har Magister Roth lemnat en fullständig afskrift af det vidlyftiga bouppteeknings- och värderings-instrumentet öfver qvarlåtenskapen efter Grefve Magnus Gabriel De la Gardie på Käggelholm, jemte löfte att till denna i kulturhistorikt afseende vigtiga handling lemna några historiska upplysningar om detta gods och dess äldre egare. En långvarig sjukdom har hindrat detta löftes uppfyllande under det nu tillända-

*) Drottning Margaretas gunstling. Förde i vapnet ett tjurhufvud med gyldene horn i blått fält. Något slägtskapsband emellan Herr Erik Eriksson och denne Herr Abraham känna ej Riddarhusgenealogierna. Bysta torde således genom köp kommit uti Herr Eriks hand.

lupna året, men Föreningen hoppas dock att den utlofvade historiken snart skall lemnas, och anser sig derföre icke behöfva här närmare redogöra för de upplysningar om Grefve Magni bohag och samlingar, om slottets indelning och möblering o. s. v., som i den omnämnda handlingen meddelas*).

Sedan Kongl. Akademien till understödjande af socknevis upprättade förteckningar öfver våra ännu behållna fornlemningar ställt en summa af 300 Rdr till Föreningens disposition, har genom kungörelse i länets tidningar tillkännagifvits att sådana bidrag företrädesvis kunde påräkna ersättning, samt till vinnande af enhet i dessas form och uppställning några enkla anvisningar lemnats dem, som i detta arbete velat deltaga. Under förutsättning att bland Nerikes vid Upsala universitet studerande ungdom möjligtvis kunde finnas en eller annan yngling, villig att i detta fall biträda Föreningen, afläts under sistlidne April månad skrifvelse till Södermanlands och Nerikes nations Förste Kurator med uppmaning, att härom underrätta sina landsmän; men då något svar ej erhållits, och någon verksamhet i denna rigtning icke försports bland Nerikes Akademiska ungdom, vill det synas, som om Föreningens hemställan lemnats utan afseende. Af sina äldre medarbetare har Föreningen emedlertid under det förflutna året fått emottaga 9 sådana förteckningar, nemligen för Hardemo, Kräklinge, Hackvads, Edsbergs, Tångeråsa, Skagershults, Qvisbro och Knista sock-

*) Magister Roth har före denna berättelses afsändande infriat sitt löfte, hvarföre hans skrift om Magnus Gabriel De la Gardie och Käggelholm här följer såsom bilaga (Litt. D), emedan Föreningen vågat hoppas att Kongl. Akademien skall anse den förtjena ett rum i dess tidskrift. Reduktionshistorien är alltför litet bearbetad, och derföre vore det i högsta måtto önskvärdt om understöd kunde beredas Herr Roth till fortsättande af hans stora arbete om »Abalienationen och Reduktionen af Kronans gods och räntor i Närike», och andre forskare för andra provinser ville följa hans exempel.

nar af Doktor H. Hofberg, samt för Fellingsbro af Herr J. Wahlfisk. Af dessa, hvilka här följa såsom bilagor (Litt. B och C), äro isynnerhet Doktor Hofbergs förtjenta af synnerlig uppmärksamhet, såväl för deras fullständighet och rediga uppställning som för de vackra plancher och pennritningar, hvarmed de der beskrifna föremålen åskådliggjorts. Att ingå uti närmare redogörelse för dessa förteckningars innehåll torde vara öfverflödigt, då Kongl. Akademien tvifvelsutan delar Föreningens åsigt, att de i sin helhet böra offentliggöras såsom bilagor till denna berättelse, hvarföre Föreningen öfvergår till de smärre bidrag till belysande af Nerikes fornlemningar, som under året inlemnats. Jemte summarisk uppgift på af honom inom Lennäs socken anträffade äldre minnesmärken, hvars utarbetande till fullständig antiqvarisk beskrifning hans missiverande till annan församling förhindrat, har Pastor A. Wætter till Föreningen insändt afteckningar (Bil. Litt. E) af de vid Segersö befintliga fornlemningarne: Habors röse (fran tvänne olika sidor), stensättningarne vid Segersötorps gräns och på Nämndekarlsbacken, samt planritningar af dessa och en förstörd stenkrets eller skeppsform vid Eldtorpet, äfvensom af de på ön Winön förekommande talrika fornlemningar. Dessa teckningar uppsändas jemte denna berättelse dels i original, dels i kopior af de lemnade konceptritningarne. Särskild uppmärksamhet förtjena de sistnämnda, upptagande tvänne stora blad, hvaraf det ena lemnar en öfversigt af de på Winöns södra udde befintliga stensättningar och grafhögar, och det andra upptager de söder om norra gården derstädes belägna grafkullar, bautastenar, stensättningar samt den s. k. Stora Galten, ett större stenblock (blothäll?), kring hvilken Winingarne fordom samlats på Valborgsmesso- och möjligen äfven andra aftnar vid upptända eldar. Då emedlertid dessa kartor till största delen utförts efter

ögonmått, hvarigenom fornlemningarnes storlek och inbördes förhållanden ej kunnat med tillräcklig noggrannhet bestämmas, samt de till Föreningen insända konceptritningarne ej voro öfverallt fullt tydliga, hvadan misstag vid kopieringen kunnat ega rum, så torde en fullständig och noggrann uppmätning af dessa tvifvelsutan märkeliga fornminnen vara nödvändig, och Föreningen vill härtill söka bereda nödiga medel samt låta den i många afseenden märkvärdiga ön blifva föremål för nästkommande års undersökningar af våra fornlemningar.

Från Löjtnant J. H. Lundh har Föreningen fått emottaga beskrifning på den s. k. altarestenen på Norra Kärra egor uti Hammars socken, tillika med trenne af Studeranden vid Karolinska elementarläroverket i Örebro Th. Giöbel tagna teckningar af densamma, sedd från olika sidor. Sjelfva stenen — ett klippblock, liknande en fyrkantig, stympad och omvänd pyramid, med en höjd af omkring 8 fot, och hvars uppåt vända bas håller ungefär 80 qv. fot — hvilar på den med klack försedda, omkring 20 qv. fot vida toppen, och kan lätt vaggas, hvarvid klackens stötande emot det underliggande berget framkallar ett egendomligt ljud. Den är således en »ruckstén» (rokkesten, rocking-stone), och ehuru dessas archeologiska betydelse ännu ej torde få anses fullt utredd, och det i allmänhet är svårt att afgöra, om och när en sådan betydelse med skäl kan dem tilläggas, enär naturens och ej menniskans krafter antagligen gifvit dem deras egendomliga läge*); så kan man dock af den ifrågavarande stenens form och benämningen »altarestenen» möjligen vara berättigad att antaga

*) Af flera skäl kan Föreningen ej här ingå i någon närmare undersökning af detta slags fornminnen, om hvilka kan läsas uti Chr. Hansteens afhandling om »Rokkestene paa Hoolandsfjeld i Modums Præstegjeld i Norge». Annaler for Nord. Oldk. og Historie för 1849.

det han fordom egt någon användning vid hedniska offer eller såsom orakel. Ännu har man väl icke lyckats uppspåra någon bestämd sägen, som bestyrker ett sådant antagande, men hvad som förtäljes till förklarande af stenens namn, eller att nordens förste Apostel Ansgarius derifrån predikat för traktens hedningar, synes dock antyda att några religiösa handlingar här öfvats, ehuru dessa med mera sannolikhet tillhört en hednisk än en kristen kult. För Hammars fornlemningar i öfrigt har Studeranden Th. Giöbel dessutom i en särskild uppsats redogjort, och denna socken, likasom i allmänhet Södra Nerikes bygder omkring Wetterns nordligaste vikar, är eller rättare har varit en minnesrik trakt, som förtjenar att grundligt undersökas. Slutligen har Föreningen fått sig tillsända planritningar och kartor öfver fornlemningarne vid Norrbacka, Lunger och Hammar, för hvilka närmare redogöres i sammanhang med de åtgärder, som i och för dessa minnesmärkens skyddande under det nu förflutna året vidtagits.

Uti berättelsen för åren 1860 och 1861 omnämndes att Föreningen sett sig nödsakad att genom Kongl. Maj:ts Befallningshafvande tills vidare förbjuda bebyggandet af en grusås i Kihls socken vid Norrbacka å Hammarby egor, då sådant ofelbart skulle medföra der varande ättehögars totala förstöring. Sedan emedlertid ställets egare i laga ordning sökt tillstånd till platsens bebyggande, har Föreningen, till hvilken ansökningen af Kongl. Maj:ts Befallningshafvande remitterats, låtit genom sin ledamot Brukspatron C. G. Löwenhielm undersöka, uppmäta och afteckna stället. På grund af det utlåtande, Herr Löwenhielm afgifvit, och med stöd af den karta, han insändt, har Föreningen tillstyrkt och Kongl. Akademien medgifvit, att af der varande fem ättehögar tre, såsom för byggnaden hinderlige och redan i väsentlig mon skadade, finge undanrödjas. För att emedlertid på något

sätt uppmuntra till de återstående tvänne högarnes vård, har Brukspatron Löwenhielm benäget lofvat lemna tjenliga trän och buskväxter till deras försköning, blott jordegaren vill beqväma sig till att plantera dem.

Under det förflutna året har Brukspatronen och Riddaren R. Montgomery-Cederhielm på Segersö, hvars omvårdnad om stensättningen på den s. k. Nämndekarlsbacken Föreningen redan i sin allra första berättelse haft glädjen omnämna, låtit upprätta och omhägna den af Pastor Wætter aftecknade stensättningen emot Segersötorps gräns, bestående af 6 stycken resta hällar*) af 5 till 6,5 fots höjd, hvaraf trenne länge legat omkullfallne. Att återställa detta fornminne till dess ursprungliga form har beklagligtvis ej varit möjligt, då marken genom grustägt blifvit skadad; men arbetet är utfördt med all möjlig noggrannhet och omtanke. Föreningen eger äfven grundadt hopp, att Herr Montgomery-Cederhielm skall utsträcka samma berömvärda omvårdnad till öfriga på Segersö egendom underlydande hemman befintliga fornlemningar, hvaraf flera äro ganska märkeliga, ehuru deras af Hallman och Berndes antagna samband med den gamla sägnen om Habor och Signild torde vara mer än tvifvelagtigt.

På Föreningens uppmaning att låta omlägga den ängsväg, hvars framdragande öfver Lungers ås vållat skeppssättningens rubbande omkring den s. k. Kung Sigges sten, har Pastor O. G. Blomberg under sistlidne September månad der låtit anlägga ny väg på en sträcka af 170 fot, samt dels genom framkörda större stenar, dels medelst en låg stenmurs uppförande gjort den gamla vägen ofarbar, hvarefter de från skeppssättningen bortförda stenarne återlagts i deras forna lägen. Detta arbete, hvarvid en mängd smärre trän och enbuskar,

*) Sannolikt har det ursprungliga antalet här, såsom flerstädes, varit sju, och en af hällarne förkommit.

som bortskymt öfriga dervarande stensättningar, tillika undanröjts, har utförts med biträde af arbetare från Kåsäters egendom, hvilka Jägmästaren Herr Fredrik Tottie benäget lemnat till Pastor Blombergs disposition; och man bör kunna hoppas att andra herremän inom provinsen, som äro nog lyckliga att pa sina egor kunna uppvisa märkeliga forntidslemningar, villigt skola följa detta vackra exempel. Öfver fornlemningarne på Lungers ås samt den förändring af der befintliga farvägar, som blifvit en följd af denna restauration, har Herr Blomberg lemnat en karta, som — utom skeppsformen omkring runstenen, — visar flera andra dels ovala, dels runda stensättningar. Dessutom har Herr Blomberg lemnat en ny, efter arbetets slut tagen afteckning af sjelfva runstenen, hvilken visar att numera derå icke kan upptäckas något spår efter drakens hufvud och stjert, hvilka finnas anbragta på den uti Peringskiöldska samlingarne befintliga äldre afteckningen, och det är äfven sannolikt, att de aldrig funnits på sjelfva stenen. Af denna ritning äfvensom af kartan hafva kopior jemte Föreningens skrifvelse i ämnet redan den 10 Oktober till Kongl. Akademien inskickats.

Pa en backsluttning å Hammars säteris egor uti Askers socken finnes en gammal stensättning, som troligen, och efter hvad äldre personer påstå sig minnas, fordom haft en större utsträckning. Af sägnen sättes den i samband med berättelsen om konungabröderna Amund (Ner. Åmunð) och Sigved (Ner. Sigg'r och Sigge), hvilka residerat, den förre på Åmehäll (Amunds häll), den sednare, som haft sitt tings eller offerställe vid Hammar, på Siggetorps egor å den s. k. Tarstaborg. För närvarande utgöres denna stenkrets af 10 resta hällar af 3 till 8 fots höjd. Af dessa voro tvänne omkullfallne, men hafva nu blifvit upprättade af ställets egare Possessionaten G. Lagergren, som äfven till Föreningen

inlemnat planritning af sjelfva fornminnet, med uppgift å de särskilda stenarnes höjd och inbördes afstånd, samt tillkännagifvit sin afsigt att nästa år plantera några träd omkring detta minnesmärke, hvilken omtanke Föreningen ansett förtjena Kongl. Akademiens uppmärksamhet.

Uti Sköllersta församlings gamla och såväl i architektoniskt som historiskt afseende märkeliga kyrka fanns ännu på 1830-talet ett utmärkt vackert fönster af brändt glas, anbragdt i choret öfver sjelfva altaret. I följd af den tidens smak och afgjorda förkärlek för ljusa och glada kyrkor var det naturligt, att detta fönsters ålderdomliga utseende och dunkla färger skulle anses vanpryda och förmörka det genom frikostigt slösande med hvitkalk och perlfärg upputsade templet. Det blef också år 1834, i kraft af vederbörligen å sockenstämma fattadt beslut, nedtaget, fönsteröppningen, till vinnande af mera ljus, utvidgad, samt det gamla Götiska bågverket nedbrutet och förstördt. Sjelfva glaset togs dock till vara samt inlades uti ett skåp i sakristian, der det förblef liggande till år 1861, då några aktade dannemän inom församlingen yrkade dess återinsättande. Tiderna och smaken hade nu förändrats så, att detta yrkande vann allmänt bifall, och församlingen på allmän sockenstämma beslöt att fönstret skulle återföras på dess gamla plats. Föreningen, härom underrättad, aflät genast skrifvelse till pastorsembetet, betygande sin tacksamhet för detta, församlingen hedrande beslut, och erbjöd sig att kostnadsfritt anskaffa ritning till fönstrets nya infattning. Sedan församlingen på Michaeli sockenstämma s. å. antagit detta anbud, uppdrog Föreningen åt Läraren vid Techniska Elementarläroverket i Örebro Herr A. Kjellström att uppgöra härför nödiga ritningar. Dessa hafva äfven lemnats och af Sköllersta församling antagits; men då Herr Kjellström utlofvat en närmare redogörelse för sina åtgärder, afseende detta fönsters restauration m. m.,

hvilken ej ännu inkommit, måste dessa ritningars öfversändande till Akademien uppskjutas. Utom ersättning för resa m. m. har detta fönster kostat Föreningen 80 Rdr Rmt, en i förhållande till Föreningens tillgångar nog stor summa, men som dock i ingen mon kan anses ersätta det arbete, Herr Kjellström af ett varmt och berömvärdt nit för vår medeltidskonst härpå nedlagt. Då emedlertid församlingen godkänt ritningen, och Sköllersta kyrka eger icke så obetydliga tillgångar, kan Föreningen med allt skäl hoppas att snart få se det vackra fönstret återfördt på dess gamla plats. Dessutom är det ganska sannolikt, att Sköllersta församlings åldrige herde Herr Prosten och Ordensledamoten, Jubelmagistern G. A. Hallman skall med frikostig hand understödja ett företag, som förorsakats af ett under hans præsidium på 1830-talet fattadt olyckligt sockenstämmobeslut.

Då detta konstverk icke ursprungligen varit beräknadt att pryda Sköllersta kyrka, hvilket bäst synes deraf, att tvänne hufvudafdelningar af sidobågarnes glasmålningar saknas och aldrig varit der insatte, så anser Föreningen sig här böra meddela följande af dess vice ordförande Herr Friherre Hugo Hamilton lemnade upplysning. Herr Friherren erinrade sig nemligen, att han på 1840-talet hört af dåvarande Fransyske Ministern härstädes, Grefve de Mornay, att, enligt gamla familje-anteckningar, en medlem af slägten de Mornay skänkt ett måladt fönster till Sköllersta kyrka, men att Herr Grefven vid besök derstädes icke lyckats återfinna detsamma. Svenska historien känner en medlem af denna slägt, M:r Charles de Mornay, Baron de Varennes, och det är ej osannolikt, att Sköllersta kyrka har honom att tacka för denna vackra och särdeles dyrbara prydnad. Född i Frankrike af ädel börd och sannolikt en frände till den nära samtidige och såsom ifrig för-

svarare af protestantismen kände statsmannen och skriftställaren Philippe de Mornay, Seigneur du Plessis-Marly, hade han, till följd af religionsförföljelserna, sökt en tillflykt i Sverige, der hans lärdom och skicklighet i diplomatiska och krigiska värf snart förskaffade honom ett högt anseende och konungslig ynnest. Af historiens vitnesbörd veta vi ock, att han, förledd af en rättmätig harm öfver det ovärdiga sätt, hvarpå hans fordne herre och gynnare, den afsatte Konung Erik behandlades, deltagit i stämplingarne mot Konung Johan, blifvit dömd till döden och afrättad 1574. Men hans deltagande i denna sammansvärjning, hvars hemliga driffjedrar, utsträckning och egentliga syften ännu äro insvepta i dunkel, synes icke vara ställd i rätt dager af våra historieforskare, som för litet uppskattat den anborna Fransyska ridderligheten hos denne Sveriges förste legitimist. Om De Mornays och i synnerhet hans hustrus, Fru Anna Trolles frikostighet mot skolor och kyrkor vitnar Biskopen i Wexiö Petrus Jonæ uti sin öfver Fru Anna år 1620 hållna likpredikan, der han, utom de för Kalmar och Wexiö läroverk stiftade De Mornayska och Trolleska stipendier, uppgifver, att »näst alla kyrkior »uti Kalmarna superintendentia, så och drygaste delen »öfver hela Wexiö stift» af dem försetts med nya kyrkoskrudar, kalkar och patener. Denna frikostighet, hvilken den hedervärde Biskopen kanske målat i alltför starka färger*), i förening med Friherre Hamiltons uppgift, berättigar det antagandet, att Charles de Mornay skänkt det ifrågavarande fönstret, hvilket han troligtvis

*) Att Fru Anna, oaktadt sin frikostighet, var ganska sträng och allvarlig, synes af följande utdrag ur Biskopens Personalia: »Hon lät al- »drigh hvarken fattiga studenter eller annat nödstält folk gå ohulpna »aff sin gårdh, med mindre hon sågh teckn till högferd hos studenterna, »medh Absalonis hår och annat», ty hon kunde ej lida dem som vill »lempa sigh effter then gruffueligh Luxum nu är j kläder upkomen, »wiliandes eller wara entzligh än sådant för ögon sij».

medfört från sitt fädernesland, och att han i Sköllersta egt eller såsom förläning innehaft något jordagods. Som familjen De Mornay ännu lefver i Frankrike, och upplysningar om Charles de Mornays förläningar kunna vinnas i Kammar-Archivet, hoppas Föreningen i en kommande berättelse härom kunna meddela säkrare upplysningar.

Uti berättelsen för år 1861 omnämndes att Föreningen bland stympade medeltidsbilder och fragmenter af äldre kyrkoinventarier på sakristians vind i Sköllersta anträffat ett i kyrkan fordom upphängdt epitaphium öfver Johan Chrysostome Gordon, som derå nämnes »boren Friherre till Clyne och Reuen» samt Öfverste för Nerikes och Wermlands infanteri. Då denne Gordon icke fanns upptagen uti de af Ennes uti Greiffs tidskrift Hermathene och Fernow i hans beskrifning öfver Wermland införda Öfverste-serier, nedtogs detsamma för att närmare undersökas och renoveras. Yrsnö och regn, hvaraf denna historiska relik så länge hemsökts, hade utplånat vapensköldens olika färger, men allt visade dock, att denne Gordons vapen, med undantag af hjertskölden (en röd halfmåne i guldfält), till nästan alla delar öfverensstämde med det hertigliga, hvadan denne Johan Chrysostome, som enligt underskriften föddes i Aberdeen (Eberdyn) 1617 och dog i Stockholm 1653 måste hafva varit en yngre son eller ättling af det hertigliga Gordonska huset; men oaktadt vidsträckta förfrågningar har Föreningen ännu icke lyckats vinna några närmare upplysningar om hans härkomst. Deremot har ur våra inhemska archiver om honom erhållits följande underrättelser. Den 10 Augusti 1643 fick han, enligt riksregistraturet, Förmyndareregeringens fullmagt att vara Öfverste för ett regemente Nerikes fotfolk eller detsamma, som sedan kallades Nerikes och Wermlands regemente, i hvilken beställning han således efterträdde

sin svärfader och landsman Thomas Thomsson, som s. å. erhållit nådigt afsked. Under år 1644, då han med sitt regemente låg i Göteborg, hade han den 30 Juni — enligt bref derifrån af den 3 Juli s. å. i Sekreterarens samlingar — med mycken tapperhet och raskhet tillbakaslagit Danskarnes försök att gå öfver Göta elf, jagat deras lodjor ¼ mil uppför strömen till dess de vid en förträngning, der de kunde nås af musketelden, tvungos att fly och, sedan de kastat sina fältstycken öfver bord, lemna fem af de största båtarne i sticket. Från Göteborg skref Gordon sjelf den 29 Augusti s. å. till Rikskansleren (brefvet i Tidösamlingen) och klagade öfver ekonomiskt obestånd, samt anhöll att till detsammas afhjelpande bekomma åtminstone ett enda gods i donation. Denna begäran bifölls, och af riksregistraturet finner man, att han den 10 December 1645, under Norrköpings besluts vilkor erhållit följande kronohemman i Wermland, Kihls härad och Hammarö socken, nemligen: Halltorp, Jönstorp, Bråten, Nolgården, Hoflanda, Store Skogen och Söderhammar. Af dessa hemman bildade han sätesgården Hammarö, hvartill han sedermera skref sig och som af Drottning Kristina genom öppet bref af den 10 November 1650 förvandlades till allodialt frälse. Äfven i Nerike hade han bildat sig en sätesgård af det mantal i Wärsta i Askers socken, som svärfadern bland många andra erhållit under Norrköpings besluts vilkor. Säteribyggnaden der hade han redan 1642 uppfört, så som man finner af jordeboken, och godset ökades den 23 Mars 1644 med det andra hemmanet derstädes samt några smärre hemmansdelar i Askers socken, inköpta af kronan. Detta oaktadt synes Gordons ekonomiska ställning alltid varit tryckt. Redan den 18 September 1650 måste han försälja Wärsta till Fältmarskalken Torstensson för 1,500 Rdr specie, och då denna summa ej förslog till betäckande af hans

gäld, måste 2 år derefter äfven Hammarögodset förytt-ras. Det inköptes af den rike Skotten Hans Makeeler på Gåsevadholm för 10,000 Rdr. Om Gordons lefnads-förhållanden i öfrigt vet man blott att han varit gift med Anna Thomsson, dotter till Öfversten Thomas Thoms-son på Wrana, och att han med henne egt barn, ehuru endast en dotter ännu är känd. Fru Anna Gordon, som efter mannens död bodde hos sin moder på Wrana, var ännu 1659, då Sköllersta predikstol om-målades, enka, men ingick sedermera nytt gifte med den ofvan nämnda Hans Makeleer, hvars tredje hustru hon blifvit, och hvars son af ett äldre gifte Justitie Borgmästaren i Göteborg Johan Makeleer fick hennes dotter Anna Margareta Gordon.*)

Af hvad här anförts synes att såväl von Stierman i sin Matrikel, som Ennes, Fernow och Riddarhusgenea-logierna förblandat denne Öfverste Johan Gordon med hans samtida och på Riddarhuset introducerade landsman, Öfversten Johan Bordon; och att detta misstag upp-kommit genom felaktig läsning af namnet på den för Nerikes fotfolk den 10 Augusti 1643 utnämnde Chefen göres tydligt deraf, att Bordons fullmagt uppgifves vara af samma dato. Såsom Öfverstar för det, genom Neri-kes och Wermlands kompaniernas afskiljande från den gamla Södermanlands-fanan, hvilken under Gustaf Adolfs tid omfattade hela furstendömets utskrifning, bildade Ne-rikes eller Nerikes och Wermlands regemente har man således att efter Thomas Thomsson, som tog afsked 1643, nämna Johan Chrysostome Gordon, efter hvars död 1653 regementsbefälet emottogs af Abraham Cronhjort, som

*) Ofvanstående upplysningar om Gordon grunda sig dels på be-nägna meddelanden af Amanuensen i Kongl. Riksarchivet Magister N. A. Kullberg, dels på afskrifter af här anförda bref, som Läroverksadj. Magister Roth godhetsfullt jemte åtskilliga andra anteckningar lemnat Föreningens Sekreterare.

sedan 1645 varit Öfverste Löjtnant derstädes. Bordon, som 1654 blef Chef för Dalregementet, har derföre endast af misstag kommit att räknas bland Nerikes och Wermlands fältöfverstar, och sedan namnförvexlingen med Gordon en gång skett, har man äfven — som det synes origtigt — påfört honom dennes hustru, Anna Thomsson, hvilken uti såväl Bordonska som Thomssonska genealogierna på Riddarhuset*) uppgifves såsom gift med Öfversten Johan Bordon.

Utom den här omnämnda Öfversten Johan Gordon, hvars halfförmultnade, men nu renoverade vapensköld blifvit åter upphängd på dess gamla plats i Sköllersta kyrka, äro flere medlemmar af denna vidtutgrenade slägt kända uti Svenska krigshistorien. Bland Konung Gustaf II Adolfs krigare af Skottsk börd nämnes redan på 1620-talet en Öfverste Löjtnant Johan Gordon, och 1644 var en Öfverste Alexander Gordon Svensk Kommendant i Driesen.**) Denne Alexander, som på mödernet var en nära frände till Svenske Generalen Sir Alexander Lesley, sedermera Earl of Leven, förde Gordonernas enkla vapen och härstammade från en yngre gren af det sedermera hertigliga huset.***) Så väl han

*) Finge man sätta tro till en anteckning om Thomssonska slägten uti en gammal handskrifven berättelse om Sköllersta socken och dess märkvärdigheter, förvarad i kyrkans archiv, skulle Riddarhusgenealogien för denna ätt icke vara fullt rigtig, och Öfverste Thomas Thomssons farfader varit Andreas Maitland (således af den gamla slägten Maitland eller De Metulant), gift med Cecilia Maklijdh (Macleod eller Makeleer?), hvars syskon äfven omnämnas. Namnet Thomsson skulle hafva upptagits af dennes son Henrik, Öfverste Thomssons fader. Tillförlitligheten af denna uppgift, som sannolikt tillkommit i och för personalierna öfver den i Sköllersta kyrka begrafne Öfverste Alexander Thomsson, kan ej bestyrkas, men Föreningen har dock ansett denna anteckning förtjena att omnämnas.

**) Han var gift med Anna von Nachtigall, som varit Drottning Kristinas Hofjungfru och dog detta år. Jfr Micrælii Invitatio ad funus etc. i Sekreterarens samlingar.

***) Hans af Rådet i Edinburg utfärdade pedigree, som finnes i Sekreterarens samlingar, visar att han varit sonsons son af William Gordon

som den förutnämnde Johan Chrysostome, hvars vapen endast till hjertskölden (en röd liggande halfmåne i gyldene fält) skiljer sig från det hertigliga, voro således ättlingar af Alexander Seaton, förste Grefven af Huntly, som genom parlamentsakt fick tillåtelse att upptaga sin moders familjenamn Gordon. Från en annan gren af den gamla Gordonska familjen eller huset Haddo härstammade deremot Patrik Gordon till Achluichries, som under Polska fälttåget 1655—58 från simpel ryttare tjente sig upp till Officer, men tillfångatogs af Polackarne och slutligen gick i Rysk tjenst der han avancerade till General en chef, och såsom författare till en ganska vidlyftig dagbok*) lemnat goda bidrag äfven till Sveriges krigshistoria. Uti slaget vid Narwa stupade på Svenska sidan en lifdrabant Johan Gordon,**) och bland der tillfångatagna Ryska officerare***) finner man — utom en Öfverste Löjtnant, en Major och en Kapten af denna slägt — förutnämnde General Patrik Gordons son, Öfversten James Gordon, som rymde ur

till Brass Clat och Daviot, en yngre son till Alexander, tredje Grefven af Huntly.

*) Ett högst intressant arbete för den, som vill lära känna Rysslands seder och samfundslif på denna tid, utgifvet på Tyska af Furst Obolenski och D:r Posselt i trenne digra band. Man finner der vackra bevis på General Gordons allvarliga sinnelag, gudsfruktan och slägtkärlek. Den sista egenskapen, en Skotsk nationaldygd, föranledde många fränder till den stora mannen att söka lyckan i Ryssland, der de flesta af dem äfven förhjelptes till förmånliga anställningar.

**) Jemf. »De under Kongl. Majtz eget högt Commendo med »Gudz Hielp i mannaminne oförlikelig ärhållna Segren emot de trolösa »Ryssar, tå den trogna Staden Narwa Lycksaligen Undsattes, Tappre »Svänskes Döde och Blesserades Åhre-Grifter och Åhre-Sängiar» — (Stockholm Wankifs Enka 6 blad Qvarto) i Sekreterarens samlingar. Denne Johan Gordon nämnes ej af Ennes, och var troligtvis en sonson till Johan Chrysostome, samt son af den under Konung Carl XI:s tid lefvande Öfverste Gordon.

***) Jemf. »Sannfärdig Berättelse om the Ryske Fångars ankomst till Stockholm» etc. (Stockholm Wankifs Enka 12 blad Qvarto) i Sekreterarens samlingar.

fångenskapen 1702, samt hans frände och måg Öfversten Alexander Gordon till Achintoul, hvilken äfven efter några års fångenskap återkom till Ryssland, hvarifrån han som General Major år 1711, efter en händelserik och af romantiska äfventyr uppfylld ungdom, återvände till Skottland, der han på sitt fädernegods Achintoul nedskref en historia om Peter den Store.*) Gordonska namnet möter sedermera sällan inom vårt land, men dyker dock understundom upp särdeles i Göteborg, der en Anna Juliana Gordon, f. 1670 och dotter af en Öfverste, år 1686 ingick gifte med Råd- och Handelsmannen derstädes Abraham Brun, och der äfven — enligt meddelande af Domprosten Doktor P. Wieselgren — en Fru Gordon för kort tid sedan aflidit.

Föreningens Samling af Fornsaker har under detta år vunnit en tillökning af 21 nummer, hvaraf 14 inlemnats af Pastor A. Wætter och Studeranden Hallin, och af dem hopsamlats inom Ekeby, Gellersta, Sköllersta och Lennäs församlingar. Dessa, upptagna i samlingen under N:r 63—68 och 70—77, utgöras af 7 st. större och mindre flintkilar eller viggar samt lika många stenyxor eller hackor med skafthål. Af flintkilarne äro i synnerhet N:r 62—67 märkvärdiga för deras såsom Nerikesfynd ovanliga storlek, då den största (N:r 62) är 12 tum lång och 2,2 tum bred i eggen, och den minsta har en längd af 8,5 tum samt 2,2 tums bredd i skäret. Funna af en och samma person under odling af en backe och på ringa afstånd från hvarandra kunna de med allt skäl anses såsom ett fynd, det största och märkeligaste man af dylika äldre fornsaker här veterligen anträffat. I följd af upphittarens okunnighet om fyndets värde och antiqvariska betydelse hade de särskilda flintkilarne splittrats på olika händer, och en af

*) Detta arbete är oss bekant genom Wichmans Tyska öfversättning, utgifven i Leipzig 1762.

dem, N:r 62, hade redan genom Kapten Coyets försorg inlemnats till Föreningen, innan det lyckades Hrr Wætter och Hallin att hopsamla de öfriga. Bland de af nämnde Herrar lemnade fornsaker må särskildt nämnas N:r 73, skafthacka från Ingwaldstorp i Lennäs, såsom varande af en här mindre vanlig form och stenart. Af de öfriga under året inkomna 7 nummer äro: N:r 78, styckekula af jern 6,7 tum i omkrets, funnen vid Romareskans i Fellingsbro socken, en gåfva af Herr Wahlfisk; N:r 79, stenyxa med skafthål och N:r 80, stycke af en kil (eller kanske endast ett vanligt bryne) skänkte af Pastor O. G. Blomberg, N:r 81 stenyxa med skafthål och N:r 82 harpunspets skänkte af Jägmästaren F. Tottie samt N:r 84, Fingerring af förgyldt silfver, en gåfva af Löjtnanten J. H. Lundh. Detta sista nummer torde förtjena en närmare beskrifning. Dess 1 tum långa öfverstycke visar inom en krans af fembladiga rosor S:t Göran i strid med draken, och på båda sidor derom uppstiga från ringens smala understycke, som småningom vidgar sig uppåt, tvänne menniskofigurer, som hålla hvarandra om halsen. Sannolikt är denna familjeklenod, som bibehållit sig genom flera generationer, en gammal vigselring, att döma af såväl S:t Görans, det täcka könets ridderlige skyddspatrons bild, som af de omnämnda menniskofigurerna, hvilka, uppspringande från samma grund kärligt omsluta hvarandra, till ett tecken af den innerliga förening, som uppkommer emellan de olika könen genom äktenskapet. Denna förklaring synes antagligare än att dessa figurer skulle vara helgonbilder, ehuruväl man icke af drägt eller andra attributer bestämdt kan urskilja huruvida de tillhöra samma eller olika kön. De omständigheter, som föranledt denna rings räddning undan smältdegeln, förtjena att anföras. Vid ett tillfälligt besök i en guldsmedsbutik i Askersund fick Herr Lundh se denna

ring och köpte honom. Då han nu ville erfara hvarifrån ringen erhållits, berättade guldsmeden att han köpt den af en gumma från Wiby, tilläggande, att sådant gammalt silfverskräp hade han ofta öfverkommit till billigt pris och sedan förarbetat; men nu upplyst derom, att det bättre öfverensstämde med hans egen fördel att försälja, än att förarbeta sådana saker, lofvade han att framdeles tillvaratagа hvad i denna väg kunde honom tillbjudas.

Till Föreningens samling hafva länets olika socknar på följande sätt bidragit:

Stora Mellösa	församling	med	18	N:r.
Norrbyås	»	»	14	»
Gellersta	»	»	13	»
Asker	»	»	6	»
Sköllersta	»	»	6	»
Ekeby	»	»	5	»
Götlunda	»	»	4	»
Kumla	»	»	3	»
Lennäs	»	»	2	»
Ringkarleby	»	»	2	»
Lerbäck	»	»	2	»
Hardemo, Wiby, Snaflunda, Hammar, Hosta, Lillkyrka, Hidinge, Kräklinge, Ånsta och Fellingsbro församlingar med hvardera 1 nummer			10	»
		Summa	85	N:r.

I öfverensstämmelse med ett för tre år sedan fattadt beslut kommer denna samling jemte de Skånska fornsaker, Föreningen genom Sekreteraren bekommit, utgörande 13 nummer, och den i föregående berättelse omnämnda lilla myntsamlingen att från och med nästa års början förenas med Karolinska Elementarläroverkets förut egande samlingar af samma art. Denna

åtgärd har varit nödvändig, då Föreningens tillgångar ej medgifva förhyrandet af särskild lokal, der de på ett ändamålsenligt sätt uppställde och ordnade kunde göras tillgänglige för allmänheten; och erfarenheten har dessutom visat, att den närvarande fördelningen på tvänne museer, hvartdera af så ringa innehåll, icke varit till gagn för någondera af de konkurrerande samlingarne. De vilkor, hvarpå öfverlåtelsen skett, äro, att Föreningen förbehållit sig rätt att bestämma öfver de förenade samlingarnes uppställning och vård, samt att den person, som af läroverket härtill förordnas, skall ställa sig till efterrättelse de framställningar, som i detta fall kunna göras af Föreningens styrelse. De fornsaker, som af Föreningens medel framdeles komma att inköpas, skola vid hvarje års slut, och sedan de till Akademien på öfverenskommet sätt först hembjudits, till Läroverkets Antiqvitets-museum jemväl inlemnas.

Under det förflutna året har Föreningen fått emottaga följande böcker och skrifter, nemligen af Hans Majestät Konung Carl XV, Mindesmærker af Middelalderens Kunst i Norge 3 häften, utgifna af Foreningen for Norske Fortidsmindesmærkers Opbevaring, samt af Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademien 12 exemplar af dess Antiqvariska Tidskrift, häft. I, till utdelning bland ledamöterna af Föreningens styrelse och granskningsutskott samt andra verksammare medarbetare.

Äfven Föreningens ekonomiska ställning kan, jemförd med föregående år, anses förbättrad, sedan Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademien genom det välvilliga anbudet att lemna 200 exemplar separataftryck af årsberättelsen, borttagit en dryg utgift, samt genom särskildt anslag till sockneförteckningars upprättande satt Föreningen i tillfälle att mera kraftigt påskynda denna vigtiga del af dess verksamhet. För-

eningens egna inkomster hafva dessutom ökats, sedan det lyckats skattmästaren att utbekomma en del från föregående år utestående årsafgifter, samt bidrag såsom ständig ledamot erlagts af Brukspatronen Doktor Victor Cassel på Laxå. Föreningens ekonomiska ställning synes af följande sammandrag af dess räkenskaper för år 1864.

Inkomster.

Behållning från föregående år	Rmt Rdr	286: 29.
Inkomster: Årsafgifter	219: —	
Af Brukspatron Cassel	50: —	
Räntemedel	15: 13	284: 13.
Akademiens anslag till sockneförteckningar		300: —
Säger Rmt Rdr		870: 42.

Utgifter.

Enligt Gransknings-Utskottets beslut d. $^2/_{12}$ 1864.		
Till v. Pastor A. Wætter	30: —	
» Skogvaktaren P. E. Eriksson	25: —	
» Studeranden J. Wahlfisk	15: —	
» Timmerarbetaren A. Johansson	10: —	
» Architekten Kjellström	80: —	
» böcker åt Johansson o. Eriksson	10: 75	170: 75.
Enl. D:o af Kongl. Akademiens anslag:		
Till D:r Herman Hofberg	200: —	
» Studeranden Wahlfisk	25: —	225: —
Diverse utgifter:		
Restauration af Gordonska vapenskölden	15: —	
Bref och försändningar	13: —	
N. M. Linds räkning	50: —	
Annonskostnader m. m.	31: 50	109: 50.
Transport		505: 25.

Transport 505: 25.

Behållning till nästkommande år:

Af Kongl. Akademiens anslag	75: —	
Af Föreningens egna medel.............	290: 17	365: 17.
	Säger Rmt Rdr	870: 42.

Örebro i Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen den 31 December 1864.

G. W. GUMÆLIUS.

G. Djurklou.

Berättelsen åtföljes af fem bilagor:

A) Om några vid Hjelmarsnäs funna äldre permebref; ett bidrag till Nerikes godshistoria. Af G. Djurklou, (det äldsta brefvet af 1440) med bifogad slägttafla och sigillteckningar.

B) Förteckning och beskrifning på de fornlemningar och minnesmärken, som finnas i Hardemo, Kräklinge, Hackvad, Edsberg, Tångeråsa, Skagershult, Qvisbro och Knista socknar i Vester-Nerike, med 10 plancher. Af Herm. Hofberg.

C) Beskrifvande förteckning öfver Fellingsbro sockens fornminnen. Af J. Wahlfisk.

D) Kägleholm och Grefve Magnus Gabriel De la Gardie; ett bidrag till historien om Carl XI:s reduktion. Af Magnus Roth.

E) Summarisk uppgift på fornlemningar inom Lennäs socken år 1863, jemte 10 afteckningar. Af Axel Wætter.

Det hade varit önskligt att dessa, hvar för sig värderika uppsatser hade kunnat här intagas; men då den

första och den fjerde bilagan behandla ämnen, som ligga utanför planen för en Antiqvarisk Tidskrift, och då särskilda sockenförteckningar öfver fornlemningar ansetts icke böra, om icke undantagsvis, i Tidskriften ingå, utan hellre samlas och efter hand kompletteras, till dess man kan lemna en allmän och derigenom mera upplysande öfversigt af ett helt landskaps fornlemningar, komma dessa bilagor att tills vidare otryckta förvaras i K. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Archiv, der de för vetenskapliga forskare alltid finnas tillgängliga.

Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under år 1865.

Till Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademien.

Likasom de närmast föregående, har äfven det arbetsår, Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen nu afslutat, lemnat ganska glädjande bevis på ett fortfarande lifligt och verksamt intresse för fosterbygdens forntid och bevarandet af dess spridda och stympade minnen. Till Samlingarne för den blifvande Ordboken öfver Nerikes Folkspråk har Föreningen af framlidne Brukspatronen Herr J. W. Grills arfvingar fått till afskrifvande emottaga denne för tidigt bortryckte forskares efterlemnade och i förra årsberättelsen omnämnda anteckningar öfver folkspråket på den del af Tylöskogen, som faller inom Lerbäcks och Godegårds socknar. Född på denna gränseskog, der han äfven tillbragt största delen af sin mannaålder, var det författarens afsigt att ordna dessa anteckningar till en särskild Ordbok med grammatisk inledning och språkprof, för att sedan såsom bilaga till någon af denna Förenings årsberättelser offentliggöras. Den efterlemnade handskriften, som omfattar mer än 60 ark, visar också att allt var färdigt, och att endast en slutlig revision samt manuskriptets renskrifning fattades för arbetets öfverlemnande till Föreningen, hvilken äfven nu torde komma

att öfvertaga dess redaktion. Ehuru Tylöskogen eger en betydlig utsträckning, så omfatta dock Herr Grills anteckningar endast de tvänne förut nämnda socknarne, hvarföre det vore önskligt att snart erhålla fullständiga upplysningar äfven från andra delar af denna vidsträckta skogstrakt. Men hvad Herr Grill anfört bestyrker dock fullkomligt det gamla antagandet, att befolkningen äfven på Nerikes-andelen af Tylöskogen (Regna skate samt sydligare delarne af Bo, Lerbäcks och Hammars socknar) ursprungligen varit Östgötar, hvilkas invandring måste förläggas till en långt senare tid, än de halft mythiske Hackhemarnes*) — Nerikes första Gotiska befolknings — bosättning i dessa trakter. Språket synes också mera närma sig Östgötarnes än det egentliga Nerikes munart, ehuruväl olikheterna med den sednare äro vida mindre, än man vid första uppfattningen af uttalet känner sig frestad att antaga. De bestå förnämligast deruti, att det för Nerike egendomliga tjocka och hväsande *i* och *y***) samt det djupt slutna långa *u* der i uttalet icke synnerligt skilja sig från det vanliga språkbruket, samt att *a* nästan alltid såsom bindevokal***) och ändelse erhåller en stark dragning emot *ä*, och i uttalet ej kan från denna vokal skiljas. Uti substantivernas bestämda form återkommer det dock rent och, likasom i Nerike, förlängdt och starkt betonadt, så att då i det egentliga Nerike säges Gubbe, Gubbar och Gubbår (gubbarne) samt Gumma och Gummå (gumman), heter det på Tylöskogen Gubbe, Gubbär, men Gubbå

---

*) Om dessa se G. Djurklou, Ur Nerikes folkspråk och folklif, sid. 70 samt Föreningens årsberättelse för 1864, Bil. Litt. B.

**) Detta uttal förekommer veterligen icke annorstädes än i Nerike, och Medelpad (synnerligast Selångers socken). I några trakter af Nerike t. ex. Mellösa, öfvergår *y* stundom till rent *i*, således bitta, ixa, bixa för bytta, yxa, byxa, o. s. v.

***) Såsom bindevokal har *a* i Vester-Nerike redan länge varit vändt till *ä* och i Öster-Nerike vinner detta uttal allt mer och mer företrädet.

(gubbarne, r bortfallet och uppslukadt af den långa vokalen) samt Gummä Gummå. Der *a* motsvarar den bestämda ändelsen *en*, är det på Tylöskogen likasom i det vanliga mindre vårdade talspråket, alltid rent; således träna, svina, säða o. s. v. För öfrigt finner man der, likasom i Nerike och så många — att ej säga de flesta — af medlersta Sveriges landskaper, det tjocka *l* äfven i stället för *rd*, äfvensom öfvergångsljudet *ua* för brytnings *o**). Emellertid, då uttalet är det, som egentligen och närmast skiljer det ena bygdemålet från det andra, kan det ej nekas, att Tylöspråket rättast bör upptagas såsom Östgötadialekt, helst många ord bland de af Herr Grill uppgifna finnas, som åtminstone hitintills ej antecknats i andra trakter af Nerike, men deremot allmänt brukas i Östergötland ända ner emot den Småländska gränsen. Såsom sådana eller åtminstone icke alldeles lika förekemmande i Nerike må anmärkas följande:

Abbäs, v. n. 1. retas, gäckas.

Arpe, m. smutsskorpa.

Base, m. jerngryta.

Bromma, v. a. 1. toppa växande trän.

Dumpa, v. n. 1. dansa tungt och ovigt.

Estä seg, v. refl. 1. vara stursk, egenvillig.

Fjärje, m. den bredd af åkern som såningsmannen i två kast besår och som till hans ledning utmärkes med uppdragna mindre fåror.

Gnöste, n. mindre lada, vidbygd en större.

Grimsä, v. n. 1. plira med ögonen.

Harjä, v. n. 1. ropa högt och öfverljudt.

Hämte, n. boss och agnar.

---

* Om detta ljud, som förekommer öfverallt i medlersta Sverige, ehuru olika nyanseradt, kan ses G. Djurklou, Litt. C. sid. 6 not. På Tylöskogen är det draget mot *ä*, så att son, pojke, i Nerike uttaladt som suan puajke, der blifver suän puäjke. I en annan af Nerikes gränsorter, Karlskoga, är det åter draget emot *ö*, således suön, puöjk'.

Hämtekorg, m. bosskorg.
Ijä seg, v. refl. 1. jämra sig.
Illhärä, f. skorf.
Klamp, m. toffel med trädbotten.
Kostä seg, v. refl. 1. krysta.
Kruttlä v. n. 1. vara tvähogsen.
Lunnä, f. häfstång.
Loskr, m. sömnaktig, olustig menniska.
Motä, v. n. 1. arbeta utan fart.
Óförs'l, f. kroppslyte.
Råpä, f. liten hög af smuts och annan orenlighet.
Skrȧnkr, adj. sned.
Skrinr, adj. mager, ofruktbar.
Skryttä, f. kubformig korg af flätade trästickor.
Smugä, f. smal gång mellan tvänne byggnader.
Snóe, m. lång rad af folk eller dragare.
Snyfvä, v. a. 2 och 4. former i præt., både snyfde och snöf — grina af ilska och lägga öronen bakut (om hästar).
Sprantr, adj. yster, liflig — företrädesvis om hästar.
Strugä, v. n. 1. vara snäf (om kläder).
Stäl, adj. drägtig (om får och suggor).
Sönä, v. a. 1. afsäga sig eller genom försummade fatalier förlora en rättighet.
Sörnä, v. n. 1. vissna, förtorkas.
Tjerkä, v. n. 1. med stor ansträngning draga ell. släpa.
Tjetä, v. n. 1. detsamma som Tjerkä.
Tråe, m. åtrå.
Tuggligr, adj. tofvig, lurfvig i håret.
Urrugr, adj. som har uppstående hår eller fjädrar, deraf äfven i öfverförd bemärkelse olustig, vantrifven.
Wiðflängdr, adj. vidsträckt.
Wrenȧ, v. n. 1. och 2. gnägga.
Wånge, m. ett stycke jord, som man begränsat genom kringgående.

Wängä, v. a. 2. gående omsluta en trakt eller ett stycke jord, kringgå, utstega.

Wärmsle, n. sankt ställe, källdrag, som ej tillfryser om vintern.

Ångr, adj. trång.

Ängä, v. a. och n. 1. tränga.

Änter, conj. antingen.

Örsle, n. smärre ogräs.

Hvad som i öfrigt gör Herr Grills ordlista synnerligt intressant och värderik, är den fullständighet, hvarmed der redogöres för växters och djurs — isynnerhet foglarnes — Svenska namn bland dessa skogsbyggare. Men då en stor del af dem redan äro af författaren sjelf uti en till Kongl. Vetenskaps Akademien ingifven, och förut tryckt skrift offentliggjorde; och Föreningen dessutom hoppas att ordlistan öfver Tylömålet snart nog skall i sin helhet utgifvas, så kunna de här förbigås.

Likasom Tylöskogen i språkligt hänseende bildar öfvergångsledet till Östergötland, så är äfven i öfriga gränsorter tungomålet en förmedling af Nerikes och den angränsande provinsens munart; och — eget nog — synes gränstrakten emot det landskap, med hvilket Nerike så länge varit förenadt i kyrkligt hänseende, vara det enda undantaget i detta fall, ty äfven i de sista gårdarne af Lennäs och Askers socknar talas rent Nerikesmål. I öfriga gränsesocknar deremot har den mötande bygdens munart oftast gått öfver landamäret och in uti Nerike, såsom på Tylöskogen, i landskapets andel af Nysunds socken samt kanske äfven i Ödeby och Götlunda, eller ock gifvit uppkomst åt särskilda bygdemål såsom i Qvisbro och Kihls bergslager, af hvilka i synnerhet det förra, som tydligast framträder inom Gammal-hyttelaget, är märkeligt för sitt tväljud *äi* i st. f. *e* och *ä*, och torde från de här under Wasaätten invandrade och bosatte, men sedermera småningom

försvenskade Finnarne leda sitt ursprung. Emot Westmanland synes deremot Nerikiskan hafva trängt öfver gränsen och in i Fellingsbro, der språket mera liknar munarten i Glanshammar och Lillkyrka än i angränsande Westmanländska socknar; dock försvinner denna likhet mer och mer, i den mån man aflägsnar sig från Oppboga ström eller närmar sig Arboga. Öfver detta bygdemål har Föreningen under det nu förflutna året af Brukspatronen Herr H. Atterling på Wesslingbyholm fått emottaga en särdeles utförlig och väl uppställd ordlista, hvilken väl icke innehåller så synnerligt många ord, som ej förut upptecknats inom det egentliga Nerike, men som dock lemnar goda upplysningar om dessas utbredning och här i ett eller annat afseende förändrade former. Bland de ord, som der anföras och i Nerike dels icke förekomma, dels uppträda under något olika former, må nämnas följande:

Anhumla, v. a. 1. besitta, anfäkta (brukligt i s. k. mildare svordom).

Aventó, s. ett slags spel. Då tvänne personer, som i det ofta brukade och väl bekanta spelet »Fem kort å trump» spelat »kamrater» och tappat, sinsemellan spela om hvilkendera skall vidkännas förlusten.

Babbla, v. a. 1. prata, sladdra.

Brässel, m(?). blötfoder åt kreaturen, sörpa.

Bubba, v. a. 1. bära någon på ryggen, så att den burne håller armarne om halsen och benen om lifvet på bäraren.

Enbógen, adj. envis, motsträfvig.

Flémme, m. lågländ udde, bildad af en åkrok.

Fóg-gét, f. en bänk, som användes vid foghyfling af bräder, fogbänk.

Fössa, v. n. 2. sakta vidröra.

Grefva seg, v. refl. 1. börja att stanna, tjockna, äfven frysa (om vätskor).

Héta f. omgång, hvarf.

Hukkert, adv. svårt, besvärligt, tvifvelaktigt.

Hålldr', adj. bågformigt böjd (om ett bräde, som slagit sig och dylikt).

Häl, m. sprint, dubb.

Illr, adj. svår, bitande, bister (om väderleken).

Itändr, adj. lifvad, hugad.

Képa, f. trädbit, hvarmed länken på skacklorna fästas vid ringen på kälken.

Kräppa, v. n. 2. säges, då rinnande vatten är på fryspunkten och i följd deraf rinner långsammare och stockar sig.

Kugga, v. a. 1. vinda garn, som skall varpas.

Kvä, m. kitt af bränd och tuggad näfver, som användes till hopfästande af sönderslaget porslin.

Ljuur, adj. skenhelig, falsk, inställsam.

Luna, f. trädkloss med trissa, som uppehåller skaften i en väfstol.

Lurantr', m. opålitlig, bedräglig menniska.

Länga, f. grof slana, brytstång, häfstång.

Mana, v. a. 1 och 2. trumfa, spela trumf i kortspel.

Mulla, v. n. 1. taga sandbad (om foglar).

Mullbalk, m. balk, som skiljer logkistan fr. loggolfvet.

Nennlikka, f. nejlicka.

Offerkott, m. smeknamn på djur. Du lilla offerkott!

Ólika, v. a. 1. hålla för otroligt.

Oppósa, v. a. 1. tillrättavisa, banna.

Órna seg, v. refl. 1. lugna sig.

Pap, n. bröstvårta.

Paska, v. a. 1. slaska, spilla (om vätskor) deraf Paskvatten, n. diskvatten.

Plógskuta, f. liten spade af trä eller jern, hvarmed plogen befrias från vidhäftad mull.

Pluskr, m. och Pluska f. osnygg menniska.

Pryska, f. ficka, egentligen lösficka, kjortelsäck.

Pumpa, v. n. 1. (i spel) slå med knutna handen på kortleken i stället för att taga utaf, då öfversta kortet skall slås upp såsom trumf.

Ronn, n(?). skada på ett tak, dropp.

Rännål, f. jernstång, hvarmed tisteln fästas vid tisthanken (se detta), så att vagnen i utförsbackar ej kan skjuta dragarne på benen.

Rännstång, f. stång, som förenar fram- och bakdelen på en vagn.

Sinnugr, Sinnu', adj. ond, förargad.

Skräugr, Skräu', adj. som har dålig matlust; sjelfsvåldig, kinkig på födan.

Skynning, m. stör, hvarpå sädeskärfvarne upphängas för att torkas.

Svinträ, n. trästycke med repögla i ena ändan, att sätta om svinets tryne, då det skall fängslas.

Tefiken, adj. begifven på, lifvad för.

Tehogsen, adj. detsamma som tefiken.

Tisthank, m. ring af jern eller läder på ett oxok, hvari tistelstången fastgöres.

Tjurugr, tjuru, adj. vresig, skör (om tall och gran).

Tjuris, m. klar och hård is utan snöblandning.

Trägja, Trägjas, v. n. 1. envisas, söka öfvertala.

Tut, m. trut, mund.

Tånge, m. skaftändan på ett knifblad.

Täl, n. lång- och tvär-stycken i en harf.

Vagnskippa, f. fram- eller bak-del på en arbetsvagn.

Vingskybräðe, n. bräde, som sättes för ändan, gafveln af ett tak.

Vréðbánð, n. fin vidja, som fästas om foten på en haltande oxe, och tros bota det onda.

Våmma, v. a. 1. välta en sten eller dylikt genom bröstets och magens påtryckning.

Väfrompa, f. det flätade varpgarnet sådant det tagits af varporna.

Välken, adj. dugtig, förträfflig.
Åmme, m. ånga.
Åmma, v. n. 1. ånga, gifva ånga ifrån sig.
Åmäling, m. dum, drumlig, otymplig varelse.
Ånnvagn, m. hövagn.
Öfverdyfla, v. n. 1. öfverbevisa.

Om dessa ord, äfvensom de förut från Tylöskogen anförda, förekomma uti andra trakter af länet än dem, hvarifrån de nu uppgifvits, vore af vigt att erfara för det pågående ordboks-arbetet; och Föreningen begagnar derföre detta tillfälle att uppmana dem af hennes medarbetare, som sysselsatt sig med folkspråket, att härom lemna närmare upplysningar.

Herr Atterling, i hvilken Föreningen vunnit ej blott en ny, för våra fornminnen lifligt intresserad medlem, utan äfven en verksam medarbetare med förmåga, att på ett fullt tillfredsställande sätt ordna hvad han varit i tillfälle att insamla, har under det förflutna året äfven till Samlingen af Nerikes Folklifsminnen inlemnat ett rikt och värdefullt bidrag, omfattande beskrifningar på 7 folklekar samt uppteckningar af 14 folksagor och 44 folkvisor, en stor del med deras melodier, jemte några ordspråk, gåtor, beskrifningar på i Fellingsbro öfvad vidskepelse samt en fullständig redogörelse för Staffansspelet sådant det utförts i hans hemort. Af folklekarne äro alla gamla bekanta; men ett par utaf dem torde här få anföras. Den ena, kallad Malareleken, är en artförändring af Mjölnareleken hos Arwidsson (Svenska Fornsånger, Del. III sid. 369), ehuru, såsom man vid jemförelsen lätt finner, yngre och mindre fornartad än denna. Leken beskrifves sålunda: Sällskapet delar sig i två afdelningar, gossarne i den ena och flickorna i den andra. Gossarne gå ut i förstugan och en af flickorna stryker på dörren med handen under det hon säger:

Jag mal i år
Och jag mol i fjol,
Ingen tull fick jag då;
Silkesvippadt, krusadt hår,
Silke är mitt öde.
Jag är väl inte Kungens moder,
Men jag är väl Kungens syster,
Mal så mycket som mig lyster,
Brygger öl,
Bränner vin,
Väntar gäster hem till mig. —
Kom in! Kom in, mågen min!
Skall du få igen (namnet) hustru din!
Vara hur hon vara må,
Fattig eller riker,
Riker och så bålder;
Intet vet jag hvad (Lasse) våller.

Den, hvars namn sålunda blifvit nämndt, svarar utanför:

Tack och tack, kär Moder min!
För gåfvan J mig gifvit hafver.
Det så vill jag Eder svara
Som mig gåfvan synes vara:
Hon är som en vallmoros,
Hon är god att sofva hos.

Eller

Hon är som en gammal dörr
Det är bäst bli utanför,

alltefter den svarandes tycke och smak, ty uti dessa liknelser, hvilka lemnas åt den svarandes egen uppfinningsförmåga, ligger lekens hela intresse, då flickorna deraf erfara huru högt eller ringa de äro i »gätet» hos gossarne. Naturligtvis, om leken fortsättes, blifver det sedermera flickornas tur att gå ut och gengälda gossarnes mer eller mindre blida omdömen, och den malandes ord lämpas då derefter. — Den andra eller Moderleken är,

som det synes, en fullständigare variant af leken »Skifta makar» (Arwidsson III. sid. 202), och utföres sålunda. Flickorna dansa om i ring under följande sång:

Modren går på golfvet
Med sju döttrar sina;
Alla voro de hvita
Och sin moder lika;
Alla ville de före vara,
Alla ville de gifta vara.
Öppna porten östan och vestan,
Släpp in Kungens silfverskodda hästar
De bästa!

Nu öppnas ringen och en af gossarne träder derinom under sång af flickorna:

Sälla, sälla gingo vi,
En ungersven det fingo vi,
Står i våra ringar,
Skådar sig en qvinna;
Skådar en, skådar två; —
Tag den bästa du kan få,
Tag fort, tag fort!
Ty annars får du ingen!

Gossen tager sig nu en flicka ur den åt alla håll splittrade ringen, och söker naturligtvis den hans hug står till. Sedan han fått henne, sluter sig ringen åter, till dess alla döttrarne på detta sätt fått sig männer, hvarefter hvarje par dansar särskildt till följande sång:

Se unga mågen hur han dansar så lätt,
Nu har han fått den han älskar rätt —
Han som andra.

Af sagorna äro endast de om Silfverring och Titteliture samt Drömmarne mindre allmänt kända eller till enskilda sagodrag olika äldre uppteckningar; men af visorna äro deremot ganska många af intresse, och flera af de i notskrift lemnade melodierna synnerligt förtjenta

att bevaras. Visserligen torde endast en eller två ibland dem kunna föra sina anor upp till medeltiden; men detta hindrar icke att de dock både kunna vara och verkligen äro upplysande bidrag till Svenska folkets kulturhistoria. — Då i början af detta århundrade uppmärksamheten med mera allvar riktades på vår folkpoesi, fäste man sig nästan uteslutande vid medeltidsromanserna, kämpa- och riddarevisorna. Sannt är det ock att dessa äro och förblifva Svenska folkdiktens förnämsta prydnader. Men deremot lemnades de yngre romanserna, kärleks- och skämtevisorna, hvilkas innehåll tydligt ådagalade att de aldrig vandrat öfver höganloftsbro, utan allt afseende. Det gick med folkets dikter som med så mången enskild skalds: utgifvarne utmönstrade eller gömde undan allt, som ej fullt öfverensstämde med tidehvarfvets smak och deras egen poetiska uppfattning, och i följd häraf blef äfven föreställningen om Svenska folklynnet och dess uttryck i folkdikten något ensidig. Det origtiga uti en sådan alltför långt drifven gallring har icke undfallit senare forskare. De hafva insett, att likasom man ej kan vinna en sann och trogen bild af den enskilda skalden, om man blott söker honom uti hans största och bästa skapelser, utan att härtill fordras att hopsamla och genomforska all hans poetiska qvarlåtenskap; så kan man ej heller göra sig en fullt tydlig föreställning om Svenska folkets poetiska ande af kämpa- och riddarevisorna allena, utan man måste tränga ned i folkgrunden och undersöka de olika former, hvaruti denna ande äfven der uppenbarar sig. Och hvem kan väl neka att de yngre romanserna och till och med de ej alltid så välljudande skämtevisorna äro uppvuxna från samma rot, om ock skott af en annan stam än den, hvarifrån de äldre utsprungit. De härstamma ej såsom dessa från riddaresalen eller jungfruburen i höganloft, och det lif, hvarutur de gripit sina

toner är också ett annat. Det är bondens låga tjäll, som sett dem födas, eller ock äro de ett gensvar från skogen af de känslor, som röra sig i hans bröst. Man må derföre gerna kalla dem allmogevisor eller bondevisor; men Svenska folkvisor äro de i allt fall. I estetiskt afseende kunna de väl sällan uthärda en jemförelse med de äldre, men de sakna derföre icke poetiska tankar, ehuru dessa, kämpande med svårigheten att finna uttryck i språket, icke sällan döljas under halfva och ofullständiga bilder, som fordra sympati hos läsaren eller åhöraren för att rätt uppfattas.

Hvad de nyare visornas innehåll beträffar, så är detta, såsom man kan vänta sig, högst vexlande. Än skildra de märkeliga tilldragelser ur det enskilda, och någon gång äfven ur det offentliga lifvet, än närma de sig de gamla romanserna; men största delen är dock af erotiskt innehåll eller s. k. kärleksvisor, än i en skämtsamt lekande, än i en vemodigt klagande ton. Men ej ens då de tolka en älskares eller älskarinnas sorg öfver sviken trohet finner man någon mjeltsjuk lifsåskådning eller ett förkrossadt hjerta, som blott lefver af sin sorg och finner sin enda lisa i att hålla de djupa såren blödande. Sådant låter ej väl förena sig med vår allmoges friska och af naturen trotsiga lynne, som väl af motgången kan böjas, men icke brytas. Der således icke, såsom ofta händer, sorgen upplöser sig i ett humoristiskt löje öfver lifvets fåfänglighet, röjer sången nästan alltid den klagandes sträfvan att återvinna själens förlorade jemnvigt, ehuru trösten efter visdiktarens olika lynne sökes på olika sätt. Då t. ex. rikedomens lockelser — i alla tider en farlig frestelse, och icke minst ibland allmogen — vållat älskarens eller älskarinnans otro, tröstar sig den öfvergifna dermed, att

Lazarus var också mycket fattig,
Och här så fick han lida stor nöd;

Men englarne de sjöng vid hans begrafning,
Och han blef förd i Abrahams sköt. —

Eller ock med följande osvikliga sanning:

Men ett är det som mig gläder:
Att himmelen för penningar
Han blifver aldrig din.

En annan öfvergifven älskare erinrar sig med en viss tillfredsställelse och ej utan hämndlystnad, att

Simson den starke af qvinnan blef narrad,
Då hela sitt förtroende åt henne han gaf;
Men också gjorde han
Den qvinnan stor skam,
Ty Simson han var en regerande man;

under det att en tredje, som af olyckan fått öppnade ögon, ironiskt utbrister:

Ja dig må jag likna
Vid räfven som tar gäss; —
Gud nåde den gosse,
Vid dig blifver fäst!

eller ock med full resignation tröstar sig dermed, att

Det finns väl flickor flera
I denna vida verld.

I vår Nordiska mythologi dväljes Asa-Loke i gudarnes sällskap och, till sitt ursprung snarare god än ond,*) är han, så länge ännu en gnista af det goda fin-

---

*) Ett sådant antagande synes ej vara oberättigadt, då han i Snorra Edda kallas Odins broder och Asarnes faders broder, och vid Ögers gästabud erinrar Odin om deras i tiden ingångna fostbrödralag med följande ord:

Mantu þat Oðinn!
Er vit í árdaga
blèndum blóði saman?
Ölvi bergja
lètztu eigi mundu,
nema okr væri báðum borit.

För öfrigt må vi erinra oss att äfven Satanas är en fallen engel.

nes qvar, en husvarm gäst i Asgården, der hans eld, hans qvickhet och fintlighet i godt och ondt gifver lif och färg åt det hela. Först då den onda naturen tagit öfverhanden, då den lifvande elden blifvit en förtärande, och ironien öfvergått till fräck bespottelse, först då blifver han utkastad, bunden och straffad, ehuru han äfven fästad vid klipporna förmår att understundom sätta hela gudaverlden i skakning.

Att de gamla Asagudarne kunnat så länge fördraga en så lös och så till det onda benägen karakter som Loke, och att de allvarliga Nordboarne med sådan förkärlek kunnat skildra hans upptåg och ständiga försök att nedsätta sjelfva gudarnes majestät, må med skäl väcka undran; och vi skulle ej heller kunna rätt förlika oss dermed, om vi icke nödgades erkänna, att Loke, sådan han lefde bland Asarne*), i många afseenden är kött af vårt kött och ben af våra ben. Ett försök att närmare utreda Lokes betydelse i vår gamla mythologi, kan af många skäl icke här ifrågakomma; men det må dock erinras, att lika som de egenskaper hos menniskonaturen, hvilka framträda förkroppsligade i de särskilda Asagudarnes höga gestalter, återfinnas i folk-karakteren; så saknas der ej heller de, som framställas under Lokes bild. Synnerligast i skämtesagorna och skämtevisorna framträder hans ande, än med samma plumphet som på Ögers gästabud, än som den finaste satir; än med den mest öfvergifna och otyglade glädtighet, såsom i följande vers till en hurtig polskmelodi:

Nu är jag så hjertinnerligt glad,
Att höken tagit mina hönor;
En i går och en i dag,

*) Den onde, från Asarnes samqväm helt och hållet förvisade Loke, månne icke äfven han dväljes ibland oss? Sakna vi väl i det enskilda och offentliga lifvet motstycken till Lokaglepsa, eller förledes icke ännu mången förblindad Höd att skjuta på Balder?

Och ätit upp mina bönor,
Trampat ner mitt galanta lin
Och sparkat mullen ifrån löken.
Den gula hönan värper aldrig mer.
För hon har legat under höken.

Än uttryckande sig med en tilldragande naivitet, såsom uti följande bekännelse af en gosse, som måst lofva sin moder att aldrig mer med flickorna leka:

Och lofven den höll jag så när åtta dar,
Så länge jag hemma hos moder min var.

Att bland den nyare folkdiktens alster, särdeles bland skämtevisorna, mycket finnes, som hvarken bör eller ens kan offentliggöras, är helt naturligt; men deraf följer väl icke att man ej bör samla och för kulturhistorien bevara, hvad som förtjenar att tillvaratagas. Dessutom försvinna äfven dessa lemningar af en fordom rik folkpoesi, och sångens ande förstummas mer och mer bland allmogen. I folkskolan vunnen, om ock ytlig, bekantskap med den högre skaldekonsten och en dunkel aning om dess fordringar hafva satt folkvisorna i misskredit; och äfven de, som från barndomen minnas ett och annat, ja stundom ganska mycket, i denna väg, hindras af en falsk blygsel och onaturlig fruktan, att synas löjlige i de mera bildades ögon, från att meddela hvad de i minnets djup likväl troget bevara. Endast åt den tysta ensamheten våga de anförtro dessa enkla visor, som dock mera troget än våra största skalders bästa sånger uttrycka deras känslor. Det är derföre icke så lätt, som mången föreställer sig, att nu för tiden, sedan industrien dödat husslöjden, och såsom onyttiga ting från aftonbrasan i bondstugan förvisat de gamla spinnrockarne, hvilkas surrande så väl accompagnerade folkvisans enkla toner och lifvade alla husets innevånare att instämma i sången, vinna kunskap om dessa ännu icke alldeles förgätna poetiska skapelser. Det fordras

en viss diplomati och mycken ihärdighet att kunna framlocka dem; men lyckas det blott en gång att bryta isen, är det märkeligt att förnimma, huru det ena minnet framkallar det andra, huru anletsdragen småningom lifvas och den tveksamme och för alla frågor otillgänglige blifver en meddelsam natur, som villigt lemnar de upplysningar, som kunna äskas och han är i stånd att meddela. Det är den gamla i köttet burna Svenska anden, som bryter fram, krossande de skrankor, hvarinom en annan öfvermäktig ande, den s. k. tidsanden, intvingat honom; och då man väl ej vågar neka att dennas makt är befogad och att dess yttersta mål är godt, om också dess vägar understundom kunna förefalla oss såsom afvägar, så kan man dock icke undgå att med en suck fråga: Hvarföre skall icke detta mål kunna uppnås utan ett sådant hämmande band på Svensk-manna-anden? Man vill ju i vår tid häfda och försvara nationaliteternas rätt, men på samma gång utjemnar och utplånar den allmänna bildningen nästan alla nationela egenheter, under det att egoism och kosmopolitism i förening arbeta på lossandet och upprifvandet af alla nationela band. Det ligger en motsägelse häruti, som väl en gång i tidernas fullbordan skall vinna sin lösning, men som dock bör uppfordra hvar och en, som håller på sin nationalitet, att på allt sätt värna om densamma, icke blott emot de uppenbara yttre fiender, som hota folkets frihet, utan äfven emot de lönliga inre, som vilja förslappa och förvända nationalkänslan; och emot dessa fiender hjelpa icke folkbeväpning, grundmurade fästen, monitorer och pansarskepp, utan gudsfruktan och sedlighet.

Under de föregående åren har Föreningen från skilda håll af länet fått emottaga mer eller mindre utförliga och fullständiga redogörelser för vårt enda mera genomförda folkdrama, Trettondagsspelet, hvilket numera öfverallt i Nerike har flyttats till natten före

Annandag Jul. Likasom så många andra kyrkliga mysterier öfvergick äfven Trettondagsspelet snart uti profana händer, hvarigenom det småningom nedsjönk till ett folkupptåg, der mysteriets ursprungliga ändamål, att åskådliggöra en märkelig tilldragelse vid Frälsarens krubba, mer och mer sköts i bakgrunden, och vinnandet af gåfvor i mat och penningar till ett muntert julgille blef hufvudsaken. Äfven Staffans-sjungandet torde vara en qvarlefva af ett likartadt sätt att fira minnet af S:t Stephanus protomartyr, hvilken såväl i England som i Skandinavien göres till Konung Herodis tjenare. Den Svenska Staffansvisan, i det stympade skick vi ega henne, synes icke kunna tillmätas någon synnerligt hög ålder, och funnes ej motsvarande qväden hos andra folk, skulle man svårligen ur hennes innehåll våga draga några slutsatser om visans samband med S:t Stephanus. Lyckligtvis lemna dock Engelska, Färöiska och Danska qväden i detta fall fullständigare upplysningar. Den Engelska visan, som utan tvifvel torde vara den äldsta, känner väl ej Stephani befattning med hästarne, ehuruväl S:t Stephan der, lika som i Tyskland och Skandinavien, är hästarnes skyddshelgon; men då den Danska, som hvilar på samma tradition som den Engelska, uppgifver att

S:t Stefan han leder de Foler i Wand
Alt ved den ljuse Stjerne;

så finner man här öfvergången till den Svenska visan. Man behöfver således icke med Ihre och hans efterföljare nödvändigt tänka på någon Helsingarnes särskilda apostel, utan kan, med ringa fara att misstaga sig, antaga, att vår Staffan icke är någon annan än denne kristendomens förste martyr. Det synes icke heller osannolikt att, likasom vår kristendom hufvudsakligast kommit ifrån England, äfven visan om Sankte Staffan derifrån leder sitt ursprung. En kort redogörelse för det Engelska medeltidsqvädet: »A Carol for S:t Stephens day», torde

derföre vara upplysande. S:t Stephen är page eller småsven hos Konung Herodes och passar upp vid hans taffel. På juldagen, då han bär in steken, varseblifver han stjernan öfver Bethlehem. Ett nytt lif tändes i hans bröst; han vill ej längre vara Herodis tjenare:

I forsake thee, King Herodes,
And thine werkes alle;
There is a child in Bethlem born,
Is better than we alle.

Konungen spörjer om honom fattats mat eller dryck, gods eller guld; men detta är ej anledningen till hans längtan att lemna Konungens hus. Hans hug står till det nyfödda barnet, som

shall helpen us at our neede.

Detta väcker Konungens vrede. Han förklarar högljudt att han ej tror mera på detta barnets underbara kraft, än att den stekta hanen, som står framföre honom på bordet, kan gala. Men de hädiska orden äro ej förr uttalade än tuppen reser sig upp af fatet och med klingande stämma utropar: »Christus natus est.» Herodes, på en gång förfärad och ursinnig af vrede, befaller att Stephan skall stenas utanför stadsporten. Domen går genast i verkställighet och »therefore is his even on Christes owen day», såsom det heter i sista versen. Man må nu tänka härom hvad man vill, så synes dock visan, som finnes i handskrift från 14:de eller 15:de århundradet, vara utgången från katolska andelige och hvila på någon gammal legend, som vunnit genklang hos folket och der blifvit en helgonsaga, samt gifvit uppkomst åt några religiösa folkbruk. Å andra sidan kan ej heller nekas det seden att rida Staffans skede och på Annandagens morgon sjunga visor till Staffans minne, äfvensom en mängd andra med julen förenade äldre bruk, kunna hafva sin rot i den gamla hedniska gudaläran, der Frey eller Frö, som vi Svenskar väl rätteligen böra

kalla honom — var hästarnes skyddsgud, hvars offer firades vid midvintern, således under den kristna julen. Svend Grundtvig *), som under vissa vilkor godkänner denna hypothes, säger att de gamla hedniska brukens öfverförande på S:t Staffan i sådant fall »varit et Skalkeskjul, for under Kristendomen at bevare en hedensk Skik, hvoraf man ventede Nytte for det nye Aar». Detta är äfven långt ifrån otroligt, då vi veta, att de första katolske lärarne icke varit så nogräknade i dylika fall, och ofta, när de ej kunnat öfvervinna en gammal inrotad sed, låtit den fortfara, sedan ett katolskt helgon intagit den hedniske afgudens plats. Hade detta ej skett, och man från slägte till slägte vant sig att anse dessa bruk fullkomligt oskadliga; huru skulle väl då så mycken hedendom kunnat fortlefva i folktron ända in i våra dagar? — De personer, som i nutidens julupptåg vanligtvis uppträda, äro Herodes, de tre vise männen, stjernföraren, knekten eller Staffan samt Judas med pungen. I Fellingsbro, der den äldre traditionen synes vara mera förvirrad än på många andra orter, intager Staffan Herodis ställe och kallas Konung, och då den gamla julbocksleken här förenats med Staffans-sjungandet, förökas sällskapet med julbocken, som ledes af vallkullan. Vanligtvis håller Konungen ett högtidligt med komiska tillsatser späckadt tal, längre eller kortare efter råd och lägenhet, samt i öfrigt beroende på talarens mer eller mindre allvarliga uppfattning af högtidens betydelse. Ehuru föredraget sålunda är fritt, så kan man dock antaga att det åtminstone i det hufvudsakligaste följt något gammalt och bepröfvadt formulär, och det konungatal, Herr Atterling nu meddelat, visar äfven att så är förhållandet. Ty oafsedt de utgjutelser, som kunna tillskrifvas en nyare tids mera förskämda

*) Danmarks Gamle Folkeviser (Del. II. sid. 524), ur hvilket förträffliga arbete många uppgifter för denna del af berättelsen hemtats.

smak, finnes deruti ganska mycket, som hänvisar till äldre tider. Nödvändigheten att begränsa omfånget af denna berättelse hindrar emedlertid för närvarande all närmare redogörelse för de olika variationer af det gamla themat: Staffan, Herodes och de tre vise männen, som hitintills uppsamlats i Nerike, och då härtill kommer, att en någorlunda tillfredsställande utredning af det helas och deruti uppträdande personers uppkomst och betydelse fordrar vidsträcktare forskningar i andra landsändar, har Föreningen öfverlemnat detta värf åt sin nuvarande Sekreterare.

I förra årsberättelsen omnämndes att Föreningen inom Jernboås socken uti Skogvaktaren Pehr Erik Eriksson i Lobergstorp vunnit en nitisk samlare. Beklagligtvis har denne redan i början af detta år slutat sina dagar; men hans efterlemnade son, ynglingen Pehr Pehrsson har lofvat fortsätta fadrens samlingar. Under det nu förflutna året har denne äfven inlemnat några folklekar, visor, gåtor och ordspråk jemte åtskilliga, ehuru icke så synnerligt gamla, polskor i notskrift, hemtade ur handskrifna notböcker, tillhöriga hans aflidne fader, hvilken bland många andra färdigheter äfven egde en i hans hemort beprisad skicklighet att spela viol. De insända bidragen gifva allt skäl att hoppas det Pehr Pehrsson skall träda i fadrens fotspår, och Föreningen genom honom fortfarande erhålla goda upplysningar om folklifvet i denna skogsbygd, der mycket ännu torde återstå af forntida seder, tro och lif. Såväl fadrens som sonens insända bidrag och med Föreningens Sekreterare vexlade bref äro dessutom af stort psykologiskt intresse; och den lefnadsteckning, Pehr Erik Eriksson på begäran lemnat, visar huru en forskande ande, äfven i en ringa samhällsställning och beröfvad de oundgängligaste vilkoren för vinnandet af den upplysning, hvarefter han med oaflåtlig ifver sträfvar,

likväl förmår att i någon mon fylla detta själens behof och i bildning höja sig långt öfver den samhällsklass, hvarinom han i öfrigt lefver och verkar.

Af äldre på spridda ställen i handskrift bevarade sockne- och häradsbeskrifningar hafva under året åtskilliga afskrifter erhållits. Brukspatronen Herr Pehr Lagerhielm på Bofors har lemnat en beskrifning öfver Karlskoga härad, upprättad 1779 af M. Dahl; och ehuru denna är föga annat än sammandrag af Fernows uppgifter, finnes dock en och annan upplysning af intresse synnerligast hvad ortens bergsbruk angår. Särdeles anmärkningsvärd är den hastiga folkökningen under denna af Hertig Karl grundade kolonis första tillvaro. Före hans tid funnos här endast några spridda och magra torp*) och fäbodar, men den kraftfulle Hertigens bud och vilja föranledde så starka inflyttningar, att den år 1586 bildade kapellförsamlingen redan 1594 måste förses med egen pastor; och från och med 1629 har Karlskoga med dess kapell Bjurkärn utgjort ett eget härad, hvars domböcker äro bevarade i sammanhängande följd allt ifrån det första häradstinget, och utan tvifvel kunna meddela många värderika upplysningar till detta härads historia. Ortens för bergsbruk tjenliga läge, dess rika skogar och närheten af goda malmer måste göra jernhandteringen till den nya koloniens hufvudnäring; och denna synes äfven hafva hållit jemna steg med folkökningen, ty ensamt under åren 1638—1690 utfärdades vederbörliga privilegier för icke mindre än 11 masugnar och 4 stångjernsbruk.

Från Lerbäcks sockneärchiv har Föreningen till afskrifvande fått emottaga framlidne Presidenten af Robsons efterlemnade Samlingar till en beskrifning

*) Några af dessa voro dock redan förut skattlagda och uppförda i hemmantal samt räknades dels till Qvisbro och Knista socknar i Nerike, dels till Warnums i Wermland.

öfver Lerbäcks socken, hvars första ark vid den frejdade författarens frånfälle redan blifvit lagdt under pressen. Utan tvifvel var det en stor förlust för Nerikes topografi att detta arbete ej blifvit afslutadt, ty af den efterlemnade handskriften synes bäst, hvilka grundliga och detaljerade upplysningar, det varit ämnadt att meddela. Särskildt gäller detta om de med synnerlig omsorg och reda uppstälda statistiska tabellerna, hvaraf den, som upptager de särskilda hemmanens olika natur, godhet, värde, areal och folkmängd, bör kunna tillfredsställa äfven vår tids nog stränga fordringar i denna väg. Visserligen saknas på många ställen de siffror, författaren velat i tabellerna meddela; men det hela lemnar dock, och i synnerhet hvad ortens bergsbruk angår, ett rikt material till en beskrifning öfver Lerbäcks socken, hvars redaktion icke skulle kräfva någon synnerlig möda. Herr af Robson synes äfven hafva ämnat utsträcka sin beskrifning till redogörande för äldre åtkomsthandlingar samt andra märkeliga dokumenter, som vid de särskilda hemmanen funnits bevarade, en omtänksamhet, som Föreningen hos blifvande sockenbeskrifvare rekommenderar till efterföljd. Dylika handlingar, stundom af hög ålder, allmänt intresse och historisk vigt, finnas mångenstädes i landet, der man minst väntar att träffa dem; och deras uppsökande bör i första rummet vara en sockenbeskrifvares pligt, ty ingen annan kan med lika liten uppoffring af tid och möda göra det lika grundligt som han.

Då något resultat af Karolinska Elementar Läroverkets reklamation af åtskilliga dess Archivum Nericiense fordom tillhöriga, men nu uti Upsala Universitets bibliothek och Fantska samlingen förvarade handskrifna topografier öfver åtskilliga Nerikes socknar icke försports, har Föreningen uppmanat Studeranden J. Wahlfisk att för Föreningens räkning deraf taga afskrifter. Under det nu förflutna året hafva sådane äfven lemnats af de

1770—73 upprättade beskrifningar öfver Bodarne, Hardemo, Mosjö med Täby, Qvisbro, Skagershult och Snaflunda socknar. Dessa, hvilka mest sysselsätta sig med uppräknande af församlingarnes herdar och inom socknen födde s. k. lärde män (d. v. s. sådane som idkat studier), innehålla dock understundom vigtiga antiqvariska upplysningar. Beskrifningen öfver Bodarne, hvars författare, Abraham Samzelius, är den, från hvilken uppmaningen till Nerikes presterskap att beskrifva deras församlingar utgått, meddelar åtskilliga upplysningar om S:t Antonii-brödernas kloster vid Ramundaboda, hvilka torde förtjena att här återgifvas såsom en god grund för kommande forskare, hvilka till äfventyrs vilja fullständigare behandla detta ämne. På Boda eller Tivägsboda har i forna tider bott en förmögen man Raimund eller Ramund, hvilken här egt vidsträckta egor. Denne, som af poetiska antiqvarier än gjorts till jätte, än förblandats med den Isländska sagans Hromundr Grips son, skall hafva varit en för sin tid from man, som gerna velat blifva delaktig af helgonens salighet, och derföre upplåtit sin gård Boda åt eremiter, hvilka redan förut nedsatt sig vid Lassåna. Det nya klostret kallades, till Ramunds minne, Ramundaboda, men tiden för dess byggnad kan icke med någon säkerhet uppgifvas; dock gifver Rimkrönikans skildring af Konung Waldemars vistelse härstädes vid midsommartiden år 1275 anledning antaga, att katolske andelige redan då varit här bosatte.*) Några fullt säkra underrättelser om klostret eller munkstugan på Tiveden eger man icke förr än med början af det 16:de seklet; men från denna tid äro tvenne permebref af Samzelius anförda, som bestyrka dess tillvaro. Det ena af dessa,

*) Somma hörde messo ok somma sato,
Somma gingo, ok somma ato;
Drottningen leekte skafftavel.

gifvet i Hindersmessan uti Örebro år 1500, är ett köpebref på Solberga hemman uti Edsbergs socken, som Herr Hans Clementis, Prior och föreståndare i S:t Antonii kloster och gård på Tiveden, för klostrets räkning inköpt; och i kraft af det andra, som är utfärdadt S:t Stephani dag år 1519, öfverlåter Priorn i samma kloster och gård Herr Jacobus Jönsson till Biskop Hans Brask i Linköping eganderätten till en klostrets gård i Arboga. Såsom ett bevis på klostrets rikedom anföres, att då munkarne, hvilka aldrig synas hafva varit många till antalet, år 1529 utdrefvos, togs af Konung Gustaf bland andra klenodier ett monstrans af fint silfver, som vägt 279 lod. Klosterbyggnaderna hafva varit af trä, och ända till år 1688 bibehölls den s. k. Munkstugan, hvars grundmurar och källare äro aftecknade och beskrifne uti Herr Hofbergs denna berättelse åtföljande sockenförteckningar, såsom herberge för de kungliga eller i Konungens ärender stadda resande på deras färder öfver den stora skogen. Från denna tid omvexla äfven benämningarne Munkstugan och Kungsgården. Man finner äfven att gudstjenst några gånger om året blifvit hållen uti Munkstugans stora sal, merändels af Pastor uti Hofva, som synes hafva fått Tivedsboarnes själavård sig ålagd, att döma af följande bref:*)

Åhrlighe och beskedelighe Dannemän, som bygga och bo på Tiwäghen och haffua Edher Gudztiänst på Boderna. Jagh önskar Edher Gudz nådh och alt godt och giffuer Edher härmedh til kiänna, at then tidh jagh för någre förledne åhr var uthj Edher församblingh til predikan förnam jagh at ther var een kalk, som icke var tiänligh at utskiffta Herrans nattwardh uthur; therföre haffuer jagh uthj een godh meningh til Gudz ähra och Edhar församblingh til godho

*) Då brefvet är afskrift af afskrift, så kan Föreningen ej svara för att originalets stafning är bibehållen.

latit giöra En annan, som jagh Edher medh Edher Kyrckioherde Wällärdhe Hr Anders i Hoffva tilsändher then jagh för:da Edhar församblingh giffua och förähra vil, och bedher gerna at I then til godho uptaga wille och til thet bruk komma lathe, som han ärnad ähr och sedan haffua i godh förwahringh at han therifrån icke röffuad eller roffad warder. Befallandhes Eder godhe män här medh Gudh allzmächtigh. Datum Berg den 26 September 1626.

Linder Stake.

Äfven i beskrifningen öfver Mosjö och Täby socknar af Karl Wikander finnes åtskilligt af interesse. Sålunda berättar han, att vid omläggning af golfvet i Mosås kyrka, hvars höga ålder är obestridlig — äfven om den icke, såsom sägnen vill veta, blifvit byggd före syndafloden — under bänkarne funnits flera hällar med inhuggna kors, och då dessa för golfvets planering upplyftats, har man i mullen derunder funnit flera smärre kors af furu, hvilka lemnats orörda. Dessa hafva sannolikt varit sådane, som satts i händerna på liken eller ock blott lagts på bröstet och således af samma slag, som de märkeliga på Grönland funna, hvilka förvaras i Köpenhamn. På kyrkogården omnämner han en i sydöstra hörnet befintlig »rund sten af konisk figur nästan 1½ aln högh och så när af en alns diameter med foten stående lös på jorden», hvilken han — och troligen med allt skäl — anser vara en gammal grafsten. Af minnesmärken utom kyrkan och kyrkogården beskrifver han en stensättning vid Mosås by på vestra sidan om stora landsvägen, af hvilken då ännu 21 hällar, ehuru till största delen kullfallne, voro i behåll. Af Wikanders beskrifning, jemförd med Pastors-Embetets berättelse till Antiqvitets-Kollegiet af år 1660*) synes Mosås kyrko-

*) Pastor i Mosjö, hvilken ej utsatt sitt namn under uppgiften, berättar härom följande: Itt litet stycke ifrån Mosiö kyrkia norr och vester

backe varit särdeles rik på fornlemningar, som dock numera nästan spårlöst försvunnit. Ett annat minnesmärke, som af honom omnämnes, den s. k. Kullkyrkan på Hulinge backe, har deremot ännu icke hunnit att alldeles tillintetgöras, ehuru grusgräfvare i århundraden derpå användt all flit. Denna forntidslemning är en aflångt fyrkantig byggnad af sten i fast kalkbruk, hvars grundmurar af Wikander uppmättes till 31 alnars längd på 20 alnars bredd. Vid byggnaden, som af allmogen påstås hafva varit ett kloster, hafva grushemtare ofta uppgräft menniskoben och hufvudskallar, hvaribland — enligt af Wikander anfördt skriftligt vitnesintyg af Nils Pehrsson i Hulinge, gifvet den 7 Oktober 1766 — en, hvarå håret ännu var bibehållet och öfver allt fast sittande. Med anledning af dessa uppgifter anmodade Föreningen Landstingsmannen Pehr Nilsson i Råby, att såsom närmaste granne till Hulinge undersöka detta minnesmärke; och efter besök på stället och samtal med äldre personer i trakten har han meddelat Föreningen följande upplysningar. Af grundmurarne voro endast ena långsidan oförminskad, men både i öster och vester voro gaflarnes murar stympade af grushemtare, och hade stenen blifvit bortförd och använd till flera byggnader och källarehvalf i närheten, hvaribland särskildt nämdes kyrkoherdebostället, hvars hela grund

samt ock öster om stora landzwägen, som kommer ifrån Göteborg och löper fram utmedh Mosiö kyrkia, äre många jordkullar och något tätt, somblige af them äre wijdhare och högre och somblige icke så widhe och höge, och thetta . . . . . å bådhe sijdhor om wägen, sträcker sig wälligt stycke norrut intill nästa by, hvilken Mosiööåhs kallas och alt medh sådana angifna kullar eller skantzbackar, doch ähre flere på westra sijdhan om wägen, och synas the på thenna sijdhan framemot tridingen af byen och i then ändan the wända igen äre öfver tiugu stenar uprätt satte, somblige större och högre, och somblige mindre och lägre uthan någon skrifft på them, och säges at folk i gambla tijdher, skulle haffua öfvat sin gudztienst widh them. Elliest äre några stenar uprätt ställte ther thessa jordkullarna begynna westan til, doch finnes ingen bokstaf eller ritning på them.

vore lagd af sten från Kullkyrkobacken. År 1837 hade Lars Pehrsson i Hulinge vid grushemtning påträffat en täljstenskista, hvaruti funnits benrangel efter tvenne personer och hade benen varit särdeles hvita. Kistan sönderbröts och hällarne fördes till Hulinge, der de ännu ligga till gångstig på gården. En gammal gumma från samma hemman berättade, att då hon år 1797 vallade fåren på Hulingebacken, hade hon i kanten af grundmuren sett en träkista framskymta, och då hon fattat tag uti densamma, hade ett bräde lossnat och hon i kistan upptäckt ett benrangel inbäddadt i hö. Af dessa upplysningar synes, att byggnaden varit ett kapell eller en kyrka utan torn, hvilka ännu i dag kallas kullkyrkor, och då Täby kyrka ligger helt nära, torde man kunna antaga, att kapellet på Hulingebacken varit denna bygds första kyrka. Hvad uppgiften att här varit ett kloster angår, så behöfver derå ej fästas något afseende, då nästan alla gamla medeltidsbyggnader, hvarefter man funnit spår, gerna utgifvas för kloster, äfven då omgifningarne och alla andra förhållanden tydligen visa att byggnadens ändamål varit ett helt annat. Medeltidens kloster försvunno i allmänhet icke så spårlöst, att icke gamla bref och handlingar om dem hafva något att förkunna.

Öfrige nu lemnade sockenbeskrifningar ur det gamla Nerikes-Archivet äro — med undantag af Pastors-Adjunkten Bellanders öfver Qvisbro, hvilket för den tiden är ett temmeligen godt arbete — föga annat än herdaminnen.

Då Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademien till upprättande af antiqvariska sockenbeskrifningar äfven under det nu förflutna året lemnat ett anslag af 300 Rdr, så har Föreningen fortfarande varit i tillfälle att understödja detta för en grundligare undersökning af landets fornlemningar högst vigtiga för-

arbete. Öfver Hidinge, Wintrosa, Tysslinge, Täby, Wiby och Bodarne socknar hafva beskrifningar, åtföljda af 32 pennritningar, lemnats af Herr H. Hofberg; och då dessa här följa såsom bilagor (Litt. A), torde all redogörelse för deras innehåll vara öfverflödig, helst de i alla afseenden äro värdiga efterföljare till de under förlidet år lemnade. Föreningen får derföre äfven för dessa anhålla om plats i Akademiens Tidskrift, såvidt utrymmet det medgifver. Studeranden Wahlfisk har beskrifvit fornlemningarne i Askers socken, och följer äfven denna hans uppsats här såsom bilaga (Litt. B). Såväl skriften i sin helhet, som de densamma åtföljande teckningar af fornlemningarne vid Hammar och Odensbacken, vitna om en under fortsatta forskningar vunnen större färdighet i ämnets behandling. Såsom den summariska kassa-redogörelsen visar, hafva till dessa Herrar af Akademiens anslag utbetalts tillsammans 275 Rdr Rmt, och återstoden jemte behållningen från förlidet år reserverats till nästkommande års utgifter i och för samma ändamål samt för aftecknandet af märkeligare konst- och fornlemningar.

Utom ofvannämnda fullständiga sockenförteckningar har Föreningen från flera håll fått emottaga smärre bibrag till belysande af Nerikes fornlemningar. Föreningens v. Ordförande Herr Friherre Hugo Hamilton har lemnat en konstnärligt utförd afteckning af jättestenen vid Glottra, som af några säges vara rest öfver Konung Braut Anunds, af andra öfver jätten Svenders graf. Hvilketdera af dessa påståenden kan ega giltigaste anspråk på trovärdighet må lemnas osagdt, och får Föreningen i detta fall hänvisa till de sägner, som af t. f. Antiqvitets-Intendenten detta år till Kongl. Akademien ingifvits. Hvad stenens dimensioner åter angår, så är dess höjd ofvan jord 11 fot på 2 fots bredd vid spetsen samt 3,7 fot vid jordytan; och för att gifva äfven

den flygtige betraktaren en ungefärlig föreställning om stenens storlek har Herr Friherren på sin teckning framställt en till sitt skogshygge vandrande arbetare, som, stående jemnsides med stenen, med en blick, uttryckande på en gång vördnad och förundran, betraktar detta vackra fornminne. — Brukspatronen H. Atterling har insändt redogörelse för nyupptäckta fornlemningar i Fellingsbro samt för några äldre uti Näsby och Lillkyrka socknar. Då de förstnämnda saknas uti Herr Wahlfisks beskrifning, följer här en afskrift af Herr Atterlings meddelande (Litt. C), till sockneförteckningens kompletterande. Hvad de andra beträffar, så har Föreningen ej ansett deras afskrifvande af nöden, då man bör kunna hoppas att snart få emottaga fullständiga beskrifningar öfver dessa socknars fornlemningar. Äfven den på sägner och fornlemningar rika Hammars socken har under det förlidna året vunnit närmare belysning genom en af Studeranden Th. Giöbel lemnad uppsats, hvilken tvifvelsutan skall betydligt underlätta de forskningar Herr Hofberg redan detta år börjat och för hvars resultater nästa årsberättelse torde kunna lemna närmare redogörelse.

Till skyddande af yttre fornlemningar, hvilka af odlingslust, byggnadsifver eller brist på väglagningsämne hotats med förstöring, har Föreningen hos Kongl. Maj:ts Befallningshafvande sökt och erhållit ett vite af 30 Rdr Rmt för åverkan å Thorshögen vid Skyberga, Tillerbacken vid Berga, domareringen på Brändåsen och stensättningarne vid Stora Åhlberg, alla belägna uti Hardemo socken, äfvensom för ättehögarne på Hvilsta ör i Hackvad. Till skydd af fornlemningarne på Thorshammaren i Stora Mellösa socken, hvilka i följd af laga skifte uti Röhammars by, på hvars egor de befinnas, möjligen kunna sväfva i fara, har Föreningen tills vidare inskränkt sig till varningar, och hoppas att

andra åtgärder ej skola behöfvas, då i dessa trakter folkets kärlek till dess gamla minnen åter vaknat. Likaså har Föreningen uppmanat Landstingsmannen Pehr Nilsson i Råby att tillse det de qvarvarande grundmurarne efter Kullkyrkan på Hulinge backe icke vid grushemtning vidare skadas, intill dess en noggrann undersökning af stället visat huruvida grustägt derstädes kan med sjelfva minnesmärkets bibehållande förenas. Rörande de på Logsjö skog i Edsbergs socken befintliga fornlemningar (se bil. B. till föregående årsberättelse) har Föreningen uppmanat jordegaren Ryttmästaren Herr Åke Holst på Trystorp att vidtaga de i och för platsens ordnande af Herr Hofberg föreslagna åtgärder. Likaledes har skrifvelse aflåtits till Possessionaten Herr B. Wætter om återställande af de på hans egendom Bärsta i Hackvads socken befintliga, men mer eller mindre skadade stensättningar (se berättelsen för år 1864 bil. B); och hafva båda dessa Herrar lofvat gå Föreningens önskningar till mötes samt ställa arbetare till Hr Hofbergs disposition. Under det förflutna året hafva väl inga åtgärder försports; men Föreningen är fullt förvissad att så snart tid och omständigheter det medgifva, de gifna löftena skola infrias. Genom Herr Hofberg har Föreningen sökt öppna underhandlingar med Hemmansegaren Pehr Erik Pehrsson i Knista by af Knista socken om undanrödjandet af småskog och buskar, som bortskymma och hindra uppmätningen af de talrika fornlemningar, som finnas å hans hagmark (se ber. f. 1864 Bil. B); men ehuru jordegaren icke funnits härför alldeles obenägen, har han dock ej ännu kunnat förmås att närmare bestämma sina vilkor.

Då de gamla skolbänkarne uti Örebro kyrkas chor undanröjdes år 1863, befunnos under dem trenne grafmonumenter, öfver Grefve Moritz Leyonhufvud till Raseborg och Käggelholm, Riksrådet Lubert Käwer till

Barkesäter, Ökna och Näs, samt Ståthållaren Jost Kursell till Sjösa och Riseberga, hvilkas tillvaro, i följd af öfverbyggnaderna, helt och hållet fallit i glömska. Kyrkorådet, som fann deras bibehållande i choret alldeles oförenligt med det församlingarnes beslut, hvars verkställande det fått sig uppdraget, lät, enär några descendenter af bemälde tre herrar icke voro kände, med nödig försigtighet nedtaga dem. Denna åtgärd har under förlidet år varit föremål för öfverläggningar och förslager inom Föreningen samt underhandlingar med kyrkostyrelsen, hvarför Föreningen anser en redogörelse för hvad på denna väg genom ömsesidigt tillmötesgående vunnits vara fullt påkallad, helst Örebro kyrkosamhälle derigenom befrias från de beskyllningar för vanvård af fädrens minnen, hvilka beskyllningar af ett brinnande nit äfven utsträckts till denna Förening. Att monumenternas borttagande skulle afsett något med gällande lag och skyldig vördnad för fosterlandets minnen så oförenligt, som deras förvisande ur kyrkan, anser Föreningen så mycket mindre vara möjligt, som de ega äfven ett stort artistiskt värde. Frågan rörde således endast att åt dem inom kyrkan finna annan lämplig plats än sjelfva högchoret; och under förutsättning att den nu uppgjorda planen i sin helhet fullföljes är en sådan verkligen funnen, och frågan löst på ett för Örebro samhälle hedrande sätt. Denna plan, hufvudsakligast uppgjord af kyrkans förtjenstfulle architekt Herr Adolf Kjellström, sammanhänger dock så nära med den för kyrkans restauration, att redogörelsen måste till en del omfatta äfven denna. Vid kyrkans norra tvärskepp finnes en tillbyggnad, kallad Längbro-kyrkan, som i sitt närvarande skick är ful och vanprydande. Förslag att nedrifva densamma har äfven varit å bane, men öfvergifvits, enär deraf skulle följa nödvändigheten att äfven borttaga den likaledes utbyggda sakristian, hvilken, en-

sam qvarstående och beröfvad det stöd, som tvärskeppets förlängning lemnar, skulle, så att säga, sakna laga försvar. Denna omständighet, i förening med nödvändigheten att bereda tjenlig plats för ofvannämnda grafvårdar, väckte tanken på Längbro-kyrkans förändring till ett gemensamt grafchor eller kyrkligt museum — i fall man föredrager denna benämning, — dit ej blott de trenne större grafvårdarne, utan äfven mindre epitafier och i gångarne nedlagde märkeligare grafhällar skulle förflyttas. Tillbyggnadens bibehållande fick dock icke utestänga möjligheten af tvärskeppets belysning förmedelst ett å dess gafvel anbragdt rundfönster, hvarföre murarnes höjd måste förminskas, det nuvarande snedtaket utbytas emot lämpligare betäckning, samt såväl takhvalfvet som golfplanet nedsänkas. Grafchoret skulle sedan med ett i hvalföppningen emot kyrkan anbragdt, med grindar försedt gallerverk afstängas och en trappa från tvärskeppets gang föra ned till kapellets lägre golfplan. I öfverensstämmelse med detta förslag hafva under det nu förflutna året, sedan Längbro-kyrkans golf försänkts ungefärligen 3 fot, de tre större monumenterna här blifvit uppsatta och åtskilliga epitafier å väggarna upphängda. Under nästkommande år, då värmeledning skall anbringas i kyrkan, skola äfven märkeligare grafstenar hitflyttas och dels nedläggas i golfvet, dels infästas i väggarne, samt den för kommunikationen med kyrkan nödvändiga trappan byggas. Öfriga arbeten komma väl endast småningom och i den mon de sammanhänga med sjelfva kyrkans restauration att fullbordas; men så länge den närvarande kyrkostyrelsen och dess synnerligt nitiske architekt leda dessa arbeten, kan man vara förvissad att någon vandalism icke skall förekomma uti Örebro kyrka, likasom det ej heller rimligtvis kan antagas, att ett samhälle med så utveckladt allmänanda någonsin skall sakna den fosterlandskänsla, som,

der den finnes, oafvisligt fordrar vördnad för landets minnen, äfven då man ej sjelf förmår att för sig fullt utreda deras betydelse.

I berättelsen för år 1864 omnämndes att Föreningen låtit uppgöra ritning till återställande af det gamla, dyrbara och af Charles de Mornay sannolikt skänkta fönstret i Sköllersta kyrkas chor. Denna ritning är nu af församlingen antagen, kontrakt om stenhuggeriarbetet till den nya infattningen uppgjordt med Herrar Adlers & C:i, hvilka gjort sig så fördelaktigt kända genom de nya kyrkofönstren i Örebro, och kommer arbetet att utföras nästa sommar under Herr Adolf Kjellströms ledning.

Af inom länet gjorda fynd äro följande under det nu förflutna året hos Föreningen anmälda och förtjenta att här omnämnas. Främst det vackra, rikt förgylda, till formen mindre vanliga dubbelbladiga spänne, som anträffats i ett stenrör vid Gillberga uti Svennevads socken, och genom Öfversten m. m. Grefve Anckarsvärd redan blifvit till Kongl. Museum inlemnadt. Dernäst är fyndet af lemningar efter gammalt osmundssmide vid Egeby i Stora Mellösa socken anmärkningsvärdt. Detta anträffades dock för flera år sedan vid uppodling af en stenig backe straxt vester om byn, och bestod af en mängd stycken osmundsjern, tillsammans vägande omkring 28 centner, nedlagda uti stensatta gropar, den ena rund, den andra af fyrkantig form, hvaraf vill synas att här i forna dagar varit något gammalt blästerverk för tillgodogörande af det »örcke» (myrmalm), som funnits och ännu finnes uti kärrjorden vid Hjelmarens stränder. Möjligtvis har den runda stensatta och murade gropen varit en återstod af blästerverkets s. k. »ställe», ehuruväl både det jern man der funnit och det, som legat i den andra fyrkantiga stenkistan, utgjordes af mindre stycken, synbarligen utklufna ur smältorna för försäljning

eller vidare bearbetning*). Att handsmide äfven härstädes idkats vid samma tid bekräftas af ett annat der anträffadt fynd af en mängd förrostade svärdsklingor, hvaraf en del voro afbrutna, en del ej ens färdigsmidda, spjut och pilspetsar, yxor och annan redskap. Detta sednare fynd tillvaratogs af Fanjunkaren Salén i Egeby, men förkom vid den brand, som för tre år sedan öfvergick hans boställe. Af det något senare funna osmundsjernet är ännu mycket i behåll hos Hemmansegaren Pehr Andersson i Egeby, ehuru största delen försålts till Brefvens bruk såsom skrotjern, och äro stycken deraf undantagna för Kongl. Akademiens räkning. Några smärre fornsaker, nemligen tvänne stenyxor och en yxa samt trenne pilspetsar af jern, äro af Föreningens Sekreterare inköpte och skola, såvida de ej, emot förmodan, äro för Riksmuseum behöflige, öfverlemnas till Carolinska Läroverkets Museum i Örebro.

Föreningens ekonomiska ställning, som i följd af medlemmarnes försumlighet att inbetala deras årsafgifter ingalunda kan kallas lysande, utan tvärtom hos Styrelsen framkallat allvarliga bekymmer för Föreningens fortvaro, synes af följande kassa-redogörelse.

Inkomster.

Behållning från föregående år:		
Af Akademiens anslag	75: —	
Af Föreningens egna medel	290: 17	365: 17.
Influtne årsafgifter	75: —	
6 procents ränta å behållningen	21: 36	96: 36:
K. Vitterhets Hist. och Ant. Akademiens anslag		300: —
Summa Rmt Rdr		761: 53.

*) Om Osmundssmidet kan läsas Geschwornern Lars Schulzes till Kongl. Bergs-Collegium år 1732 ingifna redogörelse för blästerverken i Dalarne, intagen uti Jernkontorets Annaler för år 1845, hvarest man finner de bästa upplysningar om denna numera alldeles utdöda näringsgren.

Utgifter.

Anordnadt af Akademiens medel:		
Till Herr H. Hofberg	250: —	
» Herr J. Wahlfisk	25: —	275: —
För afskrift af handlingar, inköp af böcker m. m.		57: 50.
Porto och annonskostnader		8: 56.
Diverse utgifter		9: 14.
Behållning till år 1866:		
Af Akademiens anslag	100: —	
Af Föreningens egna medel	311: 33	411: 33.
Summa Rmt Rdr		761: 53.

Örebro i Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen den 31 December 1865.

G. W. GUMÆLIUS.

G. Djurklou.

Äfven denna årsberättelse åtföljes af innehållsrika bilagor:

A) Förteckning och beskrifning på de fornlemningar och minnesmärken, som finnas i Hidinge, Vintrosa, Tysslinge, Täby, Viby och Bodarne socknar i Vester-Nerike, med teckningar intagna i texten. Af Herm. Hofberg.

B) Beskrifvande förteckning öfver Askers sockens fornlemningar, med 2 plancher. Af J. Wahlfisk.

C) Nyupptäckte fornminnen i Fellingsbro. Tillägg till Herr Johan Wahlfisks beskrifning. Af H. Atterling.

I afseende på dessa bilagor åberopas hvad som vid slutet af årsberättelsen för år 1864 blifvit anfördt.

Utdrag af Antiqvitets-Intendenten P. A. Säves afgifna berättelse för år 1862.

För att börja årets antiqvariska forskningsresa, begaf jag mig den 15 Maj från Visby till Stockholm, att der, dels genom afskrifter och nödiga afteckningar ur K. Akademiens samlingar, dels genom inhemtande af enskildes uppgifter ytterligare förbereda mig till de forskningar, som under året skulle fortsättas i Östergötland. För samma ändamål besöktes Upsala och det Akademiska biblioteket samt der varande Lärare.

Under detta års resor och forskningar har jag hufvudsakligen följt samma arbetssätt och plan, som under föregående året, eller att, — då det ingalunda är möjligt att uppmärksamma allt, — hastigare öfverfara en ort, men att dervid ej förbise något af vigt, samla underrättelser i alla riktningar och om alla slags forn-föremål, meddela allehanda upplysningar i saken, besöka och samtala med personer af alla stånd och åldrar, alltid och i främsta rummet menigheternas förmän, ortens tjenstemän m. fl., samt ändteligen att försöka väcka och lifva allmänhetens hog för våra fornlemningars upptäckande och bevarande, och slutligen att, då någon vigtigare fornsak var funnen, derom genast underrätta Riksantiqvarien, i fall dess särskilda vård vore nödig eller inköp kunde anses önskeligt.

Hvad nytta jag för våra fornlemningars bevarande och den allmänna hogens lifvande derför med mina

sträfvanden mäktat uträtta, det behagar K. Akademien af följande berättelse bedöma med öfverseende och under upplyst öfvervägande af svårigheterna dervid. Jag tror mig böra nämna, att, liksom under förra året, nu i ännu högre grad den svåra väderleken, med regn och köld nästan hela tiden, icke blott oftast gjorde resans mödor rätt tunga, men stundom också märkligen hindrade mig under mina forskningar, hvilka vanligen måste anställas under bar himmel. Deremot var det ganska angenämt, att ej blott nästan öfverallt enskildt erfara vederbörandes och allmänhetens stora välvilja, men i synnerhet den lifliga hog och uppmärksamhet, hvarmed hvarje forskning i det fordna följdes af menige man, hvilken, såsom min erfarenhet städse varit, alltid och allestädes otvifvelaktigt ådagalägger största kärlek för våra fornminnen samt en omisskännelig benägenhet att upptäcka och bevara dem samt att vinna närmare upplysningar om desamma, ett allmänneligen historiskt sinne, som genom en mera folkländsk uppfostran i landets skolor samt genom småningom bildade smärre fornsamlingar i landsorterna snart skulle bära de skönaste frugter för fäderneslandet i alla afseenden. Derigenom skulle ock allt rikare tillflöden af allehanda historiskt-ethnografiska uppgifter komma Akademien till godo, samt alltflera dyrbara fornskatter upptäckas och inlemnas till Statens offentliga samlingar, hvilka redan genom Riksantiqvariens sträfsamma och lyckade bemödanden på några år från nästan intet blifvit både så märkligt förstorade och så väl ordnade, till den Svenska allmänhetens nöje och undervisning, till utländingens beundran samt till vetenskapens tjenst. Med den förstörelse af våra fornlemningar, som ännu pågår, är det enda räddningen, att indraga allt till samlingarne, rikets eller landskapernas.

Östergötland.

Sedan jag med Juni månads början inträffat i Östergötland, för att i dess östra delar fortsätta de antiqvariska forskningarne, sammanträffade jag redan under resan till Linköping med Landshöfdingen Friherre G. af Ugglas, och samtalade med honom om ortens fornväsende, förstörelsen af våra minnesmärken, landtjenstemännens och folkskolans medverkan till deras bevarande m. m. Vidare besöktes Biskopen Hr Dr Bring och samtalades om närmare historisk undervisning i folkskolorna, om »Sällskapet för forntida minnen och historien» bland skolungdomen i Linköping, och om förstörelsen i synnerhet af den kyrkliga arkitekturen samt kyrkornas konsthistoriska innandöme, om Kontraktsprostarnes uppsigt öfver kyrkoreparationer m. m., då Hr Biskopen behagade lofva att göra en lämplig framställning om saken till presterskapet under snart blifvande prestmöte. För fornforskningens befrämjande och minnesmärkenas bevarande samtalades äfven med Domprosten Dr Laurenius, Bibliothekarien Wiede, Studerandena Hagson och Liljeson. Af Bokhandlaren Sahlström erhölls genom dess biträde Hr Pettersson bestämdt löfte, att en å Sahlströms egendom Gillberga i Haga socken befintlig runsten snart skall blifva rest.

Efter dessa förberedelser började den egentliga forskningen.

Wårdsberga.

Kyrkan, i senare tid ombyggd till korskyrka, har nu intet qvar af sin fordna prydlighet af rundt stenhus, åttkantigt torn, pelare m. m. Dock antyder hennes plan (*) att så har varit[1]). Se Brunius, Konstanteck-

[1]) Tecknet (*) antyder att ritning finnes i originalberättelsens text intagen.

ningar, sid. 247. Två stenar, föreställande den ena en riddare (*) den andra en qvinna med rika hårlockar, 2 alnar 5 tum höga, 6½ tum breda öfver bröstet, der de framspringa 5 ½ tum, begge i ansigtena skadade, till formen liknande spis-sidostenar, äro fästade i muren i vapenhuset, 1 aln 10 tum öfver golfvet, på hvar sin sida om vestra dörren. — Altarskåp, (*) 3 aln. 18 tum bredt, 9½ tum djupt, förgyldt och blått, troligen nyare arbete, med Jungfru Maria och helgonfigurer under breda spetsbågar. Dörrarne (*) hafva blifvit löstagna och med hvarandra hopfogade, satta högt upp på väggen i norra korsarmen. På dörrarnes utsidor finnas måhända de stridsskilderier, som omtalas i Sjöborgs Saml. 1, sid. 47.

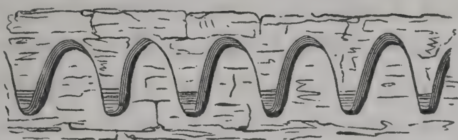
En Runsten finns och är riktigt läst i Liljegrens Runurk. n. 1129. — Två stycken af runstenar, i vapenhuset, hafva tydliga runslingor, men utan runor, af hvilka dock några drag synas på den mindre stenen, som är 21 tum lång och 18 tum bred.

Askaby.

Kyrkan, som fordom varit en så märkelig klosterkyrka (Brunius, Konstanteckn. sid. 251) är ännu, oaktadt all förstörelse och ombyggnader, skön i sitt inre, men helt kalkstruken och saknar torn. Kyrkans östra del, eller choret, har skönaste hvalf, fönster och bågar; dess vestra del, visserligen också prydlig, fast uppfylld af ett magasin samt orgelverket. — Å kyrkans södra sida nära takfoten är en gesims af detta utseende.

Å »våkkenhusets» vestra sida, nära takfoten, är en gesims af annan form.

Golfsten (*) i choret, söder om altaret, en aln i fyrkant med bågiga sidor och hörn med en 2 tum bred och ½ tum upphöjd kant. — Grafsten, (*) 1 aln 10 tum lång och 1 aln 4 tum bred, afslagen på ena ändan, med en sköld, innehållande en sparre. Af inskriften återstår blott: ANO : DNI : TUSÆND . . . : T ⁝ H ˙ A ⁝ S . . . . — Crucifix, gammalt, dåligt, hänger på norra väggen. — Remsa (af ett altarkläde?) (*), 3 aln. 16 tum lång, 8 tum bred, silfver- och guldstickad samt med silke sömmad, men bottentyget utslitet, på blått foderlärft. Sömnaden framställer ett Kristushufvud, 10 bokstäfver (HIELP MARIA), och 7 små adliga vapen. — Helgonaskåp, (*) hvartill dörrarne saknas, 3 alnar 16 tum högt, 1 aln 12 tum bredt, 19 tum djupt, måladt på väf, (Maria sittande under en baldakin med frälsarens kropp öfver knäna, ypperligt skuret arbete). Ryggbrädet är blått med röda kanter och gloria. Baldakinens framsida uppbäres af jerntenar. Har nyligen blifvit intaget från kyrkoboden. — Gamla Altartaflan samt 30 bilder, som skulle finnas bakom orgelverket, saknas. — Munkinskriften under hvalfvet (Widegren, Beskrifning öfver Östergötland, 1: 2 sid. 569) är försvunnen. — Nattvardskalken har på foten: **oretur**[1]) under den korsfästes bild. På andra sidan å foten är en sköld, innehållande en båt. På handtaget: **ihesus**.

[1]) Då Utg. år 1829 besökte Askaby, fanns ännu på kalkens fot följande fortsättning af inskriften: (Oretur) pro thordone bonde röriksson milite qui fecit hunc calicem parari ad honorem beate birgitte. Jfr Widegren, Beskrifning öfver Östergötland 1: 569.

Under klockstapeln ses en gammal, grof gråstensmur.

Stensättning (*) vester om Juby, oval, bestående af 9 stenar, af hvilka den största är 3 alnar hög och 6 alnar i omkrets. Mellan stenarne är afståndet 6 à 7 alnar. Inom ringen en grop af omkring 2 alnars djup. — I samma skogsbacke, 5 alnar norr om stensättningen, en krets af låga kullerstenar med en diameter af omkring 14 steg.

Runsten rätt öster om kyrkan vid Askabyvadsbäcken å Lilla Greby gärde, nära norr om landsvägen mellan Stora och Lilla Greby. Låg kullfallen, men restes på stället. Dess höjd är omkring 3 alnar, bredden upptill 1 aln 17 tum och tjockleken 12 tum. Runorna, fördelade på 6 rader, voro så utnötta och otydliga att blott få kunde läsas.

Örtomta.

Kyrkan är gammal, byggd i korsform med stjernhvalf, utan torn.

Ett Altarkläde med silfver- och guldbroderier å röd sammet, trasigt, men konstfullt, prydt med Banerska och Wellingkska vapnen och namnen J. MARGARETHA BANER, H. MAVRITZ WELLINGK 1692. — En Chorkåpa med en 13 tum hög Christusbild samt Banerska vapnet. — Ljuskrona (*) af malm, 1 aln 12 tum hög, 1 aln 6 tum bred; inuti står en Maria med barnet, 12 tum hög, af snidadt trä, förgyld och målad. — Oblatask (*) af silfver med Christian Ållongrens till Skrafstad namn och vapen samt årtalet 1684. — Jungfru Maria med barnet, liggande i hennes knä, skönt arbete i vacker konststil, af alabaster, 22 tum hög. Hufvudena äro afslagna, men finnas ännu qvar; barnets högra fot fattas. — Ett Dopfat af silfver, 11 tum i tvärmått, med Christi

dop i botten, i upphöjdt arbete. — Gamla Altartaflan (Christi törnekröning och Nattvarden), målade på väf i två afdelningar, hängde öfver sakristidörren.

Många ättekullar på »Hättekullebacken» vid Klefsta å ömse sidor om vägen. — De två stora bautastenarne på Klefsta gärde, i fall några minnesstenar der fordom funnits, hafva troligen blifvit inlagda i den nyligen omlagda bron derstädes. — En Domstenskrets vid Brunnsås å Sandstuguåkern (under Ekenäs) blef för omkring 4 år sedan sprängd, utgräfd och förstörd.

Gårdeby.

Kyrkan är modern, med trähvalf samt spetsig triumfbåge, utan torn.

Runstenen (*) vid Ösby har flyttats till Åkerby allé. Inskriften, icke fullt riktigt återgifven, Lilj. N:o 1124.
ᛡᛆᛚᛋᛏᚢᛆ : ᚱᛁᛋᛏᛁ : ᛋᛏᚢᛆ : ᚦᛆᚾᛋᛁ : ᛦᚢᛁᛦ : ᚠᛆᚦᚱ : ᛋᛁᚾᛋ . . ᛁ.

Östra Ryd.

I kyrkan ett Christusansigte, måladt i olja på duk med följande skadade underskrift: **et expressio Viue illius Imagnnus Salvatoris . . . Jesu Hcristi quæ Roma ad D. Joh. Lateran an . . . . . spiciatore . . . .** Begynnelsebokstäfverna äro här och der af guld. — Ett Relik-kors af messing, 14½ tum högt, 7 tum bredt öfver korsarmarne, med fem glasstenar, af hvilka den mellersta sitter i det rörliga locket på korsets midt, med gångjernet i öfra kanten. På baksidan den korsfäste med lejonet, oxen, örnen och ängeln på korsarmarnes ändar. — En monstrans (Viaticum) (*) af messing, 13½ tum högt, med 6 blå stenar

på den smala nedra delen af foten. — Ett Rökelsekar (*) af messing, 7 1/2 tum högt med fyra hängtenar; på locket evangelisternas sinnebilder och på foten en menniskofigur, som tyckes hålla i handen en vas, korg eller kanske ett rökelsekar[1]. — Gamla Altartaflan (Christi uppståndelse) sitter på södra väggen. — En tafla af trä: en qvinna med svärd i högra och vågskål i venstra handen. — Ett s. k. »Jätteben», (*) hvilket Professor Lilljeborg upplyst vara ryggkota af en hval. I äldre tid användes detta uti åtskilliga underkurer för menniskor och boskap.

Fatburen (*) på Björkvik, byggd af furu kärntimmer, ligger ungefär 20 alnar öfver sjön Häfvern och vid pass 70 alnar derifrån. Öfre våningen är invändigt 14 alnar 18 tum lång, 12 alnar 22 tum bred och 6 alnar hög. Den på husets alla fyra sidor utskjutande, 3 alnar 2 tum breda svalgången hvilar på bjelkar; den upplyses genom nio gluggar. Taket är spånlagdt och svart, det öfriga timret tjäradt, mörkt brunrödt. Fatburen säges vara 300 år gammal liksom den större kalkrappade hufvudbyggnaden på gården.

Björkvik, fordom ett Gera-gods, tillhör nu Friherre Adelsvärd på Adelsnäs. En af gårdens gamla egare en Anders Rålamb, om hvilken många sägner finnas på orten, hade troget följt Carl XII och varit med vid Pultava samt i kalabaliken. Efter honom förvaras i fatburen en dyrbar samling af kläder och vapen, såsom en huggvärja, 2 alnar lång, två värjgehäng af läder, en ljusblå fältkappa, 13 alnar vid i nedra kanten, två par ryttarstöflar tvärskurna, med sporrar, sadel med stigbyglar och ljusblått skabrak med tre hvita kronor, axelgehäng af elghud, 3/8 tum tjockt, gul valltrapp, patronkök (för 12 patroner), tre stångbetsel, ett bridonbetsel,

[1]) Dessa tre sistnämnda hafva år 1865 blifvit af Östra Ryds socknemän såsom gåfva öfverlåtna till Statens Historiska Museum.

ett par stigbyglar med grof jernkedja i stället för remmar, fältflaskfodral af läder med lock, hattfodral af läder, en grimma, ryttarebyxor af läder o. s. v. Dessutom en stor mängd andra gamla kläder, skjortor, tiggarepaltor, dem Hr Anders begagnat under sin fångenskap och flykt, ett jernbeslaget penningskrin samt mycket seldon. På vinden finnes derjemte åtskilliga ornamenter, väl skurna i trä, löfverk, vapen, väggskärmar, tapeter i blått och guld med rosor m. m. På annat ställe förvaras en ofantlig högtidsvagn från 1666, 7 alnar lång.

På Syttorp finnas flera gamla byggnader (*), en del med ornerade fönsterkarmar.

Inspektor C. A. Lindeblad på Björkvik skänkte till Statens Historiska Museum en gammal på gården funnen hästsko med två ringar vid ishakarne.

Vestra Husby.

Kyrkan är modern. — Ett Crucifix af messing, sjelfva bilden 7 tum hög och armbredden 6 tum, fästad på ett träkors, som sitter på en trätafla, prydd med 6 serafhufvuden (*), 3 $^{5}/_{8}$ tum höga, har bevarats genom Klockaren och Organisten P. J. Björlings försorg. — Två ljusstakar (*) af messing, 17 $^{1}/_{2}$ tum höga, med vridna pipor och pressadt blomverk, dels genombrutet, dels upphöjdt, på fötterna. — Ett simpelt Rökelsekar, blott med fem hål. — Flera chorkåpor, af hvilka en gammal, med utmärkt broderi; en trasig med Christus på korset och helgon broderade med silke på figureradt svart sammet. — Ett Antependium af rödt sammet med två grefliga vapen (2 lejon och 2 hjortar i skrå) samt A och E i hjertsköldarne; broderiet i silfver och guld, nära $^{1}/_{2}$ tum högt, utmärkt genom teckning och

arbete. — Ett gammalt, dåligt Crucifix förvaras på kyrkovinden — Foreliernas grafsten, åttkantig, har af Björling upplagts på sakristi-archivet. — En liten vanlig Primklocka. — På Storklockan står: (*) MARIA MATER MSERE MEI HILP GOT VNDE MARIA HILP SANCT OLA REX. (Skiljepunkterna utgöras af cirklar, parallelogrammar, rhomber etc.; efter sista ordet är ett bomärke).

St. Drotten (Söderköping).

Kyrkan är mycket gammal med korta låga pelare och stjernhvalf. — På altarväggen norr om altaret ett Altarskåp (*) 3 alnar 21 tum högt, 2 alnar 9 tum bredt och 6 tum djupt, med snidade figurer (i midten Treenigheten och på sidan apostlar). Dörrarne (*) äro uppfästade på södra sidan om altaret; de bära bilder af andra apostlar, St. Olof m. fl. — En bunden Christus (*), målad på ½ tum tjockt trä, 1 aln 3½ tum hög. — En Mater Dolorosa (*), gammal målning på trä, teckningen utmärkt; 1 aln 9 tum hög och 1 aln 3½ tum bred. — Fyra oljetaflor: Konung Gustaf II Adolf, en Påfve som håller den korsfäste, blek, i sin famn, Christus på korset mellan Maria och Johannes, Christus i Gethsemane, alla illa medfarna. — Gamla Altartaflan, Christus på korset, är af yngre arbete. — Ett vackert prestporträtt med ringkrage, ett porträtt af en riddare, ett yngre prestporträtt, alla i sakristian.

I kyrkan finnes vidare en Dopfunts-skål (*) af täljsten, 1 aln 5 tum vid och 14 tum hög, slät och utan figurer. — Sidostycken af tvenne chorstolar (*), skurna i ek, 3 alnar 14 tum höga, 14½ tum breda, 2 tum tjocka, den enas sida är utan allt snideri, den andra prydd med ett vapen och blomstersirater, förvaras på

kyrkohvalfvet. — Ett stort kors af trä, utan Christusbild, förvaras i klockstapeln. — Två Ljusstakar (*) af malm, 19 tum höga med 22 tums armbredd; armarne och midtelornamentet äro af jern och mörkgröna. — Två Lampetter af messing, 1 aln 9 tum höga och 16 tum breda, ornerade med upphöjda rosor och blomverk, samt å den ena en qvinnofigur, å den andra en triumfators bröstbild (*). — Uti archivet förvaras en Konung Gustaf I:s bibel (1:sta del. 1540, 2:dra del. 1541) hel, nybunden.

På Lillklockan läses: **christi ⁎ ferte: crucem: + discite: iusticiam: .... vnum: venerabjle ..... uincet: sub: cruce: vera: fides: d: c. d: g: s. g: h. s. g ✝ anno: 1601.** — Primklockorna äro försålda till vällingsklockor, håfklockan till hundpingla.

Stadskyrkan i Söderköping.

Ett Altarskåp (*) af allraskönaste arbete, 2 alnar 19 tum högt, 2 alnar 16 tum bredt och 12 ½ tum djupt, med helt fristående figurer, som framspringa ända till 11 tum. Midtelpartiet föreställer Christi grafläggning. Dörrarnes insidor hafva äfven fristående mindre bilder med rika mantlar och språkband, allt med rik förgyllning på rosig guldgrund. De inre dörrarne äro 5 ½ tum djupa, de yttre 1 ¾ tum tjocka. Å inre dörrarnes utsidor äro målade: Petrus och Malchus, Christus inför öfverste presten, Christus begabbas, Christus bär sitt kors. Å yttre dörrarnes insidor: Gethsemane, hudflängningen, törnekröningen och korsfästelsen (något skadadt). Å utsidorna: Två riddare, den ene med spira, den andre med fana (röd med gult kors) och en svart drake. Smärre lister, ornamenter o. s. v. äro lösa, men förvaras. Står nu å sido i kyrkan. — En Dopfunt af kalk-

sten, 1 aln 22 tum bred, 16 tum djup, står i norra sidoskeppet. — En Biskop med en gosse, som har träben, framför sig, står i en nisch på norra sidan. Under den är en nygjord sockel med påskriften Laurentius. — En gammal, ståtlig Nattvardskalk med figurer och inskrifter. — En tafla i sakristian, Christi nedtagning från korset. — Ett stort Crucifix med faslig bild uti vackert draperi. — En tafla på trä, Christi uppståndelse, med vackert bildhuggeri på ramen och årtalet 1609. — En tafla på väf: himlaskaran, helvetet, Christus trampar på döden, djefvulen bortsläpas af vidunder och djeflar. På sidorna stå tyska bibelspråk på röda och svarta rutor. — Ett Crucifix, med foten 17 tum högt, med Latinsk öfverskrift. — Sexton bilder, större och mindre, på sakristivinden. — Gammal Chorkåpa, guld- och silkesömmad, med Christus och heliga figurer på korset. — En Kyrkovaktarekäpp, ett 6 alnars bamburör med liten skallra. — Grafsten midt för altaret, svårläst: ANNO ..... MCCCXCIX . IN VIGILIA . IOHIS B .... SEOR . . VXOR . AD . . I . HFAMARA (?) — Grafsten i choret öfver *Carl Gera Fryherre til Byrkivich.* För öfrigt många grafstenar, fast ej gamla, samt många epitafier, familjetaflor m. m.

Skönberga.

Kyrkan ny i vestra delen, för öfrigt stjernhvalf. — I klockstapeln förvaras gamla kyrkodörren med rikt beslag, nu förstörd; ett stort Crucifix med de fyra figurprydda korstaflorna hela; två skadade dörrar af ett altarskåp och fyra stora bilder.

Fyra ättkullar i prestträdgården användas till blomsterrabatter.

Mogata.

Kyrkan är helt och hållet modern. Freskomålningarne i hvalfven voro förstörda. — Tre vackra taflor, Christi nedtagning, en gubbe och en qvinna, med sitt diande barn. — I tornet förvaras en modern altartafla med förgylld ram samt i midten en figur i halfupphöjdt arbete med bok, solgloria och en seraf under sig. — Ett Crucifix ej dåligt, men vanligt. — Bilder af evangelisterna Marcus och Johannes. — En Dopfunt (*) af kalksten med spetsbågsirater, 1 aln 10 tum vid, 1 aln 1 tum hög. — En hjelm (*) af tunn messing med röd yllen liggare längs kammen och dubbelörn på främre plåten, tagen i krig af en Östgöta grenadier från en Ryss. — En Dopengel, skuren i trä, förvaras på tingshusvinden.

En Runsten ligger vid Hof på en kulle omkring 70 steg från Slätbaken midt emot Mem vid foten af en bautasten. Runstenen är 4 alnar 3 tum lång, 1 aln bredast och 22 tum tjock, bautastenen 2 alnar 8 tum hög och 1 aln 3 tum bred. Inskriften kunde ej i följd af ett piskande regn aftecknas. Den synes af Liljegren n. 1122 vara rätt läst utom att det står ᚱᛁᛋᚦᚢ, ᛋᚦᛁᚾ och ᛋᚼᚢᛚ. (*).

Tåby.

Kyrkan är helt och hållet modern. — Fem förgyllda bilder, troligen från gamla predikstolen, samt de fyra evangelisterna med moderna drägter. — En Ljusstake (*) af malm med tre pipor, Konung Gustaf I:s bibel, 2:dra delen, nyinbunden. — Gamla Altartaflan, föreställande St. Olof, fanns icke.

I kyrkan förvarades fem pergamentsbref, nemligen ett bytesbref å prestgårdens egor i Brunnsby af år 1341,

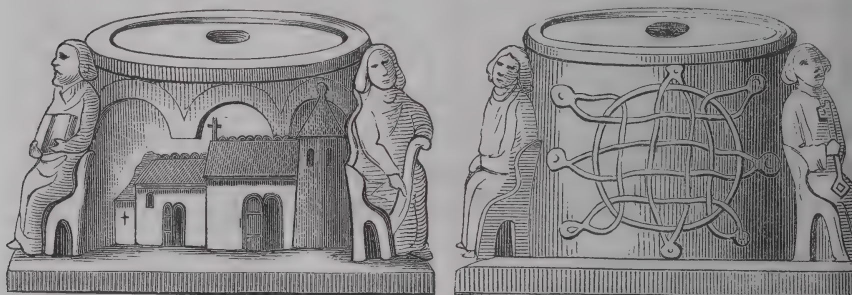
ett fastebref för Svällesta och Kuddby 1417, ett dito för Skorstad, Tåby 1427, ett bref af Thorsten Skräddare 1509 samt en synerättsdom om Rappsala 1510.

På Storklockan läses: Ps. 118. A. SOLIS ORATV (ortu) VSQUE . AD OCCASUM . LAVDABILE . NOMEN . DOMINI. — MARCVS . ERICI PASTOR . IN . TÅBY . TEN . 10 . SEPT . ANNO . 1660. &c.

Talrika ättekullar i Fristads Vestergårdshage, som man börjat skada medelst gräfning. I Fristads Bredgårdshage finnas ock många grafkullar.

Tingstad.

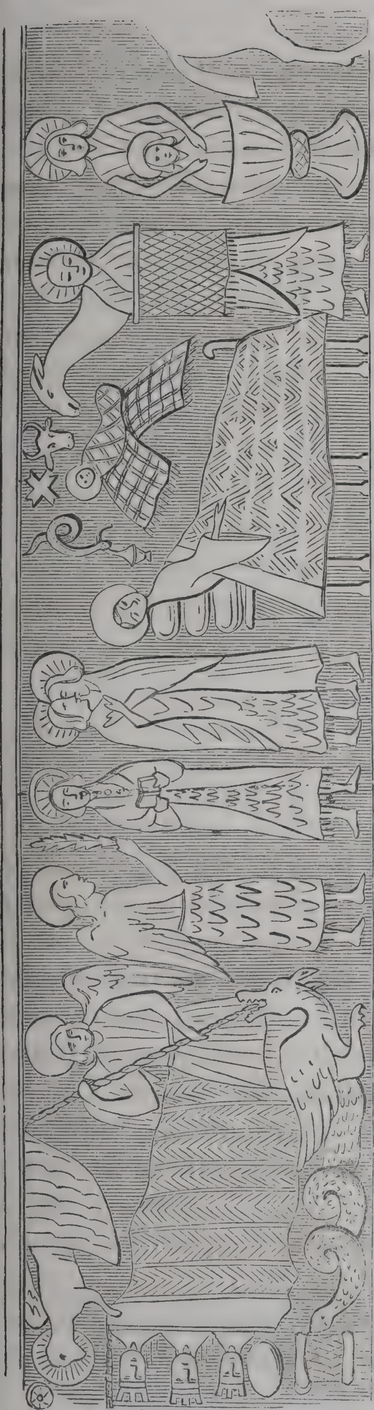
Kyrkan, med gamla vackra hvalf höll på att repareras och hvitmenas. — I korset af chorets stjernhvalf

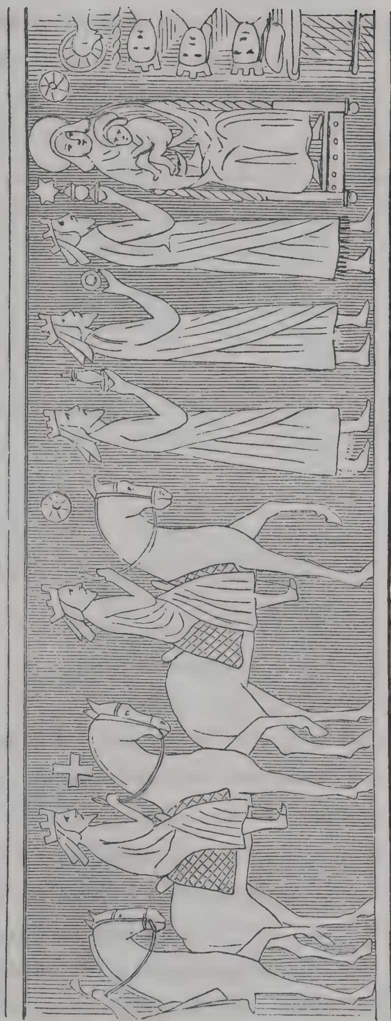

läses i tvenne hvarandra korsande rader: **Inchoat: vrbani: sic olauus tempore tecta . Anno domini pingere perfecta post festum sunt damiani mcdlxii.** I de båda radernas skärning står i en cirkel under krona ett monogram, troligen **Maria**[1]). Allvarliga påminnelser gåfvos om aktsamhet med inskriften. — En grafsten ligger i storgången nedanför altartrappan med endast få bokstäfver (från medeltiden) läsliga. — En annan grafsten ligger

---

1) Spår finnas, att inskriften varit större.

midt i storgången, 2 alnar 20 tum lång, 1 aln 14½ tum bred. Af inskriften, som ej upptager mer än 2 sidor, kan början läsas: HIC IACET BRYNIULP . . . . — En rikt ornerad Dopfunt. Skålen är 1 aln 7 tum vid och 21 tum hög. Foten och skålens bilder ses å föreståande figurer.

En Runsten (*) 2 alnar 9 tum lång, 1 aln 16 tum bredast och omkring 9 tum tjock, i sydöstra kyrkogårdsporten. En inskriftsrad går rundt omkring stenen, en annan vinkelrätt mot dess bas. Af den skadade skriften kan läsas . . . . ᛏᛁᚴ ÷ ᚴᛅᚱᚦᛁ ÷ ᛋᛏ . . . ÷ ᚦᛅᛋᛁ ÷ ᛅᚠᛏᛁᛦ ÷ ᚼ . . . ᛅᚢᚴ ᛋᛁ . . . (på midten) . . . ÷ ᛋᚢᚾᚢ ÷ ᛋᛁᚾᚢ (!) (*). — En annan Runsten med ormslingor i chordörrtröskeln, öfvertäckt af sidostenarne och nedtjärad, annars ej svårläst. (Liljegren 1099). — En Runsten i vestra kyrkodörren är borttagen, likaså en annan, som, efter uppgift af artisten Mandelgren, skulle finnas i gamla vapenhuset.

Styrstad.

I kyrkan en stor Dopfunt (*), 1 aln 12 tum vid; ligger i tornskrubben. — Ett Crucifix (*), 3 alnar 4 tum högt, 2 alnar 4 tum öfver armarne. — En Nattvardskalk med fot och handtag gamla, men ny skål. På patenet läses: **agnus dei qui tollis peckata mundo;** mellan orden äro tecknade Christi hufvud, händer och fötter samt i botten St. Laurentius. — Gustaf I:s bibel 2:dra delen, trasig. — En gammalmodig Brudkrona af silfver. — Storklockan af år 1607. På Lillklockan står i två rader: **✠ Anno : md : cvii : conflata est : hec : campana : lona : stig . . . . . . at . . . . ✠ iagh : · · : tigh : et : · · · · : · · : tio : sista : stund : eska : tio : be · · · · · · : · · · : · · · · avs : grund :**

Runsten, stående på kant i kyrkogårdsmuren. Uppgifves af Liljegren (N:o 1096) vara förstörd, men åter-

fans de senare åren under kyrkans reparation och gräfningarne dervid, helt oskadad.

Dagsberg.

Kyrkan är gammal, men har ett modernt torn. Sakristian är bygd med stjernhvalf. — Gamla Altartaflan, med sidokolonner, Christi uppståndelse och en Luthersk prestfamilj (undertill). — En Dopfunt(*) af täljsten, 22 tum vid, 11 tum hög. — Snidad List (*) till ett skrank eller altarskåp, 8 ½ tum hög, 9 alnar lång. — Kyrkovaktarestaf (*), 4 alnar lång; på öfre ändan mellan fyra träkulor en skallra af malm, 3 ½ tum hög. — En Hänglås (*) sitter för sockenmagasinet, men berättas förr hafva sutit för sjelfva kyrkan, der Ryssarna år 1719 förgäfves sökte öppna den.

Runsten, på södra utsidan af kyrkogårdsmuren, öster om porten. Lilj. 1094. — En annan å insidan af muren å södra sidan, vester om porten. Lilj. 1095. — En Bautasten (*) af röd gråsten, 2 alnar 15 tum hög, 1 aln 12 tum bredast, öster om kyrkan på en hög gräsbacke, full af stensättningar och rundlar.

Konungssund.

Kyrkan helt och hållet modern. — Gamla Nattvardskalken, med medeltidsinskrift, såldes för 7 à 8 år sedan till en guldsmed i Norrköping. Den nya är helt vanlig, — Ett simpelt Rökelsekar (*) af malm. — Tre små englafigurer, bra snidade. — En Primklocka[1]). — Predikstolen prydligt arbetad af Anders

[1]) Rökelsekaret, klockan, en englafigur jemte andra äldre inventarier lemnade år 1867 af Konungssunds socknemän, på hemställan af Hr Kapten S. A. Flach, såsom gåfva till Statens Historiska Museum.

Snickare. — Två ljusstakar af malm (*), 17 ¼ tum höga, 7 ½ tum vida upptill, 8 tum nederst. — Porträtter af Luther, Melanchton och Konung Gustaf II Adolf. — Två adeliga vapen, det ena Truls Palnison Rosenstråles, det andra en half sol och en half lilja. — Gamla Kyrkoboken på pergament sades vara i behåll.

Runsten i foten af södra kyrkoväggen åt öster, förfärligt öfverkalkad och rappad. (Lilj. 1103). En annan i samma kyrkfot åt vester (Lilj. 1104), der den är riktigt läst, utom det att ordet ᚦᛁᛋᛁ skall vara ᚦᛅᛋᛁ.

Furingstad.

Kyrkan är gammal med låga hvalf och djupa korsbågar (en modern träbyggnad finnes dock i norr) samt takmålningar i rödt och grått uti tre fyrdeldta hvalfkupor, med 12 framställningar ur bibliska historien; men (i Prostens Boströms tid) öfverkalkade i chortaket. — Allt kyrksilfret bortstals 1820, utom Sockenbudskalken (*) och Dopskålen. Den förra och patenet sakna all inskrift. — Ett lejon af malm (*), 5 ¼ tum högt, sitter öfver en ljuskrona af malm; ett mindre lejonhufvud sitter undertill. Skolläraren och Klockaren M. Ulander hade upprättat förteckning öfver kyrkans fornsaker m. m. och lärt skolbarnen runorna. — Gamla Altartaflan såldes år 1803 på auktion. — Primklockan bortsåld af Prosten Boström till matklocka.

Runstensstycke utanför visthuströskeln i Furingstads prestgård, 2 alnar 12 tum lång, 2 alnar 7 ½ tum bredast, mycket sliten af tramp. Af inskriften, som gått dels längs kanten dels i en rak rad inpå stenen, kan ännu läsas: . . ᚢ : ᛅᚢᚴ : ᛋᛁᚴᛋᛏᛅᛅᛅ : ᚱᛁᛋᚦᚢ ⁖ ᛅᚴᛏᛁ . . . . . . Prosten Dansson lofvade att resa stenen. — Runstenarne (Lilj. 1100 och 1101) funnos ej. Runstenen (Lilj.

1102) lär vara inmurad i källaren, så att runsidan ej synes. Runsten (*) vester om Stora Grönhögsvadsbron, 4 alnar 3 tum lång, 1 aln 3 tum bred, liggande i vattnet med runsidan uppåt, lutande. (Lilj. 1105). Runsten (*) öster om Stora Grönhögsvadsbron, midt emot den föregående, 5 alnar 9 1/2 tum lång, 1 aln 3 tum bred. (Lilj. 1106).

Kuddby.

Kyrkan är helt och hållet moderniserad, då, utom annat, väl äfven gamla Altartaflan, som kallades »ett konstens mästerstycke», blifvit förstörd, under Prosten Anderssons tid. — Dopfunt (*) af vanlig form, 1 aln 15 tum hög. — Grafsten i tornkammaren, 2 alnar 18 tum lång, 1 aln 17 tum bred, afhuggen vid vestra ändan med inskrift: ✠ HIC : JACENT : THYRGILLES : . . . . MABY (Skammaby) : ET : FILI(us) : EIUS : IOHANNES : C . . . IM : IN : X : DO : REQ(ui)ESCA(n)T : AM̄. — Ljusstake (*) af malm fastskrufvad på predikstolskanten, 17 1/3 tum hög med 17 tums armbredd. — Två prestporträtter i sakristian.

Runsten (*), stympad i östra torngluggens säte, minst 2 alnar 10 tum lång och 1 aln 10 tum bred. (Lilj. 1108). Runskriften går i en rad längs ena kanten och i en midt på stenen.

Runsten i dyn å en sidländ mad, norr om vägen till Å, nedanför Hjertrums gård i Kuddby med runsidan nedvänd. Man kunde dock med handen känna under stenens ena hörn, att runorna voro mycket tydliga, och med temlig säkerhet urskilja bland andra ordet ᚱᛅᛁᛋᚦᚢ. (Lilj. 1109).

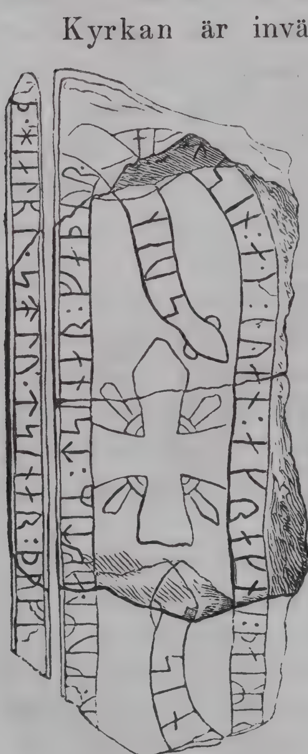
Många stensättningar, rundlar m. m. samt en bautasten, 1 aln 12 tum hög, stående i kanten af en stenring i Hagbacken öfver Hjertrums gård.

Bautasten (*) nära landsvägen vid Skamby och Carl Botvidssons laduhörn, utan inskrift (åtminstone ofvan jord), 3 alnar lång, 2 alnar bred (vid roten), lutande och brusten. En 88-årig qvinna sade sig aldrig vetat af något annat minnesmärke vid Skamby. (Jfr Östra Nykyrka och Ö. Skam s. 107).

Örminge Runsten lär hafva flyttats för 8 à 10 år sedan till Björklund i Kuddby.

Östra Stenby.

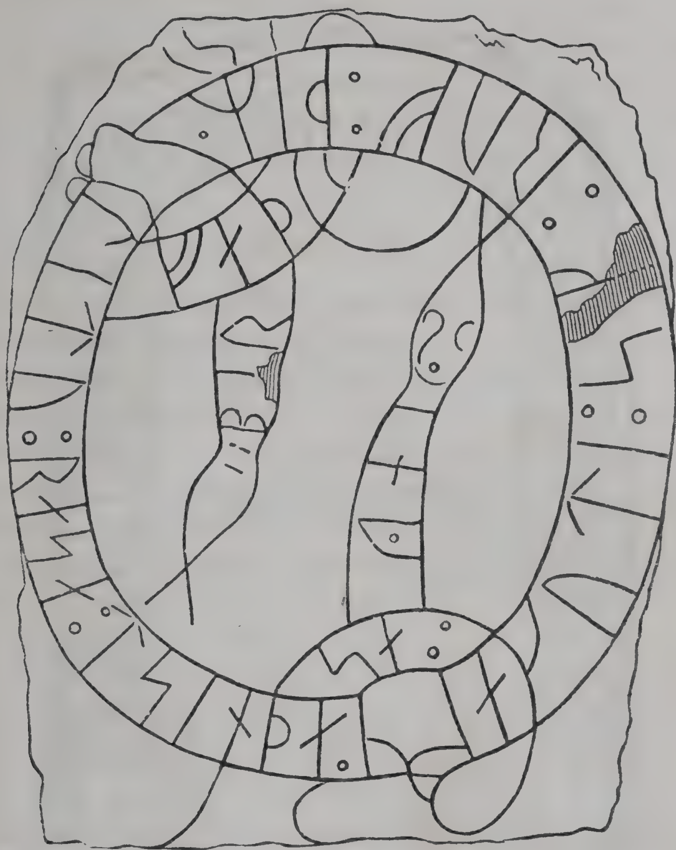
Kyrkan är invändigt särdeles vacker med vida hvalf utan pelare och med prydliga fönster. Tornet är högt, ett af de vackraste i stiftet. — Altartaflan en skön målning på trä, af år 1633, föreställer Christi födelse och himlaskaran. Den säges vara ett krigsbyte från Elbing. — Sex bilder, deribland en Maria och en sittande Konung. — Dopfunt af messing, 2 alnar hög. — Ett skadadt prestporträtt. — 37 adliga vapen. — Ljusstake (*) af messing, 1 aln 3 tum hög. — Missale (handskrift) på pergament, 38 blad, 17 tum höga och 12 tum breda, med skönt målade initialer och nyare anteckningar in margine af »Pastor Joen Petri Klint in Stenby», utn. 1568. Början är: *Lectus erit.* Slutet: *etiam demonia subiciunt*(ur)». Öfver början står: »NB. Hær frammanföre voro vid min hitkomst år 1742, efter the

N:o 1.

lemningar som i ryggen voro, utskurne 8 blad, men efter sidoräkningen voro 20 blad borta». Ett lika stort pergamentsblad är klistradt på insidan af hvardera permen.

Då kyrkotornet år 1854 ombyggdes, hittades i dess

N:o 2.

grund följande sex runstenar, af hvilka den första förvaras på kyrkovinden, de fem andra äro inmurade i väggarne af södra korsarmen. Dessa runstenars bevarande skedde genom Hr Gerhard O. J. von Yhlens till Ållonö nit och försorg.

N:o 1 är 1 aln 11 tum lång, 19 ½ tum största bred-

den, 5 tum tjockast. De svagare tecknade delarne funnos före besöket, enligt senare meddelad uppgift.

N:o 2 är ljusgrå, 1 aln 12 tum hög, 1 aln bred

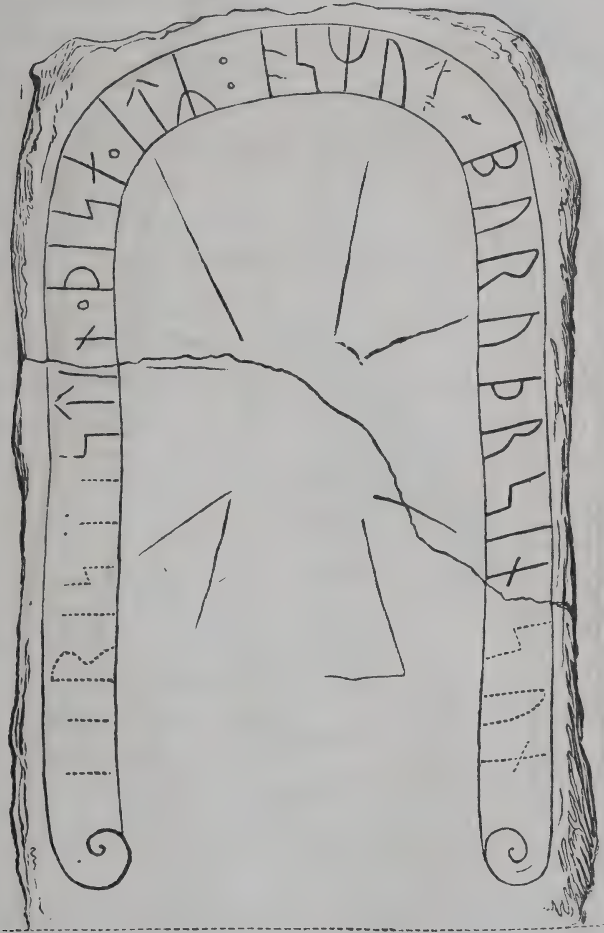

N:o 3.

öfver golfvet, inmurad i väggen af södra korsarmen åt söder. Inskriften är svårläst.

N:o 3 är svart, 2 alnar hög, 1 aln 18 tum bred öfver golfvet i samma vägg af södra korsarmen åt norr.

N:o 4 är röd, 2 alnar 12 tum hög, 1 aln 8 tum bred, i östra muren af samma korsarm åt norr. Inskriften är i början och slutet öfvertjärad.

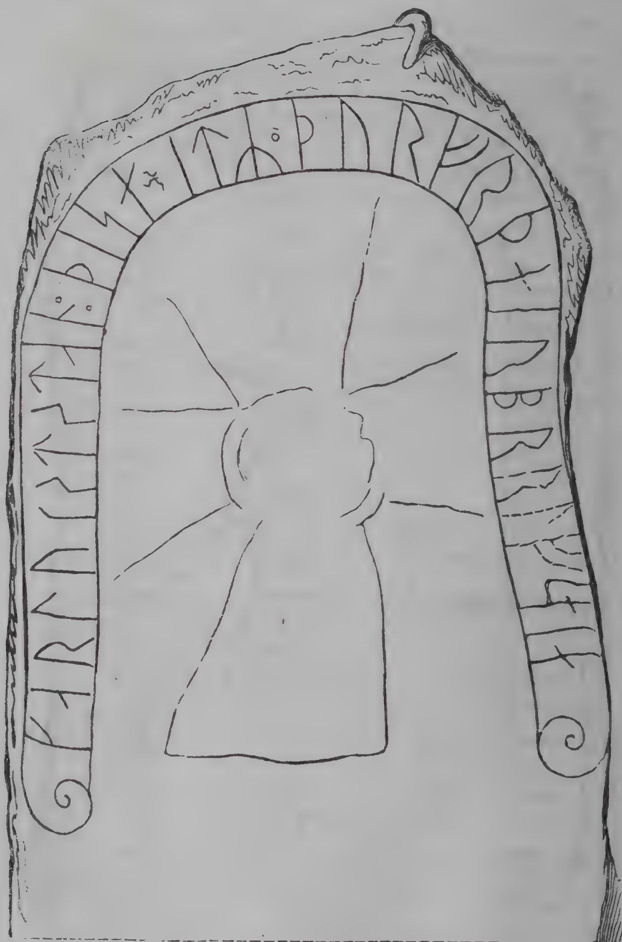
N:o 4.

N:o 5 är grå, 2 alnar 5 tum hög, 1 aln 10 tum bred, i östra muren dersammastädes mellan N:o 4 och N:o 6. Inskriften ej lättläst.

N:o 6 är röd och svart, 3 alnar hög, 1 aln 18 tum

bred, sitter sydligast i samma östra mur. Inskriften lättläst.

Gråsten (*), 3 alnar 18 tum lång, 1 aln 6 tum bre-

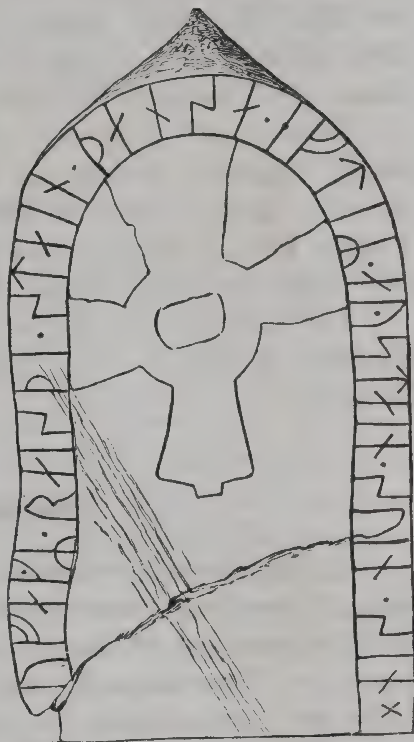

N:o 5.

dast, minst 1 aln tjock, liggande på en åkerren under en bergsbacke öster om Agelstads gård. Å ena bredändan äro inristade ytterst tre kronor i rad och till venster nedanom hvardera af de två första en figur liknande *6*. samt derunder 8 AGHISIAS.

Sten, (*) funnen med de nyssnämnda runstenarne i kyrkotornets grund, 20 tum lång, 18 tum bred, 7 tum tjock, med inhuggna likartade figurer, kronor, kors och bokstäfver. Förvaras på Ållonö hos Hr G. von Yhlen. Hos honom förvarades Major G. A. von Yhlens bref om Ryska invasionen på Gotland 1808 m. m.

Runsten (*) i Ållonö allé i skepnad af en ofantlig toffel, 4 alnar 5 tum lång, 1 aln 20 tum bredast, 12 à 14 tum tjockast. Runslingan är till en del förstörd.

N:o 6.

Östra Husby.

Kyrkan är modern. — Chorkåpa af rödt sammet med Jungfru Maria med barnet, änglar m. m. samt årtalet 1746, då den förmodligen reparerades. — Nio prest- och två fruntimmersporträtter. — Vapen öfver Major Joh. Jac. von Ruthenhieb † 1751, Major Fr. Gyllenram † 1737, Major Joh. Jac. Schultzenhjelm † 1751.

På det s. k. Bråvalla slagfält finner man nu föga eller intet af de fordom så mycket omtalade och aftecknade bautastenar, ättekullar, fotanglar m. m. (Se Sjöborg I. pag 54, 103—7, Pl. 12, fig. 40), hvilka skulle finnas vid Varby, Var-ån och Lönö bro. Var-ån är nu blott en rännil, öfver hvilken Lönö bro är lagd. På

backen å Oklunda utjord finnas blott några jordkullar och på sjelfva bergsbackarne i Valle inga bestämda och tydliga stensättningar.

En Runsten (Lilj. 1117), skulle finnas vid eller öfver Lönö bro, men kunde ej varsnas. Det låg dock i bron en lång vacker, röd sten, fast utan runor på uppsidan. Den sades hafva blifvit ditlagd 1667—84.

Runsten (*) å Varby egor (mellan Varby och Mysinge), liggande framför en stugudörr i körvägen öfver ett dike, derföre mycket utnött och med svag inskrift, 4 alnar lång, 2 alnar 5 tum bred. (Liljegren N:o 1116, der dessa ord böra rättas: ᚱᛆᛁᛋᚦᚢ — ᚼᛂᚴᛆ — ᚠᚢᚦ — ᚼᛆᛋ.

En skaftcelt (*) af bronz, funnen å Sjelfs egor, skänktes af Hr G. von Yhlen till Statens Historiska Museum.

Qvarsebo.

Kyrkan är moderniserad. — Ljusstake (*) af messing, 21 tum hög, foten prydd med upphöjda blommor; en sköld utan inskrift hänger löst öfver armarnes utgångspunkt. — Chorkåpa af rödt sammet med kors; Gud Fader med verldsklotet, St. Andreas och två andra figurer sydda med guld och silke. — Figur (*) (Simson med saltpåsen på hufvudet?), 2 alnar 6 tum hög med tjocka, krokiga ben och ett timglas i den venstra upplyftade handen. — En Änglabild och ett litet Crucifix i tornkammaren.

Häradshammar.

Kyrkan är modern. — Dopfunt (*) af messing i vanlig form. — Chorkåpa med guldstickning på silfverbrokad, 1695, K. P. och C. A. D. samt Natt-och-Dag-

vapen. — Sju prestporträtter. — Tre taflor på väf, 4 alnar 12 tum långa, 3 alnar höga, med series pastorum et comministrorum. — Oblatjern med crucifix.

Runsten (*), 3 alnar 6 tum lång, 1 aln bred, 20 tum hög, liggande på kant i Tåsby (nu Åkerby) trappbacke. (Liljegren 1120. Läs ᛋᛏᛂᚿ, icke ᛋᛏᛁᚿ).

Jonsberg.

Kyrkan af trä, byggd i korsform med stående brädbeslagning, är låg och oansenlig, men invändigt temligen rymlig, — Målningar i taket. — Altarskåp (*) hitkommet från Häradshammars kyrka, 4 alnar bredt utom dörrarne, som äro enkla uppe vid det högre midtstycket, dubbla nere. Alla sex dörrarne målade med sköna taflor. Sjelfva skåpet har öfver 100 snidade bilder, grupperade inom hvarandra till ½ alns djup, framställande Christus bärande korset, korsfästelsen, begrafningen o. s. v. samt skönaste entourager, sniderier och rikaste förgyllningar. Öfverst sitter ett crucifix. — Gamla Altartaflan af sandsten, Isaks offer, 1 aln 18 tum bred, lika lång, dertill Moses och Aron, 1 aln 12 tum höga. — Dopengel, 2 alnar 18 tum hög, samt 2 mindre änglar. — Stort, skuret löfverk. — Frälsaren och 10 apostlar äro målade på läktaren. — Två stora och många smärre etsade taflor. — Kalken (med märklig inskrift) kunde icke få ses.

Stora klockan är af år 1691.

Rönö Kapell.

Kyrkan är liten, modern, laduformig, utan torn. — Altarskåp (*), 2 alnar 10 tum bredt, 2 alnar 10 tum

högt, 4 3/5 tum djupt, skadadt, med snidade figurer af hvilka fem fattas. — Sidostycke (*) till ett epitaphium eller annat, 18 tum bredast, 1 tum tjockt, helt förgyldt. — Ofullständig Monstrans (*) af messing, 15 1/2 tum hög. — Porträtt i olja af Hertiginnan Catharina, Konung Carl Gustafs moder. — Storklockan har i upphöjdt arbete Christus på korset, Konung Carl XI:s porträtt, en ruda, en gädda och en kräfta samt följande inskrift: WI UTHAF IAKOBS LAT OS WANDRA I HERRANS HUS KOMNE AHRE. — ANNO 1662 HAFVER S. JORAN . PUTENS EFTERLATEN ≺ ENK LATIT GIVTA . STOCHOLM . AMBIORN . ANDERSON ME FECIT. — Lillklockan har en Rysk inskrift af följande innehåll: »Med Guds nåd och godhet (helgad) åt Lazari uppståndelse, åt Nikolai och St. Catharina, år efter verldens skapelse sjutusende åttatio den förste dagen uti Juni månad under tsar och storfursten Ivan Vasilievitsch's regering och under de rättrogna tsarsönerna, den rättrogna tsarsonen Ivan och den rättrogna tsarsonen Feodor». Det nämnda året lär svara mot år 1572.

Lemningar af Rönö slott (*), byggdt på klippgrund, å Rö gamla kungsgård. Långmuren är 48 alnar 16 tum lång, i hörnet 15 à 16 alnar hög.

Östra Nykyrka.

I kyrkan ett Altarskåp (*) 2 alnar 22 tum högt, 2 alnar 21 tum bredt och 5 3/5 tum djupt, med snidade figurer äfven på dörrarne. Högst upp till venster står en ängel, i hvars bok läses å två rader: S. MARIA GRA. — Två chorkåpor, den ena af svartblommigt tyg, med broderade figurer och ornamenter i götisk stil; en tredje med kors i guld och hvitt silke (väfd). — Remsa (*) troligen af ett antependium, 3 alnar lång, 7 tum bred, sömmad med guld, silfver och alla färger på groft hvitt

lärft; sitter nu öfver gamla altarskåpet. — Två gamla, broderade håfvar (*) med Wasavapnet. — Bilder af de fyra evangelisterna och St. Olof. — Porträtt af Prosten Schenmark. — Nattvardskalken, skönaste verk med gammal sexkantig fot och handtag, men skålen ny och simpel. — Paten med inskrift: HIC EDITUR IESVS etc. (Se Broocman s. 551). Med upphöjd stil på baksidan: ANNO DOI : M° : CCC : XLI : ANDREAS : PRESBYTER : FECIT : CALICEM : IN : NUPARARI. (in Ny parari?). — Fragmenter af dopfunten (*) äro funna i prestgårdens gödselstad.

Stensättning, med tydlig ring, midtelsten och ytterkrets, i en backe nära nordost om kyrkan.

Runsten (*) i Öster-Skams kohage, 3 alnar hög, 1 aln 12 tum bredast (Liljegren 1114). Der står dock ᚱ᛭ᛁᛋᛏᛁ och ᛋᛏ᛭ᛁᚼ.

Förgäfves efterfrågades och efterletades såväl här som vid Skamby uti Kuddby socken runstenen (hos Liljegren N:o 1115), der det förmäles om en »Thialfar», som strandsteg på »Gautaun» (Gotland?).

Å.

Å gamla kyrka (*) är såld till Grosshandlaren Munk i Söderköping. Den är utan pelare med tre stjernhvalf (*). Sakristian har 2 korshvalf, afdelade af en rundbåge. I kyrkan förvaras följande inventarier, hvilka borde till nya kyrkan öfverföras (gamla altarskåpet är försåldt [1]). — Jungfru Maria, sittande med Barnet, 2 alnar 4 tum hög. — Stort Crucifix med tre vackra korstaflor; Matheibilden fattas. — Dopfunt (*) af Kolmordsmarmor, 1 aln $13\frac{1}{2}$ tum hög, skålen 1 aln 5 tum vid. —

[1]) Sedermera inköpt för Statens Historiska Museum hos en enskild person.

Epitaphium öfver Haqvinus Erici pastor loci i 48 år † 1612. — Stort, prydligt epitaphium öfver Kyrkoherden Olof Rudelius och hans två hustrur. — Epitaphium, stort som en altartafla, med Christus på korset och derunder en prestfamilj. — Fyra grafhällar, af hvilka en med kors och ring uthuggna, en annan med jernringar i alla fyra hörnen. — Stort grannt vapen öfver Öfverste-Löjtnanten Gustaf Westfelt † 1752. — Porträtt af Kyrkoherden Nordberg med fru. — Memoria pastorum post reformationem (till 1755) på altarväggen i öster.

Allt detta för konst och historia så värderika ligger här i hög och såsom det tyckes utan all vård. Hvarken ett aktadt namn (Westfelts) eller mångårig tjenst i kyrkan (Haqvini Erici) vinner här något afseende för anständigt skydd och aktsamt tillvaratagande, ej heller kyrkans egen värdighet såsom ett f. d. Guds hus.

Runsten, 5 alnar 14 ½ tum lång, 1 aln hög, liggande på kant i norra ingången till kyrkogården, till höger då man går till kyrkan. (Liljegren 1112).

Runsten (*), i två bitar, den större 1 aln 23 tum lång och 23 ½ tum bred, den mindre 1 aln 15 tum lång, 15 tum bredast, på öfversta platten af skolhustrappan. Den blef troligen stympad, då skolhuset byggdes. Af inskriften återstår: . . . ᚿ : ᛁᚠᛏᛁᛦ : ᛋᛆᛁᛒᛁᚢᚱᚿ : ᚠᛆᚦᚢᚱ : ᛋᛁᚿ.

Skällvik.

Kyrkan är gammal, hög, ljus, med vidt och stort mellanskepp och sidoskeppen af blott 2 alnar 9 tums bredd mellan pelarne; två runda rosettfönster på norra och södra väggen. — Predikstolen med de fyra evangelisterna och deras attributer i hvitt och guld samt med en prydlig trearmig ljusstake på kanten. — Hel-

gonaskåp (*) 2 alnar 17 tum högt, 14½ tum djupt; ena halfva dubbeldörren fattas. I midten Jungfrun stående med barnet, snidad; på dörrarnes insidor äro tre helgon målade, dörrarnes yttre målningar äro förstörda. Det hela förgyldt, skönt. — Grafsten i storgången, 3 alnar 16 tum lång, 2 alnar bred. På midten en sköld med ett bakvändt N. Kring skölden: + HIC : IACET : VLUID.... VI.. I DE : BO.. UM. — Ovalt epitaphium af tälgsten öfver Kyrkoherden N. Hjorth. — Vapen öfver Jahan Kriegh, furstlig »Stalmester» † 1666 (en riddare i rödt fält). — Tafla, Christi uppståndelse, gammal. Gamla Altartaflan finnes ej.

Stegeborgs slott (*). — Vid Kungsgården står en sten, som på östra sidan har inskriften: VERNER D. SCHWERIN 1809, på vestra sidan: STEGEBORG HÄRJAT AF TIDEN RÄDDAT AF OMTANKAN, samt på norra sidan: JNFS. (skall vara Stenhuggarens J. Nordfors's märke).

Hällristningarne vid Stegeborg lära, enligt uppgift, aldrig funnits.

St. Annas Öde-Kapell (*)

har två vackra, ännu hela stjernhvalf med lågspetsig triumfbåge. Högkyrkan har haft stenhvalf af två kupor. Begge stjernhvalfven i choret äro lika. Choret är 18 alnar 12 tum långt, 9¾ aln bredt under triumfbågen, som är 1 aln 10 tum tjock; högkyrkan är 20 alnar lång, 15 alnar bred i vestra ändan, allt invändigt. Kapellet är byggdt af gråsten med tegelhvalf öfver choret, samt har brädtak öfver det hela och olästa dörrar. Golfvet är betäckt med en half alns fårdynga, byssja och allehanda bråte, och är choret afstängdt af en gammal gärdesgårdsräcka, det hela alldeles ovärdigt den ännu qvar-

stående kyrkliga formen. Tillhör Grefve Adolf Mörner på Thorönsborg.

Frescomålning (Yttersta domen) i östra hvalfkupan öfver altarstaden. — Inskrift i chorets södra hvalfkupa: på en rad: **M. Fäm Hundra Tiugu ett in Wigdes Jag Sanct Annæ.** — Inskrift öfver triumfbågen åt högkyrkan:

— — — — — — — — — — — —

Twå hundra år ock Twå wid Michaelis tid
är Herrans rena ord predikat här i frid
Tit tyckes stå igen det mig eji bör förtiga
att Doctor Johan Brask hafft omak mig att wiga.
upptäckt d. 11 september A:o 1723 af Past: L.

En tafla (Sten Sture d. y. och Christina Gyllenstjerna knäböjande för Jungfru Maria) lär vara förd från kapellet till Thorönsborg.

St. Annas Nya Kapell.

Kyrkan i vanlig modern salongsstil, med kalotttorn. — Altarskåp (*), 2 alnar 22 tum högt, 2 alnar 8 tum bredt, 2 3/5 tum djupt, måladt Ao̅ . Dom. 1590, hitfördt från gamla kapellet. Midteltaflan (korsfästelsen) är skadad. — Grafsten öfver Kyrkoherden Daniel Gruf är uppnaglad mot väggen i choret. — Fyra grafstenar, med någon inskrift, hitförda från gamla kapellet. — Kyrkobok från 1635 i lång folio. — Brefbok med handlingar från 1383, 1537, 1548, 1572, 1574, 1575, 1587, 1592, 1613 etc. — Lilla inringningsklockan var borta.

Skaten, en träbyggnad med svalgång på ena sidan (*).

Börrums Kapell

ser ut som en stuga, reveteradt, med klockstapel. — Etsad tafla (en bedjande gubbe) vacker.

Gryt.

Kyrkan är modern med trädgårdsstaket kring kyrkogården. — Epitaphium (?) (*), 4 alnar 12 tum högt, 2 alnar 8 tum bredt, utmärkt väl snidadt, fordom rikt förgyldt, nu ytterligt förstördt, sedan det länge legat under bar himmel eller ett nedruttet tak (förvaras nu i gamla sakristian). I midten inom en krans Christus i bröstbild, välsignande, med verldsgloben i venstra handen; deromkring ornamenter. — Likstenar, här som på så många ställen, utvräkta. — Figur med skägg, 1 aln 10 tum hög. — Dufvevapnet, stort, snidadt, förstördt; i hjelmen hade en sädesärla byggt bo. — Dopfunten, en St. Olofs bild och den märkliga predikstolen, som satt öfver vestra kyrkogårdsporten (Broocman p. 356), äro förstörda. — En stor tafla i olja på trä (tron, hoppet och kärleken), 2½ aln hög, 1 aln 10 tum bred, gör tjenst som skrubbdörr i klockarens hus.

Gusum.

Kyrkan af trä, reveterad, med ett litet torn på taket. — Altartaflan, Christi nedtagande af korset, (efter Rubens) är målad och skänkt till kyrkan af nuvarande v. Pastor G. L. Lundqvist. — Dopfunt (*) af messing, 18 tum hög, stående på svarfvad träfot. — Litet Crucifix af trä, väl snidadt, förgyldt, 19 tum högt (bilden 10½ tum). — Två vackra cheridoner af trä, förgylda, 2 alnar höga, i roccocco. — Vred (*) till klin-

kan å vestra kyrkodörren, liksom beslaget derunder, konstigt arbetadt, af jern. — Korset, som förut stod på altaret, och det gamla bordet funnos ej.

Ringarum.

Kyrkan är moderniserad. — Gamla Altartaflan, 4 alnar 8 tum hög, 2 alnar 8 tum bred, i tre tums upphöjdt arbete, föreställande en man (Christus?) i halfliggande ställning med en bok i handen, i hvilken står: »Kommer till mig I alle . . .», omgifven af skyar och änglar, dåligt arbete, men entouragen i guld å ramen är vacker. — Crucifix, stort och dåligt. — Dopfunt (*) af messing, vanlig form, 2 alnar 3 tum hög. — Rökelsekar af bronz. — Tafla i olja på trä, en prestfamilj och Christus på korset, af år 1632. — Stort och gammalt epitaphium med löfverk omkring porträtter i halfupphöjdt arbete. — Stor liksten utanför vestra dörren med en qvinna i upphöjdt arbete med gammal ornat samt med många slägtvapen, såsom af Sparre, Tott, Oxenstierna m. fl.

Runstensstycke (»Ringsstenen»), 1 aln 18 tum långt, 1 aln 4 tum bredt, med otydliga runmärken och streck; ligger i vapenhuset.

Yxnerum.

Kyrkan modern, stugulik, utan torn. — Crucifix (*), 3 alnar 20 tum högt, på detta kors sitter ett annat med törntaggar på den runda stammen, och med korstaflor (Evangelisternas sinnebilder) af trä, kupiga, genombrutna, förgylda. — Två bilder, Johannes med

kalken och Esaias med sågen? — Sittande qvinnobild, stympad, 1 aln 15 tum hög.

Björsäter.

Kyrkan moderniserad. — Gamla altartaflan, korsfästelsen (nederst) och uppståndelsen i medaljon (öfverst), å norra väggen i choret. — Dopfunt (*) af täljsten, 1 aln 15 tum hög, skålen 1 aln 9 tum vid, står i prestgårdsträdgården. — Vanligt rökelsekar. — Två crucifixer (*). — Chorkåpa af svart sammet, silfverstickad med kors och Christusbild. — Ljusstake (*) af jern, 19 tum hög.

Prosten Hägerstrand skänkte till Statens Historiska Museum en förgyld vaktbricka. Han eger tre runstaffvar från Svarttorp i Småland samt en teckning af choret i Linköpings domkyrka, sådant det såg ut före Rosensteinska utrensningen af »allt gammalt skräp».

Åtvid.

Kyrkan af gråsten, gammal, med trappgaflar, utan torn. I taket äro målningar, 8 sidotaflor samt en i midten (bibliska stycken, profeter och evangelister, under det vackraste stjernhvalf). — Altaret har vackert snidadt blomverk samt en försilfrad Christusbild. — Crucifix, öfver triumfbågen, dåligt. — Två ljusstakar (*) af messing. — Två grafstenar förenade med en vapensköld mellan dem (Mannersköldska och Wrangelska hjertvapnen).

En gammal båt lär vara funnen i trakten vid aftappningen af en sjö.

Grebo.

Kyrkan modern, med torn. — Skilderi, tre cheruber och genombrutna solar, barbariskt och osmakligt. — Luthers porträtt och en gråtande Petrus å altarväggen. — Två större och fyra mindre bilder. — Crucifixbild utan kors, dålig.

Följande fornsaker, funna i grafkullar och en sandgrop i Örkällegärdet å prestgårdens egor, inköptes för Statens Historiska Museum: 3 sköldbucklor, 2 svärd, 2 lansspetsar, ett skärdon, en spännbuckla af jern, stycke af en knif, bitar af en grafurna, en 8 tum lång bronsnål med jernring, en liten bronsring, ett bryne, 3¼ tum långt, och en olödd jernsölja.

Vist.

Kyrkan modern, med trätorn, men vacker, med målningar i trähvalfven: treenigheten (teckningar inom en trekant), yttersta domen med himmel och helvete, samt fyra mindre sidotaflor: Jesu födelse, dop och frestelse samt Gethsemane. Det hela omgifves af ett grant entourage-arbete, väl ej gammalt, men prydligt. — Altaret är nytt, men särdeles smakfullt, i hvitt och guld. — Läktaren är prydlig med bilder af Christus och evangelisterna. — Predikstolen af brungrå tälgsten har 6 figurer, korinthiska kapitäler, cherubhufvuden och drufvor af hvit marmor. — Grafsten med uthuggen gammaldags riddarfigur och fru (Nils Nilsson till Säby † 1613). Maken till denna prydliga sten ligger utanför chordörren, rysligt nedtjärad och förstörd. — Ett gammalt altarskåp (*) sitter högt uppe på norra väggen i högkyrkan, 3 alnar 3 tum bredt, 5¾ tum djupt med en vacker försilfrad Christusbild ofvanpå. Der före-

komma väl snidade bilder, en konung, en påfve, St. Sigfrid (med de tre hufvudena), Gud Fader och Jungfru Maria samt helgon med nyckel, segerfana, såg, svärd, kors, yxa, spjut, bok m. m. — allt nästan fullkomligt oskadadt samt med lika väl bevarad rikaste förgylning. — Dopfunt, åttkantig. — Christusbild i mer än halfupphöjdt arbete, snidadt verk af värde, ungefär 1 aln 18 tum hög, å tafla inom ram; deröfver ett gammalt, hvitlimmadt crucifix. — Tio taflor i olja, (Moses, uppståndelsen, nattvarden, den heliga familjen m. m.). — Två prestporträtter. — Vapen af Sture, Oxenstierna, Posse, Tott, Baner m. fl. ätter. — Storklockan med Posse-, Sture- och Sparrevapnen af år 1669; lillklockan af samma år. — Hedern för det förståndiga bevarandet af alla kyrkans fornsaker och konstskatter samt deras smakfulla anordnande i det nya templet tillkommer Magister P. E. Rudebeck, förut kyrkoherde härstädes, nu i St. Åby.

Vårdnäs.

Kyrkan modern. — Grafhäll (*) af täljsten midt i storgången; midtpå en vapensköld med ett svin inom en bågsirat. Kring kanten läses: ✠ CORPORIS : HIC : META : *FOR : SWART PST* : OPTO : Q(ui)ETAM : HIC : ANIMAM : LETAM : CERTO : MARIA : PETAM. — Liksten öfver en prest Valnander † 1652. — Minnessten, inmurad i vapenhusväggen med 38 rader skrift: HER HAFVER SINN LÆGERSTEDH TIL HVILE OK ROO THEN VÄLBORNE FRW MARGARETA TIL BROO HER STEEN BANEERS RIDDERS HVSFRW KÆR SOM NV HOOS GVDH etc. — Gamla altartaflan fanns ej. Byggmästaren J. Jonsson hade försändt till Stockholm en samling af stenvapen funna i trakten.

Landeryd.

Kyrkan modern, med torn. — Dopfunt (*), omkring 1 ½ aln hög med skål af 2 ¼ alns tvärmått (lik dopfuntarne i Mogata och Styrstad) tjenar nu till stöd för predikstolen. — Dopfunt (*) af koppar, 1 aln 10 tum hög med 18 ¼ tum vid skål. — Tafla (enkans son i Nain uppväckes från de döda), skön. — Likstenar öfver Pastor Joen Benedicti † 1640, Kyrkoherden Johan Wagner † 1658, Pär Germundsson i Harfvestad † 1725 m. fl., E. O. S. Riips vapen, samt en lång värja, från 1648. — Äfven lär finnas, enligt uppgift, en Christusbild och en simpel koppargryta — Gamla altartaflan, skänkt af Ryttmästaren C. Riip 1648, hade, enligt Presterskapets berättelser af år 1830, försålts tre år förut. Rökelsekaret fanns ej.

Runsten i tornets södra utmur. (L. 1131). Inskriften såsom hos Liljegren, men icke ᚴᛅᚢᛏᛁ, utan ᚴᚾᚢᛏᛁ. Bautil 854.

Runsten (Lilj. 1132) vid Hjulsbro qvarn fanns ej. Nuvarande mjölnaren hade aldrig sett, ej heller hört sin fader tala om den.

Svinstad.

Kyrkan moderniserad. — Altartaflan, Christi törnekröning och begabbelse, är målad af J. Dav. Schwartz 1721 (renoverad af Engman 1850). — Porträtt af Luther. — Två porträtter af prester med sina hustrur. — Tvenne taflor, båda föreställande korsfästelsen, den ena med en prestfamilj underst. — Ljuskrona af trä, som har armar i form af menniskoarmar, hvitmålade med röda manchetter, samt på dem stående små karlfigurer, som hålla hvar sin ljuspipa; öfverst en mansfigur med utslagna armar. På den undre blåa kulan

står 1695; underst en förgylld drufva. — Dopfuntsskål af täljsten, lik den i Landeryd. — Likstenar öfver O. Olofsson, Befallningsman på Gräfsten † 1684 och Kyrkoherden Gunnar Follenius † 1771. — Kopior af bref från 1423, 1430, 1431, 1433, 1434, 1442, 1595, 1613 och 1644.

Och härmed var sålunda Östgötaresan afslutad, hvarunder jag från den 5 Juni till den 27 i samma månad rest 66 5/8 mil och besökt 44 socknar och kyrkor.

Vestergötland.

Mariestad.

Kyrkan är modern, men stor, ljus och vacker, såsom hon ock fordom varit domkyrka, med höga hvalf utan pelare och med stora fönster. En del af kyrkans monumentala prydnader återstår visserligen, men mycket är dock deraf moderniseradt och förändradt, ej alltid med nog aktsamhet för det gamla, prydliga och minnesvärda. Allt golfvet har blifvit omlagdt, då nammen på flera kyrkans forna prester blifvit mer och mindre borthuggna, grafstenar öfver andra märkliga personer stympade, flera grafhällar utlagda och använda till trappor, och jemväl änglabilder af brons (stöd under en kopparkista i Posseska grafven) omgjutna till en ljuskrona. En förbättring skedde dock med det södra stora rosettfönstret. Allt detta försiggick under D:r Wensioes och v. Pastor Leverentz tid eller för omkring 7 år sedan. — Altaret är särdeles stort, högt och prydligt med flera heliga bilder och målningar. — Dopfunt (*) af drifven koppar, 2 ½ aln hög med 18 tum vid skål.

På knappen står: 1646 A P D B R S (bomärke) MID; på midten af skålen: T . HENNA . F . UN . T . EHR . AF . BRØNTE . KNUTSON . TESTEMEN (terad). — Nattvardskalk af silfver, fot och handtag gamla, vacker, sexdelad, skålen ny, simpel. — Två ljusstakar (*) af silfver, 11 1/4 tum höga, sexdelade, af gammal vacker form, med inskrift: TESTAMENTE TIL MARIESTADZ KIÖRKIO FÖR EN GRAF. AHB. BOD. ANNO 1675. För en så skön gåfva hade väl den ifrågavarande grafven bordt få vara orubbad för all förstörelse. — Två taflor i olja, Christus på korset med två heliga qvinnor, samt Christus, hel figur. — Porträtter i olja af Prostarne Lampa och Undéen. — Epitaphier öfver Prosten Andr. Bellander (i kras) och Birger Lotman. — Epitaphium föreställande ett stamträd med herrar och damer sittande uppe i trädet, bra målade, med prydligt snidad ram. — Tvenne vapen, det ena Landskamreraren Jonas Cederborgs († 1700), det andra ett rödt torn under två stjernor. — Gammal värja. — Grafstenar öfver Præp. M. And. Fägersten och hans hustru Gunnila Rhodin (deras epitaphium ligger på norra hvalfvet), Probsten Herr Eric Undéen och fru Margareta Fabritia, Probsten M. Andreas Bellander (huggen i tu), m. fl. Öfveralllt i choret lär under golfvet ligga andra grafstenar med inskrifter, namn och årtal, m. m., nu osynliggjorda.

Kyrkoherden D:r J. A. Säve skänkte till Statens Historiska Museum ett sigill från Vestmanland med omskriften **s. petri : boecii . prsbi** (presbiteri).

Killkestenen (*) vid Kungsängsvägen å Muggebo egor, af röd gråsten, 2 alnar 3 tum hög, 1 aln 6 tum bred och 1 aln tjock, enligt berättelse upprest på det ställe der två flickor »killkat» (kittlat) ihjäl en ungersven. Der har fordom legat ett »bål» eller en uppkastad hög af sten, pinnar och hvarjehande bråte, den alla förbifarande ökte.

Runsten (*) omkring 20 steg från Tidan i pappersbruksegaren Olins hveteåker, 4½ aln hög, 1 aln à 1 aln 2 tum bredast, af grå granit, mycket lutande, foten omgifven med en hög af kullerstenar. Stället heter egentligen Sunnevad. (Lilj. 1329).

Ullervad.

Kyrkan är nybyggd i modern stil, men stor och ljus samt i sitt slag troligen bland de vackraste i hela stiftet. Dess stympade torn med trappgaflar är temligen högt och ligger så fritt att det på slätten från sin höjd synes vida omkring. — Altarskåp, nyare, med helt upphöjda bilder, Christus på korset (i midten), Gethsemane, hudflängningen, begabbelsen, öfverstepresten tvår sina händer. Det hela är 3 alnar högt, 4 alnar 3 tum bredt, 5 tum djupt. — Dopfunt (*) af täljsten, 1 aln 8 tum hög, 1 aln 2 tum vid, står på kyrkogården. — Två gamla stolar (*), 2 alnar 3 tum höga. — Gammalt timglas med två glas. — Grafsten, med uthuggna upphöjda figurer, öfver en from sadelmakare med hans hustru, som vid sitt sista besök i kyrkan skänkte henne en stor silfverkanna. — Storklockan: 1679 : I : N : O : H : L : S :.

I trädgården å Trilleholm står en bautasten (*), 4½ aln hög, 1 aln 4 tum bred. Derunder skall, enligt sägen, en Folkunge vara begrafven.

Gammal byggning (*) vid Nyqvarn med »uthöfder» (utsprång), »vindskedar» och »vindskedsdockor» (de rättuppstående pinnarne på taket).

Runstenen (Lilj. 1331) kunde ej upptäckas.

Ek.

Den lilla kyrkan är på allt sätt obetydlig. — Anders Klasons vapen (hvitt löf i rödt fält). — Grafstenar öfver Anders Klason til Eek † 1614 och hans fru Barbro Krabbe (två upphöjda figurer, dåliga) samt Knut Krabbe til Ek † 1594 med dess fru Karin † 1646 och deras barn. — På Storklockan står: »PROCUL A FULMINE LITANS RUDE DONATA MANUS DEDIT A:o MDCCLXXXXIV. GUTEN I SKARA AF N. BILLSTEN». — Å Lillklockan: »INTER TURBINES SÆCULI SONARE CÆPIT A:o MDCCLXXXXIV» — På kyrkomuren hänga många små papperskronor med band och glitter eller bleckplåtar med psalmverser, som under begrafningar varit fästade å barns likkistor — en sed, som temligen allmänt förekommer i Vestergötland.

Runstenen (Lilj. 1334) är flyttad till Ingaryd i Berga socken.

Björsäter.

Kyrkan är gammal, med fyra vackra hvalf och bågar samt korta 4- och 8-kantiga pelare. — Trenne taflor i olja. — Gamla dopfunten (*) med sirater å skålen står å kyrkogården. — Ett stenskilderi (*) i relief, 3 alnar 15 tum långt, 1 aln 15 tum bredt (de fyra evangelisterna med namn och symboler under rundbågar), ligger å kyrkogården. — Flera grafstenar (*) med bladsirater å kyrkogården. Dylika finnas flerestädes i trakten, somliga dubbla. — I kyrkan ligga grafstenar öfver en Corylander † 1668 med fru samt en prest Laurentz. — En grafsten ligger i prestgårdstrappan.

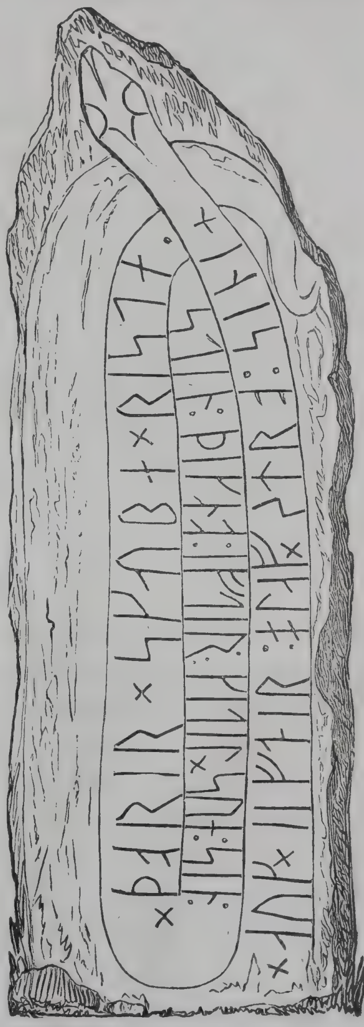
I prestgården qvarstår ännu en gammal byggnad (*) med »vindskedar». Dylika forntida hus blifva alltmer sällsynta i orten, emedan, i följd af nu pågående ego-

skifte, de gamla husen nedrifvas och nya uppföras å andra tomter.

En stenyxa och en flintknif, hittade i socknen, förvaras i prestgården.

Leksberg.

Kyrkan gammal och smal; choret nyare, sexkantigt; hela kyrkans inre tak af bräder. — Simpla takmålningar med bättre entouragearbete (löfverk med bibelspråk). — I väggen öfver dörren till choret sitter ett menniskohufvud af sten i naturlig storlek, nu öfverkalkadt. — Enkel dopfunt (*). — På Storklockan ses St. Olof med krona, spira och yxa, samt ett hjul; å Lillklockan femuddiga stjernor.

Runsten (*) af röd gråsten, 5 alnar 6 tum hög, 1 aln 16 tum bredast, med skrift på kanten i två jemnlöpande rader, står 38 steg från kyrkogårdshörnet i sydvest å Leksbergs backe, der den är skyddad från fall, sedan Prosten Sjöberg utverkat häradsrättens förbud mot sandtägt i backen. Se Liljegren, n. 1330, der ifir är orätt i stället för ᛁᚠᛏᛁᚱ.

Runsten (se fig. å föregående sida, der sista runan bör vara ᚨ), rest i »Kappaslyckan» eller »Runstensgärdet» af Karleby Nordergården jemte landsvägen, på det ställe der den hittills legat med runsidan nedåt. Han är $4\frac{1}{2}$ aln hög (deraf ofvan jord föga mer än $3\frac{1}{2}$ aln), 1 aln 3 tum bredast. Märkligt är att inskriften till en stor del är lik den å den nyss anförda stenen. Hos Göransson och Liljegren felas denna.

Lerdala.

Kyrkan modern, liten och simpel. Inre brädtaket är försedt med simpla målningar. — Åttkantig dopfunt, grof, af röd kalksten. — Ljuskrona (*) af malm med en dubbelörn. — Å kyrkans södra utsida, $1\frac{1}{3}$ aln öfver marken sitter ett fantastiskt ansigte (*) af täljsten, $9\frac{1}{2}$ tum högt.

Å allmänningen »Skaramarken», $\frac{1}{16}$ mil sydvest från kyrkan, en domarekrets (*) af 7 stenar med 12 à 13 stegs tvärmått.

Skärf.

I en åker å Ingelstorps egor nära Axevalla slätt, vid vägen mellan Skärfs gästgifvaregård och Skara, äro lemningarne af en forngraf (*) liggande i norr och söder. Den är $1\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{2}$ aln djup, fullvuxen med hallonbuskar och ormbunkar. Den norra grafhällen (liksom de öfriga af gråsten) är 3 alnar 10 tum lång och 12 tum tjock, starkt sluttande inåt grafven, inom hvilken rummet i dagen mellan hällarne är 18 à 20 tum. Södra hällen är 3 alnar 4 tum lång, något tunnare, stående upprätt. Blott östra gafvelstenen finnes i behåll; den har 45^0 lutning inåt.

Af Axevallaslättens öfriga många gånggrifter finnes ingen qvar.

Skara.

Jag uppvaktade Biskop Butsch, då jag påyrkade bland annat vigten af kontraktsprostarnes närmare tillsyn öfver kyrkornas gamla tillhörigheter, helst vid tempplens ombyggnad, reparation o. s. v. Härjemte erhöll jag ock många upplysningar t. ex. om de gamla och märkliga träkyrkorna i Habo och Bottnaryd och de prydliga ljuskronorna derstädes, om det vackra kyrksilfret i Borås m. m. samt i synnerhet angående Varnhems herrliga klosterkyrka. Äfven besöktes Domkyrkosysslomannen Lektor Carlmark på Uddetorp, hvilken lemnade många vigtiga upplysningar samt äfven meddelade en afskrift af auktionsprotokollet öfver P. Thams till Dagsnäs försålda vigtigaste böcker m. m. Äfven skänkte han till Kongl. Akademiens Samlingar åtskilliga originalhandteckningar af Hilfeling. Vid Uddetorp ligger en fyrkantig sten (*) som å sin öfre yta har en naturlig ränna, hvadan sägnen är, att den varit en offersten samt att man låtit blodet komma i rännan.

Jag besåg Skara domkyrka, hvilken lyckligtvis på norra sidan fått behålla sin gamla sköna anordning. Det inre har undergått flera moderniseringar och är, med undantag af det Soopiska grafmonumentet (nu flyttadt till norra dörren) alldeles beröfvadt sin gamla prydnad. De märkliga grafstenarne har herr Carlmark noga aftecknat.

På kyrkovinden fanns dock bevaradt en mängd af rätt dyrbart gammalt kyrkobohag, deribland ett sidostycke af en chorstol, af ek, 3 alnar 8 tum långt, 1 aln bredt och 3½ tum tjockt (se nästa sida).

Äfven besöktes med Lektor Carlmark Brobacka (Skaraborgs slottsvallar), hvilka tydligen te sig som forna vallar af ett fäste, nu gräsbevuxna, delvis bebyggda och mycket skadade.

Af Rektor P. G. Alander erhöllos många upplysningar om Vestergötlands fornlemningar, i synnerhet om gånggrifterna, t. ex. vid Algutstorp i Edsvära, vid Rössberga (Jacobsbergs torp och Hacket) i Valtorps socken m. fl. Slutligen åtföljde jag honom till läroverkets, under hans ledning påbörjade fornsamlingar.

Domstenarne nära vester om Götala äro nio stycken på kullen åt öster, ännu orubbade och omkring halfannan aln höga, äfvensom en mindre rundel af 7 stenar i vester dersammastädes, så ock deremellan ytterstenarne af en fyrkant sydvest derstädes; inom denna äro flera stenar tydligen och nyligen borttagna. Ett grustag är gjort under branten af kullen i öster och söder. Också fins en mindre stensättning öster om kullen. Nära nordost under kullen ligger en sten af omkring 4 alnars tvärmått och omkring 1 aln 12 tum hög, med flera grunda hål i dess öfre yta.

Vånga.

Vid Sannatorpet står invid några uthus en bautasten (*), 4 alnar 9 tum hög, 1 aln 16 tum bredast.

Lumshög (*), en gräsbevuxen kulle å Vånga gästgifvaregårds Storegårds egor, omkring 16 alnar hög, ej olik Uppsala högar, ofvanpå planterad med syrener, beherrskar den omkringliggande Vångaslätten; på toppen synes ännu stycken af en ståndsten. Högen är på sydvestra sidan genomgräfd af potatisgropar. Folket kallar den Lummershöj eller Lusehöj och har sedan gamla tider der tändt eldar och firat lekar. Dock berättas äfven, att den rätta Lummershöjen, som varit mycket mindre, legat på andra sidan, en 5—600 alnar från landsvägen, men blifvit på de senare åren utkastad. — Vid gästgifvaregården ligga som trappstenar två grafhällar och en half, hvilka för omkring 6 år sedan bortsåldes från Vånga kyrka. De äro ganska prydligt uthuggna.

Runsten (L. 1349) 2 alnar 12 tum hög, 1 aln 16 tum bredast, 9 tum tjockast, står uti Kappelsbacken af Vånga Hummelgården och And. Petterssons trädgård. Stenen är svårläst (*).

Ej långt från Vångabyn ligger en naturlig berghäll, som kallas Kung Rådes graf. — I Lars Anderssons korngärde i Vångabyn och Börje-Bengtsgården ligger en gråstenshäll, 2 alnar 20 tum lång, som ser ut som en minnessten. — I Kappelskällan (Vånga by) en ståndhäll, som restes år 1861, 5 alnar lång (*).

Edsvära.

Runsten, 1 aln 12 tum hög, 1 aln 12 tum bred (nederst) och 10 tum tjock, vid Härlingstorp å tomten

N:o 2, nordvest om en bäck. L. 1351 (*). Orden IRKR SUN äro nu bortslagne. Det står verkligen ᚢᚾᚴᛉ. Efter TUÞR har teckningen ᚦ i stället för ᛁ. — En grafsten från Edsvära kyrkogård ligger som trappsteg vid Härlingstorp.

Gånggrift å Kleakullen, öster om kyrkan och å dess jord, förstördes år 1859 då sten fördes derifrån till kyrkans ombyggnad; längd 18 alnar, bredd (invändigt) 3 alnar 20 tum (*). — På denna kulle lär ungdomen påskafton och oftast om söndagarne plägat samlas, när solen »gladdes» (gick ned), för att tända tjärtunnor, fästade på 14 alnars stänger, o. s. v.

På Ljungatorps egor en orörd kulle, »der Odin hvilar», hvilken troligen innesluter en gånggrift. Åtta dylika kullar, orörda, utom den sydligaste, som är toppgräfd, men kring gropen planterad med blommor, ligga på ljungmarken öster om Vångavägen åt Algutstorp.

Vid Algutstorps gästgifvaregård besöktes de af gästgifvaren Olaus Andersson förstörda domstenarne. Gästgifvaren, som af Kongl. Maj:t blifvit dömd att återställa minnesmärket, ångrade sitt tilltag, icke blott för de stora kostnader han ådragit sig, utan ock för den tydliga ovilja öfver odådet, som öfverallt yttrades bland ortens allmoge och folk af alla klasser. Folksägnen kallade samlingen af dessa domstenar »Brudfärn» (-färden).

Bjurum.

Redan vid inträdet till Dagsnäs såg man prof af ställets förre egares, den kände fornforskaren Per Thams verksamhet. På grindstolparne stå följande valspråk att läsa: 1. Deo Mercurio saxum quadratum more Attico

dedicavit P. Tham. Anno 1783. 2. Ärligt varar längst. 3. Skyldig alltid rädder. 4. Det är by som bonde. 5. En lyckelig resa för den som har ett godt föremål och är barmhärtig emot hästar. 6. Håll måtta i allt. 7. Bättre vara förevar än eftersnar. 8. Där lag slutar vidtager hedern.

Det märkligaste på gården var dock de fem runstenar, hvilka P. Tham från åtskilliga ställen ditfört, nemligen: 1:o. L. 1346, af svart stenart, illa söndervittrad och derföre ganska svårläst, 4 alnar 7 tum hög, 20 tum bredast och 1 aln 9 tum tjock vid roten (*). Sjöborgs tolkning (Saml. för Nord. förnälsk. I. s. 28) tyckes vara ganska vågad; — 2:o. L. 1342, af röd fast gråsten, lättläst, 5 alnar 14 tum hög, 1 aln 23 tum bredast, 23 tum tjockast, hitförd från Härened, lättläst (*), ᚦᛁᚴᛅ (icke ᚦᛁᚴᚼ), ᚴᛅᚢᚱᚢᛅ (icke ᚴᛅᚢᚱᚢᚼ); — 3:o. L. 1401, 2 alnar 12 tum hög, 1 aln 15 tum bredast, 9½ tum tjockast; lättläst, hitförd från Smula (*). ᚱᛋᚦᛁ (icke ᚱᛁᛋᛁ), ᚦᛆᛋᛁ (icke ᚦᛁᛋᛁ), ᚱᚦᚱ (icke ᛒᚦᚱ), efter ᚴᚢᚦᛅ står ᛁᛅᚼ, ᚢᚱᚦᚢ (icke ᚤᚱᚦᚢ), ᚢᛋᛏᚱ (icke ᚤᛋᛏᚱ); — 4:o. L. 1410, 3 alnar 13 tum hög, 2 alnar 12 tum bred, 10 tum tjockast; mycket lättläst, hitförd från Timmelhed (*). Inskriften, något olik Liljegrens, lyder: ᛋᛆᚤᛏᚱ : ᛋᛅᛏᛁ · ᛋᛏᛆᛁᚼ · ᛆᚠᛏᛁᛦ . ᚤᛋᛏᛁᚼ · ᚴᚢᚦ · ᚼᛁᛅᛚᛒᛁ · ᛋᛅᚢᛚ : ᚼᛅᚼᛋ : ᛅᚢᚴ · ᚴᚢᛋ · ᛘᚢᚦᛁᛦ · ᚼᛁᛚᛅᚴᛦ · ᚴᚱᛁᛋᛏᚱ · ᛁ : ᚼᛁᛘᛅᚱᛁᚴ · ᛁ. I fältet mellan slingorna ses ett märke (ett kors ofvanpå en uppåtvänd cirkelbåge; — 5:o. L. 1385, 4 alnar 6 tum hög, 1 aln 19½ tum bredast, 10 tum tjockast; lättläst, hitförd från Lekåsa år 1792 (*). Inskriften (oriktigt återgifven hos Liljegren): ᛒᛁᚢᚱᚼ : ᚱᛋᚦᛁ : ᛋᛏᛁᚼ : ᚦᛁᚼᛋᛁ : · · · · : ᚦᛁᚢᚦ : ᚠᛁᛚᚢ : ᚴ : ᛅ : ᛋᛁᛅ : ᚴᚢᚦ : ᛁᛅᛚᛒᛁ : ᛋᚢᚼᛚ : ᚽᚴ : ᛋᚢ : ᚴᛁᛚᛅ : ᛋᛅᛏᛅ ᛘᛅᚱᚴᛁ. »Eftir» är otydligt, men spår af alla stafvarne finnes. 1—4 stå i Björkparken, N:o 5 i parken »Öarne». Vid Dagsnäs finnes äfven en lång modern runristning.

Gudhem.

Två konsoler (*), begge väl stensnidade, sitta inmurade i hvar sin husgafvel å Lilla Ingatorp. De hafva kanske hört till Gudhems förra klosterbyggnader.

Hornborga.

Gånggrift (*) i Backgården, invid huset och i hörnet af en stengärdsgård. — Hela denna engd af Vestergötland och flera socknar ända bortåt Karleby och Falköping, Ikornavallen, Ons- (Odens-) ängarne m. m. är uppfylld af gånggrifter, hvilka borde närmare undersökas.

På Ikornavallen finnes en ståndhäll (*), omkring 175 steg ostnordost om Jiger-ommen (en gånggrift, mycket skadad (*)) 5 alnar hög, 2 alnar 21 tum bred, 15 tum tjockast. Icke långt derifrån finnas två andra (*), stående i en linie med 21 alnars mellanrum; den ene är 3 alnar 12 tum hög, 3 alnar 15 tum bred, 15 ½ tum tjock, den andre 3 alnar 6 tum hög, 4 alnar bred och 14 tum tjock. Hvardera omgifves af två omkring 18 tum höga stenar. Tjugo steg i vester om dessa (den ene är 90 steg öster om Jiger-ommen) ligger en kulle, troligen betäckande en gånggrift, och omkring 50 steg öster om denna en annan grafkulle med stående hällar och rundsatta stenar, genomgräfd af ett dike med stengärdsgård. Sydsydost derom flera ståndstenar o. s. v.

Stenrundel, af 8 alnars tvärmått, bestående af kantstående lutande stenar, finns på omkring 80 stegs afstånd i nordnordvest från Jiger-ommen.

I Torparen Johan Anderssons åker, »Lyckås», under prest-stommen, finnes en gånggrift (*), der man börjat anläggning af en torpstuga, hvarifrån man nu afstått. Tre stora kantstående hällar synas ej långt derifrån.

I Stora Rör (Hornborga Bosgården, der Hornborga kyrka stod till år 1818) skall man fordom hittat mycket silfver. Derinvid fins en graf, nu tillkastad, der man funnit ovanligt stora menniskoben.

Sätuna.

Graf (*) af kantstående och lutande stenar, 7 alnar lång och 3 alnar bred, uti Grytingsgärdet, i backen närmast söder om Odinsängarne. Omkring 150 steg vester om denna äro tre ståndstenar i en krets, uti en backe på Odinsängarne. — Gånggrift (*) å soldaten Löfs boställsjord, urgräfd till 3 alnars djup, i en backe nära Boråsvägen. — Anvisningarne till alla gånggrifterna m. m. här i trakten äro mig meddelade af Kyrkovärden Sven Nilsson i Deragården uti Hornborga socken.

Lundby.

Gånggrift (*) i Mellangården, inne å Häradsdomaren Petter Jonssons i Kärrtorp gårdstomt, af förseende (enligt Alander) förstörd.

Eggby (Vadsbo).

Kyrkan modern med predikstolen öfver altaret. — Dopfunt (*) af täljsten, enkel. — Gammalt crucifix, dåligt. — Series pastorum å två minnestaflor.

Å Lillklockan läses: HELP : MARIA : GVDZ : MODIR : ALOM : VESTGØTOM.

Flera likstenar ligga här, som mest öfverallt, utlagda för vestra och södra kyrkodörren. En grafsten

med blomsirater (*), 1 aln 2 tum lång, 23½ tum bred, ligger framför brygghusdörren å klockarens gård.

Utby.

Kyrkan gammal med kort och groft torn, moderniserad invändigt. I det flata brädtaket och på läktaren målningar. — Crucifix, stort. — Messhake med friherrliga Bonde- och Liljensparre-vapnen och årtalet 1660. — Två grafstenar och stycken af en tredje äro utlagda i vestra kyrkogårdsporten.

Tidevad (Tjåva).

Modern kyrka med målningar i det platta trätaket. — Helgonskåp (*) med dörrar, 3 alnar 10 tum högt, innehållande en madonna med barnet. — Mariabild med barnet, af eke, 23 tum hög, ej illa snidad. — Dopfunt (*), 1 aln 9 tum hög och 1 aln 12 tum i tvärmått.

Ett vattenmärke (*) för Tidans högsta stigande (enligt berättelse) sitter omkring 14 tum öfver marken, inhugget i en gråsten, som är 3 alnar 8 tum lång och 1 aln 10 tum hög, lutande, i Sven-Börje-gården af Brotorp.

Runsten (*), 3 alnar 8 tum lång, 1 aln 5 tum bredast, omkring 15 tum tjock, ligger på lut i en hafreåker å Harslätten under Frölunda-Bugården; den kallas »Kungahallen». L. 1335. Första runan i andra ordet är osäker; BRTÞR (icke BRUÞR).

Der skall hafva stått ett stort slag, och en mängd mycket långa och smala hästskor (*), 6 tum långa och blott 3 tum breda, samt försedda med dryga ishakar,

äro der nyligen hittade. Å samma mad har från urminnes tider stått rest ett träkors, vid hvilket folket bad under oår, pest, krig och svåra tider. Det nedruttnade 1853, men ett nytt restes genast af Kyrkovärden Erik Andersson i Frölunda, som tjenstvilligt lofvade att uppresa »Kungahallen».

Låsta.

Kyrkan liten med gammalt, groft inrede; i taket äro målningar. — Dopfunt (*), 20 tum hög. — Grafsten öfver Benedictvs Lavrentii Agricola.

Böja.

Dopfunt (*) af sandsten, 21 tum hög, med hål i den plana bottnen, af ovanlig form och med särdeles prydliga upphöjda teckningar inom refflorna. — Grafsten, ornerad, ligger i vestra kyrkogårdsluckan.

Berg.

Christusbild, större, och Madonnan med Barnet, stympade. — Primklocka, 5 tum hög. — Grafsten i klockarens förstuga.

Gånggriften vid Orrsäter, i trädgården, uppgafs hafva för många år sedan blifvit ända till sista stenen förstörd.

Säter.

Kyrkan modern. — Å sakristiedörren jernbeslag i form af en drake (*). — I altardisken är ett skåp in-

bygdt, hvari förvaras »ögletter» (oblater). — Å Lillklockan en inskrift från medeltiden i minuskler, som icke gifva någon mening (*).

Frösved.

Kyrkan modern. — I »våkkenhuset» finnes en dopfuntsskål af sandsten utan ornamenter (*).

Vid Braxtorp en »jättedans», 32 alnar 12 tum lång, 12 alnar 12 tum bred, bestående af 12 (fordom 14) domstenar; öfver kretsen går en liten tvådelad väg. Genom Kyrkoherden Leverentz's i Horn förtjenstfulla nit är Konungens Befallningshafvandes förbud mot allt våld och skada å minnesmärket utverkadt.

Horn.

Kyrkan modern. — Dopfunt (*) af sandsten med en rundbågslist, står å kyrkogården. — Flera prydliga grafstenar, svårlästa. — Lillklockan gammal, lång, smal, utan inskrift.

Väring.

Kyrkan modern. — Storklockan utan inskrift. Å Korsbacken i Bannkälla by en krets (*) af sju domstenar, hvaraf en vid min ankomst låg kullfallen, men då jag, som jag alltid brukar, talat en stund med den kringstående allmogen om våra förfäders minnen och bedrifter, särskildt några ord om det forna vikingalifvet, m. m., hade jag den tillfredsställelsen, att se en bonde, oombedd, redan i färd med att gräfva vid stenen, och han sade, att då han nu hörde, att denna stensätt-

ning var så märkvärdig, ville han jemte de öfriga bönderna på stället nu genast uppresa stenen, hvilket ock skedde inom en kort stund. De som utförde detta hedrande arbete voro Anders Andersson i Jon-Andersgården, Johan Gustafsson i Thorsgården och Johan Larsson i Korsbacka.

På samma Korsbacke ligger en annan stensättning (troligen också en förstörd domkrets) (*), 10 steg öster om de nyssnämnda domstenarne. Orshögen (Odinshögen) finnes 20 steg öster om den sist anförda stensättningen och norr om denna ligger Lilla Orshögen, en låg, urgröpt kulle, enligt folkberättelsen på stället bestående af flera »floar» (lager) af jord, kanske från flera härader eller hela landskapet, en sed som brukades fordom på ön Man och flerestädes i Norden, för att derigenom göra tingsplatsens jord lika helig för alla rättssökande. — Allt häntyder med säkerhet på; att Korsbacken varit en betydlig tingsplats.

Uti Åsgärdet uti Bannkälla by en stensättning (*), mycket skadad genom odling. Nära i öster härom en grön, platt hög, »Konungskällen», och ej långt derifrån hafva flera sådana höga rundlar och kullar blifvit bortgräfda för jernvägsanläggningen.

Locketorp.

Vester om den moderniserade kyrkan, en orörd forngraf.

Götlunda.

Kyrkan modern. Hela det flata brädtaket är måladt (i nyare tid). — Å kyrkodörren af våkkenhuset, utåt, en jernskena (*), 22 ¾ tum lång, ⅚ tum bred

och $^{3}/_{16}$ tum tjock, innehållande 62 runor, inhuggna i jernet mellan två linier: ᛆᚼᚢᛏᛆᚱ : ᛁᚢᚼ : ᚠᚱᚢ : ᛆᚱ : ᛘᛁᚼ : ᚱᚯ : ᛚᛅ : ᛘᛁ : ᚢᛁᚦᚼᛆᚱ : ᛘᛁᛆ : ᛋᚯᛏᛆᛚ : ᛆᚼᚢᛏᛆᚱ : ᛘᛆᛋᛏᛆᚱᛆ : ᛘᛆᚦᚱ : ᚢᛆᚱᛆ. L. 1939. I dörrbeslaget förekommer ock en krönt menniskobild (*) och der hänger äfven en stympad jernaln (*). — I sakristian en dopfunt (*). — Två gamla, långa klockor utan inskrift.

Nära väg-gatan å »Jimmerkållen», ett åkergärde af Vallby Sörgården, hvilket är fullt af stensättningar och rundlar, en runsten (*), 3 alnar 6 tum hög, 1 aln 4 tum bredast, 1 aln 2 tum tjock: ᚠᚱᛁᛘ . ᚱᛁᛋᛏᛁ . ᛋᛏᛁᚾ . ᛁᚠᛏ ᛁ . ᚼᛚᛏ . . : ᚠᚱᛁ . ᛏᛆ . ᛋᛁᚾ. L. 1337 [1]).

Flista.

Kyrkan, gammal, moderniserad. Takmålningar. — Dopfunt af täljsten med slingsirater (*), i sakristian. — Dopfunt af trä (skål på hufvudet af en menniskobild) (*).

Odensåker.

Kyrkan modern. Dåliga takmålningar. — Ett vackert crucifix af trä; figuren 14 ½ tum lång. — Dopfunt af sandsten (*) i »bak-kyrkan».

Grimstenen (*), bautasten, 2 alnar 18 tum hög, 1 aln 12 tum bred och 18 tum tjock, på en backkulle vid Lilla-Rör, Matsagården; i närheten stensättningar och rundlar. Store-Rör, ett stort, vidt och som det tyckes mycket urgammalt stenrör, alldeles öfvervuxet ofvanpå af mossa och tilltäckt med något jord, så att grönska derpå växer, der Kung Götrik skall vara begrafven.

---

1) Efter ᚼᛚᛏ förekomma tvenne tecken, som icke kunna urskiljas.

Folksägnen berättar ock, att »presten i Horn lånte från Binneberga kyrka svartkonstboken genom sin klockare; men då denne mot förbudet öppnade boken under vägen och såg i den, kom så mycket fansfölje kring honom och frågade hvad han befallde, att han, som väl visste, att det kostade honom lifvet att dröja, genast böd dem att hopsamla all sten på vida fältet i en hög, ett arbete, som räckte i sju år. Så uppstod Store-Rör». I senare tid har man bortfört sten från högen till gärdsling.

Binneberga.

Kyrkan liten, obetydlig, utdömd att rifvas. — Ett stenkors (*) ligger i vapenhuset, 1 aln 12 tum långt.

Trästena.

Kyrkan byggd 1854. — Christusbild af messing, 6 3/8 tum hög, målad med gul oljefärg. — Förstörd Christusbild, 1 aln 12 tum hög, å tornhvalfvet. — Gammal stol med upphöjda ornamenter (*).

Hjällstad.

Kyrkan modern. — Dopfunt af sandsten, utan ornamenter (*). — Sju stora ovala oljemålningar på trä (Christus, hans föräldrar och evangelisterna). — Fyra trappsteg till kyrkogården utgöras af de äldsta ornerade grafstenar (med blomsirater), förstörda. — Storklockan utan inskrift. Lillklockan har kring öfre kanten namnet ROBERTVS bakvändt.

Svenneby.

Korskyrka, förfallen, moderniserad. — Dopfunt af sandsten (*). — Kyrkkista af furu (locket uthugget af ett stycke) med jernbeslag (*).

Stensättning, kretsformig, (*) å Solbacken, af fyra stycken 18 tum höga stenar (af hvilka en är sönderbränd) samt mindre stenar dem emellan. Midten är urgröpt och det hela förstördt af grustaget derinvid.

Vad.

Kyrkan modern. — Dopfunt af sandsten (*).

Ranns-stenarne (en oval stensättning (*), å Rannstena fjerding af Askeberga), 24 till antalet, af hvilka blott två äro kullfallna. Den vidaste stenen är i omkrets 17 alnar 6 tum, de högsta omkring 4 alnar 12 tum. Kretsen inom stenarne, som är bevuxen med fin gräsvall, är 83 alnar lång, 17 alnar 6 tum bred i öster och vester. Denna domkrets, som alldeles liknar den, som finnes vid Nässja i Östergötland, är en herrlig fornlemning. Det berättades, att ungdomen i förra tider härinom samlades under midsommarsnatten för att leka.

Mo.

Kyrkan modern. — Sittande Mariabild, stympad, 1 aln 8 tum hög. — Helgonbild (*), 1 aln 20 tum hög. — Gulmålad örnfigur med en mindre vas på hufvudet. — Lillklockan gammal, lång, utan inskrift. — Storklockan, genomskuren af en 8½ tums lång skåra, har inskriften: **an**(n)**o domini Mdxxxiii fusa e**(st) **hec ca**(m)**pana p**(er) **magnu**(m) **torkilli fusore**(m). Längre ned: **. t : I . pgta A.**

Bautasten å Moholmsskogen vid Hjelmsängen, »Tubbesten» kallad, 2 alnar 12 tum hög, 4 alnar 12 tum i omkrets. På södra Rudsskogen finnes ock många, mer och mindre skadade, mindre betydliga stensättningar, kretsar och rundlar.

Bellefors.

Kyrkan moderniserad; sakristian gammal, med korshvalf och pelare. Takmålningar, moderna. — Dopfunt af sandsten (*). — Tre mindre bilder å predikstolen, två bilder å platten uti östra fönstret. — Särdeles prydlig kalk af år 1526. — Stor- och mellanklockan gamla, utan inskrifter.

Runsten (*), 2 alnar 12 tum hög, 1 aln bred, 15 tum tjock, i ett åkergärde af Armene by, »Långa-flaget» kalladt, sydsydvest från kyrkan, ganska svårläst: . . : ᛅᚢᚴ : ᚦᛁᛦ : ᛒᚱᚭᚦᛦ : ᚱᛁᛋᛏ : ᛋᛏᛁᚾ : ᚦᛅᛁ : ᚼᛅᚠᛏᛦ : ᚦᚢᚱᛋᛏᛁᚾ : ᚠᛅᚢᚦᚱ.

Fägred.

Gammal, vacker korskyrka med bågar, hvalf och pelare, den ädlaste i hela Vadsbo. — Dopfunt af sandsten (*). — »Slächt-tafla öfver thet hedervärda Fegræiska Prestaslächtet». — Gammal grafsten i vestra kyrkotrappan. — Gammalt beslag å södra kyrkodörren.

Runstenen på Fägremo söktes, men fanns icke.

Ekeskog.

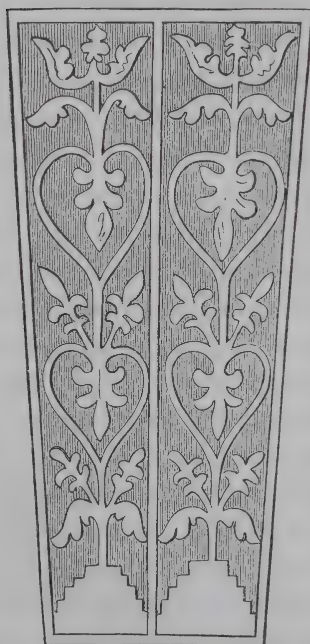
Kyrkan liten, modern, med moderna takmålningar. — Messhake af rödt siden, hvarå ses den korsfäste

Christus med evangelisternas symboler å korsändarne, underst St. Andreas med sitt kors samt Hornska och Oxenstiernska vapnen. — Storklockan lång, smal, gammal, utan inskrift.

På kyrkvinden och i klockstapeln ligga bilder af St. Andreas (*) samt af en annan man (*), i hvar sitt skåp, samt dessutom fyra bilder (deribland en madonna med barnet), fästade å en planka (*) och en sittande Mariabild, stympad. Flera hästlass bilder m. m. försåldes på auktion år 1833. — I klockstapeln förvaras ock en dopfunt (*).

Ransberg.

Kyrkan modern, utom choret och vapenhuset (*). På det senares dörr äro tecknade bomärken eller blott orediga streck och tecken, af hvilka högst få likna runor. Se L. 2976. Tecknen äro ej blott 40, utan kanske 2—300.

Grafhäll af täljsten, 3 alnar 2 ½ tum lång, 1 aln 19 tum— 14 ½ tum bred, ligger å kyrkogården midt för stordörren å kyrkans södra sida (se fig.).

Ranekulle (der kämpen Rane hvilar) ligger ej långt söder om kyrkan, på klockarens skog.

Mölltorp.

Kyrkan gammal, med spetsbågig ingångsdörr och högt smalt torn midt på taket af långhuset. Sakristian har korshvalf.

Uti de två främsta kyrkbänkarne samt kring altaret och altarefönstret ett skilderi af trä med figurer, vapen o. s. v., från 1700-talet (*). Ett likartadt har, enligt berättelse, funnits i Ransberg, men försåldes på auktion år 1856—57. — Målningar i det platta trätaket. — Dopfunt af täljsten med bladsirater (*). Storklockan är gammal och lång, utan inskrift.

Undenäs.

Korskyrka af trä. — Dopfunt af röd sandsten (*); locket är fullsatt af svarfvade pinnar och liknar deraf nästan ett schackbräde. — Kyrkvaktarestaf, med rikt utsirad öfverända (*). — Uti kyrkskrubben ligga flera bilder, deribland en af St. Anna med Maria och Jesusbarnet.

Den gamle Adjunkten och Jubel-Magistern Consist.-Amanuensen Rödholm besöktes, hvilken bland annat meddelade fru Constantia Frankelins (Kon. Erik XIV:s dotters) slägtregister.

Af Komminister A. Nordlander i Ullervad m. fl. erhöllos följande uppgifter om det år 1825 nedrifna Skagens kapell, hvilket af allmogen betraktats med stor vördnad. Den äldsta kyrkan sades hafva varit byggd af ekevirke, men den som qvarstod vid början af detta århundrade var uppförd af svår kärnfuru och bestod af fyra »klostolpar», resta i hörnen, flera korsbjelkar mellan dem och fyra »fotträd» eller »svillar» undertill (*). Väggarne utgjordes af på ända stående plankor och det spånlagda taket var, utom några tvärbjelkar, invändigt öppet till kroppåsen. Golfvet bestod af grofva plankstockar, äfvensom bänkarne, hvilka voro utan allt ryggstöd. Blott tre små fönster funnos, det ena på kapellets östra sida (16 tum långt, 5 tum högt),

de andra, också ganska små, på södra väggen, långt åt öster. Altaret var ett litet vanligt bord utan skrank och disk. Predikstolen (*) å södra sidan, bestod af en ofantlig ekestam, som till hälften var så uthuggen, att presten stod på den afstympade kärnan och hade en del af ytan framför sig till stöd för pulpeten. Predikstolstrappan var en grof träklabb med tre fothål och en ledstång derjemte, och stodo på hvardera sidan om pulpeten tvenne stakar, nedstötta i jorden mellan golftiljorna och räckande en half aln öfver predikstolskanten; de voro upptill klufna och brända, ty i dem brukade man fästa bloss, för att lysa presten vid vigsel och annars, då det var mer än vanligt skumt i kyrkan.

Detta kapell var en vida beryktad offerkyrka. I »våkkenhuset» var en stor jernbeslagen offerstock af eke, på sned insatt i väggen till kyrkan, i hvilken hemligen inlades allehanda gåfvor för sjukdom, barnsnöd, lycka i kärlek, på jagt och resor, i fiske, boskapsskötsel o. s. v. En löja af silfver, som var offrad för lyckligt fiske i Vettern, hängde öfver predikstolen. Invändigt uti kyrkan fanns en tvärribba, på hvilken tidtals hängde alla möjliga slag af offergåfvor, klädesplagg, linvippor, ull i nättrasor (skänkta för boskapens trefnad) o. s. v. Äfven utanför kyrkan instuckos under fotträden skänker, t. ex. slantar, knappar och knappnålar (hvilka förmodligen sutit i kläderna på sjuka). Äfvenså nedlades hvarjehanda gåfvor i en offerkälla, som låg 20—30 alnar norr om kyrkan. Allt detta myckna offergods insamlades af kyrkovärdarne, som efter hvarje gudstjenst höllo auktion, hvarvid presten förde protokollet.

Det lilla skogskapellet omgafs af en liten kyrkogård, omgifven af vanligt stängsel, hvilken var fullvuxen af granar, som voro afqvistade jemt med kyrkotaket, samt prydd af en hög klockstapel med en liten klocka. Endast en gångstig ledde till kapellet, på hvilken kyrk-

folket (till julottan med bloss i händerna) »klöfjade» sig fram eller gick till gudstjensterna, hvilka högtidligast höllos på Marie bebådelse-, Christi himmelsfärds-, Midsommars- och Michaelisdagarne, då det alltid var skriftermål. Sjelfva nattvarden begicks icke i kapellet, utan i Stommen af Skagabyn, uti en gäststuga, der ett bord stod främst såsom altare och rummet afdelades af disken, som utgjordes af tvenne bräder med duk på. I anseende till kyrkstigens ofarbarhet brukade man aldrig jorda lik på Skagens kyrkogård, utan dessa fördes till Undenäs och buros dervid mellan tvenne »likstänger» med en häst före och en annan efter kistan. När sorgetåget hunnit till Undenäs fattigstuga, sönderslogos alltid likstängerna och likkistan sattes på bår. Barndop och brudvigsel förrättades i kapellet. Då så mycken vidskepelse och vantro alltjemt der bedrefs, blef kapellet år 1825 alldeles nedrifvet. Klockan såldes till »matklocka» på Sätra i Undenäs.

Hallna.

Kyrkan af trä, liten, invändigt med flatt loft. Taket och klockstapeln äro spånade (*). — Dopfunt, nyare, af täljsten (*).

Ett Konung Valdemars bref, som funnits i Hallnabyn, skall hafva blifvit narradt från en bonde. Lektor Carlmark har en afskrift af detsamma.

Måns i Hālna, som enligt folksägnen befriat orten från en stor våldsman, Vale, hvilken kom öfver Vettern och förskansat sig vid »Vale-klef», derigenom att han söndersågade isen för honom, fick till belöning så mycket skog, som han på en dag kunde springa kring, men dog deraf på en äng, som ännu kallas »Själaängen».

Björkäng.

Kyrkan af trä, liten, med torn. — Dopfunt af täljsten (*). — På kyrkohvalfvet ett crucifix och en Maria med Barnet.

Bäck.

Kyrkan af sten, liten, modern. — Dopfunt af täljsten, skadad, närmast lik den i Hallna (sid. 141). — En sittande qvinnobild med bakstycke och fotsteg. — Två klockor, små, utan inskrift.

Fredsberg.

Kyrkan modern. — Kyrkdörren (L. 1938) var bortkommen. — Den korsfästes bild (af bly?), 19 tum hög, på ett träkors (som ej hört till den) uti sakristian. — Fjorton grafstenar framför altaret och i gångarne med snart eller redan utslitna inskrifter. — Storklockan har tre helgon i små medaljonger och inskriften: **An**(n)**o d**(omi)**ni mcdlxxxviii fresbergh**[1]) **fu**(n)**data erat ista ca**(m)**pa**(na) **in p**(rese)**ncia d**(omi)**ni torgilli curat**(i). — Lillklockan lik den i Elgarås, men utan runor.

Färed.

Kyrkan gammal, af gråsten, 27 alnar 10 tum lång (derutaf 15 alnar i vester äro senare — fast längesedan — tillbyggda) samt 12 alnar bred. En sten i sydöstra hörnet är 3 alnar 18 tum lång. — Dopfunt af täljsten (*).

[1]) Kan enligt teckningen äfven vara **mcdlxxxv in fresbergh.**

Berga.

Kyrkan gammal, med korshvalf byggda af trä; choret med rundkupigt stenhvalf och upphöjdt medelst fem trappsteg; vackert torn. — Altartaflan (Christi grafläggning) skall vara af van Dyk. — Fyra träbilder (*), deraf en Maria med barnet. — Lillklockan med gamla mycket tydliga bokstäfver.

Runsten i Ingaryds park (i mannaminne ditflyttad från Stora Ek uti Eks socken), 3 aln 2 tum hög, 2 aln 2 tum bred, 14 tum tjockast. L. 1334. Der står ᛒᚢᛁᛅ (eller ǂ?) : ᛁ : ᛅǂᛘᚱᛁ : ᛅᚢᚴ : ᚦᚱᛁᛅ : ᛏᛁᛅᚢᚴᚢ : ᛘᛅᚱᚴᛅ (*). På baksidan ett fyrfotadt djur, mycket otydligt hugget.

Runsten, (*) 2 alnar 12 tum hög, 15 tum bred och 12 tum tjock med ristningar å två sidor, i Säby park, dit stenen flyttats från skogen, der den blifvit förstörd af skogseld[1]).

Tre bautastenar i närheten af samma Säbypark, af hvilka en liggande är 5 alnar lång, en stående är 3 alnar 2 tum hög samt den tredje, stående, är 2 alnar 8 tum hög.

Hassle.

Kyrkan modern. — Dopfunt af täljsten med trälock (*). — Storklockan gammal, utan inskrift.

Stensättning å Hasslerör-Dikesgården på Österberga backe (*). — Tre stenar, stående i en krets i Fällbergs-gärde. — Två större bautastenar stående i närheten vid vägen, en dito större ligger inne i gärdet dervid.

---

[1]) Är densamma som Liljegren under N:o 1331 upptagit för oangifvet ställe i Ullervads socken.

Enåsa.

Kyrkan modern. — Två helgonbilder (den ena en Maria) nästan oskadda (*).

Thorsö.

Stensättning vid Boda, närmast intill ladugården, af 9 stenar, som bilda, stående tre och tre, en något ojemn krets. Derinvid en stenhög och två stora stenar (*).

»Folkkullen», stenbacke å Sarden, hög, skadad af gräfning; deri ligger en gråstenshäll, 3 alnar lång, 1 aln 12 tum bred och 17 tum tjock.

Runstenen L. 1326 fanns ingenstädes.

Lyrestad.

Kyrkan modern. — Bilder, af hvilka några torde hört till altarskåpet. — Dopfunt af sandsten (*).

Stensättning å Sandliden (*) invid ett grustag, i hvilket för 12 eller 15 år sedan en sten nedfallit. Å en stugugafvel derinvid är uppsatt ett Konungens Befallningshafvandes anslag med utsatt högt vite för allt våld å stensättningen.

Runsten (*) å Rogstorp, några alnar nordost om ån, sydvest från gården uti »ängen», 7 alnar lång och omkring 1 aln 10 tum bred, liggande djupt i åkergärdet. Runorna äro mycket grunda och otydliga. L. 1325?

Stensättning (*) å Bäcksbo-backe (Bäckersboda Södergården), 63 alnar lång, 15½ aln bred, bestående af 13 stående samt 9 liggande stenar, hvarutom flera hålor synas efter borttagna stenar. Äfven denna stenkrets kallas af allmogen brudfär'n.

Grafstenar från Lyrestads kyrka äro inlagda såsom trappstenar vid Rogstorp och Ödetorp.

Amnehärad.

Kyrkan af sten, modern. — Vacker dopfunt af täljsten (*). — Vackert epitaphium (*), måladt på kritgrund i halfupphöjdt arbete. — Fem bilder å sakristivinden. — Storklockan lång, gammal, har inskriften **Maria phl** samt tre runda medaljonger, den ena med ett stort medeltids-M i midten.

Råda (i Vermland).

Dopfunten i kyrkan, närmast lik den i Hallna, skall flyttas till den gamla kyrkan[1]), hvarom dess t. f. tillsyningsman tillsades. — På storklockan läses i bakvända otydliga minuskler: **ave mara gra plena** o. s. v.

Hofva

I kyrkan förvaras en bok i oktav, bunden i skinn, innehållande fyrradiga noter med latinsk text äfvensom dylika med svensk text, slutligen en agenda om dop, kyrkogång och vigsel, defekt. Fyrradiga noter med latinsk text finnas äfven på permarne af ett gammalt kyrkoinventarium (i qvart). — Två brudstolar (*), målade i lysande färger med blomster och girlander. Den ena har å stolens baksida en bild af bruden med krona och solfjäder, den andra har en bild af brudgummen i

---

[1]) Denna och dess i konsthistoriskt afseende synnerligen vigtiga takmålningar äro beskrifna af B. E. Hildebrand i Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Handlingar, ny följd, del. I.

röd rock, med peruk, värja och chapeau-bas, hållande vigselringen. — Flera förgylda bilder.

Den förmodade runskriften på en af stenarne i en domkrets i Valaholm fanns icke och troddes vara förstörd genom svedjande.

Elgarås.

Kyrkan af trä, gammal, åttkantig i choret med platt tak och nyare målningar. — Dopfunt (*) af täljsten. — Storklockan gammal, utan inskrift. Lillklockan har runmynderna (fast baklänges vända) (Lilj. 1982). —

ᛉ ᛘ ᛦ ᛚ ᛋ ᚦ ᛁ ᚿ ᚷ ᚦ ᚱ ᚨ ᚦ ᚱ ᚠ

Ett bräde sitter fastspikadt uppe i klocktornet med svag freskomålning af en helig figur. — I bårhuset finnas: ett helgonskåp, 1 aln 10 tum högt, 17 tum bredt och 9 tum djupt, med målade dörrar, innehållande Maria med barnet, ett crucifix och några bilder.

Valtorp.

I följe af Riksantiqvariens särskilda uppmaning afreste jag till Valtorps socken, för att erfara den skada, som skett å gånggrifterna vid torpen Jakobsberg och Hacket under Rössberga, hvars egare Hofrättskommissarien Hedvall blifvit lagförd och dömd till ersättning och återställande af dessa fornlemningar.

På vägen dit, genom Skara, fann jag åtskilliga fornlemningar i Holmestads och Gudhems socknar, dem jag då aftecknade, såsom en stensättning (*) i Gästgifvaren C. J. Holméns trädgård å Enebacken (i Holmestads socken), af hvilken många stenar tydligen äro förstörda

och de största omkring 2 alnar höga; en grafsten, inlagd i Gästgifvaren Nymans trappa derstädes; en dopfunt (*) med reliefbilder, af sandsten, stående i en blomsterrundel å Forntorpa (Gudhems socken), köpt för en tunna säd af dess nuvarande egare, Landtbrukaren A. Nylén på Forntorp, af en bonde, som troligen kommit öfver den vid rifningen af Hornborga, Broddetorp eller andra kyrkor der i trakten; grafsten (*), med långsträckt kors öfver midten och ett s. k. hakkors, inlagd i en trappa å Thornbjörntorps gästgifvaregård i den liknämnda socknen.

Gånggriften (*) vid torpet Jakobsberg under Rössberga är nästan alldeles förstörd, enär en stuga är byggd på sjelfva grafven samt en mängd hällar dervid antingen blifvit omvräkta, rubbade eller alldeles förstörda. Gånggriften (*) vid torpet Hacket under Rössberga är fullkomligen förstörd. Det uppgafs att torpstugan var byggd just der grafven varit. Det enda, som nu återstod af hela gånggriften, var tvenne rödhallar, hvilka voro upplagda bakom byggningen till en aln 20 tums höjd på en hop underliggande lösa kalk- och gråstenar. Gånggrift mellan Jakobsberg och Hacket på en grön ängsbit bland hasselbuskar i en nyodling, åtminstone ej på senare åren rörd. Sjelfva griften och gången synas ännu tydligt. Gånggrift (*) å en liten kulle i Rössberga äng, kallad Ravla, Rauells eller Ragvalds (?) graf, hvilken troligen är alldeles orörd.

»Runehall» (*), runsten i Håkantorp, af sandsten, 4 alnar 11 ⅓ tum lång, 2 alnar 5 tum bred, 7 a 9 tum tjockast, kullgräfd för skatt, nu liggande lös på marken. Lilj. 1353. Inskriften lyder: ᛒᚢᚱᚦᛁᛦ × ᛋᛁᛏᛁ × ᛋᛏᛁᚿ × ᚦᚬ(ᚾ)ᚾᛋᚾ × ᛁ × ᛁᚴᛏᛁᛦ × ᚼ.... × ᛋᚢᚿ ᛋᛁᚿ × ᚼᛅᚱᚦᛅ × ᚴᚢᚦᛅᚾ × ᛏᚱᛁᚴ ×. Det första, andra och fjerde ᛋ har en mindre vanlig form, i det att öfre sidostrecket fortsättes lika långt ned som det andra.

Karleby[1]).

Gånggrift (*) vid Love Backgården, på en kulle nära vester om landsvägen. Öfverliggaren är 4 alnar lång; den högsta understenen är 1 aln 3 tum hög, mellan begge understenarne är 1½ aln. Öfverliggaren, de två underliggarne och den minsta mellan dem äro alla af gråberg. Dessa höra till gången. Af sjelfva griften ses å ena sidan två aflånga rödhallar, midt emot hvarandra med 4 alnar 20 tums mellanrum — den ena är 4 alnar 8 tum lång — samt en tredje, å andra sidan, likaledes af rödhall.

Gånggrift (*) i Haragården, vester om landsvägen och gården. Af griften, som har en inre bredd af omkring 4 alnar, återstå sex stenar, två af rödhall, de öfriga af gråsten. Helst om våren synas i jordytan tydligare de stenar, som höra till gången.

Gånggrift (*) i Logården, vester om landsvägen och gården, å Logårdskulle. Takstenarne ligga öfver jord; några äro af rödhall, andra af gråsten. Den största af de uppmätta stenarne är 8½ aln lång, 5 alnar bred, 1½ aln tjock. I nordost om kullen är en öppen potatiskällare. Griften tyckes för öfrigt vara orörd.

Gånggrift (*) i Mjöakarpagården, vester om landsvägen och gården, kallad Ravallsgraf; alla täckstenarne af gråsten och de kantstående väggstenarne af rödhall. Gången, som tydligen går åt öster, är 22 alnar lång.

Gånggrift (*) i Mellom och Klöfvagården, vester om landsvägen och gården, närmast norr om Karleby kyrka, på Qvarnbacken. Tre borrhål äro anbragta i en af de lösa stenarne för att krutspränga honom, hvilket dock blef afstyrdt. Vester om denna grift är ännu en annan betydligare stensättning.

---

[1]) Jfr B. E. Hildebrands beskrifning i Tidskriftens 1:a del, pag. 281—283.

Luttra.

Gånggrift (*) uti Luttra Knagg-gården, nära öster om gården och kyrkan. Den öfverliggande stenen är af gråberg, 6 alnar lång, 3 alnar 18 tum bred, 1½ aln tjock. Dess ena ända stödjes af en rödhall, 3 alnar 16 tum lång, 2 alnar hög öfver jorden, 17 tum tjock. Denna fornlemning, som ligger på en hög gräsbacke bland böljande sädesfält på den rika Falköpingsslätten, ger en skön anblick. Nära öster om detta minnesmärke finnes ett annat dylikt, bestående af 3 stora gråstenar i jordytan, äfven liggande på en gräskulle i gärdet[1]).

Låsta.

Stensättningar öfverallt på Göttingsås, numera till största delen förstörda genom odling och gärdsling. Dock synas ännu på flera ställen ordnade kretsar med utgående lagda linier.

Medelplana.

I Hellekis trädgård en dopfunt (*) af sandsten, under terrassen och hufvudbyggnaden, använd såsom vattenreservoir.

Gånggrift i Hellekis djurgård. Tre kantstående stenar af rödhall åt öster och en åt vester, liggande, utmärka sjelfva griften, men inga tecken synas ofvan jord af gången.

---

[1]) Denna liksom gånggriften å Synneràl-Lockgården i Slöta socken, äfven omtalad af Säve (*), beskrifvas utförligt i Tidskriftens 1:a del, s. 255 f.

Otterstad.

Runsten (*) 3½ aln lång, 1 aln 2 tum bred, 9½ tum tjock, vid La'gårdsbro å Leckö egor, söder om Berg, vester om slottet, på en gräsbacke vid landsvägen, mycket lutande. Lilj. 1362. Inskriften har ᛏᚢᚠᛁᛦ snarare än ᛁᚢᚠᛁᛦ, ᚼᚠᛏ, icke ᛁᚠᛏ.

Leckö slott (*) qvarstår ännu, oaktadt all förstörelse och vanvård, i afseende på det yttre i sin forna prydlighet. Invändigt äro nästan alla rummens prydnader, målningar och tapeter förderfvade eller alldeles försvunna och väggarne äro af tanklösa resande nedsuddade med opassande inskrifter och teckningar. Den senaste egentliga förstörelsen skall hafva skett 1824, då en mängd taflor på väf utskuros ur sina ramar och försåldes för några ören. Så utskars och såldes den stora taflan, som föreställde slaget vid Lützen, till en fanjunkare, som använde den till golfmattor! En Grefve C. Rudensköld på Leckö kronogård skall då, sedan han inropat några sköna väggmålningar i slottskyrkan, till sin heder låtit dem sitta qvar och de sitta der ännu.

Inskrift (*), huggen i sten med upphöjda bokstäfver, sittande vid den stora balkongen i sydvestra hörnet (inåt borggården) af det nordöstra tornet: **b** (vapnet) **g hielp** (vapnet) **maria.** De två första bokstäfverna skola vara Biskop Gyltas namn och vapen[1]).

Råda (vid Lidköping).

Runsten (*) i vestra yttermuren af vapenhuset, nedintill och något under marken, af gråsten, 3 alnar

[1]) Bokstäfverna betyda B(rynjulf) G(erlaksson) och vapnet är icke Gyltavapnet. Uppgiften att Biskop Brynjulf hörde till Gyltaslägten (jfr Rhyzelii Episcoposcopia s. 179) beror på ett misstag.

9 ½ tum lång, 1 aln 7 tum bred midtpå. Figuren i Bautil (N:o 989) och läsningen hos Liljegren N:o 1365 äro icke fullt riktiga. ᚦᚢᚱᚴᛁᛚ ⁝ ᛋᛅᛏᛁ ÷ ᛋᛏᛁᚾ ÷ ᚦᛅᛋᛁ ÷ ᛁᛏᛁᛦ ÷ ᚴᚢᚾᛅ ÷ ᛋᚢᚾ ÷ ᛋᛁᚾ ÷ ᛁᛦ · ᚢᛅᚱᚦ ÷ ᛚᚢᚦᚱ ÷ ᛁ ᚢᚱᛁᛋᛏᚢ ÷ ᛁᛦ · ᛒᚦᛁᚦᚢᛋᚴ (på särskild rad:) ᚴᚢᚾᚢᚴᛅᛦ. Stenen är väl underhållen och vårdad.

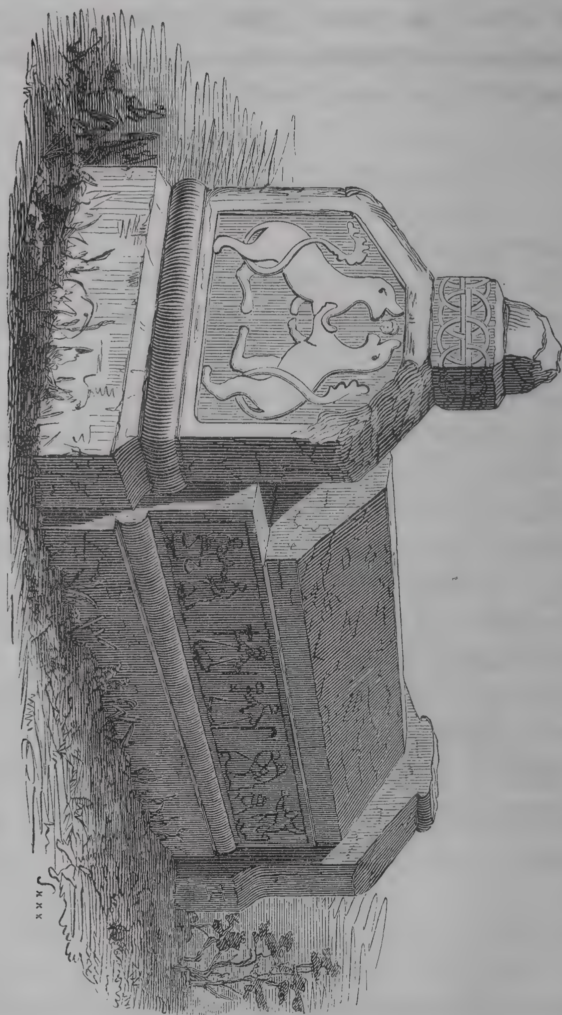
Källby.

Källby hallar, två runstenar, stående på hvar sin sida om landsvägen à Källby backe. Den södra (*) är 7 alnar 14 tum hög, 2 alnar 4 tum bred, 7 tum tjock af rödhall, mycket nedtjärad af Valborgsmessoeldar. Runskriften är på stenens norra sida. Lilj. 1339. Å ena slingan: ᚢᛚᚠᛦ : ᛅᚢᚴ · ᚦᛁᛦ · ᚱᛅᚴᚾᛅᛦ : ᚱᛁᛋᚦᚢ : ᛋᛏᛅᚾ · ᚦᛅᚾᛋᛁ : ᛁᚠᛏᛁᛦ · ᚠᛅᚦᛅ : ᚠᛅᚦᚢᚱ ᛋᛁᚾ. Den andra slingans skrift är mycket skadad. Den norra stenen (*) är 5 alnar 14 tum hög, 2 ½ aln bredast, 7 till 8 tum tjock, af sandsten och derföre af solen mycket utbränd äfvensom illa nedtjärad, så att inskriften är till en stor del förstörd, dock ej så, att det enligt Lilj. 1341 deraf »finnes nu intet spår». Inskriften â södra sidan. Man kan ännu läsa: ÷ ᛋᛏᚢᚱᛚᛅᚴᛁ ÷ ᛋᛅᛏᛁ ÷ ᛋᛏᛁᚾ ÷ ᚦ····· ᛁᛦ ÷ ᚠᛅᚢᚱ ÷ ᚠᛅᚦᚢᚱ ÷ ᛋᛁᚾ. Andra slingans inskrift är utplånad.

Husaby.

Kyrkan (*) urgammal, skön och vördig. — Dopfunt (*) af sandsten med en ranka öfverst på skålen samt följande inskrift. På foten: SUM REVER(en)DA : BASIS : FECUNDI : GLORIA : VASIS. På öfverkanten: FONS : EGO : VITE [S]UM : . . . : POMI CEPIT : OBESUM ✠ . . . : PECCATU(m) : POTES : H(oc) : TE : SCIRE : RENAT(um). — Biskopsstol? (*),

svarfvad, ej gammal, af föga värde. — Dåligt crucifix. — Två mindre helgonskåp utan dörrar; det ena (*)

har under baldakinornamenter bilder af Gud Fader, St. Johannes evangelisten och St. Catharina (med hjulet); det andra (*) är i senare tid tillyxadt, likaledes med tre bilder, deraf Biskop Sigfrid, som håller de tre hufvudena

i ett kärl. — Inskrift (*) å en täljsten (1 aln 14 tum lång, 15 tum bred och 5 tum tjock) utgörande platten för ett slags predikstol, stängd med fallucka (nu ett tillmuradt hål) nära norr om triumfbågen i högkyrkan: **Dogma salutis erit hoc quidquid dicere(?) querit Clerus in ambone subtili cum ratione mdv** (1505). Derbredvid sitter i muren en sandsten (*) med »Biskop Gyltas» vapen[1]) m. m. — Helgonbild (*) i skåp utan dörrar (biskop stående i en gryta). — Messhake af buldan, på hvilken, under ett lejon, drake, fogel m. m. står flera gånger upprepad en oläslig inskrift (*). — Blosshållare (*), som varit begagnade vid bröllopståg. Om de ursprungligen hört till kyrkan eller äro der lemnade efter förnämligare bröllopshögtider, är ej bekant.

Grafvård (öfver Konung Olof Eriksson?) 3 alnar 18 tum lång, 1 aln 8½ tum bred och 1 aln 5 tum hög (sjelfva kistan). Se fig. å föregående sida.

Grafvård (*) öfver Drottning Estrid?, 4 alnar 3 tum lång, bredvid den nyssnämde.

Sankt Britas källa (*) uti Biss'gården, under backen, der lemningarne äro af den s. k. Husaby biskopsgård (*), murad af rödaktig sandsten och gråsten. Ett hörn af byggnaden qvarstår. Gröna vallar, som utmärka mursträckningar af rum i en fyrkantig byggnad, äro i närheten, mest åt norr, äfvensom kullar i öster och vester samt grundvalssträckor af gråsten, i söder från ruinen.

Sankt Sigfrids källa under sandstensklippan vid kyrkan. Det nya källbordet, som år 1856 bekostades af Klockaren Joh. Vidgren, är sönderslaget. På backen vid landsvägen står ett föga vackert monument, likt en milstolpe.

---

[1]) Se noten sid. 150.

Forshem.

Kyrkan, byggd i korsform och af huggen sten, är gammal och orörd af all modernisering.

Skilderi (*) i sten, halfcirkelformigt, med upphöjda figurer, öfver stordörrens båge, 1 aln 3 tum högt, 2 alnar, 6 tum bredt: Christus lemnar nyckeln åt Petrus samt håller i handen (?) en annan man, som angifves vara SC(s) PAULUS. På listen kring halfcirkeln: IST ... SIT : IN : HONORE : DNI : NRI : IHV : XPI : ET : SCI .... SEPVLCRI. På listen längs basen: ✠ A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z. — Skilderi (*) af sten, sittande högst upp öfver stordörren å kyrkans södra sida, bestående af en rundbåge och under dess ändar två sidostycken. Å ena sidostycket ses St. Martin skära en flik af manteln, å det andra står en biskop (St. Nicolaus) välsignande. Af inskriften på bågen ses: + MARTINVS .... SCS NICOLA .... ORA PRO NOB(is) (a)D DNM. — ✠ CATICVMINV(s) : HAC : ... : TE : CONTEXIT. — Skilderi (*), halfcirkelformigt, 1 aln 4 tum högt, 2 alnar 3 tum bredt, af sandsten, å vestra tornväggen, 18 tum öfver marken, nu sittande i en tillmurad dörr och under ett fönster: en konung håller handen välsignande öfver en kyrka, bredvid honom en man med kalk och bakom denne en sadlad häst; på andra sidan kyrkan står en jätte (?) lyftande en väldig hammare öfver kyrktaket, en sten flyger i luften. — Skilderi (*) i sten, öfverst å norra dörren, fyrsidigt: nedtagningen från korset. — Skilderi (*), fyrsidigt, 2 alnar 10 tum långt, af sandsten, närmast öfver norra dörren: en man sitter bakom ett bord och håller i handen ett kärl, hängande i tre snören, tre män bärande skålar framgå till bordet, en går bort, bärande en korsstaf; under och öfver ligga fyra krigare utsträckta med spetshattar, svärd och runda sköldar. — Skilderi af sten, 2 alnar 1 ½ tum högt,

21 ½ tum bredt, å södra utmuren af chorväggen, 6 tum öfver flisgolfvet i bårhuset, med fantastiska figurer af omkring 1 ½ tums upphöjning (se figuren).

Gammal chorkåpa af svart sammet med stort i silke utsydt kors samt följande broderade figurer: Christus, deröfver Fadren med verldsklotet, på hvardera korsarmen en biskop (St. Sigfrid) med bok och tre hufvud i ett kärl (eller 3 hostier?), en biskop med brinnande ljus och nederst på korset en biskop (påfve?) med gloria; på korsstammen, under Christus, främst två qvinnor samt tvenne andra helgon. — Dopfunt af sandsten (se figuren å nästföljande sida), 1 aln 13 tum hög, 1 aln 8 tum vid samt 6 tum tjock i öfverkanten.

Grafstenar af samma slag som i Ransberg och Björsäter. — Lillklockan mycket lång, gammal.

Choret, med tillmuradt fönster i öster, har vackra spetsbågar, sköna kapitäler på de höga runda hörnpelarne samt en prydlig och djupt huggen nyckelsten (rosett).

Härmed var den under året föresatta fornforsk-

ningsresan i Öster- och Vestergötland afslutad, hvarefter jag genom Mariestad, Örebro och Arboga i början af September återvände till Stockholm. Men dit anländ mottog jag af Riksantiqvarien ett nytt uppdrag, att ännu på hösten nedresa till Röks socken i Östergötland, omkring 3½ mil från Vadstena, för att ur muren af denna kyrkas vapenhus utbryta en runsten, som har inskrift i båda sidorna, afteckna runorna och slutligen uppresa

det åldriga minnesmärket på lämpligt ställe på kyrkogården.

Runstenen, som är 6 alnar 11 tum lång, 2 alnar 8½ tum bred och 18 tum tjockast (på midten endast 8 till 9 tum), var väl infäst mellan ofantliga gråstensblock, hörande till tornets grundvalar. Oaktadt arbetsmanskapets ovana och redskapens bristfällighet, lyckades allt väl: på tredje dagen låg stenen på sin timmerbädd och runorna (omkring 760 stycken) aftecknades på det noggrannaste. Lördagsafton den 4 Oktober stod Rökstenen lyckligen rest i en rundel på kyrkogården, midt

för kyrkans vestra hufvudport. — För Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets-Akademiens räkning togs i naturlig storlek en aftryckssteckning[1]).

---

[1]) Denna rika och vigtiga runskrift finnes återgifven i G. Stephens' stora arbete »The Old-Northern Runic Monuments» s. 230, 231.

Ordlista från Vestergötland[1].

I den del af Vestergötland, der jag mest reste, eller Vadsbo härad, och äfven annorstädes, förekomma öfverallt det gutturala *l* äfvensom ett *l*-ljud, som ligger mellan *l* och *r* (*r*). Det Gotländska ou (det franska ou) höres ock någon gång. Vid vissa ord finnes ett *r* i slutet, såsom i *jämter*, jemte, *sennar*, sedan o. s. v.; *ä* står stundom i stället för *ö* (*häll* = höll); äfven öfvergår ofta *y* till *u* (*bu* = by, *blu* = bly). Dubbla negationer förekomma (*aldrig ingen* o. s. v.).

Äldst är folkspråket i Tivedsengden och i allmänhet i Vadsbo, der ock ansigtsbildningen är en annan och gröfre än vester ut t. ex. åt Lidköping; ännu mer fornåldrig är munarten på Thorsön. Särdeles märkligt är, att vida större slägtskap och likhet med Gotländskan förekommer i Vestergötland än uti det närmare belägna Östergötland.

Agnhvete, n., hvete med agn. Se Kubb- och Kållhvete.
Akta, v. a., vakta, valla. Gotl. likaså.
A*l* (Omm-a*l*) m., äril (ugnsäril).
Alló, n., sorl, oväsende (hallo!).
Ana, v. n., ej veta hvad man vill, vara orolig.
Aniger, adj., trefven, arbetsam, hushållsaktig.
Antas, v. d., skämta, ordkastas.
Axlamärke, n., märke å kreatursöron.

---

[1]) I denna af Professor Carl Säve granskade ordlista äro äfven de af Antiqvitets-Intendenten P. A. Säve år 1863 antecknade Vestgötaorden intagna.

Axlatand, f., oxeltand.
Baggunge, m., ungbagge.
Balk m., kyrkogårdsmur.
Ballra, v. n., bullra, larma.
Balsa, v. n., plumsa i (vatten).
Benolja eller -smörja, f., smörja, som fås derigenom, att färska kreatursben med tjärpinnar upphettas i en omhvälfd och med lera ommurad gryta.
Benöga n. eller vadvåle, hornbit på insidan af hästens ben.
Bergraker, pl., bergskrefva, stenig väg.
Bergsel, höbergsel, höbergning.
Bergsklämma, f., bergskrefva, stenig väg.
Bete, m., bit, stycke, beta.
Binnestrumpa, f., stickstrumpa.
Biståndig, adj., uthållig, hjelpsam, som räcker till.
Bjugg, korn.
Bjur, m., Bäfver.
Bjurås, pl. -äser, m., tätt liggande tväråsar, läkter, på hvilka takhalmen lägges.
Bleka, v., hugga märken i träd. Gotl. bläcka.
Bles, impf., blåste. Gotl. likaså.
Blid-läter, adj., glad, blid, mild.
Blinding, m., stingfluga, blindbröms.
Blo'-färd, f., blodspår efter ett anskjutet djur.
Blu, n., bly.
Blås, n., bloss, fackla.
Blåshållare, m., brudgummens hjelpesven, som vid bröllop bär långa facklor.
Bläster, m., stark blåst.
Bogater, adj., boghalt.
Bolek, bostad (Thorsö).
Brava, v. n., darra. Verml. braga. Dal. brågå.
Broa, v., fylla, grusa väg. Gotl. likaså.
Bromm, n., axända, axvippa (eg. tjockända).

Brudpiga, brudjungfru. Gotl. likaså.
Brunost, ost brynt i panna.
Brunost-lia, backe i Klefva (Vilske härad).
Brunskater, adj., brynt, stekt, solbarkad.
Brusen, -a, m. och f., bonden och hans hustru i Brunsgården (Hångsdala).
Bryckas, v. d., brottas.
Bråe, liten röd spindel, giftig för kreatur.
Bråte, n., saker, gods, egendom (lös).
Brännbråte, n., bränsle, risved.
Bröta, v. a., slå sönder is (i Thorsösundet) med isdräpa.
Bu, m., by.
Buare, m., byamän, karlar i samma by.
Buka, f., byk, tvätt.
Buka, v. a., byka, tvätta.
Buling, Vadsbuling, invånare i Vadsbo härad.
Bult eller Valter, m., vält, åkerstock.
Bund eller Bunn, n., pasma eller 50 par trådar vid knäpphaspling eller varpning till väf.
Bussing n. eller Takriare, stänger, som hänga öfver taket att hålla takhalmen eller torfven stadig.
Bygga, t. ex. kläder, vantar, lappa kläder o. s. v.
Bytta eller Bötta ned v. a., slå ned en stör.
Bål, n., hög vid landsvägen, der någon olyckshändelse skedt, hopkastad af pinnar och bråte.
Bått, m., botten.
Bälja, f., balja (Thorsö).
Bängsliger, adj., ovig, ohandterlig.
Bärsöndag, trenne söndagar å rad, då ungdomen går till Kinnekulle för att äta körsbär.
Bäse, m., Bagge.
Böckla, v., bråka, vara oregerlig.
Börk, f., björk. Gotl. likaså.
Börk-lunge, björklund.
Bösta, v. a., byka.

Bösta-trä, n., klappträ. Se Packaträ.
Daler, m., sex daler räknas på 1 rdr rmt; likaså på Gotland.
Darrafar, -mor, grannfar, -mor (i d'arra, den andra stugan).
Drev, m., väg mellan gärdesgardar (der boskapen drifves i marken).
Droup, n., dropp, drypande. Se Uffsa-droup.
Druckna, v. n., drunkna.
Drumm. Slå drumm, göra ingenting. Se Slunta.
Drus, n., tag, fart, sträckande; »i ett drus».
Drussling, liten regnskur, sqvätt.
Dräfftakatt, m., strykare, lathund. Egentligen vildt kringdrifvande katt, som hör ingen till.
Dräpa. Se Is-dräpa, Bröta.
Drätta, impf. dratt, drypa, dråsa, flyta af.
Drög, m., oskodd släde, träsläp. Gotl. likaså.
Dröpja, v. a., idisla.
Du, dy, sumpjord.
Dusa af, v. n., somna in.
Dyrnestock, m., underlagsträ i en bro eller spång.
Däk, dig.
Däka, f., flicka, piga.
Dälpa, liten grop.
Dälpa, v. n., dyka, stjelpa sig ned (såsom ankor).
Dännar, adv., der borta.
Dätta, impf. datt, v. n., dimpa, damp.
Dörrslagshul, n., märke å kreaturs öron.
Eckra, -an, pl. -er, f., små åkrar å Mariestads egor.
Efterbörd, f., lifmoder, uthängande sedan modren födt. Se Is-kalv.
Efterlefverska, f., enka. Dansk. likaså.
Elfskog, m., skog, träd längs en elf eller å.
Emellar, præp., emellan.
En, ena, ett, num., en, ett.

Enka (eller Inka) adv., endast. Uppl. likaså.
Enkman, m., enkling. Gotl. likaså.
Entänningsgärdsgård, m., gärdesgård, som är upplagd af enkla kullerstenar eller så att dagen syns emellan dem.
Eracker, adj., stridig, envis.
Esinter, adj., envis.
Ettras, v. d., retas, gnabbas med någon.
Evetas på någon, vara ond på, fara ut mot.
Eveten, adj., elak, ond.
Fall, n., svedjefall, -land.
Falla fram, gå fram (»vägen faller fram der»).
Fannigt, adv., lätt, behändigt.
Fasstu-tełde, n., förstugugolf.
Fātig, adj., fattig.
Faxe, m., hafrelikt gräs i råg.
Femm eller fimm, n., någonting fint; fimmsand, m., mycket fin sand.
Femmiger, adj. af föregående.
Fen, n., den minsta smula. Gotl. likaså.
Fimsen, fimsa, m. och f., bonden och bondhustrun i Fimsgården (Hångsdala).
Fina, fina, fina! lockord för svin. Se lackra och de små.
Fjerka för, v., krusa, vara rädd för att taga.
Fjärpinne, n., spole, på en fjäder, penna.
Fjärrviser, adj., näsvis.
Fjöł, m., bräde för ögonen på kreatur, som flöja. Gotl. likaså.
Fłagg, n., flackt fält.
Fłagd, m., vindflöjel.
Fłagda, f., flackt fält.
Fłask, m. pl. -ar, omkring 5 tum tjock planka.
Fłen, m., böld.
Fłik, ficka.

Flipp, m., gästabudsdryck i bondelag af öl, bränvin och sirap med kak-, äple-, ostbitar m. m. Gotl. likaså.

Flo, f., lager, hvarf af något upplagdt. Gotl. likaså.

Floge, m. Se Vass-floge.

Fluta, v. n., flyta.

Flåg, n., ref, bukvärk (på hästar).

Flåga, f., fluga. Gotl. likaså.

Flåsa, f., blåsa.

Flåtgräs, n., smått flytande sjögräs.

Flåt-torf, m., flottholme (i träsk).

Flöt, f., grädde. Gotl. likaså (äfven flait).

Flöte, n., sank mark.

Fnåk, n., damm, något smått, smuligt.

Fracker, adj., dugtig, bra, god.

Frakta sig fram, v., hjelpa, skafva, knoga sig fram.

Framkammare, m., förrådshus, -kammare.

Framme, vara framme, infinna sig på herregården till dagsverke och andra servituter.

Framsockna, f. def., trakten närmast kyrkan.

Fre'a upp, dra upp (freda) skog.

Fred, m., stängsel, gärdesgård.

Fredsdike, n., dike med jordvall till stängsel.

Frest, tid. I all frest, i all tid. Se Tåck.

Fru, pl. frujer, f., fru, fruar.

Funst, komma under funst med (under fund).

Furska, f., Fyrunga socken.

Furske, m., Fyrungabo.

Fyll, n., fyllningsämne, grus.

Fång, n., en särskild gärdsletrinne. Se Ski'.

Få-nyttiger, adj., onyttig, sysslolös.

Fåra, f., tacka. Se Sö, pilla eller tacka.

Fårahälla, f., fängsel på får. Se hälla.

Fåratalle, -n, m., fårgödsel i hus. Se Talle. Verml. likaså.

Fark, m., påk. stång, spak, brottstång. Gotl. likaså (eller egentligen brandskäpp).
Fädrev, m.(?), fäväg, fägata. Se Drev, prång.
Fängta, v. n., söka sig.
Färer, f. pl., märke efter djur i skogen, t. ex. hår, blod eller spår. Gotl. färdar.
Färdsel eller färsel, resa.
Förhadda, adj. pl., förhatade.
Förlor, n., förlust.
Förmusalapp, m., (fig.), förkläde.
Förvättne, n., öfversvämning. Se Vättne.
Gagna, v. a., -as, v. n., bruka, vara till nytta.
Gammel-gammel, adj., mycket gammal.
Gamle-far, m., Hin Onde. Eng. Old Nick, Dal. Gambel-Jerk (Erik).
Gar'-vinna, f., garnvinda, haspel.
Gimmerlamm, n., ungtacka, honlam.
G*l*adas, v. imp., gå ned. »När solen g*l*addes».
G*l*ana, v. n., bliga, glo, gapa.
G*l*anemjölk, sur, blå, tunn mjölk.
G*l*anig, adj., blåsor (om mjölk).
G*l*i, v. n., säges om vatten, som står blankt på äng eller mark.
G*l*op, m., slyngel, glop. Se Slok.
G*l*ubb, m., klump, nedre tjockare ändan af något.
G*l*yna, v. n., sömnigt titta upp.
G*l*öta, v., meta.
Goa, åska. Goa går, åkan går (Kinneved). Dal. godgubben åker.
Grep, m., längdmått af 3 tum, som begagnas vid mätning tvärtöfver qvarnstenar (i Lugnås).
Grepptak, n., säkert, dugtigt tag.
Gressla, f., ugnsspade. Gotl. likaså.
Grillter eller grillater, adj., strimmig (säges t. ex. om en oxe).

Grisker, adj., sturska, stolt. Dansk. gridsk, glupsk.
Gropater, part., på begge sidor dikad (väg).
Grufva, Amms-grufva, f., spis utanför ugnen. Gotl. likaså.
Grymmer, adj., ful, stygg (grym).
Grythäst, m., ställning i spisen, på hvilken grytan hänger.
Gränna, v. a., skratta, grina. Isl. grenja, grina.
Gullhöna, f., Jungfru Maria nyckelpiga.
Gungsa, f., gunga.
Går. »Mä' går och spår» = Gorr. = »med hull och hår».
Gåra, mossjord, kärr. Se Rörrka.
Går'-bonde, m., granne, bonde i samma gård.
Gårfull, adj., alldeles drucken.
Gårrmosse, gäsdy, gungfly, mossjord.
Gåsabänk, m., bänk, i hvilken gässen inne i stugan värpa och ligga ut ungar.
Gåsa-re'e, ett slags bur eller korg, i hvilken gåsen ligger ut ungar. Gotl. raidur, Dal. gåse-rede.
Gäla, v. a., gärdsla, gärda.
Gällskyrka, f., moderkyrka.
Gärdsle, nom. collect. n., gärdsle. Se Fång och Ski'.
Gäsa, pl. -ar, dyhål, sumppuss.
Gässling, m., gåsunge. Gotl. likaså.
Gässra, gässra! lockord för gäss. Se Kari.
Gökum, Gökhems socken.
Göpa, m., lo, lodjur Norsk. Gaupe.
Göta, Göteneds socken.
Hag, n., gärdesgård.
Halfvabruk, n., hälftenbruk.
Half-visk, m., mjölkstäfva. Se mjölkestope.
Handiger, adj., händig.
Handräcka, ledstång.
Hank. Se Ok-hank.

Han'klä' n., handduk att bära lik med. Gotl. han'kle, vante.

Harfveträ, n., haspel. (Kinneved).

Harkr, adj., rask, dugtig, Österg. hörker.

Hele, m., gosse (eg. herde).

Hel-ök, n., skjuts med två dragare.

Hemmar, adv. hemma.

Hemhus, n., manbyggnad.

Hemåta, adv., der hemma. Se Åta.

Hevder, f. pl., egor, Gotl. likaså.

Hink, n., hinder.

Hinka, v., hindra.

Hjelpabro, tillfällig bro (under brobyggning).

Homm, på homm, adv., på höft.

Homma, v. n., famla efter, känna sig före. Se Sjomla.

Hoppa, v. n., flöja (om kreatur).

Hu'a-krake, usel häst (värd att hudas, flås?) Gotl. huda, flå.

Huga, v. a., minnas.

Hugsa, v. a., minnas. Gotl. likaså.

Huja, v. n., tjuta, ropa högt.

Hundfull, adj., hutlös, skamfull.

Hunk. Leka hunk, leka kurragömma.

Hunsen, -a, m., bonden och hans hustru i Hundstorp (Hångsdala).

Husa, f., huspiga.

Husa, v., herbergera, hysa. Gotl. likaså.

Hus-vär, n., skydd af hus, tak öfver hufvudet.

Huvveskult, m., menniskoskalle.

Hvann, pron., hvar och en.

Hväll, ge hväll, gifva stöt, återstudsning, säges om en boll, som kastas i marken, (eg. gifva återskall, jfr Isl. hvella, återskalla).

Hyfs, m., skönhet, prydlighet, ordning.

Hytta, marketentaretält eller -bod (af bräder).

Halka-qvarn, f., hög, smal väderqvarn, byggd ofvanpå ett qvarnhus. Se Kjortelqvarn.
Håndhäfja, v. n., klåfingra, taga på allting.
Håndval, m., skaft på en slaga. Gotl. likaså.
Hånn, f., hand
Hånnvära, v., handtera, taga på.
Hårrsagök, m., horsgök. Gotl. russa-gauk.
Håve, n., hufvud. Gotl. likaså.
Håvehäck, m., vrånghäck (på en vagn).
Håvvde, n., det mellan slåtter- eller lieslagen på ängen qvarstående gräset. Gotl. havvde, m.
Häcke-trä (eller krunn-stång) n., sparrträ i kroppåsstuga (i Rackeby).
Häcks eller häx, n.. skråck, vidskepelse
Häckta, v. a., hindra (t. ex. under arbete genom oriktig lämpning).
Hägg och Häggs, v. impf. act. och pass., högg, höggs.
Hägn, ha hägn på, hafva tillsyn med något.
Häll, v. impf., höll.
Hälla, fängsel på får. Se Fårahälla, Näckhälla.
Hälle. »När strunt får välle,
Vet det ej af något återhälle».
Hälljus, konj., eljest.
Hämte, n., boss, fint halmströ, agn och ax (under tröskning).
Hänar, adv., hän, bort.
Hända, Händeneds socken.
Hängskjul, n., bildas af ett utskjutande hustak, som hvilar på stolpar.
Häs, m., höstack, rund eller lång (jfr Hässja, f.); deraf
Hässja, v. a., sätta i häs.
Hästa-skak, mighus (præputium). Se Stänschell.
Hästa-trafven, m. def., märken i vägen mellan hjulspåren.
Höbergsel, höbergning.

Höbredsle, n., slaget hö, liggande utbredt på ängen att torka. Gotl. hái-braide.
Höcksla, v., hota.
Höga-gärde, Bjurums kyrka (och socken?).
Hökorg, m., hövagn.
Hör, m., växande lin. Se Lin och To.
Illbåtig, adj., ondskefull, elak.
Illmark, f., oländig mark.
Illtug, eller Illtyg, n., bråte, någonting svårt.
Ingen. Aldrig ingen, allsingen.
Ink, blodsböld på kreatur (mest hästar);
✓ Ink, m., hink, jernbeslaget ämbare vid en brunn.
Inka eller Enka, adv., endast.
Insnidig, adj., falsk, inbunden, bakslug. Gotl. likaså.
Instening, f., intagning af mark i kronojord medelst laga råmärkens sättande.
Insåg, n., utskärning af vattenflöde.
Intaka, f., nyligen inhägnad mark.
Isadräpa, f., trä att slå sönder isen med uti Thorsösundet. Se Bröta.
Iskalf, lifmoder (både före och efter kalfningen).
Jak, pron., jag.
Jernsten, m., gråsten, granit [snarare trapp].
Jistet, adv., glest.
Jordbär, n., smultron.
Jummen, adj. något ljum.
Jä*l*a, v., få jufver, (om en sugga) före grisningen. Se Stola och Löa samt Kneka och Öna.
Jällstång, f., ribba, spikad under takbjelkarna i stugan, för att hänga något på (eg. hjällstång).
Jämter, præp. jemte.
Jämtinge, m., horunge.
Jättesa, f., jätteqvinna.
Jös, m., Dummerjöns. Gotl. Jos.
Kallsåg (icke källsåg), vattensprång, -drag.

Kanst. Se sig kanst att, se sig utväg att. Gotl. likaså.
Kar', pl., kära, m., karl, karlar.
Kar'a, m., rulling kardad ull. Ög. Töge. Gotl. Saiga.
Kari, Mor Kari! smeknamn, lockrop på gäss.
Karpas, v., brottas.
Karrtig, adj., grofbarkig (björk). Gotl. kartlar, grof bark på björk.
Kasande, n., ett godt kasande, ett godt stycke fram.
Kidde, m., killing.
Kilka, v., kitla.
Kistlagd, part., lagd i likkista.
Kjortelqvarn, f., stor och vid väderqvarn. Se Hålkaqvarn.
Klafve, m., tvärträ i kreatursbindsel.
Klockersa, f., klockarehustru.
Klunga, klyft, spricka (troligen af: klufnad?).
Klåffte, m., vedträ. Gotl. klyfting, klufvet vedträ.
Knabbel, dörrvred.
Knaggen och Knagga, m. och f., bonden och hans hustru i Knagg-gården (Hångsdala).
Knapel, n., småsten, klappersten, Gotl. klapur.
Knappt, adv., trångt.
Knarr, m., flat-öka eller båt att föra hö i land med på »maderna» (myrängarna) på Thorsö. Isl. knörr (gen. knarrar).
Knarra, v. n., staka sig fram med knarr.
Kneffel, m., påk, knyppel.
Knoler, pl., potates. Se Toler, Noler, Panntoffler.
Knuling, m., rundknubbig sten (eller annat rundknubbigt).
Knått, n., minsta mygg.
Knäbom eller bröstbom, främsta bomen på väf. Gotl. likaså.
Knäppe, n., gärdesgårdsvinkel.
Ko, kona, pl. kor, kora, f., ko.

Ko-barna, ko-barna! lock på kor.
Kockel, m., jordkokor.
Kocklig, adj., full af jordkokor.
Krackelväg, knagglig, dålig väg.
Kraka. m., stång, gren. Gotl. likaså.
Kraka på, v., lägga grenar och bråte på en gammal gärdesgård.
Krana, v., klänga, klättra.
Krapp, adj., trång, snäf. Gotl. krapp sjö, kortvägig sjö. Isl. krappr.
Krekel, m., liten afstängning (för svin, småkreatur).
Kridde, impf., krigade.
Kritter, n., kreatur.
Kroka-släp, n., åke, hvarpå plogen (kroken) släpas ur åkern.
Krulla, v. a., rulla ihop, slå knorr på.
Krullig, adj., knollrig. Gotl. likaså.
Krummelhändter, adj., dvalhändt, frusen om händerna.
Krunnstång, f., se Häcketrä.
Kråkehall eller -skiffel, tunn skiffersten. Se Skiffel.
Kräcka, f., Råstekräcka, ställning att ställa bryggkaret på (två slåar, korslagda, med fot under hvar ända). Gotl. kränka.
Kräk, n., fastare »mad»holme, som kan slås (vid Dagsnäs i Hornborga-sjön).
Kröser, pl., lingon.
Kubbhvete, n., hvete med korta, knubbiga ax. Se Agn- och Kållhvete.
Kulen (Koulen) och Kula, m. och f., bonden och hans hustru uti Kullagården (Hångsdala).
Kullerhåfvatr, adj., som lätt får svindel.
Kungs-ståtligt, adv., mycket präktigt.
Kusa, v., asa, glida.
Kut-halig, adj., puckelryggig.
Kvafbunden, part., unken, qväfvande.

Kveka, v., få jufver (säges om en tacka). Se Jäla, Löa, Stola och Öna.

Kvi, m., fålla, mjölkefålla för kor.

Kvia eller fåra-kvia, fålla, flytthus med hjul på trädesgärden för fåren (Skalunda m. fl. ställen). På Gotland heta många bondegårdar Qvie, hvilket kommer från samma grundbetydelse.

Kycklinghöna, f., höna, som går med kycklingar. Gotl. likaså.

Kyrkdufva, f., vanlig tam dufva. Se Tamp.

Kållhvete eller kullhvete, n., vanligt hvete.

Kaller, adj. kall.

Kåmma in te, v. n., komma åt.

Kåna pl. best. form -ra, f., qvinna, hustru. Gotl. kuna.

Kårp eller Picka, hacka.

Kårpa, v. n., hacka, picka.

Kåsst, m., qvast.

Kåven, adj., varm.

Kåvvna, v., mista anden. Se Tiöva.

Käcker, adj., rask; icke käcker, sjuk; käckt, adv., bra.

Kättla, v. a., föda ungar (säges om kattor). Gotl. kissla.

Kättling, m., kattunge.

Körde eller kölde, impf., körde.

Lackra, lackra! lock för svin. Se Fina och de Små.

Laft, pl. -er, m., afsats, steg.

Lak, n., byk.

Laka, v., byka.

Lamp, m., eller lyftled, gärdesgårdsled, så inrättadt, att ett störpar står fast i marken, men det andra är inborradt i en flyttbar klots, hvarigenom ledet kan svängas åt sidan som en grind. Likaså i Östergötland.

Lampefot, m., den nyssnämnda träklotsen.

Lapa, v., läppja (säges om kattor). Gotl. likaså.

Lasshund, m., hund inöfvad att vakta lass.

Lat eller La', n., det hvari skeden sitter på väf. Gotl. Slåbord, Isl. hlað, n.

Le'-bunke, m., vagnsbanke; egentligen det som ligger rörligt ofvanpå »banken. Gotl. flaute.

Leder, pl. På många leder, på många vis.

Lekföra, adj. pl., (om barn) så talrika att de kunna leka.

Len, n., töväder.

Lenjord, f., svag jord, mylla utan sten.

Le'-räcka, ledstång.

Leavatten, n., ledvatten.

Leds- eller Less-age, n., ledvatten. Gotl. lida-vagla.

Lesgen, Lesga, m. och f., bonden och hans hustru i Ledsgården (Hångsdala).

Li' (lid), backe.

Li-bända, ogräs i hafren (som hindrar lian?).

Liköl, n., begrafningsgästabud.

Limm, kalk.

Limmugn, m., kalkugn. Gotl. Hvitlimma, kalkstryka (slimma, öfverstryka med tjockare kalkvälling).

Lin, n., det skäftade beredda linet. Se Hör och To.

Lind- eller Linnjord, f., sandblandad jord.

Liten, lita, litet, adj., liten.

Li-årv, n., liorf, lieskaft. Gotl. Örve.

Ljusa, v. n., lysa.

Lo-bulk, m., två alnar hög timmervägg mellan logen och sädesladan.

Lomm, adj., trög, orörlig. Gotl. Lomugur, adj. och Lomik, m. subst. med samma betydelse.

Loppnater, part., löpnad.

Luder, m., lur. Isl. lúðr.

Lumma, v. a., lamma.

Lunsa v. n., löpa, luffsa.

Lur, det tvågreniga trästycket, som sitter fästadt i bakvagnens banke.

Lyrstång, f., skäftstång i en vagn, som håller samman fram- och bakvagnen.
Lys-kärng, f., ljusställning för pärtor.
Lå, n., svinlå, svinull.
Lådika, f., låda å den ena sidan uppe i kistan.
Länge, adv., längesedan.
Langrifva, f., femton alnar lang räfsa utan skaft, med 9 tum mellan tänderna, hvilken 2 qvinnor draga i ändarna för att sålunda hopsamla höet eller vassen ur vattnet på maderna på Thorsö.
Läkna, v. inchoat., börja läkas.
Läll, visserligen, likväl.
Lämm, dörr utåt för lada eller källare. Gotl. likaså; fönster-lämm, fönsterlucka.
Län, lugn, skydd.
Länk, m., liten kedja,
Läpe, m., läpp.
Lärkegapet, namn på en jordega (Björby).
Löa (löda), få jufver (säges om en ko). Se Kveka, Jäla, Stola, Öna.
Löp, m. Se Sädeslöp. Gotl. Lop, ¼ tunna.
Lör, -a, f., lödder.
Ma, pl. mader, sank äng.
Majros, f., primula farinosa. Gotl. Jungfru Marias sänghalm.
Majstång, f., midsommarstång. Gotl. likaså.
Makka, v. a., utmatta.
Malja, f., ögla.
Marbo, snalhund, skamlös menniska.
Markagård, m., i sjön utgående gärdesgård.
Marsa, v., löpa, vara löpsk (i Mars, om kattor).
Mas, Mas på. (Intet) mått pa, mycket.
Masinge, m., stor huggare. Gotl. mas.
Matstol, m., matbord, 19 tum högt. (Thorsö).
Me-bått, m., bottenbräde pa en dyngvagn.

Me-bått-vagn, m., dyngvagn.

Medbärlig, adj., medgörlig.

Me-grind, f., sidobräderna på en dyngvagn.

Meja-hånn (-hand), f., ½ aln lång träram, sittande på li-årvet, ½ aln ofvan lian och vinkelrätt emot denna, för att upphemta hafren och rågen under bergseln och sålunda lägga den redigare på slaget.

Mjäkig, adj., pjåkig. Gotl. likaså.

Mjölkestope. Se Half-visk.

Moln-klunk, molntapp. Jfr Ög. klunkig.

Mo-lösa, matstrupe; jfr Gotl. »mori jer laus?», kolik.

Mortare-kvarn, f., mortel med propp eller stötel, som har ett litet rifjern i botten, att gno eller stöta peppar o. s. v.

Moula, v. n., vara mulen, ond, tvär.

Mugga, f., mygga. Ög. mugg.

Mullbänk, m., jordvall kring hus för värmens skull.

Mullklåft, m., tandhugget timmerträ, som närmast ut på takfoten ligger på näfver, mothåller mullen och släpper genom regnvattnet.

Mura, f., myra. Se Stackamura.

Muskiger, adj., murken. Gotl. muskugur.

Mäk, mig.

Möjet, adv. och adj. n., mycket.

Möje-rester, adj., mycket berest.

Nare, m., tvärslå, t. ex. på en dörr.

Nata, sjögräs (flytande) med röda och hvita blommor, Polygonum.

Nek, f., sädeskärfve. Se Stuka, Träfva.

Noler, pl., potates. Se Toler, Knoler, Pantoffler.

Nula, adv., nyligen.

Nyländе, n., nyupptagen åkerjord.

Näckhälla, f., fängsel på får och hästar mellan hufvud och bakben, bundet i nacken.

Näckhälla, v. a., fängsla ett får, en häst på betet derigenom att grimskaftet bindes fast vid ena bakfoten.

Näggum, adv., trångt, smått, jemnt och nätt. Gotl. nägg, adj., trång, knapp.

Närhåll, n., I närhåll, i närheten.

Närlöta, -en, I närlöta, -en, i närheten.

Närma ve, nära vid.

Nöja, f., stor träklubba. Gotl. nyda, Isl. hnyðja.

Ocksel, växt på kroppen, i ansigtet.

Ofter, adv., ofta.

Ogängse, adv., ovanligt.

Ohemelt, adv., oförvarandes, olofligt.

Okhank, f., ring på oxok på tisteln. Gotl. hånk.

Omm-al, m., ugns-äril.

Omslåtta, af andra skörden, t. ex. omslåttaklöfver.

Orne, m., fargalt.

Oruggad, orubbad.

Os, n., sumpgöl i mossar och träsk.

Ostehäck, m., ett slags låda med lufthål, hängande på ett tåg mellan två klykor, i hvilken färska ostar torkas i fria luften.

Packa-trä, n., klappeträ. Se Böstaträ.

Panntofler, pl., potates. Se Knoler, Noler, Toler.

Pela, v. n., peta, pyra (i spiseln). Gotl. likaså.

Penslig, adj., spenslig.

Pilla, f., tacka. Se Fåra, Sö, Tacka.

Pillra, pillra! lockord för fåren.

Pilsker, adj., kärlig, kåt. Gotl. pill, membrum virile.

Pinnhöftater, adj., mager, så att höftbenen stå ut som pinnar.

Pin'stavall, m., särskild lekvall, som tillhör socknen, der ungdomen från första pingstdagens middag till tredje dagens morgon (i dagningen) förlustar sig med dans och lekar, omgifven på den löfklädda platsen af de gamle och folk från flera socknar, som sitta på

säten rundt omkring. Sådana hafva funnits i många socknar.

Plys, m., liten gosse, pys.

Pryska, f., punglik underficka, hängande i ett band under kjorteln kring lifvet på ena sidan.

Pràng, pl. -ar, gata mellan gärdesgårdar, Uppl. pràng, n., trång gång.

Prägel eller präjel, tröskslaga.

Präjla, tröskslaga.

Puken, best. form, hin onde. Gotl. likaså.

Puls, m., stång med kluns på ändan att dermed skrämma fisken i nätet.

Putla, v., porla. Gotl. påtla.

Pyller, en växt, som på Gotl. heter gråbo.

✔ Påjk-tjöling, m., (större) slyngel.

Påpp, -en, m., qvinnobröstvårta.

Pän, n., hammarspets. Gotl. likaså.

Pörten, adj., förargad.

Pösa eller Hornborga-ån, som från öster faller i Hornborgasjön och stundom är så vattenrik, att den kan stiga 4 alnar på ett dygn.

Pötta, v., stöta till. Gotl. putta.

Rackla, v. n., runka, darra.

Radda, f., rad, klunga, krets. Ög. radde.

Ramsa, v., vara löpsk (om får).

Ramsa-tid, m., tid då fåren äro löpska.

Re-bom, m., bom på väfstol, kring hvilken tyget upprullas.

Rel, karlnamn (Anders Relsson i Essunga).

Rena, f., vak, isvak. Gotl. eisrain.

Rester, part., berest.

Refjaben, n., refben. Isl. rif, rifja-bein.

Rifva, f., räfsa. Gotl. likaså.

Rinnare, rännil.

Rishag, n., ris-gärdesgård.

Rispa sig eller gå i risp, sätta ax (hafre).
Rose-kvarter, n., blomstersäng.
Rota, v. n., böka (svin).
Rug eller Ruåg, m., råg.
Rul, pl. -ar, knöl, valk.
Rusla, löfruska.
Ryttare. Se Takpåll.
Råka, m., råge.
Rång, pl. ränger, m., stång. Gotl. rång, vagnsslå.
Rångla, v. a., uppsätta en rångling. Gotl. likaså.
Rångling, enklaste sorts gärdesgård.
Rås, pl. räser, best form., räsra, vattenpuss.
Räck, n., stängsel. Gotl. räcke-tun, gärdesgård.
Räcksa, gåta, gammal saga. Norsk. Regla.
Räkel, m., lång lymmel, pojke. Gotl. likaså.
Ränne, n., höloft öfver stall och fähus.
Rännegärdsgård, m., = rångling.
Rödhall, röd kalksten.
Sax, f., taksparre.
Seg, sig. Äfven säk.
Sel-krok, m. eller -årv, n. selbåge.
Sennar, adv., sedan.
Sickla, v. n. drägla.
Sidd, f., -er, sankt ställe.
Si*l* m., fisknamn. Dal. go-si*l*, m.
Sjomla, v., famla, känna sig för. Se Homma.
Sjucka, sjock, v. n., sjunka, sjönk.
Sju'-skift, det underträ i byggningen, som ligger ofvanpå syllen och med en framspringande kant hänger öfver denna.
Sjäcka efter, v. n., eftersäga.
Sjöva, v., släpa båten i den upphuggna isrännan eller vaken (Thorsö).
Skadda, f., tjock dimma.
Skaj, m., gammal hästkrake.

Skara-byxer, pl., Skara domkyrkas tvenne torn.
Skarne, Skalunda socken.
Skate-skräck, m., prydnad på husgaflar.
Skenöja, n., benknöl på insidan af hästens fram- och bakben.
Ski', n., vedstycke, gärdsletrinne. Gotl. Skid. Se Fång.
Skiffel, tunn skiffersten.
Skinkhalter, adj., halt i låret. Gotl. likaså.
Skirtvätta, v. a., rentvätta.
Skof, impf. af skafva.
Skofva, f., qvarsittande lemningar efter mat i grytor.
Skogsgata, f., i skogen upphuggen rågång.
Skōjekors, n., ett litet träkors, hvilket allmogen i skifte har uti gården, för att derigenom hålla reda på den som i sin tur har skyldighet att se efter skogen.
Skounka, v., skymma, bli mulet.
Skrabbig, adj., dålig, usel. Gotl. likaså.
Skrantiger, adv., dålig, skrantig.
Skrattmilder, adj., skrattlysten.
Skref, n. Se Vägskref.
Skroa, v., börja tala (säges om barn).
Skrunka undan, v. n., sjunka undan.
Skråckmycket, adv., alltför mycket. Verml. skrofmöet.
Skråen. Dä va skråen, en sorts svordom.
Skråfälling, m., slarf, pratmakare.
Skrå-låda, f., låda för jernskräp. Gotl. skröida.
Skråpprart, adv., mycket rart, bra.
Skrä, skräda, v., släthugga.
Skrä-yx, f., stor timmeryxa.
Skräck. Se Skateskräck.
Skräppa, v. n., skryta.
Skubba, v. a., skubba, gno, gnida. Gotl. skåbba.
Skulla, v. n., synas. Gotl. likaså.
Skult, n. Se Huvveskult.

Skult, sköljt.
Skunga, v., dåna.
Skvätta, impf. skvätte, hoppa till.
Skvätten, adj., skygg, rädd (häst).
Skyfva, v. a., skjuta undan.
Skyttel, f., ledstock af två delar med pinnar mellan, på hvilka ledsbjelkarne hvila.
Skyttla ned, upp, taga ned eller upp ett sådant led.
Skåffa, f., skopa, skyffel.
Skåffa, v. a., ösa, skyffla.
Skålle, Basstu-skålle, yttre rummet af bastugan, der man står och bråkar linet.
Skår, m., 1. hö-sträng (under slåtter); 2. bergsklyfta. — Deraf namnet på gården Skår under Mösseberg (i Gökhem).
Skäcka, v. a., härma.
Skä*l*a, v., trampa i väf, så att det blir skäl.
Skälig, adj. o. adv., lagom.
Skäll, adj., utmagrad (jord).
Skälla, v. a., utmagra.
Sköte, m., fog, samband. Gotl. skjauta hus, nät, bygga hus, tillreda nät.
Skövv-kärra, f., skottkärra. Det första *k* uttalas hårdt.
Slarfvegåta, f., gåta, gammal gåta. Se Räcksa.
Slatt, m., liten tår, något litet af våtvaror.
Slattra, v., tala hastigt, oredigt.
Slekiger, adj., finvuxen, späd (gräs) Se Vesiger.
Slinner, pl., ett slags mindre blåbär.
Slo, best. form, sloa, f., mängd, skock.
Slok, m., slyngel, slusk, drängvase. Gotl likaså.
Slo-nål, f., 2½ aln lång, spetsig stång, med hvilken man hvälfver hösåtarne på vagnen, medelst hästens dragkraft.
Slo-stock, m., 4 a 5 alnar lång stång, som då vid lag

först lägges under hösåten. Dessförinnan måste denna väflas ihop med en väfling.

Slunta (= slå drum), göra ingenting.

Sluv, best. form, -en, m., hornqvicka.

Slåninger, m., vuxen pojke.

Släcka förvetenheten, stilla nyfikenheten.

Smatt, impf., smög (af smetta).

Smulk, n., smolk.

Små. De små, de små! Lockord för grisar. Se Fina och Lackra.

Små-vie (-vidje) eller Tysk lavendel, en växt, som t. ex. är planterad på Lumbershög i Vånga.

Smörjel, m., krabat, slyngel.

Sno', -n., m., snöre. Gotl. snor, f., jfr Gotl. snod, snodd.

Snubla eller snupla, v., snafva. Gotl. snubla.

Sol, -a, f., sol.

Solegladdning, f., solnedgång.

Solglätta, f., solglimt.

Sol*l*f eller -å*l*f m. eller So*l*vete, m., oväders-sol.

Sol-öja (öga), n., smörblomster, Ranunculus.

Sopp, m., svamp. Dal. sopp, Isl. sveppr.

Sopp*l*e-hög, sophög.

So-tåg, m., hår-rep, egentligen gjordt af svinlå.

Spann, pl. spänner, m., målkärl (1/2 tunna). Gotl. spann, n., ämbare.

Sperfva-lock eller -nek, f., tio eller tolf alnars stång, som med derå fästade neker (sädeskärfvar) uppställes i gården julaftonen till högtidsfägnad för sparfvarna.

Spingersticka, f., klufven sticka.

Spingra, v. a., spjälka, klyfva sönder.

Spinnkåfva, spindel.

Spittal, m., hospital.

Spracken, få spracken om, få underrättelse om.

Spra*l*a, v. n., spjärna, sprattla, sparka kring.

Spring-hästar, m. pl., större vågar på solfven i väf, förenade med väftramporna.
Spång, pl. spänger, f. spång.
Spår och går. Se Går.
Stabbe, lunta, packe (papper).
Stafr, m., staf, stake.
Stagg, n., hejdning, styrsel; få stagg på, få makt med.
Stagga, v. a., hejda, stadna (eg. stadga).
Sta-vatten, n., stillastående vatten.
Stavisandes, adj., som kan skickas, visas ärenden.
Stega-trå, n., stegpinne.
Stenklämma, f., bergsklyfta.
Sten-kålv, m., orthoceratit.
Stenstälp, m., stenqvätta. Gotl. staingylp.
Stenhvälp, detsamma.
Stickekärng, f. Se Lyskärng.
Sting, m., fäfluga (som en liten humla).
Stinkebjörn, m., en och annan björn.
Sto', gärdsgårds-sto', stället på marken, der en gärdesgård fordom stått.
Stocka-mura, stormyra (insekter).
Stola, v., få jufver (säges om ston). Se Kveka, Löa, och Öna.
Stope. Se Mjölkestope.
Storum, adv. På storum, på stort vis.
Strakr, adj., spänd, utsträckt.
Strängsäta, v. a., hårdt anstränga.
Stubben, -a, m. och f., bonden och hans hustru i Stubbagården (Hångsdala).
Stufva, styfva eller styfla, v., märka får genom att afstubba örat.
Stufving, ett sådant märke.
Stuka eller Träfve, 16 par neker.
Stuka, v. a., rada upp säden på åkern i Stukar.
Stutig, adj. f., löpsk (ko).

Stäka, v., stänka.
Ställa sta' v., använda.
Stälp, n., brant.
Stämme, I stämme, sakta och fort (ömsom), t. ex. köra i stämme.
Stänka, v. n., stinka, ge stank,
Stänschell, penis equi. Se Hästa-skak.
Stödig, adj., duktig, stadig.
Störrt, adv., hastigt, strax.
Stöte, n., krets, närhet.
Stött, adv., städse.
Stöva, f., stuga.
Subba, v, n., slarfva.
Subba, f., slarfva, slarfvig qvinna.
Subber, m., slarf.
Sucka, däld, »svacka», sänkning.
Sugel, n., sofvel. Gotl. likaså.
Sugen. I en sugen, i ett tag.
Sul, m., syl.
Sulle, impf., skulle.
Supen, adj., drucken. Gotl. likaså.
Surlipa, f., en som ser sur, ond ut, som lipar och gråter.
Sutta, v., hoppa, springa. Gotl. sutta, kasta.
Svacka, f., liten däld, »svigt».
Svall, m., ytved.
Svep, n., den tunna kanten på ett såll.
Svepa, visp. Gotl. sveipa, piska, Tysk. Schweppe.
Svepa på, v., lägga varpen på väfven eller på svepebomen.
Svepebom, m., storbom på väf, på hvilken varpen (uppränningsgarnet) svepes (pålägges).
Svinarotor, pl., ställe der svinen rotat.
Svingel, m., våg på solfven i väf.
Svintå, m., backe, der svinen beta. Se Tå.

Sviring, m., lång, smal dräng eller bengel.
Svulten, -a, -et, adj., m., f. och n., usel, mager.
Svängling, tom ärtbälg.
Syll, f., understock i hus. Gotl. likaså.
Sysslung, m., kusinsbarn på mödernet.
Så', såd, n., spad, urkokt vätska. Gotl. sud, sådd.
Sålla, v. n., »löpa såll» eller att medelst en vigselring, psalmbok, sax m. m. anbragta i ett såll, på ett vidskepligt sätt återfinna stulet gods. Gotl. laupa sāld.
Sånndjuper, adj., sanddjup, sandig.
Sädeslöp, m., så-korg, sädeskorg.
Säk eller seg, sig.
Säl, sälg, pil. Gotl. likaså.
Sängskänk, bräde öfver sängen.
Sänneberg, n., sandberg.
Särksprund, n., öppning på särken för qvinnor, som gifva di.
Sätte, ordn.-tal, sjette.
Sö, f., tacka, får. Se Pilla, Tacka, Fåra.
Söckent, adv., tråkigt, ledsamt. Midt i söckna, midt i veckan.
Takfäste, -er, tvärstång ofvanpå takhalmen.
Takfönster, n., i kroppås-stugor.
Takpåll, m., stång på taket för att hålla takhalmen qvar.
Takpåll-rång, pl. ränger, m., detsamma.
Takri'are, m., Se Bussing.
Takved, m., klufna vedstycken på tak, som der qvarhålla näfvern.
Talang, m., talförhet. Gotl. likaså.
Talle, Fåratalle, -n, m., hoptrampad fårgödsel (i hus).
Talprost (fig.) m., trast, sångtrast.
Tamp, vanlig tamdufva.
Tappla, v., modulera, t. ex. på en flöjt. Gotl. tapla.
Tassamock, f., ödsligt, ohyggligt ställe.
Tasse, m., varg.

Taterhafre, m., svarthafre med stora tjockskaligare korn samt vanligen med längre strå.
Tede, n., tilja.
Telde, tilja. Gotl. tilde.
Tetöken, adj., tilltagsen, rask.
Tiöva, v. n., mista andan. Se Kåvvna.
Tje, adj., ledsen vid. Dansk. Kjed.
Tjemla, m., höfång mellan venstra handen och riffvan.
Tjensta, v. n., göra tjenst.
Tjesa, v. n., säges om kreatur, som löpa vilda i solhettan.
Tjufva, v. a., stjäla.
Tjufvamärke, n., märke å kreatursöra (klufvet som en hötjufva).
Tju*l*dig, adj., kall, kylig.
Tjåva, f., Tidevads socken.
Tjällra, råmärkesten.
Tjältring, m., (mindre) pojkslyngel.
Tjäre-brå, v., insmörja med kokad tjära. Gotl. bråia, urlaka, ha enelag i kärl.
Tjä*l*ing, m., (större) pojkslyngel.
Tjölla, v., göra upp eld.
Tjölse, n., trasa. Gotl. kyls.
To, lintåga. Gotl. likaså; kanske samma ord som
To, n., ämne, gry, materia.
Toler, pl., potates.
Tomma ut, v. a., utsvälta.
Tomtsten, m., hörnsten i foten af hus.
Trafve, m., rummet mellan hjulspåren på en väg.
Traja, v. n., trå, längta efter. Gotl. trasta.
Treding, m., tredjedel.
Tra*l*a, m., gärdsleträ, trinne. Gotl. likaså.
Trula, v. n., surmulet och med ovilja göra något.
Trå. Se Stegatrå.

Tråg, n., litet tråg, som begagnas i stället för fat eller tallrik. (Hallna socken).
Trångt. Ha trångt till, vara nödgad till, behöfva. Gotl. likaså.
Träfve, m., 16 par neker (två stukar).
Tröda, f., väftrampa. Gotl. truda.
Trögvurn, adj., trög, olustig.
Tu, best. form i pl. tua, n., tygen, verktygen.
Tulla hem, tulla vall, v. a., kalla, drifva, valla kreaturen hem från eller till betet.
Tulle eller Tjärntulle, m., smörkärnsstake.
Tura, v., räcka, ligga vid.
Tuska, f., buske, liten trädruska.
Tvet, m., inhuggning i vedstock. Gotl. tvait.
Tveta bort, v. a., göra dylik inhuggning.
Tvähäfva, v. n., två gånger häfva, arbeta med.
Tyken eller Tykig, adj., näsvis, snarsticken.
Tå, -n, m., oduglig betesmark; liten inhägnad betesmark för småkreatur.
Tå, pl. täner, f., tå, tår. På tä, på tå.
Tåck, tid, stånd.
Tåcka dig, v. a., maka åt dig. Uppl. likaså.
Tåge. I en tåge, i ett tag, utan uppehåll.
Tåggel, -la, m. och f., bonden och hans hustru i Tågården (Hångsdala).
Tåka, f., dimma. Gotl. tuka.
Tårrkännas, v. dep., ej säkert känna till.
Tä. Se Tå.
Täle, m., tjäle i jorden. Isl. þeli, m.
Töre, n., tyre, fetved.
Udd, f., oxtöm.
Uffs, m., takskägg, bildadt af takhalmens nedhängande ändar.
Uffsa, v., lägga sådant takskägg.
Uffsadroup, n., takdropp. Isl. uppsar-dropi, m.

Uh-jiana! utrop af förvåning.
Ulla, Ullene socken.
Ullbär, n., hallon.
Un eller Uen, m., sjön Unden.
Under. Vara under, vara beroende af, boende på en annans grund.
Unne, Undenäs socken.
Utbonde, m., aflägset boende bonde.
Uthängeskjul, n. Se Hängskjul.
Uthöfder, pl., öfverhängande tak eller takfot.
Utryktad, part., vida beryktad.
Utskällad, part., utmagrad (jord).
Vadsbu*l*ing, m., invånare i Vadsbo härad.
Vadvå*l*e, m., hornbit på insidan af hästens ben. Se Benöga.
Vagn, pl. vägner, vagn.
Vagns-stake, m., sidostötta, slå på vagn.
Va*l*, m., rund stång. Gotl. val, tröskslaga, Isl. völr.
Va*l*kbräde, n., bräde till valkning.
Vall-släppt, adj., släppt på vallskogen eller betet.
Valter, vält, åkerstock.
Vassf*l*oge, m., vattenpuss.
Vatr (Hvatr), adj., duktig, rask. Östg. hvater, Isl., Gotl. hvatr.
Vattle, m., vassla. Dansk. valle.
Ve'atorg, n., huggställe, vedbacke.
Ved-kyrka, f., stapel af stående ved.
Veke, n. nom. coll., vide.
Vepe, f., filt- eller yllelakan, Fornsv. vepa.
Ve'resa, stående vedstapel.
Verr, fäbröms, puppa i huden på fäboskap.
Vesiger, adj., finvuxen, späd (om gräs).
Vete. Se Solu*l*v.
Vetr, tvärtom, tillbaka.
Vidda, v. a., göra vid, vidga.

Vilkor. På vilkor, omöjligen.
Vind-leka, f., barn-väderqvarn. Gotl. hvärfve-laika.
Vindskedocka, f., kroppåsprydnad på tak, der vindskedarne gå tillsammans.
Vindskedsbräde, n., kantbräde på gafveln. Gotl. likaså.
Vinna, v. a., bobina väfgarn, (eg. vinda).
Vintr, adj., yster, ostadig.
Vis-skallter, klok, vis.
Vita, v. a., förevita.
Vraken och Vraka, m. och f., bonden och hans hustru i Skattevraksgården (Hångsdala).
Vrethål, n., svårt, stenigt vägstycke.
Våg, f., vippstång vid brunn.
Vågbord, n., ribba under uffset.
Våggt, m., häfstång, vigt med vigtskålar.
Vågstolpe, m., den stående stolpen, som i klykan uppbär vågen.
Våkkenhus, n., vapenhus vid kyrka.
Våndel, fodermål (hö kringsvept af halm).
Våndla, v. a., gifva boskapen sådant.
Vånghus = Våkkenhus.
Väfft, f., inslag i väf,. Isl. veftr, m.
Väfstötta, f. väfstö, sidostycke af väfstol.
Vägskref, n., vägaskäl.
Välle, n., välde.
Vära, v. n., vara.
Vär-kula, f., väderil. Gotl. kula i, blåsa upp.
Värme, m., eld.
Värsel, f., vattenställe med bottenkälla.
Värst, så värst, högeligen, det högsta.
Vättne, n., vattenställe.
Väfla, v., ombinda ett hölass med väfling. Gotl. likaså.
Väfling, 24 alnars lina (af svinhår), hvarmed hölasset väflas till inkörning. Gotl. likaså. Se Slonål, Slostock.

Växtr, växtutsvällning på träd.
Yxbänk, m., ställning, hvari vedyxor förvaras.
Å, pl. obest. form äner, f. å, flod, flöde.
Åcker, m., åker.
Åflång, adj., aflång, oval.
Åk, n., åkdon.
Åker, m., en bredd af 6 alnar mellan regnfårorna å en sådd åkerteg.
Åmm, m., ugn. Isl. ofn, Ny-Isl. ónn.
Åmms-grufva. Se Grufva.
Åring, m., årsbarn.
Årv, n. Se Liårv, Solårv.
Ås, pl. best. form. Äsra, ås, åsar (på hus).
Åta, præp., åt, till. Se Hem-åta.
Åtte, impf., egde.
Ärendevrak, n., komma ärendevrak, gå ärende fåfängt.
Ässa, v., lyfta, jemka intill.
Ättla, v., ämna. Isl. ætla.
Öfverbötta, v. a., lägga nytt gärdsle på gammal gärdsgård.
Öfverböttastafr, m., störpar, som till sådan lagning insättes med blott en hank upptill.
Öglätta, n., nattvardsbröd, oblat, hostia.
Öja, liten ö. Gotl. âi och åila.
Ök, pl. -ar, m., oxe. Gotl. åik, åikar, jfr Ög. ökar.
Öl, n. Se Liköl.
Öna, v., lamma. Gotl. åina. Se Kveka, Löa, Stola, Anglosax. eanian, Engl. yean.
Öra eller örkorn, n., mjölöka, mjöldryga, giftkorn i råg, hvaraf folk bli sjuka eller yra.
Örja, v. a., hopdraga örje-nätet kring den instängda fisken, jfr Smål. örja, strypa, Tysk. würgen.

Ort-register till P. A. Säves berättelse.

(Städers, socknars och kyrkors namn äro satta med spärrad stil).

Fornlemningar i Norrland.

I.

Öfversigt af Ångermanlands fasta fornlemningar.

Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets-Akademien har lemnat mig reseanslag, för att under somrarne 1865—67 verkställa antiqvariska undersökningar inom Ångermanland. Vid hvarje års slut har jag inlemnat förteckningar öfver de fornlemningar, som jag undersökt. Dessa förteckningar hvila i Kongl. Akademiens arkiv och torde blifva föga kända af allmänheten. För att i någon mon lemna några underrättelser åt dem, som intressera sig för landets antiqvariskt-topografiska förhållanden, uppfyller jag härmed det uppdrag, som Kongl. Akademien gifvit mig, nämligen att uppställa en kort öfversigt af provinsens fornminnen, hvartill jag fogat några anmärkningar till ledning för dem, som det behöfva.

Till denna öfversigt hörer en år 1867 af mig ingifven antiqvarisk karta öfver landskapet.

Innan jag öfvergår till ämnet, vill jag förutskicka den anmärkningen, att, ehuru spörsmål, efterspaningar och möda ej sparats under de ungefär 450 mils resor och vandringar, som jag inom provinsen gjort för undersökningarna, det torde finnas en och annan fornlemning,

som jag icke kommit i tillfälle att se, men detta har jag icke kunnat hjelpa[1]).

Ångermanland har en vidd af inemot 170 qvadratmil[2]), dess största längd är något mer än 22 mil och dess största bredd litet öfver 15 mil, hvilket är kustens längd. Landet är nästan öfverallt sönderskuret af parallelt med hvarandra löpande dalgångar, hvilka gå ifrån fjällen i sydostlig riktning mot hafvet, i hvars närhet de dock erhålla en mera sydlig brytning, tills de öppna sig mot hafsvikarna, som inskjuta i vestlig och nordlig riktning till en längd af ända till 2 mil. Kustlandet är uppfylldt af berg, höjande sig ända till 1000 fot alldeles invid hafsvikarna och lemnande få och trånga dalar mellan sig. Den del af landet, som gränsar mot lappmarken, har större slätter, men mestadels blott myrer eller moar. Bästa delarne af landet äro de större dalgångarne, 10 à 12 till antalet, af hvilka Ångermanådalen både genom längd, bredd och tillstötande sidodalar är den störste.

[1]) Den totala okunnigheten hos allmogen — och många, många flera också — om antiqviteter, de mest besynnerliga begrepp om dem, som sysselsätta sig med vetenskapen derom, såsom att de göra hemliga uppskattningar af jorden »för skatteförhöjning», äro antingen alldeles sinnesrubbade, eller åtminstone behäftade med någon fix idé (t. ex. att se på stenar), göra pilgrimsfärder, söka skatter, »hafva några konster för sig med de dödas ben», m. fl. lika litet smickrande misstankar, för hvilka jag varit utsatt, försvåra undersökningarna mer än tillbörligt. Enär det är omöjligt att utan någon sorts hoppgifvande uppgift af jordegare gifva sig till att genomsöka deras marker, har jag mången gång nödgats åtnöja mig med den upplysning de lemnat mig, att deras egor vore helt och hållet i saknad af hvad jag sökte. Men det har dock händt mig, att, ehuru jordegare, födde och uppfödde på stället, betygat, att å marken ej funnes tecken till röse eller hög, stor eller liten, af hvad sort och beskaffenhet som heldst, jag likväl inom några hundra famnar från deras gård, å deras egen dagligen trampade jord, uppsökt kummel eller ättehögar. Om brist på sanningskärlek eller andra psychologiska omständigheter gjort dem så blinda, har jag icke kunnat utröna.

[2]) Häruti inräknas icke den del af Ångermanland, som i senare tid blifvit afskild till Lappmarken, hvilken del utgör ungefär 110 qvadratmil.

Naturen har här gifvit olika förvärfskällor. Vi finna vid kusten fiskare, efter dalgångarne åkerbrukare och i det öfversta landet lapparne med deras hjordar. Intill senaste tider har så varit från en tid, om hvilken ingen urkund talar. Men bakom urkunderna finnes mycket, som vitnar om forna slägten. Och dessa forntida folk tala till efterverlden genom sina minnesvårdar, att de funnits, förgåtts, men velat rädda sitt minne. Om än vårdarne redan under ett årtusende legat stumma, skola de väl en gång till fullo förstås och derigenom ljus spridas i den förhistoriska tidens dunkel.

De fasta minnesmärken, som inom Ångermanland finnas från tiderna före reformationen, äro: stenkummel (rösen), ättehögar, hällristningar, stensättningar, befästningsverk och kyrkor.

Kumlen äro af större och mindre stenar hopstaplade rösen, mest runda, liknande afstympade koner. Omkretsen nertill är vanligen 1½ à 2 gånger omkretsen ofvan och 20 à 30 gånger höjden. Det gifves äfven kummel, som äro aflånga med afrundade hörn och fyrkantiga med litet afrundade eller rätvinkliga hörn, hvilka sistnämnda kummel hafva nästan lodräta sidor. Vare sig ursprungligen eller genom uppkastning hafva många större kummel fått en mer eller mindre djup skålformig ofvansida, då deremot mindre kummel oftast äro konvexa, bildande en sferisk kalott.

Stenarne vexla i storlek från en näfves till ett hästhufvuds och derutöfver, men utgöra vanligast en mansbörda i vigt och äro inom samma kummel till allra största delen temligen jemnstora. I de flesta fall hafva dessa stenar tagits ur någon nära liggande rullstenssamling. De fyrkantiga kumlen och i allmänhet de, som nertill äro kallmurade, äro helst uppförda af kross-stenar. Dock är det ingen ovanlighet att bland rullstenar finna kross-stenar, och att på ställen, der de

förra äro lika lätt tillgängliga som de sednare, likväl finna dessa sednare använda. Å andra sidan deremot kan ett fall uppvisas, att de, som sammanlade ett kummel, hafva med förbigående af skarpkantiga eller skifformiga stenar, jemte kross-stenssamlingar liggande å berget, på ganska lång väg (cirka ⅛ mil) fört ihop stenar från en rullstensbildning.

Allmännast äro kumlens stenar handlöst kastade på hvarandra. Härifrån göra de fyrkantiga rösena (af hvilka några finnas i Vibyggerå socken) och få af de runda undantag, i det att de förra helt och hållet och i de sednare ett eller annat hvarf nertill hafva stenarne med tydlig omsorg lagda på hvarandra med en jemn sida utåt.

De minsta kumlen hålla i omkrets knappt 20 fot och i höjd 1 fot. De största äro 180 fot i omkrets och 9 (10) fot i höjd. Vanligast är omkretsen 60 à 70 fot och höjden 3 fot. Förhållandet mellan längd, bredd och höjd af de aflånga är något vexlande. Exempelvis må anföras 72 fot, 17 fot, 4 fot; 30 fot, 15 fot, 2½ fot; 15 fot, 10 fot, 2 fot; 15 fot, 9 fot, 3 fot. De fyrkantiga hafva hvar sida 6, 8, 10 till 15 fot lång och några fot hög.

I botten af kumlen och helst vid midten förefinnes ej sällan en hällkista. De runda rösena hafva allmänt blott en, de aflånga två kistor i längd eller äfven någon gång parallela, i det små kistor äro anbragta efter rösets kant. Dessa kistor äro allmännast så gjorda, att å marken äro på kant uppställda hällar och öfver dessa ligga takhällar, hvilka stenar sålunda innesluta ett parallelipipediskt rum. Någon gång bugta sidorna utåt eller stå ej hällarne kant mot kant vid hvarandra, utan den ena hällen betäcker den andres kant. Om ej tillgång på större hällar funnits, har kistan uppförts af stenflisor, lagda hvarftals öfver hvarandra, eller förekomma högst sällsynt sidohällar skarfvade på höjden.

Under takhällarne kan någon gång spåras ett undertak af näfver. Kistorna äro olika stora, från 1 till 12 fot långa (dock vanligast 5 à 6 fot), från 1 till 2 à 2 ½ fot breda och höga. Den riktning, som kistorna hafva, är ingalunda bestämd mot något visst väderstreck — hvilket enligt uppgifter skall vara förhållandet med södra Sveriges hällkistor, nemligen i riktningen N.—S. —, utan de kunna ligga i hvilket väderstrek som helst. Af 40 undersökta kistor har jag funnit mer än 20 olika riktningar mellan rent N.—S. och rent O.—V. Samma frihet från N.—S-riktningen har jag funnit hos hällkistorna i Vesterbotten och Finland. Hvad som bestämt hvarje kistas riktning, synes vara sträckningen af den berg- eller mohöjd, hvarå hon hvilar, eller om flera rösen ligga tillsammans, dessas hufvudriktning.

Utom dessa de allmännast förkommande kumlen gifves det äfven några andra slag. I stället för att särskildt uppföra kummel har den tidens folk åtnöjt sig med att till kummel bereda naturliga kross- eller rullstenssamlingar, i hvilka då merendels vid bottnen är en hällkista. Ett annat slag förekommer vid Ösjön å Hernön — och spårvis å andra ställen —, bestående af klapperstenar och utan kista. För öfrigt finnas rösen så blandade med grus, att man ej kan afgöra om de verkligen äro kummel eller steniga högar.

Kumlen förekomma i Ångermanland, såsom på de flesta andra ställen, blott å höjder i närheten af hafvet eller större vatten, som äro segelbara från hafvet. Ett undantag härifrån göra några kummel i Forsås, Lidens socken. De ligga antingen å någon höjd af berg eller mo, eller ock å någon berg- eller mo-sluttning, som går mot vatten. Högst sällsynta undantag finnas, att rösen ligga i baksluttningen af berg, såsom t. ex. å Svartmyrberget i Nordmalings socken. Kumlen aflägsna sig allmänt högst $^1/_{16}$ mil från förut nämnda vatten. Några

finnas visserligen, som nu äro ganska långt från segelled, men f. d. segelleder äro ej fjerran[1]). Ehuruväl kumlen anträffas vid hafvet, ligga de dock ej gerna å kust, som är öppen för hafvet. Vi finna högst litet i södra Häggdånger och å Hernöns ostkust, intet å Hemsön, intet å Noras och högst litet å Nordingrås för hafvet öppna kuster, intet å Ulföarna och den skärgård, som ligger utanför kusten norröfver, nästan intet å Nätra och Själevads kuster, intet å södra delen af Grundsunda kust, men ganska många rösen å den norra, ehuruväl äfven få af dessa ligga vid den egentliga hafskusten, intet å Nordmalings hafskust. Deremot förefinnas de i någon större mängd omkring Ålandsfjärden, vid Ångermanån nedanom Hornöholmen, omkring Nordingråfjärden, efter ostkusten af Vibyggerå inom Mjällön, omkring det vattendrag, som synes för ej länge sedan hafva förenat Åfjärden i Nätra med Själevadsfjärden och hvaraf Skrikesjön och de nordligare tjärnarne äro delar, efter norra kusterna af Lungångers- och Idbyfjärdarne, vid Risöfjärden, vid Kasa- och Dombäcksvikarnes vestra kuster samt efter den nordliga delen af Grundsunda kust. Kummel finnas inom följande socknar: Häggdånger 4, Hernö 12, Säbrå 42, Högsjö 6, Dal 1, Bjertrå 1, Sånga 1, (Liden 7), Nora 22, Nordingrå 17, Vibyggerå 45, Nätra 33, Själevad 19, Arnäs 29, Grundsunda 100, Nordmaling 13. Framför en grupp af rösen, 16 till antalet, vid Kasa by (Grundsunda) ligger en större trekantig sten hvilande på 3 stenar, ungefär 1 fot höga. På samma sätt hvilar en fyrkantig häll på 4 stenar, ungefär 1 fot

---

[1]) Landhöjningen är nämligen i Ångermanland ganska betydlig och torde få anses vara 3 fot per sekel. Dermed öfverensstämma åtskilliga mätningar, som jag varit i tillfälle att taga. Säkraste vattenmärket finnes å Bockarn vid Ulföarna.

I sammanhang härmed må nämnas, att enligt de afvägningar jag gjort kumlen ligger minst 60 fot öfver hafvet.

höga, framför en grupp af 10 rösen å Nerfurunäsberget i Kjäls by (Vibyggerå).

Vid ett noggrannare betraktande af kumlen — såväl som af andra fornlemningar — framställa sig åtskilliga frågor: Till hvad hafva dessa kummel tjenat? Vid hvilken tid och af hvilket folk hafva de uppförts?

Hvad den första frågan beträffar, är hon jemförelsevis lätt att besvara. Man har ansett och många anse ännu, att de hafva varit något slags försvarsverk, vare sig såsom bröstvärn eller som hopade projektiler mot en anfallande fiende. Att detta är alldeles oriktigt, inses mycket lätt, ty för det första, om kumlen förmenas vara bröstvärn eller skansar, ligga de dels icke så, att de försvara någon vigtigare punkt, dels lemna de större icke skydd åt flere än några få personer, och de mindre icke åt någon, dels blir anbringandet af hällkistan alldeles obegripligt, och för det andra, om kumlen antagas vara högar af kaststenar, kan man — om man ock ser bort från hällkistan — omöjligt utan konstruerande af katapulter eller »jättar» förklara för sig, hvarför de, som buro tillsammans rösena, ibland valt så stora och tunga stenar, att, om också det lyckas för en ordentligt stark karl att kasta en af dessa »projektiler» 2 à 3 fot ifrån sig, han säkert i de flesta fall vacklar sjelf omkull med detsamma. I alla händelser qvarstår såsom oförklarlig meningen med hällkistan. Hvad åter en annan åsigt beträffar, som inom landet är mycket gängse, nemligen att dessa rösen blifvit förr i verlden uppförda för att i dem gömma undan egodelar för »ryssen», är hon ej mycket hållbar. Vill man skaffa sig ett gömställe, tyckes det vara klokare att på en liten stund gräfva en grop i en sandmo än att nedlägga tusende dagsverken på ett i hvar mans ögon fallande stenröse. Ännu en annan åsigt menar, att kumlen äro stenar, som blifvit kastade öfver missdådare, som på detta sätt fått um-

gälla sina brott. Denna fromma mening är väl hemtad och lokaliserad ur Gamla Testamentet — såsom den enda af allmogen delvis kända bok, som upplyser något om äldre tider —, der t. ex. i Josua 7: 26 omtalas ett stenröse öfver Achan, 8: 29 ett sådant öfver konungen i Aj. Om den ursprungliga meningen, att vara begrafningplatser, upplysa kumlen bäst sjelfva. Redan rösenas seregna beskaffenhet gifver en vink äfven från det yttre, att ej ett alldagligt eller sinligt behof manat arbetarne till all denna flit och ordning. En blick i rösenas inre, hvarest ett särskilt rum genom den täckta hällkistan är beredt, kommer en att ana den i sin fromhet så nitiska menniskans tanke: sit tibi terra levis. Och undersöker man litet närmare hvad rösena och hällkistorna innehålla, får man full klarhet. Man finner nemligen ofta, att den plats, på hvilken kumlet hvilar, bär ovedersägliga spår af bränning och att det gruslager, som ligger i dess botten dels är brändt dels innehåller multnade träkol och flisor af brända ben. Största mängden af kol och benbitar anträffas i kistans botten, men äfven under det öfriga röset finnas ej sällan samma lemningar efter en kropps förbränning. Är det ett kummel utan kista, har man säkrast i midten af det benen och kolen. Med ledning af flere hundra mer och mindre noggrant undersökta kummel menar jag, att begrafningen i de fall, då liken brändes, tillgått sålunda. Å någon, enligt det förut angifna, lämplig plats har ett bål uppförts, hvarpå man lagt liket. Sedan kroppen af elden helt och hållet blifvit förtärd med undantag af några obetydliga bitar af benen, hafva dessa med kol och bränder sopats tillsammans. Derefter reste man upp omkring de samlade qvarlefvorna kistans sidohällar, hvilka täcktes (först med näfver och sedan) med takhällar, och kastade till sist ett röse öfver det hela. Saknas kista, har röset blifvit kastadt öfver kroppens

lemningar på brandstället. Detta eger icke tillämplighet på de rösen, som egentligen äro rullstensbildningar, hvilka mera öfverensstämma med de rösen, i hvilkas botten hvarken spår af bränning eller af ben kan uppsökas. Sådana finnas både med och utan kista och torde väl icke få antagas vara någon sorts kenotafier, utan äro sannolikt lagda öfver obrända lik. Och djerft är icke det påståendet, att detta folk stundom brände och stundom icke brände sina döde, när man besinnar huru samma vexling egt rum hos en mängd andra folk. Så omtalas i Sturlesons Ynglingasaga hafva tillgått strax efter Åsernes invandring och — för att taga ett annat folk till exempel — Gamla Testamentets skrifter gifva vid handen, att Judarne under knappa 600 år efter Samuels tid hunnit 6 gånger byta om bruket att bränna eller icke bränna.

Den andra frågan om tiden och folket måste i vissa delar lemnas obesvarad. Till följe af de vandaliska härjningar, som af lika så snikna som dumma skattsökare föröfvats mot kumlen, äro dessa nästan alldeles förstörda, hvarvid har försvunnit nästan hvarje metalliskt fynd, som vunnet genom en försigtig undersökning kunnat vara vetenskapen till stor nytta. Det har icke lyckats mig att af metaller anträffa annat i kumlen, än några bitar starkt förrostadt jern i bottengruset af ett röse i Högen (Grundsunda socken) och en bit förrostadt jern i ett sådant i Gådeå (Säbrå socken). Enligt trovärdig uppgift har hittats i ett röse i Svartnora (Nora socken) en bit af ett betsel af jern, i bottnen af hvilket röse jag fann ben af anrättad ren. Af ögonvittnen till de lumpna jordagodssökarnes vilda framfart har jag vunnit helt säkra underrättelser, att i några af landets kummel äro bronzsaker anträffade, såsom en rund spännbuckla (?) i Domsjö (Själevad), 5 spiralvridna ringar i Gårdnäs (Sånga). Häraf synes det temligen tydligt, att

de Ångermanländska kumlen hysa åtminstone spår af jern och bronz. Man vet, att i Bohuslän kunna likartade rösen uppvisa bronz, i Finland hafva de företett saker af koppar, guld, jern, silfver och messing. I Blekinge och Danmark äro i dem funna saker af sten, bronz och jern. Af detta visar sig, att de sydligaste hafva sten och att ju längre man kommer mot norr, desto mera upphör detta bevis om den äldsta tiden, men i dess ställe tilltaga vitnesbörden om yngre tider. Häraf tyckes mig, att kumlen icke kunna förläggas till någon viss period, utan att de hafva uppförts under hednatidens alla 3 perioder, eller att — med andra ord sagdt — det folk, som beredt sådana begrafningsplatser, lefvat å olika trakter under både sten-, bronz- och jernåldern, och att det dragit sig söderifrån norr ut. Vid bronzkulturens inträde i Danmark veko dessa kummels egare öfver till södra Sverige och drogo sig derifrån med någon kännedom om den nya metallen dels efter vestkusten af Sverige — och sedan Norge — dels efter ostkusten af Sverige till Uppland, hvarest folkstammen grenade sig, så att den ena grenen fortsatt sitt lopp efter Norrlands kust och den andra öfvergått Åland samt vid Finlands sydvestra kust åter förgrenat sig till en nordlig och en ostlig folkström. Under detta lägre folks vandring upphanns det af nya folk med högre kulturmedel, hvarvid det enligt naturens ordning ej hade annat val än att antingen begifva sig undan eller försvinna. Riktigheten af ofvanstående skulle fullt och säkert styrkas, om man kunde uppvisa kummel vid sydligare kuster än Danmarks och ett tvärt afbrott i kumlens sträckning enligt angifna riktning mot nord och öster. Så är ock verkligen förhållandet. Kummel — om de innehålla brända eller obrända lik, torde enligt det föregående få anses alldeles likgiltigt — förekomma (enligt Etatsrådet Worsaae) efter Atlantens och Medelhaf-

vets kuster och kanske äfven vid Svarta hafvet och Indiska hafvet. På grund af en antiqvarisk resa 1867 genom vestra Finland och norra Sverige kan jag uppgifva följande gränser för kumlen inom dessa trakter. Den nordliga gränsen för kumlen i Sverige är strax söder om Åby å uti Skellefteå socken af Vesterbotten, norr om hvilket ställe icke finnes någon sorts fast fornlemning. I Finland är den nordliga gränsen Salo socken i Uleåborgs län. Längre norrut kan visserligen såsom vid Inara anträffas fornlemningar, men dessa, de må nu vara tschudiska eller ugriska, höra alls icke hit. Den östra gränsen i Finland är sjön Päijäne med afloppet Kymmene elf. Öster om nämnda vatten finnas inga kummel[1]).

Det andra slaget af begrafningsplatser äro *ättehögar*. Af dessa fornlemningar, som till form och beskaffenhet öfverensstämma med Sveriges öfriga ättehögar, kunna fyra arter särskiljas: *a)* af sten i bottnen och deröfver jord, *b)* af sten och jord om hvarandra, *c)* af nederst ett lager jord, såsom en låg hög, deröfver ett hvarf stenar, sålunda bildande ett hvalf, och öfverst ett lager jord, *d)* af blott jord. Högarnes form är antingen af en kon eller sferisk kalott. De största högarne hålla i omkrets ungefär 300 fot (i Tybrån af Botheå socken finnes den störste, 305 fot i omkrets) med en höjd af

---

[1]) Under sådana omständigheter kan man ej tänka sig, att det folk, som reste kummel, kommit genom Ryssland, ty äfven der hade de behöft begrafva de döde, men andra äldre begrafningsplatser, än kurganer, sopker och scytiska grafvar tyckas ej finnas der värda att omtalas och alla dessa äro jordhögar men inga kummel. Om kurganerna, som af många tros vara kummel, må jag — enligt benäget meddelande från Petersburg af Akademikern Kunik — hänvisa till Bulletin scientifique de l'Académie de St. Pétersbourg I. 137, IV. 177, V. 383, St. Petersburger-Zeitung 1839 n:o 197, Bulletin historico-philologique II. 193. Såväl om kurganerna som de andra forna grafvarne i Ryssland kan åtskilligt intressant inhemtas äfven i Bulletin de l'Académie Imp. des Sciences de St. Pétersbourg, IX. 539.

20 till 22 fot. De minsta hafva omkretsen 45 fot och höjden 1½ fot. Vanligast äro de 80 à 100 fot i omkrets och 3 à 4 fot höga.

Ättehögar finnas i någon större mängd å Hernön i dalgången mellan Gånsvik och Geresta, efter Norasundet, vid Ullångers- och Dockstafjärdarnes inre del, vid Själevadsfjärdens medlersta del, efter vattendraget från Öfvervike[1]) (Arnäs) till Idbyfjärden, efter den egentliga Ångermanån — hvarest de äro talrikast — från Vik (Thorsåker) och Lo (Styrnäs) till Skärfsta (Sollefteå) och Skedom (Multrå), dock så att raden af högar går merendels omvexlande på högra och venstra stranden. Ofvan sist anförda ställen glesna högarne, men finnas dock efter södra ådalen vid Hamra (Långsele) och efter norra i Ed och Resele till Rödsta, hvarest de längst in i landet belägna högar äro. Af Ångermanlands nu synbara ungefär 500 ättehögar hafva: Hernö 23, Säbrå 11, Gudmundrå 8, Dal 6, Thorsåker 43, Sollefteå 33, Långsele 3, Resele 8, Ed 11, Multrå 27, Sånga 44, Öfverlänäs 95, Botheå 21, Styrnäs 5, Bjerträ 15, Skog 1, Nora 62, Nordingrå 9, Ullånger 16, Vibyggerå 5, Själevad 9, Arnäs 41.

Vid högars söndergräfning — hvarpå tyvärr är intet återhåll — har under de sista årtiondena hittats och till Statens Historiska Museum insändts: bronzsaker (jernålderns) från Docksta (Vibyggerå), Billsta (Sollefteå), onämndt ställe i Sollefteå, Önsta (Sollefteå) Salum (Thorsåker), Bölesta (Nora); jernsaker jemte brynstenar från Tjerned (Nora), Rödsta (Resele); glasperlor från Docksta (Vibyggerå), Salum (Thorsåker); arbetadt ben från Botheå prestbol, Salum (Thorsåker); mynt, 2 solidi af Ludvig den fromme, från sistnämnda ställe, hvarest högen innehöll äfven arbetadt silfver och karneol förutom ofvan upp-

[1]) Högarne vid Öfvervike äro de nordligaste ättehögar, som finnas i Sverige.

räknade saker. För öfrigt har i högarne hittats ganska mycket, som aldrig blifvit insändt till statens samlingar, utan förskingrats.

En ättehög i Rödsta (Resele), som af mig 1866 helt och hållet genomgräfdes och undersöktes, torde förtjena en närmare redogörelse. Högen låg inom åkerjorden å en sandig backe mellan gårdarne och ån, och var i omkrets 80 fot, höjd 3½, uppkastad af krossgrus, i hvilket var insprängdt mycket kol, delvis liggande i ränder. Bottnen var i midten beklädd med en helt förmultnad trämassa, som befanns hafva varit granspakar af ungefär 2 tums genomskärning. Ofvan dessa lågo några råa flintbitar. Som bekant, är flinta icke inhemsk i Ångermanland. Dels vid bottnen dels närmare midten af högen lågo: ett nästan helt kranium, ett annat något söndrigt kranium, en del af ett tredje, flere rörben af menniska, ett lårben af ett större kreatur, delar af käk och tänder af hund, en bit plattben, kanske af menniska, tre brynstenar (den minste med öga), en yxa af jern, diverse jernskrot. Förekomsten af jernsaker, brynstenar och flintbitar företer intet egentligt anmärkningsvärdt, då de först nämnda ganska ofta anträffas och flinta synes stundom fått sig uppdraget att från högar afvärja onda magter, men träbeklädnaden i bottnen, såsom varande ytterst sällsynt, och åtskilliga omständigheter med benen förtjena uppmärksamhet. Benen voro obrända. Högen var uppkastad af jord från något brändt ställe; 180 fot derifrån låg en annan hög, som i midten hade en massa af brändt bengrus. Skallarne voro 3 (lika många som brynstenarne) och rörbenen, såsom nämndt är, ganska många, men af plattben fanns blott en bit och af kotor icke en enda. Det ena kraniet har, att döma af underkäkens läge till öfverkäken, blifvit nedlagdt, medan musklerna ännu voro i behåll, det andra deremot har ovedersägligen nedlagts utan muskler, hvil-

ket bland annat kunde ses deraf, att en bit af ref- (?) ben låg tryckt in under hjessbenet och en del af en hundkäk och hundtänder voro inkilade bland kraniets ben. Rörbenen synas ock varit nedlagda utan muskler, åtminstone några, då ett underbens- och ett underarmsben lågo i kors, hvilka dessutom torde icke höra till samma skelett.

Ett minnesmärke från alldeles okända tider och folk äro de *hällristningar*, som förekomma vid Nämdforsen i Liden [1]). Ofvan fallen utskjuter från venstra stranden Lillforshällan, midt i fallen ligger Brådön och nedan fallen Not- eller Forsön. Dessa tre ställen äro försedda med hällristningar. Lillforshällan har ej många teckningar i behåll — man har bränt upp sågspån på hällen, hvarigenom många figurer gått förlorade —; det största partiet finnes å den södra sidan, som stupar i forsen. Brådön har det mesta å den södra sidan på en häll, som starkt sluttar mot forsen. Detta ställe bildar en tafla af 29 fots längd och 12 fots bredd, hvarå finnas 70 figurer. För öfrigt ses å Brådön, som erbjuder mycket beqvämare ställen för stenhuggning än sistnämnde häll, blott några och tjugo figurer, strödda här och der. Notön har på flere hällar teckningar, men i synnerhet å en vid södra sidan mot en liten förgrening af forsen mycket skarpt sluttande häll, som har några och fyratio figurer.

Figurerna äro antingen, såsom å Notön, helt urgröpta till ungefär en linies djup eller, såsom å Brådön, utmärkta med konturer af lika djup och af en half till en tums bredd. Såvidt man kan se af figurernas

---

[1]) Ritningar öfver dessa hällristningar finnas hos Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets-Akademien, dels äldre, dels af mig tagna 1865 och 66, som dock icke kunna göra anspråk på att vara fullt trogna mot originalet, ty det har olägenhet med sig att gå på sluttande och stupande hällar, der — såsom vid Brådön — stänket från den under skummande forsen står ständigt öfver ritpapperet.

kanter och botten äro de inknackade med stenar. Den gneiss, hvaraf hällarne bestå, är mycket hård. Deras storlek är ifrån 8 tum ända till 7 fot.

De figurer, hos hvilka kan urskiljas en bestämd form, föreställa: menniskor, fyrfota djur, foglar, fiskar, metkrokar, ringar med ett eller två tvärstreck, ringar med ögla, båtar, slädar, fotsulor, horizontela linier med uppstående streck, sådana linier med derunder gående bågar. Dessutom förekomma figurer, omöjliga att bestämma, dels emedan de tyckas vara ofullbordade, dels emedan de äro skadade genom förvittring eller annan åverkan. Menniskobilderna äro ej många och förekomma icke alls å Brådön. Af fyrfota djur finnas 3 (kanske 4) slag, af hvilka ett är mycket talrikt och torde, att döma af hornen (breda öron?), skägget under halsen, höjden öfver bogarne och den korta svansen — der han finnes — vara elgar. Foglar och fiskar äro ytterst fåtalige, båtar äro ganska många, likasom slädar, hvilka för sådana kunna antagas, om man jemför dem med lappska pulkkor[1]). Fotsulorna äro få och otydliga, förekomma parvis å Brådön, der de dock kunna förklaras vara någon sorts giller (?). Hvad åter ringarne, bågarne och de horizontela linierna med uppgående streck skola betyda, torde vara svårt att säga. Det ligger visserligen ganska nära att förklara dem på samma sätt som likartade figurer å andra ställen, nemligen de förstnämnda såsom sköldar och de senare såsom fartyg, men härvid uppstå åtskilliga svårigheter. Man må betänka, att detta ställe ligger ungefär 14 mil från hafvet och att hit upp har — med beräkning af att landet höjer sig 3 fot per sekel — ej kunnat vara direkt segelled på 4 à 5000 år,

[1]) Elgen synes understundom vara afbildad som dragare, men detta torde icke kunna anföras emot min förklaring, alldenstund elgar kunna tämjas. Det berättas i Medelpad, att de som upptagit de s. k. Finnbygderna i landskapet, ej haft andra dragare.

och vid den tiden lär väl ingen sköldprydd drake hafva plöjt Ångermanån. En annan mening vågar jag framställa. Den största delen af figurerna äro djurbilder, af hvilka en stor mängd skola otvifvelaktigt — såsom ofvan nämndes — vara elgar. Ringarne skola föreställa elggrafvar[1]) och linierna med uppstående streck äro elggrafsstockar; en figur visar ett af de nämnda djuren stående på en bågformig linia med uppåtvända streck, som sträcka sig till djurets kropp. En del linier och streck torde vara afbildningar af stängsel för fiske[2]). Ristningarne blifva sålunda teckningar af djurfångst. Denna förklaring är mycket prosaisk och tråkig i jemförelse med en hel rörande roman, som fantasteri kunnat göra; men skalder och andra, som ej äro besvärade ens af sannolikheter, må framställa, att ett ociviliseradt folk funnit mera åtrå till sköldars klang och kanske till och med till den skönas blickar än till elgstekar och laxar.

Det uppgifves att jemte figurerna skulle finnas runinskrifter, men detta är alldeles misstag. Väl kan en och annan genom inhuggning eller förvittring uppkommen krumelur likna någon runbokstaf, men det betyder ingenting, då man kan å hällarne på samma sätt återfinna formen af någon bokstaf ur de flesta indo-europei-

[1]) Dessa elggrafvar hafva allt intill senare tider gjorts så, att, sedan en rund eller aflång grop blifvit upptagen, tvärs öfver henne i midten infälldes en stock eller två stockar korsvis, i hvilka insattes skarpt spetsade träspjut, som utstucko uppåt och till sidorna. Sedan flera sådana gropar anordnats, blefvo de förenade med stängsel och grafvarna täcktes med buskar och ris. Ännu i dag finnas å ömse sidor om forsen på sandåsarne djupa gropar, som veterligen varit elggrafvar. Elgarne gingo in genom öppningarne å stängselgårdarne, nedföllo i groparna, spetsade sig på spjuten och, då de ej nått marken med fötterna samt kunnat arbeta sig upp, blefvo sittande qvar.

[2]) Just i Nämdforsen har i alla kända tider varit ett utmärkt godt laxfiske. Vid en sida af Brådön får man se det sätt begagnas att fånga lax, att han drifves in i hopsatta stängselgårdar.

ska och semitiska språk samt förmodligen ur flera andra också [1]).

Stensättningar finnas å Hellgumsberget (Gudmundrå). Å dess östra afsatser äro af stenar, något mindre än ett manshufvud i storlek, liggande nästan kant i kant vid hvarandra, bildade åtskilliga figurer: ringar af 13

[1]) Här torde vara på sin plats att omnämna något om den runsten, som utan rätt uppgifves finnas i Nordingrå socken. Vi se honom såsom bevis för landets befolkning under en viss tid omtalad af Geijer (Svenska Folkets Historia I. 91) och Strinnholm (Svenska Folkets Historia I. 503). Dessa hafva utan tvifvel rättat sig efter J. G. Liljegrens Run-Urkunder, hvarest under N:o 1088 nämnes en runsten å Patjerns utjord under Saltsåker i Nordingrå, men utan läsning, och hänvisas man till A. Hülphers' Beskrifning öfver Ångermanland (1789). Hülphers skrifver: »Ålderdomslemningar» i Nordingrå »äro ... och en runsten på Patjerns utjord under Saltsåker». Den underrättelsen har väl Hülphers fått af andra, då han icke med ett ord antyder, huru stenen ser ut eller hvad å honom är ristadt [1]), hvilket antagande är desto mera berättigadt som H. i mycket litat på andras uppgifter. Men dessa allmogens uppgifter voro för 100 år sedan troligen icke säkrare än nu, då grusbackar göras till ättehögar, rullstensbildningar till kummel, förvittringar eller isflodsinverkningar på hällar för häll- och runristningar m. fl. exempel i hundratal. Lika säker som Hülphers' uppgift bör E. M. Ströms vara i Dissertatio de Angermannia (1705) II. 45, hvarest står: »Runici lapides nulli hic reperiuntur.... In parœcia Nordingråd circa villam Hyntiern», [Hyntiern är ett litet topografiskt misstag af Ström, ty Paddtjärn hörer under Saltsåker och icke under det närgränsande Hyndtjärn] »petra Pattiernhällan conspicitur, quæ non tantum pedibus hominum sed etiam equorum ungulis attrita eorum vestigia exacte posteritati repræsentat. Unde hæc talia in montibus et rupibus adhuc conspicua, originem primam habeant, non facile dixerim....» — Jag har på stället eftersökt stenen och anledningen till hans föregifvande. Dervid fick jag den upplysning, att ingen menniska har veterligen i någon tid sett honom. Derjemte befanns Ströms uppgift om spår af »fötter» (uppkomna genom insprängda körtlars afslagning) å (fasta) hällar vid Paddtjärn riktig, äfvenså syntes en och annan på samma sätt uppkommen runa, ett ᚴ var mycket tydligt. Ifrån dessa naturliga fördjupningar, som finnas å hällarne, hvarpå Paddtjärns åbyggnader stå, tyckes runstensuppgiften hafva kommit. Det är möjligt, att man inbillat sig se runor i qvarzådror i en fast häll norr om torpet vid stigen till detsamma. De hafva form af »ur-nordiska» runor och kunna läras: ASSNKJIG och några fot derifrån HASUSUOJ). Således får Ångermanland afstå från äran att ega någon runsten.

[1]) Det förtjenar kanske anmärkas att i äldre antiqvariska arbeten användes icke sällan runsten i betydelse af bautasten. *Utg.*

till 30 fots diameter, utlöpare af 8 till 12 fots längd, utgående från några af nämnda ringar, rader utan sammanhang med andra figurer, en rad, från hvars ändpunkter vinkelrätt utgå andra rader. Dessutom finnas labyrinter[1]) å Vikskär (Grundsunda) och Svenskäret (Häggdånger) samt [jemte nyare stensättningar] å Östra Harskäret (Grundsunda). Om labyrinten på Vikskär påstå sig personer minnas, att han lades år 1808. Jemte labyrinten på Svenskäret äfvensom på andra ställen af Häggdångers kust ligga stenar lagda i form af en kompassros.

Befästningsverken inskränka sig till 3 (4) kallmurade skansar och 2 vid hvarandra liggande jordvallar till ett fäste. Skansarne förekomma å vestra sidan af Rogstaklippan (Thorsåker), å vestra sluttningen af Afskottsberget (Styrnäs), i sydöstra sluttningen af Borgberget (Ytterlänäs) samt en osäker i södra sluttningen af Rödkletten (Nordingrå). Af dessa är skansen å Borgberget bäst bibehållen. Han håller i längd 340 fot, murens största bredd är 25 fot vid basen och 8 fot upptill med en höjd af högst 10 fot. En ingång tyckes han hafva haft, hvarest, att döma af den mängd stenar, som ligga der, någon tornlik förhöjning funnits. Bland dessa stenar anträffade jag en, i hvilken voro borrade 2 gropar, den ena cylindrisk med 2 tums diameter och djup, den andra konisk med 1 tums diameter vid ytan och 1 tums djup. Fästningsvallarne finnas å prestbolets egor i Thorsåker nere vid Ångermanån ostsydost från sockenkyrkan och ungefär ¼ mil söder om Styrnäs kyrka. De äro två, liggande å strandåsbildningen. Den norra vallen är upptill 95 fot lång med en bredd af 50 fot i norr, 55 fot på midten och 75 fot i söder, genom ett dike, 45 fot bredt upptill, 10 fot nertill och 10 fot djupt,

[1]) Å skär utanför motliggande Finska kust finnas äfven labyrinter (»Pietarin leikki»).

skild från den södra vallen, som är ofvan 55 fot lång och 90 fot bred och är från strandåsen afskuren genom ett dike, upptill 36 fot, nertill 6 fot bredt och med samma djup som föregående. Vallarne höja sig ofvan åsen högst 8 fot. Norr och vester om vallarne är en sänkning, genom hvilken en bäck löper, öster om dem går Ångermanån, årligen afskärande stycken af dem. Vid denna östra sida anträffade jag under vallarnes yta en grop (eldstad?), i hvilken lågo klapperstenar och under dessa en mängd af anrättade djurs ben. Betsel, spik och söm af jern hafva funnits i vallarnes öfra brända yta.

Dessa vallar anser jag hafva varit grunden till Styresholms fästning. Man har varit oense om hvarest detta fäste legat. Någres mening, att det legat i Medelpad och icke i Ångermanland, förfaller helt och hållet vid kännedomen om förlikningsbrefvet (1398) mellan fästets innehafvare och Drottning Margareta, enligt hvilket de öfverläto »Styresholm i Ångermanland». En allmän tro är, att Styrnäs gamla kyrka skall hafva varit detta fäste, men detta är lika litet troligt, emedan den gamla kyrkan intill senaste tider bevarade sitt forna utseende af en befästad stenkyrka, då deremot Styresholms (icke: Styrnäsholms) fäste nedbrändes. Ställets belägenhet är sådan, att det för 500 år sedan bör hafva varit en holme[1]); vallarne ligga invid Styr.-näset[2]) och

---

[1]) Vid högt vattenstånd vårtiden äro vallarne kringflutna af vatten. Den med detta ställe sammanhängande Aspbyn synes vid samma tider ock varit skild från fasta landet. Det heter nämligen i ett Aspby tillhörigt pergamentsbref af 1489: »- - - - i millan Sigurdh i 'Wik ok aspömän - - - - - - - j aspömarken. - - - ok noten igen Aspöamän - - - - - halfft äpter öster aspö oc - - Väster aspöbäcken».

[2]) I Hülphers' Beskrifning öfver Ångermanland anföres den meningen, att Styra-elf i St. Rimkrönikan (1818 års uppl. sid. 134) kunnat vara Ångerman-ån. Den, som först hittade på detta, att Stördalselfven rinner genom Ångermanland, bör vara bäst belåten med att få vara okänd.

hafva på sig burit en byggnad af trä, som blifvit nedbränd — hvarom kol och brända spånor bland bitar af tegel bära vittne —; i hela Ångermanland finnas inga andra gamla vallar och intet annat ställe, som kan göra anspråk på att hafva varit Styresholmen; — ty anser jag fulla skäl finnas att hit förlägga nämnda fäste.

Vid redogörelsen för landets *kyrkor* må först nämnas något om spår af kyrkobyggnader, som numera icke finnas. Sådana lemningar förekomma å Skallörn i Ulträ (Grundsunda), Gammelgården å Neder-ön (Arnäs), Brådum i Österstrinne (Multrå). Å Skallörn visar sig vid vägen öfver Kyrko-edet, ofvan Kyrkesviken, stenfot till en byggnad, 29 fot lång, 23 fot bred, förutom ett utsprång å östra sidan, 7 fot långt, 16 fot bredt. — Å Gammelgården, en kulle vid Öfjärden, finnes invid några ättehögar spår af en grundval till en träbyggnad, 65 fot lång och 24 fot bred. Vid dess sydöstra sida var vid undersökningen en liten kulle, i hvilken fanns multnadt trä och bitar af tegel. — Öfver den slätt, som kallas Brådum(s utjord), höjer sig en stenig backe, som bär lemningar af en stenfot. Tyvärr har denna »Brådums-kyrkas» sten varit så vacker, att helt litet är lemnadt qvar, dock tyckes grundvalen hafva varit 72 fot lång och 36 fot bred. Brådum synes i gamla tider hafva varit väl odladt. Om alla dessa ställen finnas traditioner gängse, att de varit kyrkoplatser.

Landskapets nu varande kyrkor skulle man kunna indela i nyare och äldre. Om de förra, såsom icke hit hörande, kan vara nog att nämna det de äro uppförda efter medlet af 1700-talet. Tiden, då de äldre byggdes, är okänd, men säges, utan något bevis, vara tolfte och trettonde seklen.

Af dessa gamla kyrkor qvarstå 20, hvilka alla så nära öfverensstämma med hvarandra, att det är endast storleken, förhållandet mellan längd och bredd och hos

några få takets hvälfning, som skiljer den ena från den andra. En sådan kyrka är ett aflångfyrkantigt skepp, saknar chor och torn, men har vid södra sidomurens vestra ända ett vapenhus och vid norra murens östra ända en sakristia, allt uppfördt af gråsten, skeppet i äldre, vapenhus och sakristia i jemförelsevis yngre tid. I medeltal finner man skeppets längd vara 75 fot och bredd 35 fot. Murtjockleken är 4 à 5 fot. Byggnaden saknar socklar och hvarje sorts murning, som ej har direkt praktisk nytta. På midten af sidomurarnes insida uppstår en (femsprångig) pilaster, hvarpå hvilar en några fot bred skarpkantig skiljobåge, mot hvilken sluta sig tvenne stjernhvalf. Det gifves äfven kyrkor med 3 hvalf, men detta tyckes bero af senare tillbyggnader på längden. En och annan, som saknar stenhvalf, är täckt af ett tunnhvalf af bräder. Höjden från golfvet till slutstenarne är knappt skeppets bredd. Skeppet har fönster i öster och vester samt ett eller två på hvardera långväggen (af hvilka dock några äro tydligen tillkomna i senare tider). I allmänhet hafva dörr- och fönsteröppningar rundbågiga betäckningar, ehuru det gifves undantag, så att i samma kyrka kan finnas en rund- och en spetsbågig öppning, äfvensom att murytan har spetsbågig öppning men fönsterbågen är rund. Vattentaket är mycket spetsigt, dess gafvel är i det närmaste en liksidig triangel.

Af kyrkornas lösegendom sedan katolska tiden finnes ännu något i behåll: helgonaskåp och bilder, crucifixer, (trasiga) messkläder, rökelsekar, dopfuntar, ett litet skrin i Ullånger och ett litet crucifix i Edsele, båda byzantinskt arbete af emaljerad koppar, samt följande saker med inskrifter i munkstilar:

Klocka i Bjerträ: **Āno : dni : Mdvi : c : opletu** (completum) : **est : hoɔ : opus : ad : laudes : u** (n? = nostræ) **pi.** (piæ?) **u :** (virgi?)**nis : marie.**

Klocka i Vibyggerå: **Help . got . dat . dit . gut . wol . flete . in . marien . ere . wil . ick . disse . klocke . geten . geschen . int . iar . xvc . unde . xui.** (1516).

Klocka i Ytterlänäs: **ave . maria . gracia . plena . dominus . tecum . benedicta . tu . in . mulieribus.**

Patén af silfver i Resele: **hostia . sacra . ihc** (Jesus) . **anime . fit . hic . optimus . esus.**

Patén af silfver i Junsele: **ave . Maria . gracia . plena . dominus . tecum . benedic.**

Kalk af silfver i Junsele: **sanguine . mundamur cuius modo . carne . cibamur.**

Patén af silfver i Hellgum: **avem** . (ave Maria) **celesti . benedicoe** (benedictione) . **benedicat . nos . pr** (pater) . **et . fili9 . et . spc** (spiritus) . **sts.** (sanctus).

Kalk af silfver i Hellgum: **de . vera . vite . fert . hoc . vas . pocula . vite.** (vitæ).

Patén af silfver i Thorsåker: **ave . Maria . gracia . plena . dominus . tecum . benedicta . tu . in.**

Kalk af silfver i Thorsåker: **sanguine . mundamur . cuius modo . carne . cibamup.** (cibamur).

Kalk af silfver i Stigsjö: ..... **desse . kelk . de . horer . to . der . visscher** . (?) .... **in . sante . peters . kerkio . to . des . helge . cruces . altar.**

Dopfunt af kalksten i Botheå: **Que** (quoniam) . **apud . te . est . fons . vite . et . in . lumine . tuo . vide** ... (? videbimus) **lume** (lumen) . **tuum.**

Uppsala i April 1868.

Karl Sidenbladh.

Tabell, utvisande fornlemningarnas utbredning i Ångermanland.

	Rösen.	Högar.	Sten-sättningar.	Borgar.
Häggdånger	4	—	1	—
Hernö	12	23	—	—
Säbrå	42	11	—	—
Högsjö	6	—	—	—
Gudmundrå	—	8	1[1])	—
Ytter-Lännäs	—	—	—	1
Dal	1	6	—	—
Thorsåker	—	43	—	1
Nora	22	62	—	—
Skog	—	1	—	—
Bjerträ	1	15	—	—
Styrnäs	—	5	—	1
Botheå	—	21	—	—
Öfver-Lännäs	—	95	—	—
Sånga	1	44	—	—
Multrå	—	27	—	—
Sollefteå	—	33	—	—
Långsele	—	3	—	—
Ed	—	11	—	—
Resele	—	8	—	—
Liden[2])	7	—	—	—
Nordingrå	17	9	—	1?
Ullånger	—	16	—	—
Vibyggerå	45	5	—	—
Nätra	33	—	—	—
Själevad	19	9	—	—
Arnäs	29	41	—	—
Grundsunda	100	—	2	—
Nordmaling	13	—	—	—
	352	496	4	4

[1]) Flera å ett ställe. [2]) I denna socken finnas äfven hällristningar.

II.

Fornlemningar i Medelpad och Helsingland.

Sedan Docenten Sidenbladh afslutat sina antiqvariska forskningar i Ångermanland, erhöll han af Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademien ett anslag af 400 Rdr för att under sommaren 1868 undersöka Medelpads fornlemningar. Hans i December månad fullbordade berättelse, innehåller på 29 ark en beskrifvande förteckning öfver fornlemningarne i provinsens alla socknar, såväl de som höra till hedniska tiden[1]) som medeltidens, hvarjemte af honom aflemnats en kortfattad öfversigt af resans resultater, afskrifter af i Medelpad förvarade pergamentsbref från medeltiden samt åtta fynd.

Efter den nyssnämnda öfversigten, jemförd med sjelfva sockenförteckningarne, meddelas följande uppgifter.

De fasta fornlemningarne i landskapet, som icke äro af kyrklig art, äro grafhögar, rösen, borgar, runstenar samt några få bautastenar och stensättningar.

Grafhögarne äro oftast mycket steniga och ej sällan kantade med stenar rundt om foten, för öfrigt lika de Ångermanländska.

Rösena äro lika med dem, som förekomma i Ångermanland. I Våla, Tynderö socken, finnes ett ganska

[1]) De hedniska fornlemningarne hafva af herr Sidenbladh blifvit införda på den karta öfver Vester-Norrlands län, på hvilken de Ångermanländska fornlemningarne förut blifvit utmärkta.

egendomligt röse, 130 fot långt, 42 fot bredast, 3—5 fot högt, afsmalnande mot ändarne. Den vestra ändan är fyld med stenar till en längd af 40 fot, den öfriga delen är skålformig. Det är nu delvis utrifvet och öfvervuxet af skog. Stenarnes storlek är densamma, som i vanliga rösen. Ett sådant ligger helt nära i sydost. Å Dårholmen i Dingersjö by, Njurunda socken, äro på en plats af ett par tunnland 60 små rösen samlade, alla af mindre stenar, hopgyttrade vid hvarandra, mer och mindre utrifna och förstörda. I ett af dem, som ligga närmast berget, gjordes år 1868 vid midsommarstiden åverkan af tvenne jordagodssökare. De anträffade bland stenarne en liten ring (?) eller smal hopböjd ten af guld, knappt 2 tum lång. Desslikes anträffades ibland bitar af brända ben fragmenter af kopparniter[1]). Rösena, som i allmänhet hafva sin plats nära hafskusten, förekomma här, liksom i Ångermanland, på några få ställen äfven in i landet, dock vid större vatten. Sålunda anträffas de i Hafverö socken vid den stora Holmsjön; i ett röse derstädes anträffades glasperlor, en liten bit jern och ett fragment af ben med inristade streck[2]). Likaledes vid Stödesjön äro kummel, men emellan dessa trakter intet. Det torde, då rösen förekomma så långt in i landet som i Hafverö, icke vara osannolikt, att de äfven kunna anträffas vid angränsande större vatten i Helsingland, Herjeådalen och Jemtland.

Stensättningarne äro af ringa vigt. Å Qvisle egor i Njurunda socken finnas å ett berg några fyrkanter och hästskoformer. Å Vapelskogen i Sköns socken

[1]) Sex obetydliga bitar af brons (eller koppar) åtföljde berättelsen. Till hvilken period de böra hänföras, kan icke afgöras. Guldtenen synes hänföra fyndet till den äldre jernåldern.

[2]) Fyndet åtföljde berättelsen. Ben- och jernstyckena äro för små, för att man skulle kunna gissa sig till deras bestämmelse. Två af perlorna äro mycket små, den tredje deremot stor, med prydlig mosaikinläggning, men skadad af eld.

finnas likaledes å ett berg några små enkla stenrader utan märkbar inbördes ordning.

Bautastenar finnas å tre ställen. På tvenne finnas obetydliga ristningar. Den ene af dessa stenar, 10 fot lång, 10—12 tum bred och 4—10 tum tjock, restes å en hög, der han ursprungligen stått, vid Horsilje gård i Timrå socken.

Vid Vestbo i Njurunda socken finnes en »ankarsten»[1]), bredt äggformig, med inhuggen ränna rundtom midten och korsvis öfver ena sidan. Han håller i längd 2 fot, i höjd och bredd 1 fot 7 tum. Rännan om midten är 2 tum bred och ½ tum djup. Denna sten har för en längre tid sedan tagits från toppen af en hög, som raserats, och uppsattes nu på en fot af stenar, på en liten gräsplan vid vägen mellan byn och Nolby.

De återfunna runstenarne äro i berättelsen afbildade. Följande rättelser till Liljegrens Runurkunder meddelas. L. 1072, AFTER, icke IFTER. L. 1074, RITU, icke RISTU, IBTIR TIS . ., i stället för ABTER TISI. L. 1076, ANUTRITI (d. v. s. Anutr riti) i stället för . . UT RITI. Slutet är osäkert; Liljegrens läsning kan icke vara riktig. L. 1077, TULHA RITI, icke ULHA RISTI; SINN, icke SINA. L. 1079, LITU RAISA är icke rätt; det förra har icke stått på stenen, i stället för det senare står RITSA. Utom dessa återfunnos stenarne L. 1073, 1080 (nu oläslig) och 1082, hvarjemte anträffades tvenne nya stenar, den ena vid Offre i Attmars socken, den andra i Sköns

---

[1]) En liknande sten förekommer äfven i Helsingland (enligt uppgift af D:r Landgren). Dermed torde man ock få jemföra de två stenarne från Nerike, som äro afbildade i Hofbergs Nerikes gamla minnen, s. 77, 78, den ena funnen i ett stenrör, den andra bland skärfvor af menniskoben och jernsaker, samt de i Nicolaysens Norske Fornlevninger s. 367, 395, 402, 486, 648, 679 och 681, tre från S. Bergenhus, en från N. Bergenhus, en från N. Trondhjems och två från Nordlands Amt. Af de två sistnämnda fans den ene i en graf från jernåldern, den andre åter på toppen af en grafhög. Se Liljegren och Brunius, Nordiska Fornlemningar pl. XCI samt Urda II. s. 356.

kyrka. Den förra hade år 1810 funnits sönderbruten i den steniga jorden bakom Nämndeman Grafströms gård i Attmarsby. Stenen låg nu, efter att en längre tid hafva varit inlagd i en trappa, vräkt vid ett stall, men flyttades ner på gården nära landsvägen, der han hvilar rest på och emot stora jordfasta stenar. Det återstående af inskriften lyder: ··ᛁᚠᛁᛚ ᛍᛆᛁᛌᛏ··ᛌᛏᛁᚽ······ᛁᚠ·ᚢᛆ· ᛌᛏᛍ(ᛆ)ᛘᛁᛦᛁ···ᚦᛍᛌᛏᛆᛁᚽ ᚦᛁᚽ. Den andra runstenen upptäcktes vid rifningen af Sköns gamla kyrka och står nu insatt i den nyas tornfot. Derå läses i en enkel slinga: ᛒᛁᚢᚱᚽ: ᚱᛁᛏᛁ ᛋᛏᚼᛁᚼ ᚦᛁᚼᚽ : ᚼᚠᛏᛁᛦ : ᚢᛘ ᚢᛁᚦ : ᚼᚢᛘ ᚼᛏ : ᚢᚼ ᛋᚢᚼᚢ ᛋᛁᚼ. Uti AFTER är ᚠ bakvändt. Runstenarne vid Målstad och Sköle i Tuna socken samt vid By i Sättna socken hafva blifvit resta af herr Sidenbladh, som anhållit att få hafva verkstäldt detta på egen bekostnad.

En modern runsten med nästan utnött ristning finnes i Timrå kyrka.

Grundvalar till kapellbyggnader, som nu ej finnas, ser man vid Qvisle i Njurunda socken, Båräng i Alnö socken, Ökne och Vigge i Stöde socken, Hammar i Torps socken. Grundvalar till mycket gamla hus, fyrkantiga med eldstad i midten, finnas i Selångers socken vid Påläng och Öggesta. Det förra har tvenne sidor 57, de andra 58 fot långa, det senare är ungefär 58 fot i qvadrat. Eldstaden i detta består af en flat hög af stenar, som äro brända samt hafva under och omkring sig kol.

Nedanstående af herr Sidenbladh uppgjorda tabell visar fornlemningarnes fördelning på de olika socknarna.

	Rösen.	Högar.	Sten-sätt-ningar.	Bauta-stenar.	Run-stenar.	Bor-gar.
Njurunda	76	74	1	—	3	—
Attmar	—	26	—	—	1	—
Tuna	3	200	—	1	2	—
Alnö	3	43	—	—	—	—
Sundsvall	—	—	—	—	—	—
Skön	30	149	1	—	1	—
Selånger	3	100	—	1	2	1
Sättna	—	1	—	—	1	—
Stöde	8	24	—	—	—	1
Borgsjö	—	—	—	—	—	—
Torpa	—	30	—	—	—	—
Hafverö	10	1	—	—	—	—
Timrå	—	33	—	1	—	1
Indal[1])	—	44	—	—	—	—
Holm	—	—	—	—	—	—
Liden	—	—	—	—	—	—
Tynderö	22	23	—	—	—	—
Hässjö	4	3	—	—	—	—
Ljustorp	—	4	—	—	—	—
	159	755	2	3	10[2])	3

[1]) Herr S. säger det vara sannolikt, att han i Indals socken farit förbi någon ättehög, emedan det å norra elfstranden befunnits omöjligt att utan särskild gräfning undersöka, huruvida en mängd toppformiga kullar äro naturbildningar eller icke.

[2]) Om man tager i betraktande äfven de runstenar, som äro af gammalt kända, men hvilka det icke lyckats herr S. att återfinna, förändras runstensuppgifterna för följande socknar: Tuna 3, Selånger 4, Skön 3. Slutsumman blir då 15.

Helsinglands Fornminnesförening har under loppet af fyra år af Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademien erhållit ett årligt understöd af 200 Rdr Rmt att användas till upprättande af sockenförteckningar öfver fornlemningar. Föreningen har såsom frukter af denna sin verksamhet till Akademien aflemnat med stor omsorg upprättade och i detalj utförda kartor jemte förteckningar öfver fornlemningarne i Rogsta, Ilsbo, Norrbo, Delsbo, Tuna, Högs, Jättendals, Gnarps, Forssa, Idnors, Hassela, Bergsjö och Harmångers socknar. Kartor öfver Njutånger, Norrala och Söderala äro redan upprättade, ehuru de icke hunnit inlemnas till Akademien.

Förr än dessa undersökningar blifvit afslutade, torde det icke löna mödan att utförligare redogöra för de vigtiga resultater de lemna för kännedomen af vårt folks forntid och odlingens äldsta utbredning. Dock kan det vara af interesse att redan nu, i sammanhang med uppgifterna från Ångermanland och Medelpad, se en tabellarisk öfversigt af Norra Helsinglands fornlemningar. Denna öfversigt eger endast en provisorisk charakter; särskildt kan för en och annan socken något fel vid hopställningen lätteligen hafva insmugit sig, i följd af de tidigaste förteckningarnes icke alltid konseqventa terminologi.

Att döma efter de uppgifter, som förekomma i sockenförteckningarne, ega de helsingska fornlemningarne mycken likhet med de tvenne nordligare landskapens. Såsom något nytt för den, som kommer norrifrån, kunna anföras de triangelformiga och rektangulära högarne (i Jättendals socken) samt den om mellersta och södra Sveriges runda stensättningar påminnande »domringen» å samma graffält.

Öfversigt af fornlemningarne i Norra Helsingland.

	Rösen.	Högar.	Sten-sätt-ningar.	Bauta-stenar.	Run-stenar.	Bor-gar.
Gnarp	35	78	—	—	—	1
Jättendal	35	225[1]	1[2]	—	1	—
Bergsjö	—	87	—	—	—	—
Hassela	—	7	—	—	—	—
Harmånger	26	76	—	—	—	—
Rogsta	93	102	—	—	2	—
Tuna	12	446	—	3	2	1
Idnor	31	45	3	—	—	—
Hög	1	257	—	—	2	—
Ilsbo	—	26	1	—	—	—
Norrbo	—	26	1?	—	—	—
Delsbo	1	34	—	—	2[3]	—
Forssa	19	279	—	—	—[3]	1

[1]) Af högarne äro två triangelformiga, en rektangelformig.

[2]) En rund stensättning, nu förstörd (»domring»).

[3]) Dessutom runristad ring å kyrkporten.

Uppgifterna om fornlemningarne i Medelpad och Helsingland äro ur handlingar i Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens archiv sammandragna af

Hans Hildebrand.

Den äldre jernåldern i Norrland.

Af

Hans Hildebrand.

Benämningen »äldre jernålder» är tyvärr flertydig. Om man t. ex. slår upp pl. 14—17 i Troyons Habitations Lacustres, finner man der öfverskriften »äldre jernålder» tillagd några schweiziska fynd, som ega mycken likhet med de fornsaker man erhållit från det märkvärdiga graffältet vid Hallstatt i Salzkammergut. Granskar man åter dessa fornsaker i Wiens Antik-kabinett eller uti von Sackens arbete Das Grabfeld von Hallstatt, finner man snart, att jernvapen visserligen förekomma uti dessa fynd, men att de, särskildt hvad svärdsklingorna angår, tillhöra bronzålderstypen. Man måste i följd deraf draga den slutsatsen, att dessa fornsaker tillhört ett bronzålders-folk, hvilket lärt sig att använda jernet. Då så är och då i öfrigt all inhemsk jernålder norr om Alperna och vester om Elbe är germansk[1]) egendom och man följaktligen lätteligen blir van att med hvarandra förena begreppen nordalpisk jernålder och germansk nationalitet, och då dessutom den fornsaksperiod, till hvilken Hallstatt-sakerna m. m. höra, icke characteriseras af jer-

[1]) Jag använder ordet germanskt såsom gemensamt namn för de folk, hvilkas nuvarande representanter äro Skandinaver, Engelsmän, Holländare och Tyskar. Germansk har i många författares arbeten blifvit liktydigt med tysk; men detta missbruk torde icke kunna upphäfva de skäl, som tala för användandet af germanisk i dess omfattande betydelse.

net uteslutande, utan detta framstår mera såsom något främmande, hvilket man tillegnat sig, synes det mig vara vilseledande och derföre olämpligt, samt derjemte ej fullt berättigadt, att åt denna sydligare fornsaksperiod gifva namnet »äldre jernålder». Man kan kalla den med skäl en yngre bronzålder. Då den tydligen har tillhört gamla historiens Kelter, kunde man kalla den keltisk[1]).

Uti Södern kunde benämningen »äldre jernålder» lätt komma denna archeologiska period till del, alldenstund derstädes uppå denna följde en fullt utbildad jernålder, de germaniska stammarnes, hvilken der blir den yngre och hvilken der blifvit utan afbrott fortsatt intill våra dagar. Här uppe i Norden, från Eidern till Sveriges och Norges nordligare nejder, är förhållandet olika. Vi hafva en äldre jernålder, som uti flera afseenden förråder en nära frändskap till vestra Europas germaniska jernålder, och vi hafva en yngre jernålder, som icke är en fortsättning af den äldre och icke heller förråder någon närmare slägtskap med vesterns germaniska jernålder. Om då vi nordbor mottaga som fullgod benämningen äldre jernålder på den period, till hvilken Hallstatt-sakerna höra, få vi följande schema: en äldre jernålder i Södern, med blandning af jern och bronz, en yngre jernålder i Södern af germaniskt ursprung, en äldre jernålder i Norden, som icke står i något frändskaps-förhållande till Söderns äldre jernålder, men deremot står dess yngre jernålder mycket nära, och till sist en yngre jernålder i Norden, som icke har något närmare att skaffa med Söderns yngre jernålder. Man kan med skäl fråga: kan af detta uppkomma annat än förvirring?

Den nordiska fornforskningen har i vetenskapens historia ett så afgjordt försteg, att vi må med skäl anse

---

[1]) Engelsmännen hafva kallat den motsvarande perioden i England »late-keltic».

oss berättigade att bilda oss en särskild terminologi, oberoende af de benämningar, som andra länders vetenskapsmän upptagit, och vår vetenskaps historia har visat, att den nordiska skolans terminologi annars vunnit erkännande äfven utom Nordens gränser. Då vi hafva tvenne jernåldrar och af dessa den äldre har afgjord likhet med vesterns fullt utbildade germanska jernålder, anser jag, att vi hafva allt skäl, till undvikande af begreppsförvirring, att icke tala om någon icke-nordisk äldre jernålder, som icke har något sammanhang med Nordens äldre jernålder. Så har likväl skett. Kapten Otto Blom, t. ex., redogör i sina särdeles interessanta »Iagttagelser angaaende Materialet i den ældre Jærnalders Vaaben»[1]) först för förhållandena under Troyons premier âge du fer och sedan för jernets beståndsdelar under Nordens äldre jernålder. Man har visserligen skäl att vara tacksam för så mångsidiga upplysningar som möjligt, men om någon deraf finner sig berättigad att från förhållanden, som höra till denna s. k. premier âge du fer, draga slutsatser med anspråk på deras giltighet för Nordens förhållanden, är man redan långt gången å afvägar. Herr Bloms iakttagelser hade betydligt vunnit i interesse, om han i stället hade, för jemförelsens skull, vändt sig till de germanska jernåldersgrupperna i vestern.

Då man alltid insett, att Nordens jernålder tillhört de nuvarande tre Nordiska folkens förfäder, hafva de archeologiska periodindelningarne och de öfriga tidsbestämmelser, som fornsakerna gifva vid handen, ett synnerligt interesse för de historiska studierna. Så t. ex. måste svaret på frågan: när begynner jernåldern i Norden? då vår jernålder icke är någon fortsättning af vår bronzålder, på samma gång besvara den för historien

---

[1]) Aarböger for Nord. Oldkyndighed og Historie 1868, s. 1 f.

vigtiga frågan: när kommo våra förfäder till sina nuvarande bygder? Fornkunskapen har ännu icke kunnat afgifva sitt svar; man måste ännu nöja sig med att få svar allenast på den frågan: hvilka äro de första möjliga tidsbestämmelserna inom jernåldern?

De främmande mynt, som finnas i vår jord, kunna afgöra denna fråga. Redan 1844 uppvisades i Sverige, att de äldsta i vårt land funna mynt äro vestromerska silfvermynt, denarer, från första, men isynnerhet från andra och begynnelsen af tredje århundradet efter Christi födelse, äfvensom att efter denna handelsperiod följde en annan, lika lätt att begränsa, då vest- och östromerska guldmynt, solidi, de flesta hörande till det femte århundradet, kommo till Sverige[1]). Jernåldern i Sverige räknar således anor från vår tideräknings första århundraden. Emellertid antog man i Danmark, hvarest äfven romerska fynd hade blifvit gjorda och uppmärksammade, ännu så sent som 1846, ja senare, att bronskulturen der förträngdes först inemot år 700[2]).

Emellertid blef det i Danmark, som man, tack vare de samlade vitnesbörd, som de stora torfmossfynden afgåfvo, allra först, från början af 1850-talet, började närmare undersöka arten af de fornsaker, som träffades tillsammans med denarerna och andra samtida romerska fornsaker[3]), samt uppställa en *äldre jernålder*, som ansågs sluta vid pass år 450. Man finner detta system vidare utbildadt i Worsaaes »Slesvigs Oldtidsminder»[4]), der grupperingen är följande:

---

[1]) B. E. Hildebrand, Anteckningar till K. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens dagbok för år 1843. Stockholm 1844 samt Anglosachsiska mynt i Kongl. Svenska Myntkabinettet. Stockholm 1846, inledn. Jfr redogörelsen i Svenska Folket under Hednatiden, s. 19.

[2]) Worsaae, Blekingske Mindesmærker fra Hedenold, s. 78.

[3]) Worsaae, Afbildninger. Köpenhamn 1854. Aarböger 1868, s. 349. Herbst i Annaler for Nord. Oldkyndighed 1861, s. 308 f.

[4]) Tryckt i Köpenhamn 1865.

Den äldre jernåldern, ungefär från år 200—300 efter Christus till år 450 — således svarande mot denaråldern.

Den yngre jernålderns förra afdelning, ungefär från år 450 till år 700 — således svarande mot solidusåldern och de närmast följande århundradena.

Den yngre jernålderns senare afdelning, ungefär från år 700 till 1000 — således svarande mot de arabiska och de vesterländska myntperioderna.

Mot denna indelning har jag år 1866 uttalat mig, förnämligast på grund af de svenska fornsakernas art. Jag framlade några bevis för det nära sammanhanget mellan denar- och solidus-åldrarnas fornsaker, för nödvändigheten att förena dessa två perioder till en stor äldre jernålder, i motsats till hvilken den återstående jernåldern intog en fullkomligt sjelfständig plats. Jag uttalade derjämte min öfvertygelse, att skilnaden mellan fornsaksgrupperna måste uppfattas såsom vitnesbörd om en bestämd skiljaktighet mellan tvenne, om än beslägtade, dock till sin utveckling mycket skiljaktiga stammar. Den äldre jernåldern skulle då tillhöra de götiska (märk väl: icke gotiska) stammarne, hvilka jag antog, på grund af fornsakernas vitnesbörd, stå i ganska nära förhållande till Vesterns germaner; den yngre jernåldern skulle tillhöra en annan från annat håll invandrad stam, hvars representanter i Sverige voro Svearne. Att den yngre jernåldern i Götaland efterträdde den äldre, uppfattade jag som ett vitnesbörd om det af många andra omständigheter styrkta factum, att Svearne gjorde sig till Götarnes herrar och blandade sig med dem, hvarefter af Svear och Götar uppstod det svenska folket.

Följande år framstäldes en modifikation af det danska systemet[1]), hvarigenom man i någon mon närmat

[1]) Engelhardts Kragehul Mosefund, Köpenhamn 1867, hvarest meddelas en intressant öfversigt af de danska fynden från den s. k. mellan-jernåldern.

sig till de af mig uttalade åsigterna, genom att skilja solidusperioden och dess fornsaker från den yngre jernåldern och uppställa den såsom en mellanjernålder. Äfven om denna anordning har ett afgjordt företräde framför den ur Slesvigs Oldtidsminder nyss refererade, derigenom att denna så kallade mellanjernålder blifvit bestämdt skild från den yngre jernåldern, med hvilken han icke har det minsta att skaffa, synes mig ännu icke tillräckligt vara gjordt. Så länge man uppställer en jernålder såsom stående emellan den äldre och den yngre, kan det lätteligen ingifva den felaktiga föreställningen, att de tre jernåldrarne äro lika berättigade, gifva en falsk föreställning om en utveckling, som begynnande under den äldre fortgår under mellanjernåldern för att inom den yngre finna sin fullbordan. Vill man nödvändigt särskilja solidusperioden med dess fornsaker, har denna otvifvelaktigt sin rätta plats såsom en yngre afdelning af den äldre jernåldern, ehuru, att döma efter de svenska förhållandena, det synes omöjligt att genomföra en fullständig egoskilnad mellan denarålderns och solidusålderns fornsaker[1]).

Ett närmare studium af de svenska fornsakerna, liksom de fynd, som kommit till Statens Samlingar sedan våren 1866 hafva i allo stadfästat min öfvertygelse i denna fråga och jag begagnar således benämningen äl-

[1]) Engelhardt angifver, anf. st. s. 9, såsom characteristica för mellanjernåldern:

1. Guldsolidi från åren 425—525 i stället för de tidigare denarerna; — men denna skiljaktighet beror tydligen på förhållanden utom Norden och kan ingalunda charakterisera perioder inom en utveckling, med hvilken de icke stå i minsta inbördes sammanhang.

2. Guldbrakteaterna; — men då deras tillkomst i viss mon berodde på bekantskapen med de främmande guldmynten, ådagalägga de icke annat än att ett nytt arbetsmotiv tillkommit, ingalunda att en genomgripande kulturförändring inträdt.

3. De stora bågspännena, sådana som W. fig. 428 och 429 samt denna uppsats fig. 4, pl. 1 fig. 3; — men dessa äro att anse såsom utbildningar af denarperiodens former, hvilket tydligen ses af öfver-

dre jernåldern i vidsträcktare betydelse än den danska har, i det jag låter honom omfatta såväl denar- som solidus-perioderna (äldre jernåldern och mellan-jernåldern). Dermed vill jag likväl icke hafva sagt, att man ej skulle kunna hänföra någon särskild typ till början eller till slutet af denna period, liksom de från främmande land införda mynten och öfriga fornsakerna tillhöra skilda tider. Med tillfredsställelse har jag af ett tidningsreferat från förlidet års naturforskaremöte sett, att de norska fornsakerna bragt professor Rygh till samma åsigt. Han anser, att den äldre jernåldern i Norge räckt inemot år 700. Då jag icke varit i tillfälle att studera de norska fornsakerna annat än efter beskrifningar och i afteckningar, vågar jag icke uttala mig härom. Omständigheter finnas, som göra det troligt, att den äldre jernåldern räckt något längre i Norge — liksom i Danmark — än i Sverige, men det synes mig dock underligt, om tidsskilnaden mellan Sverige och Norge skulle belöpa sig till mycket mer än ett århundrade.

När jag anser den yngre jernåldern i Sverige aflösa den äldre något efter det femte århundradets slut, gäller detta den slutliga aflösningen uti Sverige sunnanskogs. Senare undersökningar, af hvilka de, för hvilka jag här kommer att redogöra, äro bland de vigtigaste, hafva öfvertygat mig, att allt landet ofvan skogarne icke

---

gångsformer och torde komma att i detalj uppvisas i O. Montelii arbete »Från jernåldern», hvars plancher jag är i tillfälle att längre fram citera.

4. Användandet af niello och inläggning med glasbitar; — men detta bevisar allenast införandet af nya arbetsmotiver, af hvilka åtminstone det senare torde vara hemtadt från det byzantinska riket.

5. Begrafningssättet; — men detta är ännu för litet kändt under hela vår jernålder (jfr tredje tillägget i min öfversättning af Snorre Sturlesons Konungabok I. s. 320 f.) att man skulle kunna derpå grunda en periodindelning. Engelhardt anmärker sjelf (Aarböger för 1868 s. 135): »man kjender endnu kun faa Gravsteder fra Mellem-Jernalderen og det er endnu ikke oplyst, om Jordfæstelse har været den sedvanlige Gravskick».

från början varit Svearnes egendom utan att der funnits götisk befolkning. De två forn-nordiska runskrifterna i Hölebo härad och än mer de två uppländske runstenarne med samma slags inskrifter, jämte en icke obetydlig mängd fornsaker visa det ovedersägligen. Men i Svitjod d. v. s. Mälarelandskapen måste den äldre jernåldern hafva blifvit aflöst icke så litet före slutet af femte århundradet. Ett sommartiden 1866 inkommet fynd[1]), åt hvilket jag hoppas få egna en särskild framställning, har jämte andra omständigheter gjort det i mina ögon mer än sannolikt, att man inom denna landsdel (Svitjod) måste urskilja ett mindre område, som var de invandrande Svearnes ursprungliga bygd, inom hvilken det götiska elementet, om det verkligen någonsin funnits der, måste hafva försvunnit ännu mycket tidigare, så tidigt att det knappast kan hafva lemnat några spår efter sig. Om inom detta område Svearnes jernålder d. v. s. den s. k. yngre jernåldern fans, såsom jag tror, redan under denarperioden, blifva benämningarne äldre och yngre jernålder icke fullt lämpliga för Sverige. De fullt korrekta namnen skulle då blifva Götarnes och Svearnes jernålder.

Att den äldre jernåldern är representerad i Norrland vore ganska märkligt, äfven om man icke hade mera än ett eller annat fynd från denna aflägsna tid. Då fynden, såsom i det följande visas, äro ganska många, vinner detta kapitel af fosterlandets fornkunskap mycket i interesse. De fornsaker, som blifvit bevarade från denna tid, förvaras dels i Statens Historiska Museum, dels i Helsinglands fornminnesförenings samling i Hudiksvall. Att denna undersökning blifvit så rikhaltig som den nu är, beror till en stor del på den utmärkta välvilja, som beredt mig tillfälle att uti Stockholm granska

[1]) Tvenne ovala spännbucklor af en mycket tidig utvecklingstyp, funna vid Ås-Husby i Norrsunda socken, Erlinghundra härad (Inv. 3560).

de vigtigaste fynden från den äldre jernåldern, som förvaras i Hudiksvall[1]. För denna förmon såväl som för många värderika upplysningar står jag i tacksamhetsförbindelse till föreningens Sekreterare D:r J. A. Wiström. Docenten Sidenbladhs reseberättelse från Medelpad, Helsingslands forminnesförenings af dess nitiske ordförande Kontraktsprosten D:r L. Landgren uppsatta sockenförteckningar öfver fornlemningar samt n. v. Kyrkoherden N. J. Ekdahls berättelse om en flerårig resa i Norrland (1827—1830), alla förvarade i Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens archiv, hafva beredt mig möjlighet att framhålla sammanhanget mellan dessa fynd och de fasta fornlemningarne i samma trakter.

Från Vesterbotten, der de fasta fornlemningarne (rösena), enligt Ekdahl, upphöra i Piteå socken[2]), och från Ångermanland känner jag intet fynd från den äldre jernåldern. Deremot äro de talrika från Medelpad och nordöstra Helsingland.

Medelpadsfynd.

I. Ljustorps socken, Vester Frötuna.

Socknens bygd går från Kringelfjärdens nordända rätt inåt landet längs ett mindre vattendrag. Inom Vester Frötuna, på gården Höge egor, hade, enligt hr Ekdahl, trenne högar blifvit utförda på åkern, af hvilka tvenne varit 4 till 5 alnar höga, den tredje något mindre. Man hade dervid funnit menniskoben, en oval messingsplåt, 8

[1]) Det är möjligt, att flera fynd från samma tid förvaras uti Hudiksvalls museum, hvilka icke kommit till min kännedom.

[2]) De upphöra, enligt hr Sidenbladh, redan i Skellefte socken, men då Ekdahls påstående stödes af bestämda specialuppgifter, synes detta mig vara fullt tillförlitligt.

tum lång, 5 till 6 tum bred, af 1/8 tums tjocklek, full med spikhål i kanten, samt ett spänne af messingstråd.

Då hr Ekdahl i sin konceptanteckning ytterligare upplyser, att detta spänne liknade de gotländska, hvilka han under en tidigare resa varit i tillfälle att iakttaga torde det vara sannolikt, att han åsyftar en simpel form af den vanliga s. k. romerska fibulan, af hvilken vackra exemplar äro afbildade W.[1]) fig. 388—391. Hr Ekdahl hemförde från Gotland en simpel varietet af denna typ, bildad af en enkel, temligen tunn ten sammanböjd till en fibula (Inv. 484). Såväl finare som simplare varieteter äro funna i de stora danska torfmossfynden från denaråldern.

Hvad den ovala plåten beträffar, är beskrifningen så knapphändig, att man icke kan döma om hans bestämmelse[2]). Fyndet var, då hr Ekdahl besökte stället, förkommet, och han har således beskrifvit det efter hittarens uppgifter.

2. Timrå socken, Hamsta.

Socknen ligger omkring Indalselfvens mynning. Hufvudbygden ligger dock icke vid elfven, utan går från Kringelfjärdens vestligaste bugt rätt inåt landet. Hamsta by ligger ungefär i midten af bygden. I byn fann hr Sidenbladh lemningar af fem högar; flere lära hafva funnits. I en af dessa högar hade man anträffat hvarjehanda jernsaker, af hvilka det lyckades hr Sidenbladh att för Statens Samlingar rädda en sköldbuckla och en spjutspets.

Sköldbucklan af jern är halfklotformig, ehuru något nedtryckt, med rätt utstående, nästan 1 dec.-tum

---

1) W. betyder Worsaaes Nordiske Oldsager i det Kongelige Museum i Kjöbenhavn. Köpenhamn 1859.

2) W. fig. 370 (romersk metallspegel) skulle af en med fornsaker obekant hittare kunna beskrifvas som en rund messingsplåt med en mängd spikhål längs kanten.

bred kant. Bucklan har med trenne naglar varit fästad vid skölden. Två af dessa äro qvar; de äro trinda med rundt, kupigt, ini håligt hufvud och platt fyrkantig skifva nedtill. Sköldens tjocklek måste hafva varit 0,4 dec.-tum. Bucklans djup är ungefär 2 dec.-tum, hennes bredd, kanten inräknad, 5,5 tum.

Bucklor af fullkomligt samma form, fastän af bronz, förekommo i Torsbjergs mossfynd (jfr pl. 8 fig. 11 och 11 a), i hvilket fynd äfven förekommo 37 romerska denarer, den yngsta slagen under Septimii Severi regering år 194.

Spjutspetsen har rund, nedtill vidgad holk, som med en hvass rygg fortsättes ända till bladets något trubbiga udd. Bladet är bredast (1,8 dec.-tum) midt emellan udden och holkens kant, och afsmalnar mot udden, dock icke jämnt, utan med en bugt inåt, å hvardera sidan. I holkens nedre del, nära kanten, äro tvenne hål midt emot hvarandra, i hvilka ännu sitter nageln, som fäste spjutet vid skaftet. Hela längden är 6,5 dec.-tum, deraf holkens ensamt 1,8 dec.-tum.

Ett spjut mycket likt detta, ehuru något smärtare, fans i Nydams mossfynd (pl. X fig. 4), i hvilket fynd äfven förekommo 34 romerska silfvermynt, det yngsta slaget för kejsar Macrinus år 217. Samma typ förekom äfven i Kragehuls mossfynd (pl. II fig. 4, pl. III fig. 16).

Af de anförda exemplen visar sig, att såväl sköldbucklan, som spjutet tillhöra typer ifrån den äldre jernåldern, som funnos redan under denaråldern. Huruvida dessa typer brukats fram mot slutet af den äldre jernåldern, eller om de då blifvit ersatta af andra former, känner man icke.

3. Timrå socken, Skottgård.

Närmare veständan af socknens hufvudbygd ligger Skottgårds by. I backen öster om byn samt inne i denna,

såväl vid gårdarne som nere vid vägen och ofvanför vid en liten kulle, finnas, enligt hr Sidenbladh, lemningar af steniga högar. Af tolf stycken finnas tydliga spår; de hafva haft en omkrets af 60—100 fot.

Vid Skottgård hittades år 1844 i en »stenbacke», hvilket möjligen får tolkas som en »stenig hög», hälften af en fingerring samt en mindre halsring, den förra af temligen godt guld, den senare af silfverblandadt, eller s. k. electrum. Fingerringen, som var «tunn, kullrig, på insidan hålig» och, såsom nyss nämndes, fragmentarisk, inlöstes icke för Statens Samlingar.

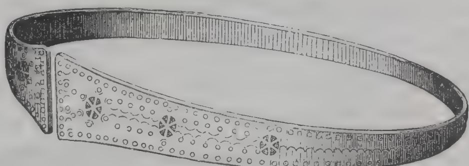

Fig. 1. Halsring af electrum. Medelpad.

Halsringen (Inv. 1100), som afbildas i mindre skala fig. 1 är mycket elastisk. Största diametern är 4,1 dec.-tum, baksidan har en minimihöjd af 0,25 dec.-tum; ändstyckena äro i kanten 0,7 dec.-tum breda. Guldets halt är 0,557. Ornamenterna äro tydligen inslagna med tre olika punsar, en för de hjullika figurerna, en för cirklarne och en för de små bågarne.

Ehuru intet i sjelfva fyndet angifver ringens ålder, kan man genom jämförelse med andra fynd få full visshet i denna vigtiga fråga. Till vinnande af en redig öfversigt, utmärker jag hvar grupp af bevis med en särskild bokstaf.

A. I Statens Historiska Museum förvaras under numren 1152 och 1195 ett i tvenne omgångar insändt guldfynd, som anträffades på 3 fots djup i en åker under Valla i Klinte socken på Gotland. I detta fynd förekommo tvenne guldringar hörande till samma typ, som den medelpadska tillhör, af hvilken den ena återgifves fig. 2. Ornamenteringen är, såsom figuren utvisar, något rikare. Äfven å den andra ringen, af hvilken

5 bitar inkommit, äro ornamenterna något skiljaktiga, men å båda förekomma små koncentriska cirklar och strierade trianglar[1]). Fyndet innehöll dessutom en fyrkantig, tjock, hamrad guldtacka, 2,6 dec.-tum lång, vägande 28 ort (119 grammer) samt ett guldmynt, pregladt för Kejsar Titus under perioden 71—79, således före hans regeringsanträde. På åtsidan ses kejsarens hufvud, högra sidan, med lagerkrans; omskrift: T. CÆSAR IMP. VESP. (Titus Cæsar Imperator Vespasianus).

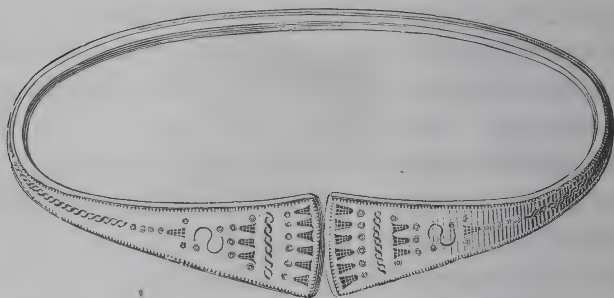

Fig. 2. Halsring af guld. Gotland.

På frånsidan: Fortuna stående på en med guirlander omgifven cippus, håller i ena handen ett ymnighetshorn, i den andra ett styre; omskrift: PONTIF. TR. POT. (pontifex tribunicia potestate[2]). Guldtackans halt är 0,927, den söndriga ringens 0,486, den hela ringens och myntets 0,958[3]).

B. En guldarmring af samma typ fans år 1713 på Hede egor i Möklinta socken, Vestmanland, jämte

---

[1]) För öfrigt har den icke afbilbade ringen strierade rhomber med en cirkel i hvart hörn, mellan två trianglar.

[2]) Se Cohen, Descript. historique des monnaies frappées sous l'empire romain I s. 349, n. 60.

[3]) Det officiela värderingsinstrumentet angifver icke, om ringen och myntet hvart för sig eller tagna tillsammans hade denna halt.

tre spolformiga perlor af guldbleck samt några små krusade silfverstycken och »en liten genomborrad sten, liknande en radbandsperla». Armringen väger omkring 18 ort (76,50 grammer) och är prydd med inslagna strierade trianglar.

Det är perlorna, som kunna användas såsom tidsbestämmande i detta fynd. De äro af temligen tunt guldbleck, med prydnader, dels uppucklade från undersidan, dels bildade af pålagda korn- och trådsirater. Liknande perlor, ehuru mycket simpla, äro afbildade W. fig. 369.

I en »stenlagd graf», förmodligen en stenkista, fann man år 1834 i Bäls socken på Gotland ett skelett. Vid dettas hufvud — sannolikt vid halsen — lågo tvenne spolformiga guldperlor, prydda med pålagda tråd- och kornsirater. Vid sidan af skelettet lågo några bronzfragmenter, nämligen ett romerskt öskar utan botten och med handtaget afbrutet samt lemningar af beslag till tvenne dryckeshorn (Inv. 645). De romerska öskaren tillhöra denarperioden, således den äldre jernåldern, och till denna, i synnerhet kanske till dess tidigare del, synas de icke fåtaliga fynden med dryckeshornsbeslag höra.

Perlorna, W. fig. 369 äro funna på Seland tillsammans med — utom annat — två päronformiga hängsmycken (s. k. berlocker[1]) af guldbleck, arbetade på samma sätt som perlorna (jfr W. fig. 378) och att dessa berlocker höra till den äldre jernåldern, ser man af de

[1]) Namnet berlocker för denna typ har visserligen blifvit ganska vanligt, men då det icke tillräckligt angifver dessa fornsakers bestämmelse och då dertill ordet berlock annars betecknar alla möjliga hängande ornamenter, i kompass-, djur-, kanonvagnform o. s. v., synes det mig enklare att kalla de vackra guldprydnaderna päronformiga hängsmycken. Öfverst hafva de en ofta synnerligen fint arbetad ögla och de slutas vanligen nedtill med på hvarandra fästade kullika ornamenter, icke olika smärre drufklasar. Det finnes en varietet af dessa s. k. berlocker, hvilken kan lämpligen benämnas klotformiga hängsmycken.

fynd, i hvilka de förekomma tillsammans med romerska saker från denarperioden[1]).

C. Af en tredje, mycket stor guldring, hörande till samma typ, ehuru med den smalare delen skarpkantigt vriden, hittades ett ändstycke år 1688 i Angereds socken, Vetle härad, Vestergötland; det väger 26,81 ort (113,94 grammer). På ändplattan äro samma enkla spiral-liknande sirater, som man ser t. ex. på en benkam i Nydams mossfynd (pl. V. fig. 10).

En dylik ring af guld, vriden, med platta tresidiga ändstycken utan alla sirater, passande för en mycket smal arm, hittades år 1839 i en åker under hemmanet Hud i Tanums socken, Bohus län (Inv. 843). Dess halt är ungefär 0,75.

Hit torde man ock böra föra »lifbältet» af silfverblandadt guld, W. fig. 453, funnet i Danmark, hvilket har å de breda ändstyckena samma ornering, som förekommer å ett spjutskaft i Torsbjergs mossfynd (pl. 12, fig. 9 a).

D. Statens Historiska Museum eger tvenne synnerligen vackra fingerringar af guld, som stå den ifrågavarande typen ganska nära. Sjelfva ringen består af ett platt stycke, smalast baktill, vidgande sig mot ändarne, hvilka äro treflikiga (två smala flikar å båda sidor af af en bredare). På dessa breda framändar sitter en oval skifva, prydd med en strierad rand samt (å det vackrare exemplaret) af en rad guldkorn. På skifvans midt är inom en uppstående kant fästad en större oval, rödbrun sten, antagligen en karneol.

Den vackrare af dessa ringar, med streckade tresidingar och punkterade cirklar m. m. och en guldhalt af

---

[1]) Exempelvis må nämnas fyndet från Nörre Broby på Fyen: en »guldberlock» W. fig. 377, en romersk metallspegel W. fig. 370 och handtaget till ett öskar med den romerska fabrikantens stämpel DISAUCUS F(ecit), W. fig. 308.

0,95, är funnen helt nära Ystad (Inv. 2939). Den andra, som jämte punkterade cirklar och repstafvar m. m. har mycket smala, tvärstrierade halfmånsirater, är funnen på Högåsen i Forsby socken, Kåkinds härad, Vestergötland (Inv. 1325). Hans halt är 0,97[1]).

Ringar af samma typ äro funna i Sorö Amt på Seland, W. fig. 381 (med tre glasbitar infattade å framskifvan) samt i Norge (en blå glasfluss på oval skifva[2]).

Den danske fornforskaren Boye fäster i sin Oplysende Fortegnelse sid. 216 uppmärksamheten derpå, att den seländska ringen har samma ornamenter som guldringen från Strårup i Söder-Jutland, nämligen två koncentriska cirklar med en midtpunkt och små strålar, hvilket ornament dessutom förekommer i guld inlagdt på en jernlans i Nydamsfyndet (pl. XI fig. 40). Ornamentet är endast en prydligare form af de förut mer än en gång omtalade koncentriska punkterade cirklarne. Strårup-ringen är trind med flat lancettformig framsida. Om man tänker sig denna i tu skuren tvärt öfver midten, får man fullkomligt samma typ som Skottgårdsringen tillhör. Strårup-ringen har en inskrift af den äldre runradens stafvar.

E. Tvenne ändstycken af en liknande platt silfverhalsring, ornerade med rätliniga teckningar och några punkterade cirklar hittades på Öland år 1863. En bonde på N:o 1 Hörninge i Köpings socken var sysselsatt med bortbrytande af en »rörkulle» i en gammal åker och fann deri en graf, 5—6 qvarter djup och omkring 3 alnar

---

[1]) W. fig. 381 återgifver en ring af denna typ bland saker från äldre jernåldern. Halfmåns-siraterna förekomma å saker, som af honom räknas till den yngre (mellersta) jernåldern. W. fig. 430 och 443. Den senare ringen, med mellan-jernålderns sirater på en typ från äldre jernåldern, visar omöjligheten att uppdraga mellan dem någon giltig skiljegräns.

[2]) Foreningens for Norske Forntidsmindesmærkers Bevaring Årsberättelse för 1867 pl. 1, fig. 14 (der man dock icke kan se att skifva och glasfluss äro ovala).

lång. I grafven lågo multnade ben af en menniska med hufvudet åt norr; hufvudskålen var då hel, med oskadade tandrader. Vid hufvudet stod en lerkruka, innehållande kol och aska. Vid halsen lågo fragmenterna af silfverringen, två päronformiga hängsmycken af guld samt två bruna perlor af glasfluss med inlagda brokiga bitar. Dessa saker, jemte en bit af krukan insändes (Inv. 3060). Grafven omslöts af en oval stensättning, 24 alnar lång, som icke var synlig öfver jord. I en håla bredvid grafven, 3/4 aln djup, 2 alnar vid, lågo träkol och brända stenar[1]). Det synes icke vara ovanligt, att man finner uti öländska grafvar vid sidan af ett obrändt lik en kruka med aska. Arten af denna aska återstår det ännu att undersöka.

Att denna silfverring, som till form och ornering påminner så mycket om de ofvan beskrifna guldringarne, blifvit funnen tillsammans med dessa hängsmycken af guldbleck, öfverensstämmer på det närmaste med de under B sammanförda fynden och styrker således den slutsats, till hvilken de ledde, nämligen att dessa guldringar tillhöra den äldre jernåldern och att de sannolikt funnos redan under dennas tidigare skiften.

Tvenne andra halsringar af silfver, mycket liknande den nu beskrifna, förvaras i Statens Historiska Museum. Den ena är funnen i en åker å Bröttorps bys egor i N. Mökleby socken, Öland (Inv. 1304: 1840, 35). Den andre, som bland andra ornamenter har tresidingar, är funnen å Fjälls egor i Endre socken, Gotland (Inv. 2667). Den senares halt är 0,94.

F. Från jämförelsen med typerna öfvergår jag nu

---

[1]) De noggranna uppgifterna om fyndet meddelades af hittaren genom Ordningsmannen i Borgholm, herr J. Söderström, hvilken vid mer än ett tillfälle visat sig särdeles nitisk för de offentliga samlingarnes riktande. Benen efterskrefvos, men de förklarades då vara så skadade, att de icke voro af något värde. Det ena hängsmyckets halt var 0,60, det andras 0,80, silfrets halt var 0,91.

till en närmare granskning af ett par ornamentsgrupper i afsigt att föröka bevisen för dessa ringars och andra på samma sätt ornerade fornsakers äldre jernålders-charakter, men derjämte äfven för att lemna ett detalj-bevis på en af de många öfvergångar från den äldre jernålderns tidigare till hans senare skiften, hvilket naturligtvis på samma gång blir ett bevis för påståendet om omöjligheten att, med full trohet mot fornsakernas anvisningar, skilja mellan en inskränktare s. k. äldre och en s. k. mellan-jernålder.

Jag börjar med de ornamenter, som hafva utseende af en triangel, men fäster mig allenast vid dem, som äro inuti, i en eller annan riktning, strierade. De punkterade trianglarne lemnar jag alldeles å sido.

Dessa streckade tresidingar förekomma ofta på en fornsakstyp, som under det den är sällsynt i Danmark, och, så vidt jag vet, hittills icke blifvit funnen i Norge, är ganska allmän i Sverige, nämligen de af Hallenberg s. k. amfisbenerna eller hufvudringarne af guld, för hvilka jag skulle vilja föreslå namnet ormhufvudringar. Dessa ringar äro trinda, ungefär af en gåspennas tjocklek, samt hafva två eller tre bredare, vanligen lancettlika plattor, hvilka i en ända eller oftare i begge äro försedda med ett mer eller mindre tydligt orm- eller drakhufvud[1]). Det är detta, som skulle kunna gifva typen namn, då Hallenbergs benämningar synas mig mindre tillfredsställande. Hans förklaring stödde sig på seden i den grekiska kyrkan att vid brudvigsel bära på hufvudet ett ringsmycke[2]), men då den grekiska kyrkan med hennes sedvänjor är yngre än den tid, då

[1]) Några sakna visserligen det utpreglade ormhufvudet, men de äro tydligen simpla varieteter af samma typ.

[2]) Då det för öfrigt är sannolikt, att den grekiska kyrkans *στεφανον* var en reminiscens af den klassiska tidens liknämnda smycke, må det anmärkas att detta mera liknade ett diadem. Jfr Weiss, Kostümkunde des Alterthums fig. 251, 260 c. d. 264 d. e. f.

ifrågavarande ringar begagnades i Norden, bevisar jämförelsen allsintet. Det är visserligen icke omöjligt, att dessa ringar begagnats på hufvudet, men då det icke är fullkomligt visst, synes det vara något förhastadt att med namnet »hufvudring» bilda en åsigt, som svårligen kan stödjas med bevis. För typen är ej heller detta namn passande, alldenstund det finnes i Statens Historiska Samlingar en fingerring af alldeles samma typ[1]).

Sådana ringar äro funna i Skåne 1 (Naffentorp i Bunkeflo socken, Inv. 3396, halt 0,948); Bohuslän 2 (Hövikenäs, Valla socken, Inv. 653, halt 0,954; fingerring, Solhem Mellangården, Qville socken, Inv. 2348, halt 0,91); Öland 3 (Ösby, Gräsgårds socken, Inv. 406, halt 0,965; Bredinge, Kastlösa socken, Inv. 1946, halt 0,944; spiralvriden, Näsby, Ås socken, Inv. 3945, halt 0,974); Nerike 1 (tillsammans med en annan guldring[2]), Luggavi, Kräklinge socken, Inv. 2248, halt 0,964); Uppland 5 (en från en grafplats vid Långtora by, Långtora socken, Lagunda härad, Inv. 1834, halt 0,958; tre, af hvilka endast en inlöstes, från V. Rickeby, Gottröra socken, Långhundra härad, Inv. 443, halt 0,985; en från Långalma, Börstils socken, Frösåkers härad, Inv. 660, halt 0,926); Åbo län 1 (Nousis socken, Inv. 22[3]), Gotland 1 (ett litet fragment från Rings, Hejnums socken, Inv. 1058, halt ungef. 0,875). Af dessa hafva tre stycken strierade tresidingar, nämligen Inv. 22, 406 och 3945.

---

1) Två af dessa större ringar äro afbildade i Hallenbergs Berättelse om tvenne fynd. Stockholm 1821.

2) Afbildade i Hofbergs Nerikes gamla minnen, s. 76. Ett annat exemplar af den åtföljande bygelns typ finnes i Statens Samlingar Inv. 2528 (Vestergötland) och är prydt med halfmånar, hvilka synes karakterisera solidusperiodens fornsaker. Jfr Svenska Folket under hednatiden s. 25 f.

3) Å samma soldattorp, der denna ring hittades år 1770, anträffades nio år senare en guldten af ungefär 10 dukaters vigt, hvilken sannolikt hörde till samma typ som Skottgårdsringen. Jfr Liljegrens Fyndförteckning N:o 223 (Vitterh. Hist. och Ant. Ak. Handl. XIII. s. 199).

Såsom tidsbestämmande för dessa ringar bör nämnas, att ändstycken af sådana förekommo i Torsbjergs mossfynd (pl. 16 fig. 20, 21) och typen har således funnits redan under denaråldern. Men de strierade tresidingarne förekommo icke allenast under denna, utan man finner dem äfven på föremål, som höra till solidusperioden, t. ex. på sex guldbrakteater i Statens Historiska Museum (Inv. 504 och 1304: 1841, 5, Öland; 868, Skåne; 3024 och 3480, Gotland). Att denna likhet icke får anses såsom tillfällig, finner man lätt deraf, att äfven andra ornamenter öfvergå på samma sätt från denar- till solidus-periodens fornsaker. Rutade rhomber t. ex. (jfr den Gotländska ringen under A) förekomma å tre guldbrakteater i Statens Samlingar (Inv. 2617 och 3604, Gotland; 3670, Halland). Ett annat ornament, en insänkt qvadrat med tvenne upphöjda diagonaler, förekommer å de nyssnämnda ändstyckena i Torsbjergsfyndet och återfinnes för öfrigt å svärdsbaljbeslaget i Kragehul Mosefund pl. I. fig. 20, på ringen pl. IV. fig. 6, samt på ormhufvudsringarne Inv. 22 och 669; det visar sig således vara ett vanligt motiv under denaråldern. Men samma ornament förekommer äfven å sex brakteater (Inv. 67 och 71, Skåne; 68, Vestergötland; 1483, Bohuslän; 2214, Öland; 3670, Halland).

Någon skulle kunna vilja göra den invändningen, att anbringandet af dessa obetydliga ornamenter icke kan ega någon betydelse och att således alla slutsatser, som grunda sig på ett motsatt antagande, äro utan allt värde. Det blefve nödvändigt att göra en alltför vidlyftig utflygt, om jag ville här upptaga detta inkast till besvarande, hvadan jag uppskjuter behandlingen deraf till ett lägligare tillfälle, hänvisande den, som önskar vinna en bestämd öfvertygelse i detta ämne, till den danske myntforskaren L. Müllers vigtiga uppsatser, som i noten

uppräknas[1]), samt än mer till en noggrann undersökning af fornsaker från olika tider och folk. Det medger jag likväl, att man i detta, liksom i allt annat, kan gå för långt. Så har det blifvit sagdt, att »ringen, enkel, dubbel eller flerdubbel, med eller utan fläck i midten», eller som jag förut uttryckt mig, enkla eller koncentriska cirklar med midtpunkt, äro charakteristiska för den egentliga bronzåldern. Men vill någon deraf draga den slutsats, att mellan alla de föremål, som äro försedda med detta ornament, skall finnas ett visst sammanhang, är detta utan tvifvel en förhastad slutsats. Detta ornament förekommer visserligen mycket ofta under bronzåldern, men det är icke heller ovanligt på föremål hörande till vår jernålder. Det finnes på alster af klassisk konst, jag har sett det på arbeten från slutet af vår medeltid och på lerkärl, i våra dagar arbetade af Costa-Ricas infödingar. Men å andra sidan, när man finner inom Nordens jernålder på föremål, som sinsemellan hafva ett tydligt slägttycke, ett sådant ornament, helt eller halfveradt — och det är denna senare modifikation, vid hvilken jag här stannar — då torde man vara berättigad att tillerkänna detta visserligen mycket enkla ornament en icke obetydlig bevisande kraft i fråga om olika föremåls närmare eller fjermare sammanhang. Man skulle kunna förtydliga vådorna af dessa slutledningar och angifva det rätta förfaringssättet genom att hänvisa till förhållandena inom en annan vetenskap. Den som vill examinera sig till en växt och dervid granskar allenast handbokens art-charakterer, kan komma till ganska vidunderliga resultater, men har man dessförinnan försäkrat

---

[1]) Religiöse Symboler af Stierne-, Kors- og Cirkel-Form hos Oldtidens Kulturfolk. Köpenhamn 1864. Fortsatte Bemærkninger. Köpenhamn 1867. Om Ringen eller Diademet som et Symbol på Kongeværdigheden i Persien. Köpenhamn 1867. Kritik af E. Rapps Opfattelse af det forchristelige Kors. Köpenhamn 1866.

sig om den ifrågavarande växtens slägte, kan man med trygghet bestämma sig bland arterna inom detta.

Dessa halfverade, enkla eller dubbla cirklar med midtpunkt spela en icke obetydlig rol på Skottgårdsringen och dess likar. Man finner samma ornament på fyra föremål å Torsbjergs Mosefunds plancher, på sju föremål å plancherna till Nydams Mosefund, på sex föremål å plancherna till Kragehul Mosefund. Att detta ornament tillhör denaråldern är således fullkomligt säkert. Men det finnes äfven å brakteaterna Inv. 461 (Bohuslän), 1829 (Gotland), 3111 (okänd fyndort).

Bevisen för det nära sammanhanget mellan den inskränktare s. k. äldre jernåldern och den s. k. mellanjernåldern äro således många och de kunna ännu förökas.

4. Timrå socken, Skottgård.

Ett nytt fynd ankom år 1866 från samma gård, hvilket med skäl kan anses vara ett af de vigtigare från den norrländska äldre jernåldern, då det gifver ganska goda chronologiska upplysningar. Fyndet bestod af en byzantinsk guldsolidus med ögla af samma metall, funnen i ett stenröse (eller stenig hög?) på en åker. (Inv. 3562).

Myntet tillhör Kejsar Theodosius II (408—450) och präglades 443. På åtsidan: kejsarens bröstbild, framvänd, med hjelm, sköld och spjut; omskrift: DN . THEODOSIVS . P. F. AU(g) (dominus Theodosius pius felix augustus). Frånsidan: Gudinnan Roma sitter hjelmklädd, hållande i högra handen en korsprydd glob, i fältet under globen en stjerna, en sköld står lutad mot stolen; omskrift: IMP. XXXXII . COS XVII P. P. (Imperator för 42:dra, Consul för 17:de gången, pater patriæ). I afskärningen: COMOB, hvilket angifver, att myntet är präglat i Con-

stantinopel samt (sannolikt) att 72, med grekiska siffror $o\beta'$, solidi slogos af libran[1]).

Kring myntet[2]) är lagd en flätad rand, liknande den som finnes på dubbelbrakteaten Inv. 420, funnen vid Tunalund, Hjellsta socken, Uppland (afbildad i Atlas för Nord. Oldkyndighed f. 17). Öglan är lik en perla, uppskuren längs ena sidan och trängd in på myntet. Hon är högst öfver midten och å ömse sidor belagd med tre af dubbla guldtrådar flätade åttor. Öglan å den ena af brakteaterna från Trollhättan (Inv. 1164), afbildad fig. 3, har, om man tänker sig de smala sidostyckena borttagna, mycken likhet med öglan på myntet. Samma åtta-lika ornament förekommer äfven å brakteaterna 2954 (Södermanland) och 3670 (Halland).

Fig. 3. Brakteat. Vestergötland.

Flätning af sådant slag, som förekommer på myntet, är å saker från den äldre jernåldern ganska vanlig. Exempelvis må nämnas, utom den nyssnämnda dubbelbrakteaten, som tydligen är en kopia af en kejsaremedaljong, ehuru jag icke kan utpeka originalet, brakteatöglorna Inv. 71 (Skåne), 3435 (Vestergötland) och 3670 (Halland), å de päronformiga hängsmyckena af guldbleck Inv. 27 (Uppland, Tuna socken), 2548 (Skåne), och 3139 (Öland), på guldblecksperlan Inv. 2647 (Gotland), på de tre stora guldhalskragarne, som äro bland de största prydnaderna i Statens Samlingar (Inv. 492 och 3248, Vestergötland, 2766, Öland), på ett svärdsfäste Inv. 2561 (Vestergötland), hvilket tillhör slutet af den äldre jernåldern, dit man måste räkna en del åtminstone

---

[1]) Jfr Sabatier, Monnaies Byzantines I. s. 114 n. 5. Med afseende på dateringen jfr Eckhel, Doctrina nvmorum veterum VIII. s. 182.

[2]) Detta Theodosii mynt är afbildadt å pl. 1 fig. 2 af D:r Montelii arbete »Från jernåldern».

af de ofvannämnda brakteaterna[1]). Åter ett exempel, som visar huru ornering och arbetssätt under början, fortgången och slutet af den äldre jernåldern ofta visa sig oförändrade.

Om Theodosii mynt antyder, att den äldre jernåldern i dessa bygder fortfor ganska länge, hafva vi ett annat fynd från samma Skottgård, som visar att äldre jernåldern äfven här efterträddes tvärt af den yngre. Från samma grafplats har nämligen herr Sidenbladh hemfört ett bronzspänne, aflångt med tvenne likformade ändflikar, motsatta hvarandra och utgående från en toppformig midt. Liknande smycken äro afbildade i Liljegrens och Brunii Nordiska Fornlemningar pl. XXIX (den mellersta figuren) samt i Bruzelii Svenska Fornlemningar 2, pl. VIII. fig. 6. Att denna typ tillhör den yngre jernåldern är tydligt af de fynd, i hvilka den är representerad vid sidan af de ovala spännbucklorna.

5. Indals socken, Bjällsta.

Socknens bygd intager en smal landremsa å hvardera sidan af Indalselfven. Bjällsta ligger ungefär midt i bygden, på venstra sidan af elfven. Vestsydvest från byn, å sluttningen mot elfven, såg herr Sidenbladh några högar. En af dessa, 120 fot i omkrets och 6 fot i höjd, var till en del bortgräfd; uti den utförda myllan hade för ett par år sedan anträffats ett bågspänne, som med herr Sidenbladh insändes till inlösen.

Detta bågspänne af bronz, som i naturlig storlek återgifves i fig. 4, är ett särdeles väl bevaradt exemplar af en fint utbildad typ, som dessutom synes hafva varit särdeles omtyckt uti Norrland, ty i Hadefyndet

[1]) Samma flätor förekomma i Torsbjergs Mosefund pl. 7 fig. 8, pl. 10 fig. 37.

från Gestrikland, som i det följande beskrifves, förekommer ett nästan alldeles lika exemplar. Då de öfriga föremålen i det nämnda fyndet sprida ett ganska klart ljus öfver denna typ, kommer jag att i sammanhang dermed yttra något om dess utbredning och olika former och på samma gång visa, att den hör till den äldre jernåldern.

Fig. 4. Bågspänne. Medelpad.

Då detta spänne användes, torde den fyrsidiga delen hafva varit uppåt. På dess undersida, just der bågen tager vid, finnes ock en genomborrad skifva, i hvilken nålen varit fästad. På andra sidan bågen finnes en annan, upptill omböjd skifva, ämnad att fasthålla nålen. Rosten å båda visar, att nålen varit af jern.

Hela undersidan är betäckt af en hvit, synnerligen hård metallskorpa, hvars natur jag icke kan uppgifva. Samma betäckning synes ofta förekomma å bronzsmycken i de vesterländska Germanernas grafvar[1]). Öfversidan har varit förgyld, med undantag af de högsta delarne eller ramarne, hvilka äro mörka, och, såsom det synes, fyllda med niello.

6. Sköns socken, Vestland.

Socknen ligger längs hafvet, till större delen norr om viken, vid hvilken Sundsvall är beläget. Bygden ligger

---

[1]) Jfr Cochet, La Normandie souterraine s. 244.

å tvenne särskilda ställen invid kusten. Inom den norra delen, som är den betydligare, finnes så väl Vestland, som Birsta och Gudmundsbyn, om hvilka senare talas i fynden 7 och 8.

I en dalgång mellan Vestlands och Malands byar, hittades vid harfning å en nyss sådd s. k. nyrista en guldring, bildad af en temligen groft arbetad fyrkantig ten, hvilkens ändar blifvit hoplödda. Diametern är 1,1 dec.-tum, dess vigt är 3,29 ort (13,98 gr.), dess halt är 0,97. Det grofva arbetet påminner om guldringen i Helsinglandsfyndet N:o 11. Just på grund af denna likhet synes man vara berättigad att hänföra äfven denna ring till den äldre jernåldern.

7. Sköns socken, Birsta.

Nedanför byn finnes ett graffält med steniga högar. Flere äro förstörda, men tretton, af hvilka den störste har 170 fots omkrets, äro qvar. Då en hög för några år sedan utgräfdes, fann man deri en spjutspets, två knifvar, en mejsel, en vanlig ullsax, en pilspets, allt af jern, samt ett bryne. Pilspetsen och brynet räddades af herr Sidenbladh och äro af honom lemnade till Statens Samlingar.

Pilspetsen har rund, nederst tillspetsad tånge. Sjelfva bladet är tre-eggadt och skadadt. Den ena eggen, hvars nedre del är bevarad, har der tvenne små hullingar, den ena öfver den andra.

Denna form är mindre vanlig. Ett exemplar synes vara afbildadt i planchverket »Det Oldnordiske Museum i Christiania» I pl. V. fig. 2373, hvars fyndort tyvärr är okänd. En annan tre-eggad pil är afbildad å samma planche fig. 1009 och uppgifves vara funnen å fjället

mellan Gudbrandsdalen och Valdres; under hvilka förhållanden känner jag icke[1]).

Mejseln, som uppgifves hafva varit stålad, var, såsom andra Norrlands fynd utvisa, utan tvifvel en s. k. jerncelt, d. v. s. en mejsel, ini hålig för att mottaga skaftet, samt med eller utan ögla å ena smaländan tätt under kanten. Formen påminner således ganska mycket om bronsålderns s. k. celter (jfr W. fig. 338); det är mycket möjligt att den äldre jernålderns menniskor lånat typen från sina föregångare i våra bygder, bronzåldersfolket.

Uti Statens Historiska Museum förvaras 15 jerncelter, af hvilka 7 äro från Öland, 1 från Calmar län, 1 från Småland (ur Komminister Lagergrens samling Inv. 3356), 1 från Blekinge, 2 från Skåne (deraf en i Baron Kurcks samling Inv. 2109), 3 från Gotland (deraf en i Lektor Bergmans samling Inv. 2976). Den ena gotländska (Inv. 1748), från Bjerge i Lye socken, är funnen jämte fem romerska silfverdenarer från tiden 117—192. Den blekingska (Inv. 2783) från Mästaremåla i Rödeby socken, Östra härad, är funnen i ett stenrör jemte tre spjutspetsar och ett ovalt bryne, om hvilket mera kommer att talas strax härefter. Af de öländska äro tvenne funna i eller vid en borg (Inv. 1304, 1837: 239, i Mossberga borg i Högsrums socken; Inv. 1985, 1851: 2, Gråborg, i Algutsrums socken) och man synes hafva skäl att räkna de öländska borgarna till den äldre jernål-

---

[1]) Skulle uppgiften att denna pilspets tillhör Birstafyndet bero på ett misstag af hittaren? Det är åtminstone säkert att tre-eggade pilspetsar, ganska mycket liknande denna, äro funna med föremål från den yngre jernåldern. Exempelvis må nämnas fyndet från Vest-Tuna i Svedvi socken, Snefringe härad, Vestmanland, der trenne tre-eggade pilspetsar förekomma tillsammans med två ovala spännbucklor (Inv. 1151) samt fyndet (Inv. 1111) från Forneby ås i Möklinta socken, Vestmanland, der 7 treeggade pilar funnos jemte ett svärd af yngre jernålderns form i närheten af en förut genom brand förstörd runsten (Liljegren 1015).

dern[1]). Två andra af de öländska äro funna i stenrör (Inv. 1304, 1834: 129, nära Långlöts by; Inv. 1985, 1850: 6, Lenstad i Torslunda socken, funnen jemte en glasmosaikperla[2]).

Att jerncelterna tillhöra den äldre jernåldern finner man för öfrigt deraf, att i Nydamsfyndet förekommo 5, i Vimossen icke mindre än 20[3]). Uti Nicolaysens Norske Fornlevninger omtalas mycket ofta »paalstave» af jern, hvilket namn förmodligen betecknar detsamma som jerncelt. De flesta af de fynd, till hvilka de höra, kunna icke med ledning allenast af den korta beskrifningen dateras. Tvenne torde dock kunna utan tvekan hänföras till den äldre jernåldern, det ena från Förde i Bremangers socken, N. Bergenhus Amt (utom jerncelten ett »böjle- og korsformet Spende af messing»), det andra från Ström i Bremsnes socken, Romsdals Amt (fyndet innehöll äfven ett ovalt bryne[4]).

Saxar af den ännu brukliga ullsaxens form hafva förekommit i andra fynd från äldre jernåldern. Huruvida detta fyndets exemplar varit i något afseende märkligt, känner man icke, då det blifvit af hittaren förstördt.

Brynet, af qvarts, har oval form, är något kupigt å undersidan, 4,2 dec.-tum långt, 1,2 dec.-tum bredt samt har en rundt omkring hela kanten gående ränna och å öfversidan en ganska djup genom nötning uppkommen fåra jämte andra mindre vid sidorna. Brynet blef, då det hittades, slaget i tu.

---

[1]) Svenska Folket under Hednatiden s. 78 f.

[2]) De öfriga äro funna vid Borgholms slott (Inv. 1304, 1838: 130), Skogsby i Torslunda socken (Inv. 1304, 1845: 19), Hönstorp i Alguts-rums socken (Inv. 1304, 1845: 35), Krafslösa i Kläckeberga socken, Möre (Inv. 1304, 1845: 34), Likmide i Björke socken, Gotland (Inv. 849), i Råbelöfs sjö, Villands härad Skåne (Inv. 4115).

[3]) Hur dessa celter voro fästade å skaft visas i Nydams Mosefund pl. XV. fig. 13 samt Aarböger 1867 s. 245 (Engelhardts afhandling om Vimose-fyndet).

[4]) Nicolaysen s. 490, 550.

Dessa brynen äro af ganska stor betydelse för utredande af frågan om den äldre jernålderns utbredning. De äro lätt igenkänliga genom sin ovala form[1]; de hafva oftast en ränna omkring kanten, tydligen anbragt till att göra tjenst, när man ville bära brynet på sig. Vanligen ser man, åtminstone å ena sidan, en fåra, uppkommen genom nötning mot något smalt föremål, en egg eller udd. Det bars antingen så, att i kantrännan inlades ett band af jern eller bronz, i ena ändan försedt med en ögla, genom hvilken ett snöre kunde dragas, eller ock så, att i bältet skars ett hål, i hvilket brynet insattes så att hålets kanter fäldes in i kantrännan. För den senare methoden synas flera norska fynd tala. Exempel på det förra sättet meddelas i sammanhang med fynduppgifterna[2].

Enligt professor Nilssons åsigt tillhöra dessa brynen stenåldern och hafva under denna blifvit använda såsom knackstenar d. v. s. för tillhuggning af flintredskap. Till ett sådant ändamål äro de dock föga lämpliga. Det är tydligen smaländarne, som i sådant fall skulle hafva riktats mot flintan, men dessa äro genom den rundt kring hela stenen gående rännan tveklufna och hvardera spetsen så smal, att ett kraftigt hugg lätt skulle föranleda spetsens afslagning. Det är sant, att sådana ovala brynen finnas, å hvilkas ändar man ser spår efter slag, men detta är icke tillräckligt bevis för deras användande såsom knackstenar, så framt man kan upp-

---

[1]) Det händer någon gång, att man finner runda eller rent af fyrhörnade brynen, likaledes af qvarts samt med den genom nötning uppkomna fåran. Man kan icke underlåta att räkna dem som ett bihang till de ovala brynena. De få exemplar af dessa biformer, som förekomma i Statens Samlingar, äro upptagna i de sifferuppgifter, som längre fram meddelas.

[2]) Jfr äfven R. Keysers uppsats i Annaler for Nord. Oldkyndighed 1836—1837. Man finner af denna afhandling och pl. IV, fig. 15, att man gjorde sig mycken möda med förvarandet af dessa brynen och att man således satte mycket värde på dem.

visa en annan sannolikare bestämmelse; dessa skador å ändarne kunna lika lätt hafva uppkommit genom en tillfällighet, t. ex. derigenom att man tappat eller stött brynet mot något hårdt föremål.

Det är likväl icke denna större eller mindre sannolikhet af professor Nilssons förklaring, som afgör frågan. Allt beror ytterst derpå, om denna grupp tillhör sten- eller jernåldern. Professor Nilsson anser hela gruppen tillhöra stenåldern, ehuru ett och annat exemplar blifvit under jernåldern användt såsom amulet o. d. Det är fynden, som kunna afgöra detta, och jag vill tillägga, icke hvilka fynd som helst, utan graffynden och andra, som kunna gifva lika otvifvelaktiga upplysningar som dessa. Det menskliga minnets svaghet och en tyvärr alltför ofta återkommande brist på noggrannhet i uppgifter, förklarlig hos dem, som icke ännu fått någon föreställning om fornsakers egentliga värde och fyndomständigheternas stora betydelse, kunna, när uppgifterna meddelas någon tid efter att fyndet blifvit gjordt, lätt vålla felaktiga uppgifter och ett sammanslående af fynd, som aldrig hört tillsammans. Såsom varnande exempel må nämnas, att till Statens Samlingar har lemnats af en enskild samlare i Falköping ett smycke, som han hade fått med uppgift att det skulle vara funnet med en bronzcelt. Men smycket var uppenbarligen ett modernt indiskt arbete och de närmare undersökningarne bragte verkligen i dagen, att fyndhistorien berodde på ett fullkomligt missförstånd och att smycket nyligen blifvit af en skeppare hemfördt från Ostindien.

Det finnes verkligen ett fynd ur en stenåldersgraf, i hvilket enligt uppgift förekom ett ovalt bryne jämte flintsaker[1]. Huruvida detta bryne är af den vanliga sorten eller om det är något annat, som kan förklara

[1]) Fyndet beskrifves i Nordisk Tidskrift for Oldkyndighed III, s. 300.

dess tillvara bland dessa stenålderssaker, känner jag icke. Visst är, att detta fynd icke hindrat de danske fornforskarne att föra, såsom jag tror med full rätt, dessa brynen till jernåldern. Jag kan icke för tillfället påminna mig något annat graffynd, som bevisar att dessa brynen tillhöra stenåldern, ej heller har professor Nilsson anfört något.

Redan i förra upplagan af Skandinaviska Nordens Urinvånare omtalas och afbildas ett i Statens Samlingar förvaradt ovalt bryne, i hvars ränna ännu sitter ett jernband med ögla. Till försvagande af den beviskraft, som ligger i detta förhållande, anmärkes, att »sjelfva stenen och jernbandet tillhöra påtagligen icke samma tid, utan jernbandet har under en långt senare tids period blifvit ditsatt för att bära stenen som amulet, segersten e. d.»[1]). Att detta är påtagligt, är jag icke i stånd att finna; många omständigheter tala deremot för åsigten, att det finnes ett ursprungligt sammanhang mellan jernbandet och stenens bestämmelse.

Ett annat bryne (Inv. 1304, 1837: 83) hade, när det anträffades i jorden inom Norra Mökleby socken på Öland, uti rännan ett jernband, som vid stenens ena ända slutades med en stjernformig ögla. Jernbandet sönderföll vid upptagandet, men ännu ser man starka rostfläckar i rännan. I Statens Samlingar förvaras ytterligare trenne brynen med tydliga spår af jernrost i rännan, funna i Glömminge socken på Öland (Inv. 1304, 1828: 7), å Ingelstorps egor i Dörby socken, Möre (Inv. 1304, 1841: 62) samt i Stångån vid Säby i Vists socken, Hanekinda härad (Inv. 2490). Ett sådant bryne har hittats å N:o 1 Råby egor i Ljungby socken, Möre uti ett stenröse jemte en kruka med aska (Inv. 1304, 1841: 56), hvilket antyder en senare tid än stenåldern. Ett

[1]) Samma uppgifter förekomma i andra upplagan, som trycktes år 1866.

annat förekom, såsom redan blifvit nämndt, i rösefyndet från Mästaremåla i Blekinge (Inv. 2783) jemte en celt och trenne spjutspetsar af jern. Uti ett rör å Flakelyckorna i Torhamns socken, Blekinge, har man funnit ett ovalt bryne jemte en pil- och fyra spjutspetsar af jern (Inv. 1452: 238). Dertill kommer detta norrländska fynd jemte tvenne andra, som genast skola omtalas (Medelpadsfynden 8 och 11, samt Helsinglandsfyndet 2). Till sist må nämnas fyndet Inv. 2590 från Bjers i Guldrupe socken, Gotland: ett ovalt bryne och 80 romerska denarer, af hvilka de äldsta tillhörde Titus, de yngsta Commodus (69—192). De anträffades bland benbitar inom »en samling af stenar». Alla dessa fynd hafva inkommit till Statens Samlingar under loppet af åren 1846—1860.

Ej heller stå dessa svenska jernåldersfynd isolerade. Jag har ur Nicolaysens Norske Fornlevninger antecknat icke mindre än tolf fynd, uti hvilka ovala brynen förekomma tillsammans med saker från jernåldern, under det der, såvidt jag kunnat se, intet fynd omtalas, innehållande sådana brynen och stenålderssaker.

Än mer. Enligt tabellen i Kragehul Mosefund funnos uti Torsbjergs mosse 30, i Nydams 60, i Vimosen 40 och i Kragehul 4 brynen, af hvilka de allra flesta voro fullt utbildade ovala brynen, hvarjämte herr Engelhardt anmärker: »de förekomma mycket allmänt i [Danska] fynd från den äldre jernåldern, både i mossfynd och jordfynd»[1]).

Då således ett så stort antal fynd lägga i dagen, att dessa brynen icke undantagsvis tillhöra jernåldern, utan äro under densamma eller rättare under en del deraf ganska allmänna, torde det vara nödvändigt att anse dem tillhöra denna tid, i hvilket fall man får anmärka

---

[1]) Engelhardt, Thorsbjergs Mosefund s. 51. Nydams Mosefund s. 32. Kragehul Mosefund s. 8 samt tabellen.

det ofvan anförda fyndet i en gånggrift såsom ett undantag, hvilket tarfvar en särskild förklaring.

I Statens Historiska Museum förvaras af denna typ 185 exemplar. För sex, deribland den af Professor Nilsson afbildade, äro fyndorterna alldeles okända. Tvenne, som icke upptagas i det följande, äro funna i Småland eller Östergötland, en i Öster- eller Vestergötland. I öfrigt har jag, när några brynen förekommit utan fynduppgift i enskilda samlingar, som blifvit inköpta till Statens Samlingar, antagit, att de äro funna i samlarens hembygd, hvilket i de allra flesta fall torde vara riktigt. Några uppgifter från andra samlingar äro särskildt utmärkta. Till dess fullständigare uppgifter ur andra samlingar hunnit hopställas, torde följande förteckning öfver dessa brynens utbredning tjena till upplysning.

Skåne 110, Blekinge 12, Öland 13, Calmar län 12, Småland 3 (deraf en i enskild samling), Vestergötland 1 (samt några stycken i Skara Museum), Dal och Vermland 7 (deraf 2 i Carlstads Museum), Östergötland 6, Södermanland 2 (deraf ett i enskild samling) Nerike (4, i enskild samling, utom ett som tillhör Örebro Museum), Vestmanland (1 i Vesterås Museum, funnet vid Skultuna prestgård), Uppland 2 (deraf ett funnet vid Sticklinge på Lidingö, i enskild samling), Norra Helsingland (6 i Hudiksvalls Museum), Medelpad 2, Gotland 12 (deraf 6 i Visby Museum). Att brynen af denna art blifvit funna i Halland, kan man antaga vara säkert, ehuru intet sådant fynd kommit till min kännedom. Att de icke äro funna i Gestrikland och Södra Helsingland står i öfverensstämmelse med andra förhållanden, för hvilka redogörelse lemnas längre fram.

Dessa brynen äro vanligen af qvarts, någon gång af röd sandsten. De ofvan anförda fynden, uti hvilka de förekommit, tillhöra den äldre jernåldern. Uti den

yngre jernålderns grafvar träffar man ej sällan brynen, men dessa äro fyrkantiga, långa, smala samt oftast tunna, vanligen genomborrade i ena ändan. Af den typen hafva allenast enstaka exemplar förekommit i de stora danska torfmossfynden.

8. Sköns socken, Gudmundsbyn.

Byn ligger i socknens vestligaste ända och har, enligt herr Sidenbladh, lemningar af ett par steniga högar. Då herr N. J. Ekdahl under sin norrländska resa för omkring 30 år sedan besökte socknen, insamlade han underrättelser om ett fynd, som år 1803 eller 1804 hade anträffats i en grafhög, 1500 alnar från en af byns gårdar, såsom det synes, invid ett torp. Fyndet förekommer under N:o 700 i Liljegrens »Förteckning öfver fynd i svensk jord»[1]). I en anteckning af herr Ekdahl i Vitterhets Akademiens archiv, hvilken synes hafva legat till grund för Liljegrens redogörelse, heter det:

»I denna hög fans 1:o saker, som Olof Olsson sjelf erkände, då jag derom examinerade honom:

Två förrostade svärd med messingsfästen, ett bryne (erhållet), en rostad jernring (erhållen), en fibula och åtskilligt annat jernskräp tillsammans med kol och brända ben.

2:o sådana saker, som Olof Olsson allsinte ville erkänna, men som andra angett, hvaribland ett romerskt guldmynt[2]) med märla i, köpt af Konsul Modin i

---

[1]) Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Handlingar XIII s. 277.

[2]) Wiberg omtalar i sitt arbete De klassiska folkens förbindelse med Norden (Gefle 1867) s. 60 detta mynt. Man skulle af hans i anmärkningen gjorda citat kunna förledas till den tro, att äfven detta mynt förekommer i Inventariet öfver Statens Historiska Museum, hvarest det naturligtvis efter hvad i texten här ofvan meddelas, icke kan förekomma.

Sundsvall, som visat det för Biskop Nordin, hvilken förklarat det vara från romerska republikens tider och temligen rart, men ville icke dess mindre ej inlösa det, hvarföre det nedsmältes; ett skrin med messingsbeslag, hvari varit diverse silfverpenningar, som blifvit i smärre partier sålde till Sundsvalls guldsmeder och nedsmälta. Detta har domhafvanden i orten, Konsul Modin och flera så uppgifvit».

Det är en ganska stor förlust för vetenskapen, att icke detta fynd blifvit i dess helhet räddadt. »Svärd med messingsfäste» antyder äldre jernåldern, liksom det ovala brynet af röd sandsten, på undersidan något bugtigt, 4,8 dec.-tum långt på undersidan, 4,5 dec.-tum långt på öfversidan, 0,9 dec.-tum bredt öfver midten. Det har en ränna rundtom kanten men intet spår af nötning och torde således få anses vara obrukadt innan det nedlades i jorden. Om fibulan finnes ingen upplysning.

Med all aktning för Biskop Nordins lärdom, torde man kunna, då intill nu intet enda guldmynt från den romerska republikens tider blifvit funnet i Norden, antaga såsom sannolikt, att det här funna guldmyntet tillhört de romerska kejsarnes tid, hvilkas under åren 395—491 präglade mynt äro talrikt representerade i svenska fastlandets jord. Theodosii II:s mynt från Skottgård och det i nästa nummer omnämnda Zenos mynt visa ytterligare, att denna sannolikhet har mycket för sig. Silfverpenningarne torde i alla händelser hafva varit denarer, sannolikast från tiden före Alexander Severi myntreduktion.

9. Sköns socken, onämndt ställe.

I Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens archiv förvaras ett bref från Lektor Fale A. Burman till Riksantiqvarien Hallenberg, dateradt Hernösand

den 12 Juni 1807 och bärande öfverskriften: »Upplysningar och sannolika gissningar om hosföljande guldmynt, som är funnet i en Ättehög vid . . . . By i Sköns pastorat, beläget i Medelpad, år 1807.»

Enligt »upplysningarne» syntes å framsidan »en imperator Romanorum i bröstbild med frånvändt ansigte, prålande hjelm och harnesk. Omskriften till vänster består af bokstäfverna D N och ett otydligt ornament och sedan bokstäfverna E N. Omskriften till höger: PERP AVG.» »Frånsidan föreställer en ovans imperator, såsom gående hem ifrån ett lyckeligt fälttåg, med utsvängd segermantel och en commandostaf, prydd ofvantill af ett kors, såsom insigne christianismi. Omskriften till venster har bokstäfverna V I C T O R, till höger A A V C C E S, — i exergen, på denna sida, förekomma bokstäfverna: O N O B.»

»Gissningarne» äro af intet värde. Den omständliga beskrifningen gör det otvifvelaktigt, att framsidans inskrift varit DN . ZENO . PERP . AVG (dominus Zeno perpetuus augustus), frånsidans VICTORIA AVGGGS (endast den näst sista bokstafven är tvetydig), afskärningens det vanliga CONOB. Frånsidans bild var utan tvifvel icke den triumferande kejsaren, utan segergudinnan, gående åt venster, hållande ett långskaftadt kors[1]). Zeno Isaurern blef ensam kejsare år 474, var under en del af åren 476 och 477 undanträngd af Basiliscus, och säges hafva blifvit, på tillställning af sin maka, lefvande begrafven den 9 April 491.

Då det har stor sannolikhet för sig, att det under föregående nummer omtalade guldmyntet tillhört kejsaretiden, synes antagandet ligga nära, att det är myntet från Gudmundsbyn, som Burman insände. Men mot detta tala följande omständigheter: den noggranna be-

---

[1]) Jfr Sabatier, Monnaies Byzantines I. s. 138, pl. VII f. 18.

skrifningen talar intet om den »märla» eller ögla, som skall hafva funnits på myntet från Gudmundsbyn; detta fynd gjordes 1803 eller 1804, under det Zenos mynt, enligt Burman, hittades år 1807; Gudmundsby-myntet nedsmältes af dess egare Konsul Modin, då Biskop Nordin icke ansåg det förtjena att inlösas; Zenos mynt kom år 1807 ned till Stockholm[1]). Det har derföre synts mig sannolikare, att detta är ett särskildt fynd.

Det skall hafva anträffats i Sköns pastorat d. v. s. i någon af socknarne Skön, Alnö[2]) och Timrå. Då brefvet icke nämner någon särskild socken, har jag förslagsvis fört fyndet till Sköns.

Man torde vara berättigad att tillerkänna detta fynd en stor betydelse på grund af det sena datum, det gifver för den äldre jernålderns fortvara i dessa bygder. Det är visserligen icke omöjligt, att detta mynt hitkommit, sedan den yngre jernålderns folk gjort sig till herrar äfven häruppe, men sannolikare torde det vara, i all synnerhet då denna yngre jernålders första bygder, Mälarlandskapen, äro så fattiga på dessa mynt, att man bör i detta exemplar se ett vitnesbörd om nära förbindelse mellan det äldre jernåldersfolket i Helsingland—Medelpad och dess sydligare fränder t. ex. på Öland.

10. Selångers socken, Högom.

Denna socken ligger ofvanför Sköns, hvars bygd fortsättes inom Selånger. Hufvudbygden följer de vattendrag, som flyta ut vid Sundsvall. Högom ligger i socknens östliga ända. Herr Sidenbladh har antecknat

---

[1]) Hallenberg lemnade det säkerligen aldrig till Statens Samlingar, ty det nämnes intet om detta mynt i Akademiens protokoller för år 1807 eller följande år.

[2]) Om den af Häradshöfdingen Erick Teet å Röde egor i Alnö socken år 1687 funna »stegbygel» af förgyld koppar med graverade figurer» har jag tyvärr intet att meddela.

sju högar, liggande rundt omkring »Nyhems» gård, samt fyra högar vid ladugården. Flere hafva funnits.

Då för sex år sedan en liten hög vid ladugården utgräfdes, hittades deri en böjd ten af guld, i ena ändan spetsad, i den andra afskuren, vägande 1,23 ort (5,28 gr). Ringen har blifvit till Statens Samlingar förärad af enkefru Ch. Staaf på Högom (Inv. 4046).

Denna ring hör tydligen till de många i mer eller mindre tydlig spiral vridna guldringar, som under den äldre jernåldern användes ibland, törhända, som smycken och än oftare såsom betalningsmedel. Den ena ändans afstympning antyder, att ringens forne egare någon gång aftagit ett mindre stycke, antagligen vid någon utbetalning.

II. Sättna socken, Byn.

Socknen ligger vid Sundsvalls-vattendraget. By ligger i nedre delen af bygden.

Om en grafundersökning derstädes skrifver herr Ekdahl i sin reseberättelse:

»Hundra alnar från Östergården i By finnes en hög, som är 20 alnar i diameter och 3 alnar hög. Denna blef betydligen skadad, såväl i midten som på sidorna, derigenom att bonden Nils Nilsson derifrån år 1822 hemtade sten till en källarbyggnad. Denna undersökte jag den 2 Augusti 1829 och fann öfverst i den blott obetydlig jord och sten samt kol. Derunder ett lager af ofantliga stenblock af ungefär 2 alnars genomskärning, hvilka voro att anse för högens underlag. När dessa voro afvältade från östra sidan allt intill midten, begynte jag undersöka jorden, som låg derunder och fann den bestå af lös sand från midten mot öster, i en längd af 6 alnar och i 2 alnars bredd. Den var ½ aln djup och för denna sand var den fasta ursprungliga lerjorden undanröjd. Häri funnos förrostade lemningar af

ett svärd med messingsbeslag och ett bryne (slungsten) liggande öfver bladet. En groft arbetad stenmejsel fanns äfven, jemte rökelse. Ben eller aska syntes ej heller till. En förvittrad lemning af lerkärl (urna) hittades strax under ett af de stora stenblocken.»

»I närheten af denna hög finnas några knappa lemningar efter flera andra, i grund förstörda år 1822. Hvad som deri hittades är förkommet och var af lika beskaffenhet med det jag fann.»

Brynet uppgifves i en annan anteckning af herr Ekdahl vara af qvarts. Att det var ett ovalt bryne, synes tydligen af tillägget inom parenthesen »slungsten». Då Liljegren aldrig för Akademien anmält de af Ekdahl inlemnade antiqviteterna, ej heller lemnade efter sig någon förteckning öfver de under hans tid med samlingarna förenade fornsakerna, finnes detta bryne icke upptaget i det efter Liljegrens död, på grund af uppgifterna i Akademiens protokoller, af den nuvarande riksantiqvarien upprättade inventariet. Men då det icke finnes i Statens Samlingar mer än ett osigneradt ovalt bryne, som kommit till dem efter år 1833, torde man få antaga, att det är detta, som herr Ekdahl fann jämte det förrostade jernsvärdet. Huruvida något af det öfriga, som anträffades i grafven, blifvit till Statens Samlingar aflemnadt, känner jag icke och kan derför icke heller upplysa, hvad man bör förstå med den i fyndberättelsen omtalade rökelsen.

Då grafven uppenbarligen inneslöt ett jernåldersfynd, kan man icke gerna antaga annat än att stenmejseln tillfälligtvis inkommit uti henne, så vida uppgiften om denna är fullt noggrann.

12. Njurunda socken, Hälljom.

Längst i söder å Medelpads kust ligger denna socken vid Ljungans nedersta del. Bygden omfattar en del

af floddalen och sträcker sig derifrån söderut. Hälljom ligger vester från kyrkan.

I björkdungen invid nordostligaste gården finnas, enligt herr Sidenbladh, åtta högar. Invid dem ligger en samling större stenar, ungefär ett parlass, i en rundel af 140 fots omkrets. Mera sten har funnits. Säggnen kallar det en tempelplats, men det torde icke hafva varit annat än ett stort röse. På andra sidan landsvägen, o. s. o. från de nämnda högarne, ligga några skadade steniga högar. En annan dylik, mycket utgräfd, finnes å en kulle s. s. o. från den östligaste gården i hufvudbyn.

På en åker, der en hög ett par år tidigare blifvit afröjd, hittades år 1786 en stor fingerring af guld, lik W. fig. 433.

I det föregående är redan omtaladt ett fingerguld från Bohuslän af ormhufvudstypen. Den trinda tenen är vriden i spiral, så att de två plattorna sitta den ena öfver den andra å ringens framsida. Sådan torde grundtypen till Hälljomsringen och W. fig. 433 böra anses vara, med den olikhet allenast, att plattorna varit tre. Hur den senare typen tillkom, är icke svårt att se. Spiralformen bibehölls, men de två ormhufvudsplattorna förenades medelst en mellan dem gående skifva och på samma sätt förenades de något intill hvarandra närmade hvarfven å baksidan, hvarjemte ormhufvudena blefvo tydligare utarbetade. Tvenne sådane ringar förvaras i Statens Samlingar. Den ene fans år 1781 jämte en guldstång, som vägde 51⅛ dukat, uti ett stort stenröse å Ekeryds egor, djupt in i hemmanets skog, i Byarums socken, Östbo härad, Småland (Inv. 46). Den andre hittades år 1829 i ett gärde, hörande till Ramsgården i Segerstads socken, Gudhems härad, Vestergötland, »vid afhemtning af stenhällar från ett rör, uti öppningen efter en under arbetet nedrasad stenmur.» Att dessa

uttryck beteckna ett stenröse med hällkista, är tydligt nog. Denna ringens halt är 0,91.

Hälljomsringen är de tvenne sistbeskrifna mycket lik, dock så till vida förändrad, att spiralvridningen är öfvergifven och stommen bildas således af trenne ringar, förenade, såsom nyss beskrefs, både å fram- och baksidorna af en guldplåt. Å baksidan äro de tre ringarne närmade intill hvarandra, så att höjden der är 0,3 dec.-tum, under det framsidans höjd är 1,35 dec.-tum.

Om de guldflätor, med hvilka framsidans plåt är belagd, har redan blifvit taladt (se ofvan n:o 4); de äro icke ovanliga under den äldre jernåldern. Den form som ormhufvuden å dessa ringar hafva, återfinnes för öfrigt, ehuru förenklad i Torsbjergs Mosefund pl. 10 fig. 36, pl. 18, fig. 8, samt fullt utbildad å fig. b sid. 53 i Nydams Mosefund (originalet från Vimose).

Uti Worsaaes »Oldsager» föres denna ringtyp till den yngre d. v. s. (förmodar jag) till mellanjernåldern, under det W. fig. 382 återgifver en något äldre form — liknande den här först omtalade från Bohuslän — såsom hörande till den äldre jernåldern. Originalet till denna figur kom till Köpenhamns Museum i ett af Himlingøie-fynden, hvilka af Boye med rätta anses »bilda en öfvergång mellan de två perioderna[1]) d. v. s. stå midt uti den äldre jernålderns utvecklingsserier. De danska ringarne af den fullt utbildade typen äro funna på Seland och Möen samt i Norra Jutland.

En liknande ring, ehuru af något förenklad form, fans år 1867 uti en hufvudsakligen af sten bildad hög, inom en grafkammare i S. Frons gäll i Gudbrandsdalen, jämte en skål af, som det synes, romerskt arbete, frag-

---

[1]) Boyes Fortegnelse over Gjenstande i det Kongelige Museum for Nord. Oldsager i Kjøbenhavn, der ere forarbeidede af eller prydede med ædle Metaller, s. 48. Föremål ur dessa fynd äro afbildade W. fig. 302, 304, 314, 317, 320, 382, (395).

ment af ett glaskärl, bitar af en träspann med bronzbeslag, en pincett m. fl. saker, som tillhöra den äldre jernåldern[1]).

Ringar af denna typ äro således funna tillsammans med denarålderns fornsaker. Det är dock kanske icke otroligt, att det senast omtalade norska fyndet, ehuru innehållande saker från denaråldern, tillhör en något senare tid, under hvilken man ännu gömde denartidens främmande arbeten. En antydan derom synes mig ligga i olikheten mellan ringen från Himlingøie W. fig. 382 och den norska anf. st. pl. 1, fig. 12.

13. Njurunda socken, Hälljom.

År 1849 fann man uti en hög å samma bys egor jämte smärre ben, en korsarmad bågfibula, en söndrig sölja(?) och ett obetydligt, strieradt, fyrsidigt fragment, allt af bronz.

Söljan(?) består af en platt ring, vid hvars inre kant är anbragdt ett hål för fästande af en nål. Från motsatta ändans utsida hafva utgått tvenne bågformiga armar, nu afbrutna. Skifvan är prydd med inslagna halfvor af koncentriska cirklar, af hvilka en del äro hopstälda så, att de bilda en sorts böljornament. Diametern är 1,4 dec.-tum, ringens bredd 0,3 dec.-tum.

Den korsarmade fibulan som i naturlig storlek är afbildad fig. 5, är afbruten strax nedanför bågen, hvarjämte hittaren, sannolikt för att tillse, om icke fyndet var af ädel metall, bortfilat det spetsiga utsprånget å

---

[1]) Se Foreningens til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring Årsberättelse för 1867 s. 53 f. pl. 1 fig. 12. Till ett annat fingerguld i samma fynd (fig. 13) är en make funnen på Stora Brattön i Loföfjorden, Solberga socken, Bohuslän (Inv. 3255). Fyndets tredje fingerguld (fig. 14) och de två motsvarande svenska ringarne äro redan omtalade i sammanhang med Medelpadsfyndet N:o 3 D.

bågens ena sida. Nålen, förmodligen af jern, har varit fästad under öfre plattan.

Denna fibulaform synes hafva varit mycket omtyckt i Norrland, ty jag är i tillfälle att längre fram beskrifva icke mindre än fyra exemplar funna i Norra Helsingland och förvarade i Hudikssvalls Museum. Att den med förkärlek bearbetats, finner man ock af de olika varieteter, som dessa exemplar tillhöra. Korsarmarnes knoppar kunna variera i tjocklek, plattan från hvilken de utgå, är ibland enkel, ibland ornerad. Bågens relativa bredd och utseende vexlar. Den nedre plattan har ibland sidorna försedda med utsprång, hvilka å Hälljomsfibulan äro skadade. Största ombildningen tillåter dock drakhufvudet nederst, hvars ögon äro mer och mindre tydliga och hvars nos slutar med ett treflikigt utsprång af vexlande utseende. Ett af Helsinglandsfynden visar, att den nedersta af dessa flikar ursprungligen är samma omvända tresidiga vigge, som förekommer å fig. 4 och som i det följande kommer att ytterligare omtalas.

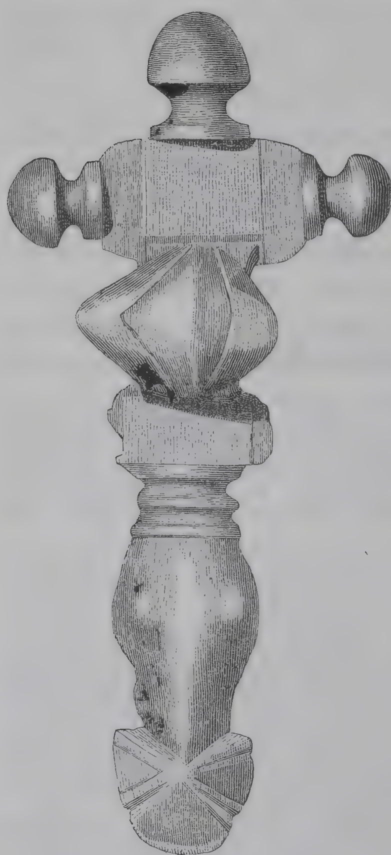

Fig. 5. Korsarmad bågfibula. Medelpad.

Dylika drakhufvud af ganska enkel art med en uppsvällning å hvardera sidan af nosen, som sannolikt föranledt sidoflikarnes anbringande, äro vanliga under den äldre jernåldern. Man finner dem t. ex. i Nydams Mose-

fund pl. VIII fig. 29, 30, 34, 37, Kragehuls Mosefund pl. I fig. 12.

Korsarmade bågspännen äro icke sällsynta i Sverige utom Norrland. I Statens Historiska Museum förvaras några exemplar. En dylik med hela knappar[1]), jämnbred båge, långsträckt facetteradt stycke i stället för den nedre plattan, med ytterändarne af drakens nos uppsvälda samt med jernrost efter nålen, hittades år 1848 vid sandtägt å utmarken till hemmanet Häller i Brastads socken, Bohuslän, jämte en tunn och smal bronzring och en bronznål (Inv. 1473). I Landshöfdingeembetets skrifvelse, som åtföljde fyndet, heter det: »i närheten af stället hafva jemväl påträffats lemningar efter ett menniskoskelett.» En annan dylik, med ena knappen borta, öfre plattan mycket smal och prydd med tre ringar i rad, samt med det långa stycket, som ersätter den nedre plattan, tvärstrieradt och med drakens nos sådan som nyss beskrefs, förvaras i Skara Museum, med uppgift att vara funnen i Skörstorps socken, Vestergötland. En tredje med ena korsarmen afbruten, med två koncentriska ringar på öfre plattan, med jämnbred båge, med nedre plattan tvärstrierad och med drakens nos slutande i en mångsidig klump, har hittats under potatesupptagning vid Björbyn i Svanskogs socken, Vermland (Inv. 3825: 18). En fjerde något enklare och förrådande, att typen började vanslägtas, är funnen i Vemmenhögs härad i Skåne (Inv. 3217).

En fibula af denna typ, ehuru med tvärarmarne afbrutna, har funnits i närheten af Randers, (W. fig. 426). Det är det enda danska fynd af denna art, som kommit till min kännedom.

I Norge deremot lära dessa bågfibulor vara synnerligen allmänna. Stephens har i sina Oldnorthern runic

[1]) Knapparne äro ofta halfva d. v. s. hafva slät yta å undersidan, understundom äro de på undersidan håliga.

monuments s. 840 afbildat en, som funnits vid Stenstad i Holdens gäll, Telemarken jämte »glaserade» stenkrukor, fylda med aska, ben och kol, en gjuten guldring, en spann af trä med hank och beslag af bronz, stycken af ett jernsvärd samt af messingsbeslag till skidan, »stenperlor» samt en sten med inskrift, hvars runor tillhöra äldre jernålderns alfabet[1]). Uti fotografisamlingen »Fra Christiania Museum I» äro å pl. I trenne sådana spännen afbildade. Det ena (Christiania Museum 1286) tillhör ett fynd af tre »böjle- og korsformede» bronzspännen med ornamenter, från Brosten i Höjlands gäll, Stavangers Amt; ett annat, tillhörande en något afvikande varietet, har hittats å Bjerke egor i Hedrums gäll, Jarlsbergs och Laurvigs Amt, jämte en sköldbuckla, en sax, en nyckel, stycken af tvenne skäror, af naglar, beslag och ringar, allt af jern, perlor af bernsten eller glas och en brynsten (C:ia 2496—2501). Det tredje är funnet jämte tvenne liknande, en kedjestump med ihängande löf af bronz, fyra bernstensperlor, ett knifskaft af trä med bronzbeslag, en liten spiralring af bronz, ett litet smycke eller beslag i form af en häst och en träspann med band och beslag af bronz, ett jernsvärd och fem lerkrukor, hvilket allt fans midt i en grafkammare, täckt med hällar, belägen på Birkeland i Birkenes socken, Nedenes Amt. Ännu ett spänne af detta slag har hittats å gården Fuskeland i Holme socken, Lister och Mandals Amt inom en stensatt kammare, jämte en lerkruka, en s. k. romersk fibula, ett kilformigt yxblad af jern (jerncelt?), jernhank, hörande till ett skrin el. d., sax, spjut, m. m.[2]). Till samma typ höra föröfrigt spännena C:ia 976 och 2460 m. fl. såväl i denna som i andra norska samlingar.

---

[1]) Jfr Ann. f. Nord. Oldk. 1856 s. 182.

[2]) Christianiaforeningens Årsberättelse för 1867 s. 42. Krukan är afbildad derstädes pl. I. fig. 4.

Att denna typ, liksom i allmänhet de germanska graffältens bågspännen, äro olika utvecklingsformer af den s. k. romerska fibulan, afbildad t. ex. W. fig. 391, faller temligen lätt i ögonen. Men det är tvifvelsutan mindre riktigt, när Stephens i sitt redan anförda arbete talar om möjligheten, att något af dessa korsarmade spännen utgått från en romersk verkstad. Han har tydligen icke gifvit akt på den ganska bestämda skilnaden mellan denna typ och den s. k. romerska, hvilket förbiseende blifver ännu synbarare, då han säger att spännen af detta mönster äro vanliga öfver hela Europa. Den s. k. romerska fibulan är, det är sant, ganska vanlig inom de germanska områdena, men deremot tillhör det korsarmade bågspännet ett mycket inskränkt område — och deri ligger just dess märkvärdighet[1]).

Det korsarmade bågspännet är särdeles allmänt i Norge och Sverige och kan således anses vara charakteristiskt för dessa tvenne lands äldre jernålder. Deremot finnes det icke inom den gotländska jernåldern och detta påstående eger icke den oansenliga vigt, som vanligen tillkommer de negativa bevisen, ty de gotländska fynden äro så talrika i Statens Samlingar, att man torde kunna med skäl anse en typ, som icke är i dem representerad, höra till sällsyntheterna på ön, d. v. s. vara en typ som *icke* är charakteristisk för öns forntid. Det vore af stort interesse att veta, hur pass ofta dessa spännen förekomma i de danska fynden.

Gå vi utom Norden, finna vi denna typ icke representerad på fastlandet, hvarken hos Franker, Burgunder eller Alamanner, således icke inom de områden som lågo den romerska verlden närmast och voro allramest ut-

---

[1]) När man vill följa den korsarmade bågfibulans utveckling tillbaka till dess grundtyp, torde man böra fästa särskild vigt vid det högre midtstycket å den öfre plattan (se fig. 5) som icke har någon betydelse för typen i denna dess form och derföre äfven försvunnit å flera exemplar.

satte för inverkningarne af denna ännu under förfallets tid öfvermäktiga odling. Deri ligger det bästa beviset för omöjligheten att anse dem vara romerska arbeten eller slafviska efterbildningar af romerska mönster.

Inom England finner man denna typ någon gång representerad i fynden från Kent och från Saksarnes gamla områden. Deremot är den, såsom Roach Smith påpekar, charakteristisk för de angliska graffälten. Man finner det lätt, om man hopställer fynduppgifter från det östra och mellersta England, men allratydligast framstår det, om man betraktar plancherna i Neville's Saxon obsequies. Å dessa äro icke mindre än femtio exemplar af denna typ afbildade, alla funna inom samma graffält i Little Wilbrahams socken, Cambridgeshire, ungefär en svensk mil från staden Cambridge, således i hufvudbygden af det gamla angliska området. Man finner bland dessa många exemplar af flerahanda varieteter, ytterst simpla, som synas vara tarfliga exemplar af en urartad typ, andra åter som äro nästan fullkomligt lika de svensk-norska exemplaren t. ex. pl. 6 fig. 40, 47, pl. 7 fig. 31, pl. 10 fig. 173, ännu andra som äro vidare utbildningar af samma typ. Som prof på en sådan fortsatt utbildning meddelar jag här i fig. 6 en från Roach Smith lånad konturteckning.

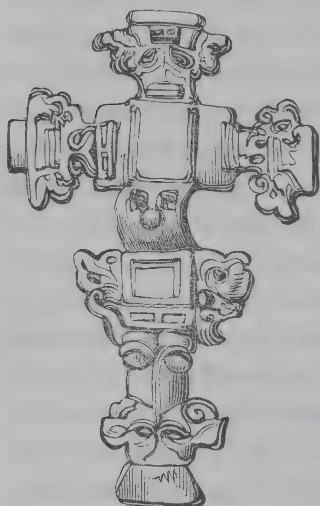

Fig. 6. Korsarmadt bågspänne. Anglisk typ.

Då denna typ således icke kan sägas vara allmän germansk egendom, måste man anse det vara af stort interesse att finna den så talrikt representerad uti tvenne områden, det angliska å ena sidan, det svensk-norska å

den andra, till hvilket man möjligen kommer att få föra äfven Danmark. Detta kan icke gerna ega rum annat än under förutsättning af någon förbindelse mellan de olika fornsaksområdenas forntida bebyggare, Anglerne och Götarne. Jag använder här det senare uttrycket såsom gällande för icke allenast Sveriges, utan ock Norges befolkning under den äldre jernåldern, då jag icke känner något specielt namn för Norges bebyggare under denna tid.

En sådan förbindelse kan hafva varit yttre d. v. s. de olika stammarne kunna hafva lefvat i liflig samfärdsel och derunder ofta kommit i tillfälle att af hvarandra låna typer. Historien vet dock intet om någon samfärdsel mellan Norden och England under denna aflägsna tid, ty då denna typ tillhör vår äldre jernålder, kan man icke, för att förklara dess förekomst i östra England, påminna om de nordiska vikingarnes täta besök i dessa nejder, hvilka besök, för så vidt någon underrättelse om dem blifvit åt oss bevarad i historiska urkunder, tillhöra en långt senare tid. Ej heller synas sjelfva fornsakerna vilja tillåta, att man nöjer sig med att antaga en sådan yttre förbindelse. Typen uppträder inom de båda olika områdena med en sådan rikedom af varieteter, att den visar sig hafva varit och behandlats såsom en folkets verkliga tillhörighet, med hvilket man umgicks på ett förtroligt sätt, hvarjämte särskildt en mängd af de angliska formerna förråda, såsom ofvanför nämndes och såsom fig. 6 visar, en fortsatt utveckling, som är främmande för Norden.

Om en sådan yttre förbindelse icke kan anses tillfyllestgörande till förklaring af denna likhet, återstår ej annat än att söka en inre förbindelse, med andra ord en närmare frändskap mellan de olika stammar, som synbarligen funnit ett nöje i att smycka sig med spännen af denna art, än mellan dem och de öfriga germanska

folken. Det synes sannolikast, under dessa förhållanden, att anse Anglerna hafva kommit till sina bostäder i England från något af Nordens land. Uti hvilken trakt i Norden man kan söka deras hem, derom vågar jag icke yttra mig, allraminst då jag icke känner tillräckligt de danska fynden, liksom jag tills vidare icke anser mig kunna uttala en gissning angående tiden då denna utvandring försiggått.

Den gotländska jernåldern saknar, såsom nyss nämndes, den korsarmade bågfibulan. Den har i stället en egen utvecklingsform af det fullt utbildade bågspännet och dessutom en annan typ, som synes saknas i fastlandets äldre jernålder, nämligen den cirkelrunda brochen, som är ytterst vanlig i Kents och i andra vestgermanska områdens graffält. Denna runda brocheform var så mycket i de gamle Gutarnes smak, att de vanligen fäste å öfversidan af bågspännets båge en rund broche såsom en fritt roterande skifva. För bedömande af stamskiljaktigheterna och deras historia, är det af vigt att se, huruledes redan under denaråldern de gotländska runda brocherna ega en fullt charakteristisk typ i orneringen.

14? Njurunda socken, Dårholmen.

Dårholmen ligger i mynningen af Ljungans utloppsvik. Å sydvestra sluttningen af holmen ligga, enligt herr Sidenbladh, i tre till fyra dubbla hvarf efter berget sextio rösen, alla af mindre stenar, hopgyttrade vid hvarandra samt mer och mindre rifna.

I ett af de rösen, som ligga närmast berget, gjordes midsommartiden år 1868 åverkan. Skattsökarne anträffade bland stenarne en liten ring(?) af guld, knappt 2 tum lång. Dessutom fann man bland bitar af brända ben små fragmenter af bronz.

Dessa fragmenter, små fina nitnaglar, äro allt för obetydliga, att man skulle kunna uttala någon åsigt om den tid, till hvilken de böra föras. Jag har dock, då guld är jämförelsevis mycket sällsynt i svenska graffynd från den yngre jernåldern, på grund af den lilla guldten, som uppgifves vara hittad med bronznaglarne, förslagsvis fört fyndet till den äldre jernåldern.

15? Njurunda socken, Nolby.

Af samma skäl, som var bestämmande i afseende på föregående nummer, anser jag mig böra såsom hörande till den äldre jernåldern, förslagsvis upptaga en guldring, som vid början af 1700- eller kanske snarare mot slutet af 1600-talet hittades vid ofvannämnda gård uti en hög, i hvilken man anlade en källare. Den skall hafva blifvit såld för 70 daler k. m.[1]).

Vid Nolby fans, då herr Sidenbladh sommaren år 1868 besökte stället, endast en hög bevarad[2]).

16. Attmars socken, Harfs by.

Socknen har sin hufvudbygd vid sjöarne Marmen, som genomflytes af Ljungan, och Vikaren. Vid den senares norra strand ligger Harfs by, vid hvilken herr Sidenbladh fann lemningar af sju högar.

Nämndemannen Nils Persson i Harf gjorde år 1810 åverkan på en hög, 24 eller 25 alnar i diameter, tre alnar hög. Grafkullen var redan förut öppnad i midten, men godssökarne hade då antagligen intet funnit, emedan sjelfva grafstället fans närmare nordöstra kanten af

---

[1]) Nordal, Exercitium academicum de Medelpadia. Ups. 1716, s. 36.

[2]) I Njurunda socken har en gång hittats ett bronzsvärd. Det anträffades under en större sten å östra sluttningen af Hummelviksberget, liggande på Å bys egor. (Inv. 2559).

högen. På sjelfva jordytan, å hvilken man skall hafva sett spår af der försiggången bränning, låg en platt sten af en fots diameter och en half fots tjocklek. På denna sten stod ett fat af bronz, väl fyldt med aska och små förbrända benskärfvor, hvari öfverst funnos lemningar af »spännen i svärdsgehäng eller betsel och af elden hoplupna glasbitar.» Öfver alltsammans var krukan stjelpt. Fyra stenar, hvardera en aln hög, omgåfvo sidorna af fatet och krukan, som slutligen voro täckta af en större platt sten.

De noggranna uppgifterna om fyndet äro hemtade ur en skrifvelse från herr G. E. Dillner, daterad den 14 December 1812 och uppläst i Götiska Förbundet, till hvilket fyndet insändes. Ur Förbundets Samlingar kom det till Statens och är i inventariet öfver dem upptaget under N:o 1267[1]).

Bronzfatet har mycken likhet med det pelluvium eller fotbäcken, som är afbildadt i Rich's Dictionnaire des antiquités s. 467, med den skilnad, att sjelfva bäckenet är nedtill kanelleradt på samma sätt som bottnen af pateran Rich s. 461. Den utvikna brädden upptill är i utkanten krusad. Bottnen saknas alldeles, men ännu qvarsitta spår af lödningen. Förmodligen var askmörjan, när hon nedlades i fatet, mycket het, så att den fastlödda bottnen blifvit lös och förstörts. Måtten äro följande: hela diametern i öfverkanten 10 dec.-tum, bräddens bredd 0,8 dec.-tum, bottnens diameter 3 dec.-tum, den till fot nedvikta underkantens höjd 0,3 dec.-tum, höjden inuti 3,4 tum.

Att fatet är af romerskt arbete är alldeles visst. Man finner det såväl af formen som af metallens färg.

Krukan, af ganska fin, bränd lera, är nederst skålformig, aftager sedan i bredd, men vidgar sig något mot

---

[1]) Fyndberättelsen är förut tryckt i Iduna häftet 5, s. 174.

kanten. På ena sidan sitter ett öra. Kanten är på tvenne ställen skadad. Den smalaste delen eller halsen är utsirad med fyra parallela linier, ifrån hvilka sju kortare liniepar nedgå till den skarpkantade gränslinien mellan den skålformiga bottnen och öfverdelen. Från nämnda gränslinie utgå nedåt en rad af bågsegmenter. På utsidan sitta några fragmenter af smält glas. Måtten äro: bredd i mynningen 4,6 dec.-tum, största bredd 5,3 dec.-tum, höjd till bottnens öfverkant 1,3 dec.-tum, till krukans öfverkant 3,8 dec.-tum.

I krukan förvaras flera stycken, smärre och större, af smält glas, som i brottet är mycket ljusgrönt; dessutom en liten halfsferisk knapp af ben, med tvenne hål inborrade jämte hvarandra från undersidan, samt ett fragment af bronz, hvars bestämmelse jag icke kan uppgifva. Det består af en låg kullrig knapp, som medelst en kort trind ten är fästad vid en bit, som det tyckes af en platt ring. Derjämte ligger i krukan en ovanligt stor oxeltand af en tam oxe.

Glasbitarne äro säkert lemningar efter ett kärl, som förstördes vid likbränningen, och detta kärl var säkerligen såsom bäckenet af romerskt ursprung. Båda delarne torde hafva inkommit under denaråldern.

17. Tuna socken, Rännö.

Socknens bygd ligger vid sjön Marmens norra sida och kring elfven. Vid Rännö fann herr Sidenbladh steniga högar såväl österut som söderut i byn.

Herr Ekdahl uppgifver i sin reseberättelse, att en bonde vid förstöring af högar funnit »ett messingskors, stridsyxa och bryne», hvilket allt förkommit.

I konceptanteckningen till den officiela berättelsen förekommer brynet under namn af slungsten och det

var således ett ovalt bryne. Messingskorset var högst sannolikt ett korsarmadt bågspänne[1]).

18. Stöde socken, Fanbyn.

Socknen ligger ganska långt in kring Stödesjön och Ljungan. Kyrkan och hufvudbygden ligga vid inre ändan af sjön. Fanbyn ligger der elfven rinner ut i denna. Herr Sidenbladh fann der tvenne högar. Uti den ena af dessa hade år 1866 hittats ett ovalt bryne, som nu förvaras i Statens Historiska Museum (Inv. 4046).

Detta bryne är 3,4 dec.-tum långt, 1,1 dec.-tum bredt; det har en skarpt inhuggen kantränna samt bred nötningsyta å öfversidan.

19? Stöde socken, Jättholmen.

I sjöstranden vid Loo fans en liten »hälla», som kallades Hjältestenen, der på 1600-talet Erik Nilsson i Loo hittade en stor ring, lik en slända, tjock i den ena, smalare i den andra ändan, hopdragen på ändarne, så vid, att han kunde gå på armen af en karl.

Uppgiften härom förekommer i en berättelse om fornlemningarne i Medelpad, som år 1684 insändes »till följe af Kongl. Maj:ts plakat och hans excellence friherre L. Ribbings ordres» af häradshöfdingen Erik Teet[2]). Enligt Nordal, som talat med hittaren, anträffades fyndet

[1]) Nordal omtalar i sin disputation s. 36 ett fynd ur en stor hög vid Målstad i Tuna socken. Utom andra dyrbarheter hade man der funnit ett »ornamentum argenteum auro obductum, quod sine dubio aut coronæ aut cingulo suffixum fuit.» I den utkastade jorden fann man flera jernsaker, utaf hvilka ett nyckellikt föremål kom liksom silfversmycket i herr Nordals ego. Af hvad art detta smycke var och till hvilken tid det hört, kan icke med tillhjelp af den korta beskrifningen afgöras.

[2]) Originalet förvaras å Kongl. Biblioteket. Det är aftryckt, ehuru icke alltid fullt troget, i R. Dybecks Runa, Första häftet s. 15 f.

år 1653 å en holme i Storsjön (Stödesjön), som kallades Hjelt-[1]) eller Jättholmen, men efter fyndet kallades Guldholmen. Hittaren skall hafva tagit ringen för att vara af messing och smidt upp den till byxhakar o. s. v.

20? Torps socken, Vislandsbyn.

I den nyssnämnda berättelsen af herr Erik Teet heter det:

Torp den 17 November (1684). En hög är belägen nordan för Vislandsbyn och prestebordet, Ramundshögen kallad, der Ramund skall ligga begrafven[2]), hvilken slagits med en rese eller jätte, som bott i Gisjönsby, något längre upp i socknen, under berget, hvarom en visa skall vara författad[3]). Strax vid Ramundshögen, när der bredvid, öster om, stenarne brötos upp och der uppgrofs till åker, fann man en värja och ett stycke af en malmgryta, dock var allt förmurknadt — detta skedde för 20 år sedan — dito en hvit sten, hvass åt båda ändarne med ett litet kors uti midt på, men allt är förfaret. —

Man torde kunna med ganska stor sannolikhet antaga, att den hvita stenen varit ett ovalt bryne. Det enda, som dervid vållar något bryderi, är det lilla korset, men med detta kunna möjligen menas öfversidans nötningsfåror.

21. Torps socken, Hammar.

Byn ligger vid vestra ändan af Torpsjön. Sydost från byn ligga, enligt herr Sidenbladh, lemningar af

[1]) Hjelte är i Norrland ofta liktydigt med jätte.

[2]) Hos Ekdahl heter det 1830: »1050 alnar öster om kyrkan visar folket i en ängstäppa jätten Ramunds hög, men denna är ej annat än en backe, bildad af naturen.»

[3]) Dybeck påminner å anf. ställe s. 20 om den i Svenska Fornsångerna under N:o 12 intagna visan om »Ramunder den unge», hvilken möjligen kan vara densamma, som herr Erik Teet menar.

sex högar. I en annan skall för några år sedan hafva hittats »en spjutspets(?) af jern och en oval sten (båda pjeserna förkomna).»

Den ovala stenen kan svårligen hafva varit annat än ett ovalt bryne.

Torps socken (kyrkan?) ligger, enligt Historiskt-Geografiskt-Statistiskt Lexicon öfver Sverige, 6 3/4 mil från Sundsvall. Så långt inåt landet hade således den äldre jernålderns folk trängt sig.

Med Torp slutar den egentliga gamla bygden i Medelpad. I den innanför liggande socknen, Borgsjö, fann herr Sidenbladh inga fornlemningar från heden tid. För 30 år sedan funnos ännu några å ett ställe inom vestra delen af socknen, vid Ånge by. Tvenne sådana isolerade grafplatser fann herr Sidenbladh i den ännu längre in liggande Hafverö socken, nämligen vid Vassnäs[1]) några små rösen, utaf hvilka tvenne, som undersöktes, innehöllo lemningar af brända ben, samt vid By ett röse och en stenig hög. Uti rösets botten funnos spår af likbränning och der hittades litet förrostadt jernskrot, en liten benbit, ristad med streck, och tre glasperlor, den ena med mosaikartad inläggning. Då sådana mosaik-glasperlor förekomma i fynden såväl från äldre som yngre jernåldern, finnes det ingen möjlighet att datera detta fynd.

Emellertid är det omisskänligt, att dessa två socknars fornlemningar vitna icke om en större bygd, utan allenast om en föga betydande kolonisering uti dessa aflägsna nejder. Då så är, kan man säga, att det område, som den äldre jernålderns folk innehade, hade ungefär lika stor utbredning som Medelpadsbygden egde ännu vid hednatidens slut.

[1]) Å Vassnäs har en stenyxa blifvit funnen.

Jämtlandsfynd.

Af de fynd från denna provins, som kommit till min kännedom, är det allenast ett, som man med någon säkerhet kan föra till den äldre jernåldern.

I. Sundsjö socken, Stamnäs.

Socknen ligger uti en bidal till Ljungan, kyrkan nära den punkt, der de två vägarne från Medelpad till Storsjön och Norge mötas.

I en hög, som öppnades för ungefär 45 år sedan, hittade man fragmenter af urnor, både af ler och glas[1]). Glasurnorna eller -urnan torde man med skäl kunna föra till den äldre jernåldern.

Helsinglandsfynd.

I. Gnarps socken, Bostad.

Gnarp är Helsinglands nordligaste kustsocken, bygden ligger kring en å, Bostad är beläget temligen långt in åt vester. Norr om landsvägen ligga, enligt den från Helsinglands Fornminnesförening inlemnade sockenbeskrifningen[2]), fem högar. »Söder om landsvägen, invid östra gården, tätt invid vägen gjordes ett rikt fynd», bestående af »agraffer af koppar [bronz], fragmenter af ett svärd, betsel, spjutspetsar jämte en mängd andra jernstycken, hvarjehanda kulor och ornamenter af bernsten o. s. v., väf- och trädbitar», hvilket allt inkommit till Hudiksvalls Museum, samt dessutom en guldring,

[1]) Ekdahls reseberättelse.

[2]) Dessa sockenbeskrifningar äro, när icke annat uppgifves, källan till de upplysningar om de fasta fornlemningarne, som i det följande meddelas i sammanhang med fynden.

som blifvit försåld till enskild person. Fyndet gjordes år 1850 eller något tidigare.

Bronzsakerna i fyndet ligga framför mig och visa, att tvenne fynd blifvit af hittaren sammanblandade.

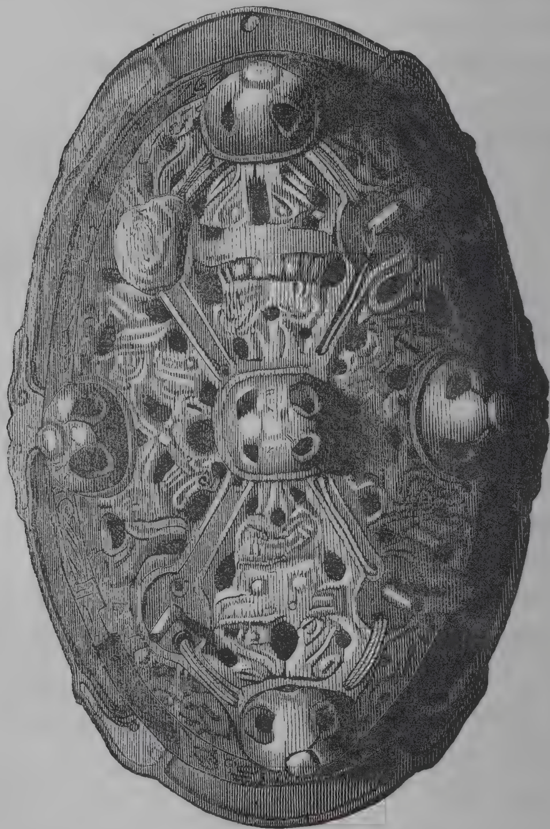

Fig. 7. Oval, dubbelskalig spännbuckla. Yngre jernåldern.

»Agrafferna» äro nämligen tvenne ovala, dubbelskaliga spännbucklor af samma typ som fig. 7 framställer[1]).

Denna typ tillhör, såsom jämförelsen mellan en mängd fynd utvisar, den yngre jernåldern och denna

[1]) De tvenne exemplaren från Bostad äro icke i alla detaljer lika det afbildade exemplaret, hvars original förvaras i Statens Historiska Museum. De tillhöra en något ännu yngre varietet.

varietet tillhör den angifna periodens senaste århundraden. Deremot innehåller fyndet flera saker, som bestämdt tillhöra den äldre jernåldern. Då tidsskilnaden mellan några af sakerna i fyndet uppgår till flera århundraden, måste man taga sin tillflygt till antagande af en sådan sammanblandning. Enskildt har blifvit för mig uppgifvet, att fyndet gjordes, då man bortgräfde en backe med den derpå liggande, lilla, nästan omärkliga grafhögen. Då gräfningen således gälde icke en enstaka hög utan äfven dennes omgifningar, kunde en sammanblandning af tvenne graffynd lätteligen ske. Om jernsakerna hörde till det ena eller andra fyndet, kan jag icke uppgifva, då jag icke varit i tillfälle att se dem.

Fig. 8. *a b* Pincett, *c—f* delar af beslag. Helsingland.

Till äldre jernåldern kan man med full säkerhet föra fragmenterna af en ornerad pincett jämte några andra smärre saker som afbildas fig. 8 samt en mindre sölja (fig. 9).

Pincetten af ljus bronz är söndrig; såsom fig. 8 *a b* visar, felas en del och det återstående är sammansatt af fem särskilda bitar.

Pincetter äro mycket vanliga i fynd från den äldre jernåldern. Ett annat exemplar förekommer i Helsinglandsfyndet N:o 2. Man har funnit dem i de stora fynden från Torsbjergs-, Nydams-, Vi- och Kragehulsmossarne. Pincetter förekomma ofta i fynden från de anglosaksiska, frankiska, burgundiska och alamanniska grafvarne. Få äro dock så fint utsirade som det här afbildade exemplaret. Det nedersta ornamentet å fig. 8 *a*

återkommer på en mängd saker i ett större fynd från den äldre jernåldern, anträffadt å Sjörups egor, Häglinge socken, Gärds härad i Skåne (Inv. 2437 och 2663). Draken å *b* förekommer i mångfaldigt varierande former å fornsaker från samma tid.

Ringen med fals fig. 8 *d*, af bronz, har utan tvifvel varit anbragt vid ett beslag på en svärdsbalja, i ändamål att hålla en rem. Ett par ringar af samma slag förekomma å ett sådant beslag i Nydams Mosefund pl. VIII fig. 30. Hvardera ringen är der fästad medelst en smal klyka af bronz, liknande en mycket smal brakteat-ögla. En sådan, antagligen i högen söndertryckt ögla förekommer i detta fynd. Fragmenter af svärd inkommo, såsom ofvan nämndes, till Hudiksvall med fyndet.

Tvenne par ringar förekomma i fyndet. Huruvida de höra till samma svärdsbalja eller till tvenne, lemnar jag oafgjordt. Det förra synes mig troligare.

Fyra små cylindriska, ini håliga ändbeslag af sådant utseende som fig. 8 *e* utvisar (två äro fragmentariska). Från midten af insidans botten (fig. 8 *f*) utgår ett stift, kring hvars inre del sitter en tunn skifva, såsom det tyckes af bronz. Stiften äro tydligen afbrutna och skifvan har väl knappast haft sin ursprungliga plats invid botten. Att äfven dessa hattformiga beslag höra till svärdsbaljan eller dess gehäng, slutar jag deraf, att liknande förekommo uti det nyssnämnda Sjörupsfyndet, som i det närmaste uteslutande innehöll delar af svärdstillbehöret. Då de voro i Bostadsfyndet fyra, liksom ringarne, är det icke otroligt, att de stått i något sammanhang med hvarandra.

Ett beslag af bronz (i två stycken), fig. 8 *c*. Den längre armen är invid bågen afbruten och har förmodligen haft en fortsättning svarande mot den andra armen, som med tvenne naglar varit fästad vid något tunnt föremål (1 dec.-linie tjockt). Den lilla skifvan i bågens andra ända

är deremot hel och har å undre sidan en likaledes 1 dec.-linie lång tapp, försedd med en liten fotplatta. I fyndet förekommer utom den afbildade en annan båge i två bitar, som har ändplattan bevarad, men har fått den längre armen afbruten å båda sidor tätt invid bågen. Å båda dessa bågar bildar ändplattans plan en trubbig vinkel mot den längre armens plan. Af ännu en tredje båge finnas lemningar. Huruvida alla tre bågarne hört till samma beslag eller till olika, är omöjligt att afgöra.

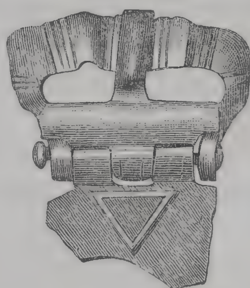

Fig. 9. Sölja med emalj. Helsingland.

En sölja af bronz, afbildad fig. 9. Anmärkningsvärd är ribban, som är fästad vid roten af klon[1]). Mindre vanlig är dessutom framsidans starka stupning. Det märkligaste, som förlänar denna sölja ett synnerligen högt värde, är den tresidiga upphöjningen å nedre delen, hvilken är fyld med röd emalj. I danska fynd känner man endast fem med emalj smyckade föremål från äldre jernåldern, nämligen en bronzskål funnen i en mosse emellan Ribe och Kolding, samt fyra alldeles lika bronzspännen från Vimossen[2]). I Sverige äro tidigare bronzsaker från den äldre jernåldern med emalj-inläggning, röd liksom Bostadssöljans, funna vid Lackalänga i Skåne (Inv. 2110[3]), hvarjämte ett litet i Skåne funnet smycke från samma tid med olikfärgad emalj förvaras i Ystads Läroverks Samlingar.

En läderbit, 0,9 dec.-tum lång, 0,5 dec.-tum bred i ena ändan, 0,4 i den andra, hörande till det bälte, å

---

1) Ett likadant bihang förekommer å klon till en sölja af jern, som jämte några bitar af jernbeslag, stycken af en lerkruka och brända ben, hittades af Riksantiqvarien och mig i Juli 1869 uti en graf på Viflings egor i Helvi socken, Gotland.

2) Engelhardt i Aarböger för 1868, s. 76 f. pl. II. Aarb. för 1867, s. 255.

3) Annaler for Nordisk Oldkyndighet, 1858, s. 177 f.

hvilket söljan sutit. Den bevarade biten har hört till den delen af bältet, som, när klon var instucken deri, gick bakåt och betäckte söljans fästedel. Man märker ännu ganska tydligt å läderbiten en fördjupning, som åstadkommits af den uppstående emalj-inlagda trekanten.

Guldringen, som kommit i enskild mans händer, torde hafva hört till samma tid.

Återstoden af de till min granskning insända sakerna från Bostad kunna nästan med visshet föras till den äldre jernåldern. De äro:

en liten ribba af elektrum (silfverblandadt guld), genomborrad;

tio fragmenter af ett snöre, omlindadt med bronzbleck, möjligen hörande till gehänget;

fem små rännformiga bronzbitar, hörande till baljans kantbeslag;

två mindre bronzplattor, sannolikt hörande till sjelfva baljan;

en jernnagel med öfre ändan omböjd, för att hålla en ring e. d.;

perlor: en femflikig af blåglaserad lera, en liten klotformig af karneol, en liten platt af blått glas, en högre, i kanten krusad, af blått glas, en dito krusad af grågrönt glas, belagd med en guldhinna, en platt af grågrönt glas med ådrig mosaikinläggning, två af vittradt glas, tre af rödbrun lera.

2. Jättendals socken, Bäling.

Socknen ligger vid kusten, närmast i söder från Gnarp. Hufvudbygden ligger kring en å, som flyter först söderut och sedan i ostlig riktning åt hafvet, eller rättare sagdt kring de två sjöar, genom hvilken denna å rinner, först i hennes öfversta lopp och sedan strax innan hon ändrar kosan. Vid nordändan af den norra

sjön ligger Bäling. Högar finnas vid nordöstra ändan af sjön och på norra stranden af den närliggande Flacktjärnen, vidare emellan byns åbyggnader och sjön samt vid vestra stranden. En af de sistnämnde bortgräfdes af en torpare, som dervid fann följande fornsaker, af hvilka D:r Wiström haft godheten att sända mig en teckning.

En bronzskål, söndrig i botten, med fals tätt under öfverkanten, oval, 14,2 dec.-tum bred, 16,2 dec.-tum lång. Den kan med stor sannolikhet antagas vara af romerskt arbete, ehuru detta icke kan med full bestämdhet afgöras annat än genom granskning af originalet.

Pilar af jern. Den afteeknade är 3,1 dec.-tum lång och har ett rhomboidalformadt blad (största bredden är 0,7 dec.-tum) och ryggås längs hela bladet. Denna pilform förekommer såväl i Norden, som i de vestgermanska graffälten.

En större knif af jern med bred rygg, 7,4 dec.-tum långt blad och en ringformig utsvällning, der skafttången begynner. Denne, som har i det närmaste halfva bladets längd, är böjd, så att han går parallelt med bladet, och har dervid brustit. Nedre delen af bladet har afbrutits, men finnes i behåll[1]).

Ett handtag af jern, vridet, med den bevarade ändan sammanböjd och ytterst inrullad. I krökningen sitter ännu den dubbelvikta tenen, med hvilken handtaget varit fästadt i det föremål till hvilket det hörde.

En pincett af bronz, 1,1 dec.-tum lång, med bugtiga sidostycken.

Ett ovalt bryne af qvarts, med ränna kring kanten, men utan fåra å sidorna.

---

[1]) Exempel på seden att sammanböja de vapen, som skulle läggas i grafven hos den döde, finnas såväl från den äldre som den yngre jernåldern å Sveriges fastland. Å Gotland var denna sed tydligen mycket allmän.

Pincetten och brynet, samt äfven skålen hänföra fyndet till den äldre jernåldern. Handtagets fäst-ten påminner om det likartade jernstycket i föregående fynd.

3 och 4. Jättendals socken, Hällan.

När man från Mellanfjärdens innersta ände följer den der utmynnande ån, är Hällan den första gård man hinner, å norra stranden af kyrksjöns smala östliga vik. Det ser dock ut, som fordom en gård funnits närmare hafvet, ty vid sjöns östligasta ända ligger en vacker grafplats, der bland annat finnas tvenne triangel- och en rektangelformig hög samt en sten, hörande till en förstörd rund stensättning. Man synes således kunna antaga, att detta graffält tillhör den yngre jernåldern. Dessutom har man i nordvest från högarne, uti en liten sandås, funnit flera små gropar, innehållande brända benbitar, samt vidare vid bäcken en mängd slagg, vitnande om forntida jernhantering[1]).

Då Nämndemannen Johan Persson år 1841 gräfde för en tomtsten till sin nya byggning (å ny gårdsplats, liggande öster om den ursprungliga bondgården i Hällan, hvilken gård anses jämte Kungsgården, längre upp i socknen, för de äldsta i trakten), fann han, enligt den officiela skrifvelsen, »en aln under jorden, på ett ställe, som anses fordom hafva varit kyrkogård» — hvilket sista uttryck torde få tagas liktydigt med begrafningsplats — ett vackert bågspänne (Inv. 934). »Johan Perssons gårdstomt har varit rik och torde icke ännu vara utfattig på lemningar från urminnes tider. Omkring 35

[1]) Uppgifterna äro här hemtade ur Fornminnesföreningens sockenberättelse och den åtföljande kartan. Med groparne, som voro fylda med brända ben, kan man jämföra de gropar med brända ben, som anträffades under myllan invid Ås-Husby stora graffält, då detta af Kongl. Jernvägsbyggnads-Styrelsen förstördes.

fot från rummet, der Johan Persson 1841 upptäckte spännet, fann Anders Andersson i sydlig riktning skelettet efter en fullväxt menniska på en alns djup. Alla benpiporna efter extremiteterna hade varit synnerligen väl behållna, och haft ett orubbadt läge såsom efter en menniskokropp i våra grafvar. I en annan riktning från nämnda tomtsten, sydost, hade Johan Persson vid samma tid funnit benen efter sju lik — sju hufvudskålar och andra ben. Alla dessa lik hade varit lagda sida vid sida af hvarandra i en rät linea[1]). Ingen den minsta lemning efter likkistor har upptäckts; men till venster om hvarje lik, äfven det som låg allena, ungefär vid höften eller öfra delen af lårbenet, hafva varit lemningar efter nedslagna pålar, en vid hvarje lik. Pålarne voro vid uppgräfningen förmultnade, men likväl funnos tydliga spår efter alla. Äfven de sju lågo 2 fot under jordytan. Nära intill det rum, der dessa sju skeletter, alla efter äldre personer, lågo, har unga Johan Persson, sonson till Nämndemannen, för nio år sedan på samma djup uppgräft en hufvudskål och andra ben efter en menniska. I närheten af det rum, der Johan Persson hittade spännet, men hvarken tillsammans med detta eller menniskobenen, har gamle Johan Persson gräft upp en samling ben, alla brända och små, icke efter någon menniska, utan, eftersom gubben, hvilken hållit före att der varit offrande, uttryckt sig, »liknande ben efter kattor.» Icke allenast andra brända ben, till det mesta krossade, utan äfven brända, mindre stenar, hvilka grusas, när de vidröras, och hvilka ben och stenar under gräfning på och omkring Johan Perssons gård, nästan öfverallt påträffas på 4—5 tums djup, vitna om eld och brand på

[1]) Detta fynd omtalas äfven af herr Ekdahl i hans reseberättelse samt i Widmarks Beskrifning öfver Helsingland II s. 43, anm. Ingendera talar om pålarne, men enligt Ekdahl hittades der en jernyxa, enligt Widmark dessutom »en messingshålk, som troligen tillhört ett bälte.»

stället. Små brända stenar finnas på åtskilliga ställen i Hällans by, men ben derjämte allenast på och närmast omkring nämnda tomt.» Den yngre Johan Persson har å tomten funnet tvenne jern (bitar af svärd och knif?[1]). Att der varit en begrafningsplats är således tydligt.

Tio år senare hittade Erik Jansson 8 tum djupt ned i jorden under gräfning i en tomtplats, belägen 400 alnar från den gård han då bebodde och hvarest åbyggnader fordom varit uppförda[2]) ett annat bågspänne af bronz (Inv. 1774). Detta afbildas här fig. 10; det förra återfinnes i D:r Montelii »Från Jernåldern» pl. 6 fig. 2.

Fig. 10. Bågspänne. Helsingland.

Kanten och ramen hafva bronzens naturliga färg; det öfriga är förgyldt. Tomrummet å bågens midt, har utan tvifvel varit fyldt med en skuren sten, färgadt glas eller emalj.

På baksidan af den fyrkantiga delen ser man den rätt utstående genomborrade skifva, i hvilken nålen varit fästad. Å andra sidan bågen sitter den af en upptill omvikt skifva bildade nålhållaren. Ytan å undersidan är betäckt med samma hvita ämne, som redan omtalats i sammanhang med Medelpadsfyndet 5. Nålen har varit af jern.

Det andra bågspännet är detta mycket likt, men är

[1]) Dessa noggranna och värderika uppgifter äro hemtade ur ett bref från Kyrkoherden J. Wadman i Harmånger, som på begäran af D:r Oscar Montelius med förekommande välvilja insamlat uppgifter om fyndorterna för de två spännena m. m.

[2]) Enligt den officiela skrifvelsen.

större, 5 dec.-tum långt och med en största bredd af 2,8 dec.-tum. Vid den närmare beskrifningen hänvisar jag till fig. 10.

Det fyrkantiga ändstycket saknas. I dess ställe finnes endast en flik, 0,8 dec.-tum lång, lika bred invid bågen, men starkt afsmalnande mot ändan. På denna flik, hvilken å undersidan har nålens fästskifva, måste något öfverstycke hafva varit fästadt, ty dels är fliken på trenne ställen genomborrad, dels går utmed dess insida i den uppstigande bågen en ränna, tydligen ämnad att omsluta ett föremål af en knapp decimalinies tjocklek. Bågen är å hvardera sidan 0,8 dec.-tum bred, 0,5 dec.-tum hög och prydd med trenne vertikala liniepar (vid kanterna och i midten) samt uppbär liksom spännet fig. 10 en rund skifva. Denna är i midten försedd med en rund prydnad af 6 röda glasbitar eller stenar (en af dem är bortfallen) i tunna guldblecksramar, allt inom en guldfläta. Den yttre ringen är delad i fyra delar, fylda med vackert flätverk. Yttersta kanten utgöres af ett med niello inlagdt ornamentsband af öfverst spirallikt hoprullade böljsirater.

Det mångdelade ändstycket har samma grundform som fig. 10 utvisar, med den skilnad, att i spännets längdriktning går tvärt öfver det rhombiska rummet i midten ett band fyldt med flätverk. Alla kanter och ramar, som på spännet fig. 10 äro smala, upphöjda och hållna i metallens naturliga färg, ersättas här af breda lister, fylda med flätverk. Listerna å de tre rundlarne äro tredelade. Midten i dessa rundlar och rummen mellan midtbandet och rhombens kantband äro fylda med infattade röda glasbitar i guldramar, omgifna af flätor eller strierade trådar. Under glasbitarne ligger ett tunt silfverfolium. All bronzen utom i sjelfva ytterkanten synes hafva varit förgyld.

Undersidan har det hvita metallöfverdraget. Äfven

detta spännes nål har varit af jern. Det mindre spännet har å rundlarnes undersida insänkningar.

Dessa spännen äro i tvenne afseenden märkliga, såväl om man gifver akt på formen som på de infattade glasbitar, som pryda det ena af dem.

Denna infattning utfördes så, att den yta som skulle orneras, försågs med uppstående tunna ramar af guldbleck, inom hvilka fästades antingen granater eller glasbitar, oftast röda, understundom äfven gröna, gula och blå. Sedan urminnes tider hafva de olika folken haft för sed att gifva åt ytan af sina prydnader lysande afbrott genom anbringande af enstaka ädla stenar. Genom att sammanföra dessa, så att de betäckte sammanhängande ytor utan annan åtskilnad än af smala väggar, uppkom det nya ornamentsmotivet. Öfvergången är helt enkel, men det nya fick genom de förenade stenarnes eller glasbitarnes glans och genom det afbrott derifrån som ramarnes fina guldlinier bilda, en helt annan karakter, som ganska mycket tilltalar ögat.

Öfverallt, hvarest man varit van att infatta enstaka stenar, kan en öfvergång till det nya motivet med lätthet tänkas, men då detta spelat hos de olika germanska folken en ganska stor rol, vore det af icke ringa interesse att utröna, från hvilket håll det först utbredde sig bland dem. Engelska fornforskare hafva uttalat en viss benägenhet att åt smycken med denna ornering tillerkänna en inhemsk d. v. s. en germansk upprinnelse och de fästa sig då vid några yttranden af klassiska författare, som visa, att vissa »fibulæ gemmatæ», stenprydda spännen, som tillverkades i provinserna, voro mycket omtyckta af Romarne[1]). Omöjligt är det visserligen icke, att denna ornamentstyp uppkommit eller kanske snarare utbildats hos de i romerska rikets utkant boende

[1]) Akerman, Remains of Pagan Saxondom in England s. 6. Roach Smith, Inventorium sepulchrale s. XXIII.

Germanerne, helst då det hände, att man hos dem redan tidigt prydde metallytor med emalj. Men man måste besinna, dels att Germanerne måste, för att kunna utföra dessa arbeten, hemta granater och glas från södern, dels att dessa arbeten voro under de fjerde och femte århundradena synnerligen allmänna inom det byzantinska riket[1]), hvarvid det säkerligen ligger närmare till hands att tänka på ett inflytande utgånget ifrån än på ett mottaget af de byzantinska handverkarne. Emellertid behöfver man visserligen icke antaga, att dessa arbeten tillkommit allenast i följd af en mycket långvarig förbindelse med det byzantinska riket; blott motivet en gång blifvit bekant bland de fjerran boende »barbarerna», torde dessa på egen hand hafva användt det. Att antaga, att alla de föremål, som äro försedda med dessa ornamenter, skulle vara af byzantinsk upprinnelse, vore tvifvelsutan oriktigt, då dessa föremål äro i de germanska fynden så många och derjämte till form och arbetssätt så nära öfverensstämmande med andra, som äro af obestridlig inhemsk härkomst[2]).

Det är ganska eget att se, hur man vid val af smycken, som skulle förses med denna ornering, förfor olika hos de skilda stammarne. Baudot framhåller, att inom Burgundernes område det är snart sagdt uteslutande de runda spännsmyckena[3]) som äro inlagda, och detsamma synes i allmänhet gälla de franska och tyska fynden. Inom England äro likaledes företrädesvis de

---

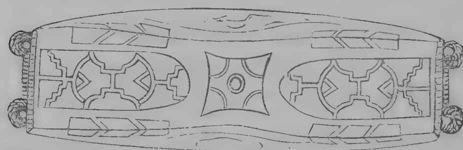
[1]) Sacken och Kenner, die Sammlungen des k. k. Münz- und Antiken-Cabinetes s. 328 f.

[2]) Huruvida man skall antaga, att arbeten af denna art blifvit förda från det ena germanska folket till det andra, blir omöjligt att afgöra, förr än man lärt närmare känna deras samfärdsel. Visst är, att icke kunna alla eller ens de flesta arbeten af detta slag, som blifvit funna t. ex. i Sverige, antagas vara arbetade utom landet.

[3]) Mémoire sur les sépultures des barbares de l'époque Mérovingienne, découvertes en Bourgogne.

runda spännena inlagda och dessa tillhöra så godt som uteslutande Kents graffält. På Nevilles många plancher[1]) med figurer af ett angliskt graffält finner man allenast ett föremål med torftig inläggning.

Det vackraste arbete af detta slag, som anträffats i svensk jord, är den svärdsknapp från Hög Edsten i Qville socken, Bohuslän, som här återgifves, för att lemna en föreställning om arten af dessa inläggningar. Jämte denna hittades några andra smärre guldsaker som synas tillhöra slutet af den äldre jernåldern[2]). En annan svärdsknapp af guld, delvis inlagd med granater eller röda glasbitar, har hittats i Glafsfjolen inom Jösse härad, Vermland (Inv. 1067). En liten guldknapp, med tre infattade granater eller glasbitar inom en kant af guld och ytterst en tjock strierad guldtråd, är funnen vid Öfvede i Eskelems socken, Gotland (Inv. 2747) jämte en guldspiral och elfva guldsolidi, slagne under kejsarne Honorius (2), Majorianus (1), Libius Severus (1), Anthemius (1), Leo (1) och Anastasius (5) således från perioderna 395—472 och 395—518. Den infattade delen påminner ganska mycket om de infattade glasbitarne å det större bågspännet från Hällan,

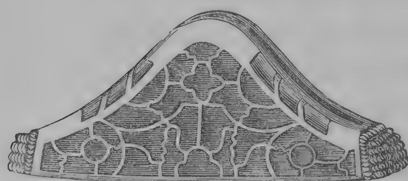

Fig. 11. Svärdknapp af guld, inlagd med granater, Bohuslän.

[1]) Saxon obsequies.

[2]) Inv. 3163, 3186 och 3256. Fyndet insändes i tre omgångar under åren 1863 och 1864. En mycket liknande svärdsknapp har jag sett afbildad i Mr John Brents Account of researches in the Saxon cemetery at Sarr s. 33 (i Archæologia Cantiana).

under det den strierade tråden är alldeles lik den, som förekommer å den vackra fingerringen troligen från den äldre jernålderns början, som omtalas under Medelpadsfyndet 3 D. De knappen åtföljande mynten tillhöra den tid, då inläggningar af denna art voro moderna i det byzantinska riket.

På Gotland, der de runda spännsmyckena äro allmänna, såsom hos Vesterns Germaner, finner man å dem nästan aldrig inläggningar, aldrig åtminstone sammanhängande. Deremot är en å Gotland förekommande varietet af det aflånga spännsmycket icke sällan rikligen inlagd med röda glasbitar.

Den form, som bågspännet fig. 10 har, eger en omisskänlig likhet med bågspännet fig. 4; de äro båda varieteter af samma typ. Denna typ har sannolikt, liksom det fig. 5 återgifna korsarmade bågspännet, utvecklats ur den s. k. romerska fibulan[1]) eller något dermed likartadt smycke. Att det mellan dessa tvenne utvecklingstyper, den smärta korsarmade och det större, bredare aflånga bågspännet, råder en ganska stark frändskap, finner man t. ex. af de många öfvergångar från den ena typen till den andra, som de angliska fynden innehålla. Ett rikt tillfälle till vexlande utveckling gafs ock, då såväl bågen som båda ändstyckena, alla dessa tre eller hvar del för sig, kunde omgestaltas och siras på mångfaldiga sätt.

Bågen kunde vara mer eller mindre hög, kan kunde hafva jämnlöpande eller utåt bugtiga kanter eller å hvardera sidan en utstående flik (se fig. 4) eller ock vara öfverst utplattad till en ornerad rundel (fig. 10). Den sistnämnda af dessa former förekommer å de båda spännena från Hällan samt äfven å engelska former, an-

---

[1]) Detta har för längesedan påpekats af den tyske fornforskaren Lindenschmit.

nars utom Norden, såvidt jag påminner mig, aldrig[1]). Af den näst sista formen komma flera exempel i det följande att gifvas, men utom Norden tyckes den vara sällsynt. Att i vårt land alla dessa former förekomma, visar hur flitigt denna bågspännstyp bearbetades i våra bygder.

Det ändstycke, som å fig. 4 och 10 är afbildadt nederst, har icke alltid fyrkantig form, utan är stundom halfcirkelformigt Det har ofta enstaka knapplika utsprång, som påminna om de korsarmade bågspännenas utskjutande knappar. Dessa utsprång rycktes sedan med i den fortgående utvecklingen, de mångfaldigades, så att de i tät krans omgåfvo de tre sidorna[2]) och hopkrymte derefter till torftiga rudimenter, sins emellan sammanhängande, eller de voro fortfarande färre och fria, men omgestaltades till fogelhufvuden med långa, krokiga näbbar. Det hände, att dessa i sin ordning förkrymtes och drogos tillsamman, dock så att man kan ännu urskilja hufvuden[3]).

Det motsatta ändstycket är någon gång äggformigt, med den bredare ändan urnupen, för den kullriga bågens skuld, och med den smalare ändan slutande i ett drakhufvud[4]). Jag har antecknat sådana spännen, funna vid Abenheim, Dürkheim, Heidingefeld, Langenenslingen, Mainz, Nierstein, Nordendorf (flere), Waiblingen och Oestrich, idel orter i sydvestra Tyskland. Der äro de

---

[1]) Roach Smith, Inventorium sepulchrale, pl. VIII f. 3. Jfr Kemble, Horæ Ferales pl. XXVIII f. 7. Om de motsvarande gotländska formerna se längre ned.

[2]) Sådan ornering på ett fyrkantigt ändstycke har det vid Jernskogsboda i Jernskogs socken (Vermland) tillsammans med brakteater funna bågspännet af silfver (Inv. 2564).

[3]) Ett fyrkantigt ändstycke med knapplika utsprång är afbildadt, Lindenschmits Alterthümer uns. heidnischer Vorzeit II. häft. IV. taf. 6. fig. 4. Ett halfcirkelformigt ändstycke med fogelhufvud, Cochet, La Normandie souterraine pl. XVIII. fig. 2, med förkrymta dylika samma arbete pl. XV. fig. 3.

[4]) Lindenschmit, II. häftet IV. taf. 6. fig. 4.

således mycket allmänna, under det de i Frankrike äro åtminstone ytterst sällsynta och under det de i England och Norden alldeles saknas. Denna form är således af ganska stort interesse.

Detta ändstycke kan förekomma ännu enklare, såsom en smal jämnbred ribba, något ornerad. Bågspännen af denna art har jag antecknat från Beckum i Vestphalen, från Zweibrücken, Oestrich, Langenenslingen och Selzen, från Envermeu och S. Marguérite-sur-mer i Normandie, från Charnay och Brochon i Bourgogne, från Vidy vid Lausanne. Liknande hafva blifvit funna i Kent och Lincolnshire, men typen synes i England icke vara allmän, liksom ej heller i Norden. Det vackraste af de få svenska exemplaren är funnet i Röra socken på Orust, uti en med aska och benskärfvor fyld lerkruka (Inv. 1472).

Den allmännaste utbredningen hafva de typer, der detta ändstycke har sådan fördelning som fig. 10 och äfven 4 visa. En långdragen rhomb med något bugtiga sidor, med de tre yttre hörnen smyckade med rundlar, som å fig. 10, eller med omvända viggar, såsom å fig. 4, eller med menniskohufvud, såsom i synnerhet på utländska exemplar. Från det återstående hörnet, invid bågen, gå utåt tvenne tillbakaböjda flikar, med mer eller mindre tydlig drakhufvudform. Exemplar af denna typ med det motsatta ändstycket fyrkantigt har jag antecknat från Nordendorf vid Augsburg (flera), från Darmstadt, från Kent (der sällsynt), från Cambridge-, Gloucester-, Leicester- och Warwickshire, från Danmark, Norge, Gotland, Öland, Vermland, Gestrikland, Helsingland. Något enklare exemplar, der man i mer torftiga former ännu kan spåra den nyss angifna grundplanen, har jag antecknat från Zahlbach vid Mainz, från Normandie, Bourgogne och franska Schweiz.

Det finnes ännu en varietet, som synes egendomlig för Sverige eller rättare sagdt för Gotland, ty de få

exemplar, som hittats utanför denna ö, torde böra anses som vitnesbörd om en forntida samfärdsel mellan Gotland och det svenska fastlandet. Charakteristisk för denna typ är utseendet af det ena, det mångformade ändstycket, hvilket likväl eger ett ganska stort slägttycke med den nyss omnämnda typen. Ytterst är rundeln bibehållen, men det rhomboidiska stycke, vid hvilket denna var fästad, har sammankrympt: sidoflikarne äro försvunna och det återstår ej mer än en från bågen utgående, småningom afsmalnande ribba. Deremot hafva de tillbakaböjda, vanligen med drakhufvud slutande flikarne invid sjelfva bågen blifvit rikare utvecklade, så att de hafva samma längd som sjelfva midtstycket och stödja sig mot den detta afslutande rundeln[1]). Härtill kommer, att bågen är öfverst platt och genomborrad. På en genom hålet gående tapp är en rörlig rund skifva fästad. Detta påminner således något om rundeln å de helsinglandska spännsmyckenas bågar. Att denna rundel å de gotländska bågspännena fått en ännu större betydelse torde böra sättas i samband med den omständighet, att i Gotlands jernåldersfynd förekommer i olika varieteter ett rundt spänne mycket rikt representeradt. Denna bågspännsform är dock icke den enda å Gotland funna; äfven andra, hörande till förut beskrifna typer, hafva der anträffats.

Med afseende på tiden, då dessa större bågspännen användes, är till en början det höjdt öfver allt tvifvel, att de tillhöra den äldre jernåldern. Några nordiska fynd hafva redan blifvit anförda, i hvilka denna typ förekommit tillsammans med brakteater d. v. s. fynd från den äldre jernålderns senare del. Denna typ står

---

[1]) Sådana spännen äro afbildade hos D:r Montelius pl. 7, fig. 1, 4 och 10. En öfvergångsform, der den ursprungliga typens grunddrag ännu äro tydliga, förekommer i fyndet Inv. 3296 (från Endregårda i Endre socken).

likväl, såsom mig synes, samt såsom äfven andra både ansett och uttalat, i ganska tydligt sammanhang med de former, som voro under den äldre jernålderns tidigare skiften allmänna. Finnes det sålunda mellan de olika typerna ett organiskt sammanhang, blir det svårt att låta dessa stora bågspännen charakterisera en särkild period, skild från den föregående af en bestämd gränslinie. Men på samma gång framstår såsom en af de interessantare frågorna inom fornsakskunskapen denna: hur tidigt finnes det stora bågspännet fullt utbildadt?

Då utredandet af denna fråga icke är nödigt särskildt till belysning af Norrlands äldre jernålder och då dess upptagande skulle föranleda en så detaljerad framställning af facta, att denna torde blifva för vidlyftig i en specialafhandling som denna, lemnar jag denna uppgift åsido. Svaret kan sökas på mer än ett sätt. Bäst vore naturligtvis, om kommande myntfynd gåfve nya data, men derom synes man dock icke kunna hysa synnerligen stora förhoppningar, då just för den period, som härvid är af vigt, tiden mellan denar- och solidusperioderna, myntfynden äro ytterst sällsynta. Snarare torde man kunna vänta bestämda tidsuppgifter, när det lyckats att med större visshet i detalj datera de gotländska jernåldersfynden.

Hadefyndet från Gestrikland, som i det följande beskrifves, är icke utan betydelse för besvarande af denna fråga.

5. Tuna socken, Finnflod.

Socknen ligger å norra sidan af Hudiksvallsviken. Bygden omsluter mellersta loppet af ett litet vattendrag, som mynnar ut i nämnda vik. Finnflod ligger i vestra delen af bygden. I vester, utmed den långsträckta byn, mellan denne och skogsmarken, hafva funnits 38 högar,

af hvilka några nu äro förstörda, hvarjämte tvenne högar finnas midt i byn.

I en hög, som för några år sedan utgräfdes, hittades ett ovalt bryne af mörk stenart, med nötningsfåra å ena bredsidan, samt en jernyxa, hvilka förvaras i Hudiksvalls Museum.

Hur gammalt namnet Finnflod är, kan jag icke uppgifva; det förekommer åtminstone under Konung Gustaf I:s tid. Om det är urgammalt — och till ett motsatt antagande finnes intet skäl — bevisar detta otvetydiga fynd från den äldre jernåldern, att Finnflod redan under förra hälften af vår tideräknings första årtusende varit bebodt af Germaner (Götar), och deraf torde man kunna draga det korollariet, att ordets förra del icke har något sammanhang med finska folknamnet. Är detta troligt med afseende på detta norrländska ortnamn, kan man med ännu mindre skäl anse ortnamn i sydligare delar af Sverige med denna begynnelse-stafvelse bära vitnesbörd om någon större forntida utbredning åt söder af den finska stammen.

6. Tuna socken, Finnflod.

Enligt förteckningen öfver socknens fornlemningar har man i en annan hög funnit »ett kors af två tums längd.» Jag tror, att man kan med ganska godt skäl anse detta uttryck beteckna en korsarmad bågfibula.

7. Tuna socken, Hälsäter.

Gården ligger på gränsen till Högs socken. Äfven denna gård synes under hednatiden haft en talrik befolkning. Högarne, hvilkas antal uppgår till 68, äro fördelade i flera grupper; inom en grupp förekommer äfven en bautasten.

Uti en hög invid gården har hittats öfre delen af en korsarmad bågfibula af bronz, 1,4 dec.-tum lång. I behåll äro endast bågen, den öfre fyrkantiga plattan, den öfversta knappen och den ena, korta sidoarmen med dess knapp. Knapparne äro kullriga, på undersidan något plattade. I nålens fästhål på undersidan sitter en stor klump jernrost.

Spännet förvaras i Hudiksvalls Museum.

8. Idenors socken, Hallen.

Socknen ligger på södra sidan af Hudiksvallsviken. Hufvudbygden ligger åt Tunagränsen. Helt nära kyrkan ligger Hallen, der enligt förteckningen öfver socknens fornlemningar, icke funnits mer än tio högar, af hvilka två äro bortgräfda.

Uti en af de bortgräfda högarne fann man en jernknif och en jerncelt, som förvaras i Hudiksvalls Museum.

9. Högs socken, Kungsgården.

Socknen ligger innanför Tuna, hvars bygd fortsättes härinom. Kungsgården, det gamla Uppsala öds-godset, ligger i östra delen, helt nära kyrkan. Vid Kungsgården och den närliggande prestgården finnas i olika flockar 21 högar.

I en en hög (eller röse) hittades år 1828 en jernyxa och fragmenter af en bronzskopa. Yxan lär ännu förvaras på Kungsgården, ehuru omgjord.

Skopans fragmenter insändes till Statens Samlingar (Inv. 498). De utgöras af bottnen (skadad i ena kanten), 2,4 dec.-tum i diameter — kring undersidans kant går en upphöjd ram och samma sidas midt utmärkes af en uppböjd liten rundel — samt en bit af öfverdelen,

som visar den utböjda kanten, och sjelfva handtaget, platt med tvär ända och nära denna ett treflikigt hål. På öfversidan af skaftet är en något skadad fabrikantstämpel af hvars bokstäfver man ännu ser --NSI--HADR-- (D och R äro icke fullt tydliga). Det inre af skålen har varit förtennadt.

Arbetet är romerskt. Skopor af samma upprinnelse hafva funnits på Gotland vid Siguls i Lye socken (Inv. 3066), samt i Bäls socken (Inv. 645). Andra hafva anträffats inom Danmark och Tyskland. De kommo till Norden under denaråldern.

10. Högs socken, Kungsgården.

Ett ovalt bryne, af mörk stenart och med nötningsfåra å ena bredsidan, har funnits här. Det förvaras i Hudiksvalls Museum.

11. Högs socken, Tåsta.

Gården ligger i nordvestra delen af bygden. Vid denna och den närliggande gården Siggsta finnas i spridda flockar 54 högar.

Å egorna har hittats en guldten, spiralvriden i nära två hela hvarf, med en diameter af 1,4 dec.-tum, (i nyare tid) tillplattad i ena ändan, vägande 10,99 ort (46,71 grammer), med en halt af 0,96 (Inv. 392). Ringen, som är mycket vårdslöst arbetad, är på ytan flagig och eger icke den glatthet, som annars utmärker den gamla tidens guldarbeten. I detta afseende påminner han mycket om guldringen i Medelpadsfyndet N:o 6. Spiralvridna guldringar förekomma ofta i fynd från den äldre jernåldern.

12 och 13. Forssa socken.

Socknen omsluter de s. k. Forssavattnen, tre eller två sjöar gående i norr och söder samt genomflutna af Dellens utloppså, hvilken från Forssavattnens sydligaste afdelning, Storsjön, går österut till hafvet. Den förnämsta bygden ligger mot norr kring den s. k. Kyrksjön.

I Hudiksvalls Museum finnes ett ovalt bryne, som förr förvarades i Forssa kyrka och således kan med sannolikhet antagas vara funnet i socknen. Det är af en mörk stenart och har å ena bredsidan en nötningsfåra.

Detta bryne är troligen detsamma, som omtalas af Prosten Wettersten i hans beskrifning af Forssa och Högs socknar, del. 1, kap. 8, § 9. Det var i hans ega och skulle »förvaras i Forssa kyrkios sakerstiga så länge ömhet är om gamla saker hos hans efterträdare.»

Ett annat bryne, hvitt och rödlett, med kanthränna, funnet i Forssa socken, lemnades år 1745 af samme Wettersten till Med. Doktor J. G. Vallerius i Uppsala[1]).

14. Forssa socken, Utnäs.

Gården ligger på en udde ungefär på midten af Forssavattnens vestra strand. Han har 25 högar, af hvilka några äro fragmentariska.

Uti en af högarne har en torpare funnit en jernsax och tvenne bronzspännen, hvilka förvaras i Hudiksvalls Museum.

Det ena är ett vackert exemplar af den korsarmade fibulan, fullkomligt bibehållet, 3,1 dec.-tum långt, 1,2

[1]) Af Nils Wetterstens i Forssa kyrka förvarade Sockenbeskrifning (»Forssa och Högs Ålder och Wärde Ibland andra Socknar i Sundhede det är i Helsingelands norra Fögderi i Ljuset framstäld år 1761») finnes en temligen klen afskrift i K. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens archiv. Det ovala brynet var, enligt Wettersten, en »torsvigg» och kanthrännan var gjord, »att lägga pisksnärten uti, hvarmed han slungades up åt skyn, när åskan gick.»

dec.-tum bredt öfver armarne. De tre armknapparne äro på undersidan släta, armarne och drakhufvudet å nedre ändan äro på undersidan håliga. Från den nedre plattan utgå åt sidorna tvenne halfrunda, ytterst urnupna skifvor. Drakhufvudet har vid ändan först en fyrsidig (rhombisk) och derefter en kilformig utvidgning, den senare lik kilarne å fig. 4.

Fig. 12. Likarmadt bågspänne. Helsingland.

Det andra spännet har en mindre vanlig form såsom fig. 12 utvisar. Tyvärr är nedre delen afbruten, men tillräckligt återstår för att visa, att denna varit alldeles lik den motsatta, och att detta således är en biform till det likarmade bågspännet, med hvilken jag kommer att närmare sysselsätta mig i sammanhang med Hadefyndet från Gestrikland. Man får icke förbise, att detta spännsmycke är funnet tillsammans med en enkel, korsarmad bågfibula. Det förra skulle, enligt det danska systemet, räknas till mellanjernåldern, den senare föres i Worsaaes Afbildninger till samma systems äldre jernålder. Detta fynd visar att de två typerna blifvit använda samtidigt och att en bestämd gränsskilnad mellan de två nämnda perioderna icke kan uppdragas.

15. Forssa socken, Nannsta.

Gården ligger i nordvest från den föregående, på vestra stranden af Funstasjön, hvars utloppså rinner in

i Forssavattnen. Invid gården hafva funnits 19 högar, af hvilka en återstår; en annan ligger längre bort.

Uti en hög, som en hemmansegare åverkade, fann han en »murad graf» och deri »två ringar, ett spänne och en knif.»

Det s. k. spännet, som jämte åtminstone ena ringen, inköptes till Hudiksvalls Museum, är en bronzsölja af godt mönster, men af mindre godt arbete (fig. 13). De halfrunda koncentriska cirklarne och likaledes de insänkta bågarne med inrullade ändar antyda tillräckligt den äldre jernåldern. De senare ornamenterna äro vanliga t. ex. å de större bågspännena. Hittaren har vid söljan fäst en jernribba; i det på öfre delen utmärkta hålet sitter nu af denna anledning en jernnagel.

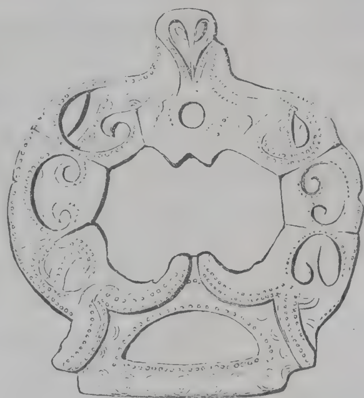

Fig. 13. Bronzsölja. Helsingland.

16—19. Forssa socken, Sörhoga.

Gården ligger strax ofvanför den förra. På Risängsbacken hafva högar till okändt antal blifvit bortgräfda. Vid deras borttagande fann man »1 mindre och 3 större stenhamrar, af hvilka två större skänktes [till Hudiksvalls Museum], ett kors och en jernpålsstaf, bortkomne.»

Fyndet i dessa högar bestod således af en jerncelt, sannolikt en korsarmad bågfibula och fyra ovala brynen. Att den sista förklaringen är riktig, finner man deraf, att, enligt D:r Wiström, förvaras i nämnda samling ett ovalt bryne af mörk stenart och med nötningsfåra å ena sidan, funnet å detta ställe.

Jag har förslagsvis beräknat fynden i denna backe till fyra, alldenstund det är troligast, att icke mer än ett bryne förekommit i hvar grafhög. Det är naturligtvis möjligt, att äfven jerncelten och bågfibulan äro funna i särskilda högar.

20 och 21. Forssa socken, Sörhoga.

Då tvenne högar uti Hogabacken förstördes, hittades der några »metallprydnader,» som lemnades till Hudiksvalls Museum. Af dessa har jag varit i tillfälle att se tvenne korsarmade bågspännen och en ring, alltsammans af bronz.

Den ena bågfibulan, afbildad i D:r Montelii arbete »Från Jernåldern» pl. 4 fig. 3, är mycket lik den vid Utnäs funna. Knapparne och drakhufvudet äro å undersidan håliga. Bågen har å sidorna tvenne spetsiga flikar. Öfre plattan har en i fibulans längdriktning gående jämn upphöjning. Från sidorna af nedre plattan utgå tvenne halfrunda, i spetsen urnupna skifvor. Det rhomboidiska bihanget å drakens nos har öfvergått till tvenne rätt utstående, med en afsats afsmalnande flikar och sjelfva den vigglika änden har samma form. Längden är 3,3 dec.-tum, bredden öfver armarne 1,6 dec.-tum. Nålen har varit af jern.

Den andra är afbruten nedanför bågen. Den öfre plattan är temligen stor och prydd med sex koncentriska cirklar. Knapparne äro små, ojämnt stora och å undersidan något plattade. Längden är 1,8 dec.-tum. Nålen har varit af jern.

Ringen, något plattad, med 2,3 dec.-tums diameter, har på nio ställen med lika inbördes afstånd grupper af tre knöllika utsvällningar. En sådan ring, något mindre, har funnits vid ett qvinnolik i graffältet vid Osen-

gell i Kent[1]) och har tydligen haft till bestämmelse att bära tre nycklar. Vid ringen hade sutit en jernnål. Äfven å den helsinglandska ringen synes jernrost, som troligen kommit från nålen.

I Statens Samlingar förvaras sju sådana ringar, olika endast med afseende på storleken och anordningen af de knöllika uppsvällningarne. Två kommo till Museum i en enskild samling från Kalmar (Inv. 2076: 40 och 41). De öfriga äro funna på Öland, en af dem uti en borg inom Thorslunda socken (Inv. 1304: 1842, 2). Då de öländska borgarne synas tillhöra den äldre jernåldern och då en liknande ring förekommer i anglosaksiska fynd, kan man med trygghet hänföra dessa ringar till denna äldre afdelning inom jernåldern.

22. Forssa socken, Stafåker.

Gården ligger vid norra ändan af samma sjö. Sju högar finnas vid byn; två äro i senare tid förstörda.

Från Stafåker N:o 2 inkom år 1825 en smal, trind guldten, hopböjd till en ring af 1,2 dec.-tums diameter. Vigten är 1,74 ort (7,39 grammer), halten 0,91 (Inv. 452). Ringen har alldeles samma utseende som de vanliga från den äldre jernåldern.

23. Forssa socken, Vålsta.

Gården ligger invid gränsen till Högs socken. Å Fornminnesföreningens karta äro 11 högar antecknade.

Bland bottenstenarne af en nu förstörd hög fann en bonde ungefär vid midten af förra århundradet kol, krukskärfvor, en förrostad sax »efter gammalt vis gjord» och »en järnkil till sju tums längd och två tums

---

1) Akermans Remains of pagan Saxondom pl. XXVIII. f. 1. En likadan ring är funnen vid Sarr. Se Mr. Brents Account s. 30.

bredd i axet, trind och hålig i andra ändan, hvilket märker, att han varit brukad på skaft och tjänat antingen för spjut eller för dobbsko på ett spjut»[1]).

Saxen hade således den vanliga ullsaxformen. Jernkilen var tydligen en ganska stor jerncelt. Hvart fyndet tagit vägen, känner jag icke.

24. Delsbo socken, Afva.

Socknen har en ganska vidsträckt bygd å vestra sidan af sjön Södra Dellen. Afva ligger å norra sidan af Afvasjön, söder om kyrkan. Några högar finnas vid byn.

Här är funnet ett ovalt bryne, af mörk stenart, med nötningsfåra å ena bredsidan. Det förvaras i Hudiksvalls Museum.

Från södra delen af Helsingland känner jag intet fynd, tillhörande den äldre jernåldern.

Gestriklandsfynd.

Samma fattigdom på fynd från denna tid synes råda i Gestrikland. Endast ett sådant fynd från denna ort förvaras i Statens Samlingar, hvarjemte herr Lektor Wiberg har upplyst, att hvarken i Gefle Museum eller hos enskilde samlare i provinsen finnes något ovalt bryne eller något bågspänne.

Detta enda fynd, som nyss nämndes, ett af de märkligaste från hela denna period, är anträffadt, icke inom det egentliga Gestrikland, utan på Hade gård, söder om Dalelfven, inom den del af Uppland, som af gammalt synes hafva varit räknad till Gestrikland. Enligt inventariet och dess bilagor (Inv. 1209) påträffade en kolare

[1]) Wetterstens beskrifning af Forssa och Hög, del. 1, kap. 6, § 7.

på en äng ett qvarter djupt i jorden, invid ett stenröse, två likarnade bågspännen, tre mångformiga bågspännen, lemningar af horn af bronz, en knif, två spjutspetsar och ett instrument af okänd bestämmelse, af jern. Om i öfrigt några fornlemningar finnas å stället, känner jag icke. Herr Ekdahl synes icke hafva begifvit sig till denna afskilda del af landskapet och herr Wiberg, som år 1865 besökte Hadeholm, för att granska en der befintlig runsten, tyckes icke hafva i öfrigt undersökt trakten.

Af jernsakerna är den, hvars bestämmelse jag icke vågar angifva, afbildad pl. I. fig. 4 i ²/₃ af naturliga storleken. Knifven fig. 14 å denna sida är endast i det afseendet märklig, att eggen och icke ryggen bildar fortsättning af tången. Andra exemplar af samma form hafva förekommit i svenska fynd. Hela knifvens längd är 9 dec.-tum, bladets 5,2 dec.-tum.

De två jernlansarne tillhöra tvenne varieteter af samma typ. Den ena (fig. 15), 12,5 dec.-tum lång, har en mycket lång och ganska smal holk. Den öfre delen af spetsen är fyrsidig, det återstående har en skarp midtrygg och den bladformiga delen har å hvardera sidan tvenne flikar. Den andra (fig. 16) är bredare i förhållande till längden (7,5 dec.-tum), holken är mycket kort. Bladet har å hvardera

Fig. 14. Jernknif. Gestrikland.

Fig. 15. Jernlans. Gestrikland.

sidan tvenne utsprång, som på den förra, men fortsättes utmed den skarpa ryggen med en smal ribba ända till udden, hvarigenom större delen af spetsen är fyreggad.

En jernlans af samma typ, ehuru med bladet till ganska stor bredd fortsatt ända ut mot udden, är funnen i ett stenrör vid Flakelyckorna i Torhamns socken, Blekinge (Inv. 1452: 144) jämte ett ovalt bryne och tre andra spjutspetsar. Af dessa är en fyreggad, en annan har mycket lång holk samt kort spets med tvenne hullingar, den tredje har kort holk och mycket lång spets med tvenne hullingar (Inv. 1452: 142, 141 och 143).

Fig. 16. Jernlans. Gestrikland.

Någon spjutspets fullt liknande de två gestrikländska eller den första af de blekingska, har jag icke sett afbildad från de danska mossfynden, ehuru närstående former finnas (t. ex. Nydams Mosefund pl. X. fig. 20). Den andra af de Blekingska är mycket lik Nydams Mosefund pl. XI. fig. 41, den tredje samma planche fig. 27, den fjerde Kragehul Mosefund pl. III. fig. 20.

Dessa lansformer förekomma således med säkerhet under denaråldern.

Jag öfvergår nu till bronzsakerna.

Först finnas här lemningar af tvenne dryckeshorn, nämligen de två beslagen till de smala ändarne, en öfverkant samt tvenne stycken af sjelfva hornen, allt af brons, med undantag af en liten bit, som strax skall omnämnas.

Beslagen till smaländarne äro afbildade pl. 2, fig. 3 och 4[1]). Formen är således icke den allra vanligaste. Af naglarne, som fäste beslagen vid sjelfva hornen,

[1]) Alla figurer å denna planche återgifva originalen i $^2/_3$ af naturliga storleken.

äro å det ena tvenne, å det andra en i behåll. Fig. 3 har i midten af bottnen ett fyrkantigt hål, hvilket sannolikt är af senare datum, ty å bottnen af fig. 4 är å samma ställe en liten skärfva bortfallen.

Samma pl. fig. 1 visar öfverdelen af det ena hornet, bestående af mycket tunt bronzbleck. Öfverst löper ett beslag, bildadt af ett på längden uppskuret bronzrör, hvilket dels gifver stadga åt det hela, dels fasthåller, å yttre sidan, en tunn beläggning af, såsom det tyckes, mindre godt silfver, hvaraf ett parti här återgifves i naturlig storlek (fig. 17). Jag fäster uppmärksamheten såväl å djurfigurerna, som lifligt påminna om vissa djurornamenter i Torsbjergs mossfynd samt i det tydligen samtida graffyndet från Lilla Jored, Qville socken, Bohuslän (Inv. 413, 1270), som å den nedre raden, hvars figurer återfinnas på två af de spolformiga guldblecksperlorna i Möklintafyndet (Inv. 27[1]). Vi hafva således här en ornering, hvars stil kan hänföras till denaråldern.

Fig. 17. Dryckeshornsbeslag. Gestrikland.

Af sjelfva hornet finnas tvenne bronzstycken. Det ena är afbildadt pl. 2 fig. 2, det andra är något mer skadadt, annars lika. Dessa båda kunna mycket väl, att döma efter storleken, hafva hört till samma horn, men stycket fig. 2 är bredare än öfverstycket fig. 1 och dessa två måste således vara lemningar af olika horn. Af någon betäckning för insidan af hornet, hvars bronz icke torde hafva varit mycket välgörande för helsan, finnes intet spår.

I sammanhang med dessa lemningar bör nämnas det föremål, som afbildas pl. 2 fig. 5. Det är af bronz,

[1]) Se ofvan Medelpadsfyndet 3. Jämförelsen med de två perlorna gör det sannolikt, att detta ornament ursprungligen skulle återgifva ett oxhufvud.

genomborradt, utan att något antyder hålets nyare ursprung. Å öfverändan kring hålet synes spår af en uppstående bronzvägg. Skulle väl detta vara lemning af ett tredje horn? Parvis förekomma de icke sällan i fynden; tre exemplar från ett ställe är åtminstone ovanligt.

Det är af ganska stort interesse att granska de i fynden förekommande lemningarne af dryckeshorn, emedan de äro för en viss period charakteristiska, men synas, när denna gått förbi, vara alldeles försvunna. Det var åtminstone icke längre sed att nedlägga dem hos de döde.

Som prof på de i Statens Samligar förvarade fynden med lemningar af dryckeshorn eller dryckeshornsbeslag kunna följande nämnas:

1. Öland, Kastlösa socken, Stora Dalby. I en stenkista (»murad graf») med lock af tre stenar, 4¼ aln lång, halfannan aln bred, hittades ett skelett och vid dess hufvud fragmenter af två horn, några små perlor samt stycken af en lerkruka. Af hornen funnos 2 öfverkantsbeslag (båda söndriga), 2 ändbeslag, bitar af sjelfva hornmassan o. s. v. (Inv. 3713).

2. Gotland, Bäls socken. I en stenlagd (stenomsatt?) graf hittades ett skelett. Vid dess hufvud lågo tvenne spolformiga perlor (af vanlig form och ornering) af guld, vid sidan af ett öskärl af romerskt arbete, som saknade botten och skaftända, ändbeslaget af ett horn, kedjan, som sammanhöll hornets båda ändar, m. m. (Inv. 645).

3. Gotland, Lye socken, Siguls gård. I en graf, bildad af stenflisor, (6 alnar lång, 1½ aln bred) hittades ett romerskt öskar, kant- och ändbeslag till två horn, sidobeslag till dito, en sölja och ett ändbeslag till bältet, allt af bronz (Inv. 3066).

4. Gotland, Etelhems socken, Tenglings gård. Ändbeslag till två horn, ett fragment af sidobeslaget,

med ett silfverbelagdt nithufvud, och ett fyrkantigt bältebeslag (Inv. 3384).

5. Samma gård. Öfverändan af ett horn: sjelfva hornet (af horn) med kantbeslag af bronz samt betäckt af en bronzskålla, prydd med uppstående kanter och halfmånar; denna skålla är med en rad af rundhufvade naglar fästad vid hornet; en annan sådan rad går strax nedanför. Bronzbeslag till sjelfva krökningen af hornet, af dettas bredd, prydt med repstafvar och punkterade cirklar; det har varit fästadt medelst trenne tvärt genom hornet gående tenar (en felas). En guldblecksperla af vanlig form och ornering (kornklasar, åttor, repstaf); (Inv. 3528).

6. Gotland, Lye socken, Siguls gård. Ändbeslag af tvenne horn, fragment af ett kantbeslag, ett sidobeslag, en stor fyrkantig sölja med inslagna tresidingar och koncentriska cirklar samt en fibula af en ovanligare form, stående temligen nära den s. k. romerska fibulan (Inv. 3630).

7. Gotland, Burgs socken, Heftings gård. Inom en kista med väggar och tak af stenflisor, bredare i ena ändan, hittades ett förmultnadt skelett och å dettas bröst en liten fingerring af en platt och smal guldten utan fog. I mullen under skelettet hittades ändbeslaget af ett bronzhorn samt några andra, obetydliga bronzfragmenter (Inv. 1586).

8. Gotland, Grötlingbo socken, Barsalders allmänning. Inom ett graffält hittades ett kant- och ett sidobeslag af ett dryckeshorn samt en oval spännbuckla (icke hörande till den svensk-norska fastlandstypen) allt af bronz (Inv. 2393).

9. Gotland, Gammelgarns socken, Romunds gård. Ändbeslag till två horn, fragmenter af kant- och sidobeslag och en sölja med vidsittande plåt, af bronz, tvenne runda genomborrade benknappar, med punkterade

cirklar, tvenne slipade bergkristaller samt ett stycke af en lerkruka (öfverkanten) med dubbla rader af inpunsade cirklar (Inv. 2630).

10. Gotland, Valls socken, Bryungs gård. I en »stenkalm» (stenkista), bland förmultnade ben, hittades ändbeslaget af ett dryckeshorn (bronz), en bernstensperla, en fingerring af en platt, mot ändarne vidgad guldten samt ett stycke af en skarpkantigt vriden guldring med stor låsögla, som är ornerad med inslagna koncentriska cirklar samt andreaskors uti insänkt qvadrat (Inv. 1595).

11. Gotland, Helvi kyrkoby. Kantbeslag till två horn, sidobeslag, fyrkantig sölja med vidsittande plåt m. m. af bronz, en ring bildad af en platt mot ändarne vidgad guldten, två ringar bildade af dylika silfvertenar. Dessa tre ringar äro för stora för fingret, för små för armen (Inv. 2727).

Man ser af dessa fynduppgifter, att man icke sällan finner i samma graf lemningar af tvenne horn, hvilka understundom, men icke alltid äro alldeles lika. De hittas ofta med söljor, som förmodligen sutit i bälten, men intet i dessa fynd antyder, om de blifvit nedlagda i mäns eller qvinnors grafvar.

Att dessa horn förekommo redan under denaråldern, visa några af dessa fynd. Det synes dock icke otroligt, att man ännu under solidusåldern hade för sed att låta dem följa den döde i grafven (jfr det femte och det tionde hornfyndet).

Uti Hadefyndet förekommo, såsom nämndes fem bågspännen af bronz, två likarmade, de andra af vanlig form med olika utbildade ändstycken.

Ett af dessa är nästan fullkomligt likt det redan i fig. 4 återgifna bågspännet från Bjällsta (Medelpadsfyndet N:o 5). Den enda skilnaden ligger deri att Hadespännets fyrkantiga ändstycke är något mindre än Bjällstaspännets, som äfven i andra detaljer är något, ehuru

obetydligt större. Längd och bredd äro å båda spännena i det närmaste de samma. Hadespännet har blifvit mera nött och har således varit längre tid nyttjadt.

Ett annat af Hadefyndets bågspännen är afbildadt pl. 1 fig. 3 (i naturlig storlek). Det hör tydligen till samma typ, ehuru någon olikhet finnes. Det fyrkantiga ändstycket är olika indeladt och orneradt samt kantadt med en rand, såsom det synes, uppkommen genom sammanträngning och förkrympning af en rad sådana knappar, som blifvit i det föregående omtalade. Bågen saknar sidoflikar. Det andra ändstyckets mönster är något olika; äfven sidornas ändviggar äro fästade vid rundlar[1]). Undersidan har det vanliga hvita metallöfverdraget. Jernnålen har varit fästad på vanligt sätt.

Detta exemplar tillhör således en temligen sen utbildning af typen eller rättare sagdt, det förutsätter en temligen lång förutgående utveckling, som i viss mon börjat gå bakut (de sammankrympta utsprången).

Dessa bågspännen höra tydligen till den förut (Medelpadsfyndet 5 och Helsinglandsfynden 3 och 4) omtalade gruppen. Det mångformade ändstyckets regelbundna bildning och de vigglika änd-utsprången berättiga oss att föra de i denna uppsats omnämnda exemplaren till en särskild varietet af den allmänna typen. Denna varietet är dock icke inskränkt till det nuvarande Norrland. I Visby Läroverks Museum förvaras ett bågspänne, som ganska mycket påminner om det pl. 1 fig. 3 afbildade; då denna specialtyp icke är representerad bland de gotländska fornsakerna i Statens Samlingar, torde man kunna anse den vara för ön åtminstone mindre vanlig.

Af denna typ har ett annat exemplar särdeles prydligt, blifvit funnet i Näs pastorat i Hallingdalen; det

---

[1]) På en af dessa rundlar ses ett hakkors (förr med orätt kalladt Tors hammarmärke). Denna korsform förekommer å fornsaker såväl från denar- som solidusåldern (t. ex. å brakteater).

förvaras nu i Christiania Museum och är afbildadt i den norska Fornminnesföreningens Årsberättelse för 1867 pl. V fig. 48 a och b (s. 70 f.). Jämförelsen mellan denna fig. och de norrländska formerna är af ganska stort interesse. Det fyrsidiga ändstycket har i de två yttre hörnen samma små fyrkanter som ses här pl. 1 fig. 3. Bågen har samma runda toppskifva som fig. 10 (Hällan i Jättendal). Det andra ändstycket har icke allenast samma grundform som de norrländska, utan äfven samma vigglika utsprång, ehuru de å det norska exemplaret ingå såsom partier i drakhufvud. I en del detaljer förråder dock det norska spännet ett annat ursprung än de norrländska och om detta ursprung får man sannolikt se en fingervisning uti den inskrift, som finnes å det förras baksida och som antagligen är engelsk[1]). Om detta exemplar verkligen har denna upprinnelse, hafva vi deri ett nytt exempel på öfverensstämmelserna mellan Nordens äldre jernålder och den anglosaksiska forntiden, men ingalunda är man berättigad att anse alla spännen af denna art, som anträffas i våra bygder, vara införda från England.

Hadefyndets tredje bågspänne[2]) tillhör en ganska sen typ. Det är litet, 2,2 dec.-tum långt. Det fyrkantiga ändstycket har tvenne röda glasbitar i silfverhylsa inom en strierad silfvertråd; sjelfva ändstycket har ytterst en rad af fina punkter och derinnanför temligen breda, ini korniga halfmånsirater. Bågen har öfverst en rundel, som bär fem röda glasbitar i silfverhylsor inom silfvertråd; sjelfva bågen bär halfverade koncentriska cirklar. Det motsatta ändstycket har i kanten fem på lika sätt infattade röda glasbitar, en i yttersta spetsen och de

---

[1]) Man har dock rätt att förvånas, när man finner icke runor, utan så vidt jag kan urskilja på den något otydliga teckningen, medeltidsmanuskripternas bokstäfver.

[2]) Detta spänne är afbildadt hos D:r Montelius pl. 6 fig. 5.

öfriga två och två. Ofvanför det nedersta paret, uppemot det andra, synas spår af tvenne drakhufvud, de två som afslutade de invid bågen liggande tillbakaböjda flikarne. Konturerna följas af punktlinier och fältet har en mängd inpunsade treuddiga, korniga figurer. Jernnålen har varit fästad på vanligt sätt. Att formen är sen, synes bäst deraf, att af det mångformade ändstyckets anordning finnes intet annat spår än de omnämnda drakkäftarne.

Icke minst märkliga äro Hadefyndets tvenne likarmade bågspännen. Liksom de redan beskrifna bågspännena, har det ena en jämnbred båge, det andra en båge med sidoflikar. Bägge hafva i ändarne vigglika utsprång, och i öfrigt alldeles samma anordning, ehuru om man jämför de båda figurerna å pl. 1[1]), den ena (fig. 2) förråder en mycket större fulländning än den andra (fig. 1). Sannolikt representerar fig 1 en senare del af utvecklingen, då de olika ornamenterna hunnit öfvergå till meningslösa, stereotypa strecksirater[2]).

Ett bågspänne, mycket liknande dessa två är funnet vid Gillberga i Svennevads socken, Nerike (Inv. 3445); dess båge är jämnbred. Ett annat, hvars båge har sidoflikar, är redan afbildadt fig. 12. Deri ligger det sistnämnda spännets betydelse, att dess mångdelade ändstycken förråda en nära frändskap i främsta rummet med dessa likarmade bågspännen, men äfven med de vanliga mångdelade. Denna dess öfvergångscharakter visar allrabäst, huru båda formerna voro i Norrland gängse och bearbetade. Så mycket märkligare är detta, som utom de här uppräknade fyra likarmade stora bågspännena är intet funnet i Sverige, intet hvarken i Danmark eller Norge — så vidt jag vet. Då är interesset dubbelt, när

---

[1]) Dessa två figurer äro i $^2/_3$ af naturliga storleken.

[2]) Drakhufvud af samma slag, som ses å de två likarmade spännena, äro icke sällsynta å de vanliga bågspännena.

man finner, att typen i Sverige är så pass rikt representerad och dessutom bestämdt inhemsk. Så storartade likarmade bågspännen äro för öfrigt icke funna någorstädes inom den germanska verlden.

Men likarmade spännen äro annars icke ovanliga i de vestra Germanernas graffält. Baudot har i sitt vackra arbete Sépultures des barbares de l'époque Merovingienne, découvertes en Bourgogne, afbildat många varierande exemplar, funna i Bourgogne; Cochet återgifver i sin bok Le tombeau de Childéric s. 27 normadiska typer. I England synas dessa former vara sällsynta. Inom den yngre jernåldern är denna typ representerad, ehuru den, såsom man kunde vänta, är på ett helt annat sätt utbildad och ornerad. Jag har redan citerat tvenne svenska afbildningar (Liljegren och Brunius, Nordiska Fornlemningar pl. XXIX och Bruzelius, Svenska Fornlemningar 2, pl. VIII, fig. 6[1]).

Om vi med åsidolemnande af lansarne, då de med solidi samtida jernvapnen äro föga kända, granska de öfriga sakerna, finna vi, att hornen mycket väl kunna höra till denaråldern, under det spännena antyda en något senare tid. Detta fynd lemnar således ett nytt bevis för sammanhanget af den äldre jernålderns början och slut.

Med afseende på fyndorten förtjenar det nämnas, att Hade icke ligger synnerligen långt ifrån Hede i Möklinta, der det större guldfyndet, som omtalas i sammanhang med Medelpadsfyndet 3 anträffades. Afståndet blir obetydligt, om man tänker sig samfärdseln mellan de två ställen fortgå icke landvägen öfver bergbackar och genom skogar, utan sjövägen, öfver Hallaren, genom Lill- och Storån ut till Östafjärden och vidare utåt Dalelfven, vid hvars strand Hade egor ligga. Men äfven

---

[1]) Jfr Svenska Folket under Hednatiden s. 31.

med andra fyndorter kan sammanhanget uppvisas. Från Hede kunna vi följa vattendragen, gå utför Ransta- och sedan Sag-ån, då vi alldeles invid den senares strand å Fycklinge bys utmark finna fyndstället för den märkliga Apollovasen. Eller vi kunna från den punkt, der Ransta-ån förenar sig med Sag-ån, efter en mycket kort vandring, förflytta oss till Örsunds-åns dalområde, inom hvilket vi hafva att besöka Nyqvarn i Härnevi, der man funnit de beryktade »guldsniglarne», små guldringar, afbildade i Biörners Nordiska Hiälteprydnad af guldringar s. 70, Långtora, der tre guldringar äro funna, Herkeberga, der ett ovalt bryne hittats å kyrkbyns egor, och Hjällsta, der ett guldsmycke, ett af brakteaternas förelöpare, anträffats. Man kunde utvidga jämförelsen genom att sammanställa öfriga i vestra och norra Uppland gjorda fynd från den äldre jernåldern.

Jag vill nu draga resultaterna af det föregående. Det är först och främst genom dessa fyndbeskrifningar lagdt i dagen, att den äldre jernåldern var uti Norrland eller rättare uti vissa delar af Norrland ganska betydande.

De typer som de skildrade fynden innehålla äro följande:

A. **Af främmande ursprung:**

Romerska bronzarbeten äro funna en gång i Medelpad (fyndet 16), två gånger i Helsingland (fynden 2 och 9). Glaskärl af romerskt ursprung äro funna en gång i Medelpad (fyndet 16) och en gång i Jämtland. Guldmynt från östromerska riket och det femte århundradet äro funna i Medelpad säkert två, troligen tre gånger (fynden 4, 8? och 9[1]).

[1]) För att gå fri från en beskyllning att söka åstadkomma en bevisning med mindre goda facta, har jag med största noggrannhet utsatt

B. **Af inhemskt ursprung:**

Vapen af jern: en sköldbuckla från Medelpad (fyndet 2); — ett svärd från Medelpad (fyndet 20?), ett från Helsingland (fyndet 1), trenne med messingsbeslag från Medelpad (fynden 8 och 11); baljbeslag till svärd från Helsingland (fyndet 1); — en yxa från Medelpad (fyndet 17), två från Helsingland (fynden 5 och 9); — tre spjutspetsar från Medelpad (fynden 2, 7 och 21?), en från Helsingland (fyndet 1), två från Gestrikland; — en pilspets från Medelpad (fyndet 7), några från Helsingland (fyndet 2).

Redskap och husgeråd: sju ovala brynen från Medelpad (fynden 7, 8, 11, 17, 18, 20? och 21), tio från Helsingland (fynden 2, 5, 10, 12, 13, 16—19 och 24); — lemningar af handtag till skrin eller dylikt i Helsinglandsfynden 1 och 2; ett jernbetsel från Helsingland (fyndet 1); — två knifvar från Medelpad (fyndet 7), tre från Helsingland (fynden 2, 8 och 15), en från Gestrikland; — en jerncelt från Medelpad (fyndet 7), tre från Helsingland (fynden 8, 16—19 och 23); — en jernsax från Medelpad (fyndet 7), två från Helsingland (fynden 14 och 23); — två pincetter af bronz från Helsingland (fynden 1 och 2); — två, möjligen tre dryckeshorn från Gestrikland; — två lerkärl från Medelpad (fynden 11 och 16), ett från Helsingland (fyndet 23) samt från Jämtland.

Smycken och klädbehör: en s. k. romersk fibula? från Medelpad (fyndet 1); — två korsarmade bågfibulor från Medelpad (fynden 13 och 17?), sex från Helsingland (fynden 6?, 7, 14, 16—19? och 20, 21); — ett större bågspänne från Medelpad (fyndet 5), två från Helsingland (fynden 3 och 4), tre från Gestrikland; — ett likarmadt bågspänne från Helsingland (fyndet 14),

---

frågetecken vid alla de fynd, hvilka jag icke sjelf sett, ehuru jag för egen del är i de allra flesta fallen öfvertygad, att de tillhöra den äldre jernåldern.

två från Gestrikland; — ringformiga spännen af bronz från Helsingland (fynden 15? och 20); — en spännsölja af bronz och en dito med emalj-inläggning från Helsingland (fynden 1 och 15); — perlor i Helsinglandsfyndet 1; — guld i mer och mindre utarbetad form i sju Medelpadsfynd (3, 4, 6, 8, 9, 10, 12, 14?, 15? och 19?), samt i tre Helsinglandsfynd (1, 11 och 22).

Tyvärr äro i sammanhang med fynden ytterst knapphändiga uppgifter om begrafningssättet lemnade. Emellertid torde man få lägga märke dervid, att under det inga bestämda uppgifter finnas om obrända lik i dessa trakters grafvar från den äldre jernåldern, äro åtminstone trenne af de här beskrifna fynden anträffade med brända ben (Medelpadsfynden 8, 14 och 16), hvarjämte fynden 11 och 13 från samma landskap samt 23 från Helsingland antyda likbränning[1]). Att menniskor funnits häruppe under såväl sten- som bronzåldern bevisas af fynden, men det synes föga antagligt, att de varit i dessa nordliga nejder synnerligen talrika, och det är således ej heller troligt, att de götiska nybyggarne häruppe rönt i sitt begrafningssätt o. s. v. något större inflytande af en äldre, underkufvad befolkning.

När dessa götiska inbyggare kommo hit upp, kan naturligtvis icke i detalj bestämmas, men det är bevisadt, att i Norrlands fynd förekomma sådana romerska arbeten, som tillhöra den något efter 226 afbrytande denaråldern. Under denna hade Norrland således germansk (götisk) befolkning. Men man måste fästa uppmärksamhet dervid, att i Norrland fattas — om man ser bort från ett mindre säkert fynd — liksom i Norge de romerska denarerne, under det bronz- och glasarbeten

---

[1]) I samma hög som fyndet 11 anträffades kol; tillsammans med fyndet 13 fann man »smärre ben», hvilket uttryck väl svarar mot det skick, hvari man uti grafvarne finner de brända menniskobenen. I Helsinglandsfyndet 23 förekom kol.

från det i fjerran liggande verldsriket icke äro sällsporda. Det är möjligt, att man deri får se ett bevis icke så mycket för en mindre lifligt fortgående samfärdsel, som snarare för en viss tidsskilnad. Glas- och bronzkärlen hade alltid värde såsom nyttig och dyrbar familjeegendom, under det att man snarare lockades af egen konsthog att pröfva sin arbetsskicklighet i nedsmältande och omarbetande af denarerna, helst sedan deras pregel, hvilken säkerligen gaf dem ett visst anseende äfven i deras ögon, som icke förstodo en bokstaf i inskrifterna och föga förmådde tolka bilderna, blifvit utnött, och nötta äro dessa mynt i nästan alla de svenska fynden. Det är på grund af detta, menar jag, möjligt att de norrländska landskapen fingo sin götiska befolkning först sedan de handelsförbindelser, som riktade vårt land med de romerska kejsarnes silfvermynt, började blifva mindre lifliga.

Med afseende på slutet af den äldre jernåldern kunna vi af Zenos mynt från Medelpad se, att denna period måtte hafva varat här uppe lika länge som i Sverige sunnanskogs, i historiens Götaland, ty å fastlandet upphör solidus-rikedomen under Zenos tid. Till en ändring i denna åsigt, som jag uttalade år 1866[1]), har jag icke funnit skäl. Det är väl sant, såsom jag redan då anmärkte, att en Anastasius, således ett mynt från tiden efter Zeno, uppgifves vara funnet i Kalmar län, men deruti ligger intet underligt, ty ett eller annat sådant mynt kunde naturligtvis lätt komma öfver till Öland eller till svenska fastlandet från Gotland, der Anastasii mynt voro ganska vanliga. Det är ock sant, att jag då hade förbisett ett uti Inventariet öfver Statens Historiska Samlingar icke intaget fynd från Kaggeholm å Ekerön, i skärgården mellan Uppland och Södermanland, anträf-

[1]) Svenska Folket under Hednatiden s. 62, 63 samt förordet.

fadt år 1783 och innehållande 21 mynt, deraf från kejsarne Theodosius II 4, Marcianus 1, Leo I 2, Zeno 11 och Anastasius 2, men detta utöfvar icke heller någon inverkan å min åsigt, alldenstund detta fynd blifvit anträffadt norr om gränsskogarne, inom ett område, der den äldre jernåldern och det götiska väldet vid den tiden säkerligen redan länge varit ändade, hvadan det måste i alla händelser förklaras såsom ett undantagsfall. Lättast torde det kunna förklaras genom antagandet, att hela denna rika skatt blifvit röfvad från Gotland af någon i Svealanden boende viking. Såsom ett undantagsfall måste man, tror jag, äfven betrakta det, att en Justinianus blifvit funnen i Södermanland. Justiniani mynt äro ytterst sällsynta i Sverige och detta anträffades i ett den tiden Svearne, utan tvifvel, tillhörigt område, hvarjämte myntets skadade skick synes antyda ett längre kringirrande. För min åsigt, att man måste för Sveriges fastland, för dess götiska inbyggare antaga ett afbrott under solidusperioden, så till vida, att söderns guldmynt icke till periodens slut fördes till dem, under det samfärdseln från södra Östersjökusten och med denna de yngsta guldmynten gingo uteslutande på Gotland, synes en god stadfästelse ligga deri, att under dessa sista tre åren intet fynd bragt i dagen några facta, som stå i strid med dem, som bestämde min öfvertygelse. På Öland och fastlandet är under denna tid ingen Anastasius funnen; på Gotland fans en 1868 och derjämte har D:r Montelius i sina med stor omsorg utförda tabeller öfver dessa myntfynd upptagit en förut för mig okänd Anastasius, funnen å Gotland och förvarad i Visby Läroverks Samlingar, och ännu en Anastasius från Gotland förvaras i Grefve Essens Samlingar på Wijk. Granskar man de nämnda tabellerna — med tillägg af detta sistnämnda mynt — visar det sig, att under det å Gotland 18 Anastasii mynt äro funna, har man å fastlandet

funnit allenast två, ett i Skåne[1]) och ett i Kalmar län, förutom de två i Kaggeholmsfyndet. Bland 100[2]) å Öland funna guldmynt från denna tid, känner man icke ett af Anastasii mynt. Förändringen inträder ock småningom. Af Leos mynt äro från Öland kända 26[3]), från Gotland 10. Af Zenos mynt äro från Öland 5, från Gotland 15. Detta kan icke bero på en tillfällighet och då man icke kan tänka sig, att Götarne skulle under Zenos tid hafva förlorat smaken för Söderns guldmynt, måste anledningen till afbrottet sökas uti någon yttre tvingande anledning. Det synes mig ännu troligt, att denna yttre anledning är att söka i Götarnes sjelfständighetsfejder mot de angripande Svearne, hvilka fejder ändades med de förres kufvande. Hur pass nära denna stridernas utgång ligger 474 eller rättare de år, då Zenos mynt började komma till Norden, vill jag lemna osagdt. Tills vidare synes man mig derföre kunna sätta gränsen mellan Götarnes och Svearnes välde i södra Sverige omkring år 500.

Man kan icke undra deröfver, att den götiska befolkningen i Norrland bevarade sin sjelfständighet åtminstone lika länge som södra Sveriges Götar, ty mot de senare och deras bördigare land skulle naturligtvis de eröfrande Svearne i främsta rummet vända sig. Att Svearnes odling här uppe efterträdde Götarnes bevisas af de yngre jernåldersfynd, som anträffas i dessa trakter. Tvenne äro i texten omnämnda.

---

[1]) Det skånska fyndet har jag icke nämnt här ofvan, då Skåne redan under den yngre jernåldern tydligen varit ett mera danskt än svenskt land, och det ännu icke är — på antiqvarisk väg, den enda möjliga — utrönt, huruvida förhållandet under den äldre jernåldern var detsamma eller ett annat.

[2]) Till de 99 i D:r Montelii tabeller upptagna kommer en i sommar funnen Theodosius II (från Kåtorps by i Torslunda socken).

[3]) Denna summa afviker från den i D:r Montelii tabeller angifna, på grund deraf, att sammansättningen af fyndet N:o 171 i hans förteckning nyligen blifvit känd. Följande kejsare voro i fyndet representerade: Valentinianus III (1), Anthemius (1), Theodosius II (1), Marcianus (troligen; 1) och Leo I (7).

Är det månne förmätet att tala om en götisk befolkning här uppe i Norrland? Jag har sökt för de olika här uppe funna föremålen uppvisa motsvarigheter i södra Sverige, i Norge och Danmark, äfven i Vesterns germanska länder. Likheterna äro många och slående; den äldre jernålderns fornsaker i Norrland och södra Sverige stå i ett mycket nära sammanhang, de äro tydligen af samma art.

Men dessa norrländska fornsaker från denna tid äro icke från södra Sverige importerade till de norra delarne af vårt land, för att der mottagas och begagnas af ett folk, som till dem stod allenast i den lösa, yttre förbindelse, som råder emellan egaren och det gods han fått i sin besittning, den lösa förbindelse, som råder t. ex. mellan den afrikanske höfdingen och den å Englands fabriker tillverkade svarta filthatt, som han med så mycken stolthet bär. Det är en mycket djupare eganderätt, som den norrländska äldre jernålderns folk har till den äldre jernålderns fornsaker — de romerska naturligtvis undantagna — nämligen tillverkarens rätt till sitt arbete. Jag har i det föregående så ofta påpekat de bevis härför, som ligga i den rika utvecklingen af typerna och deras närmande intill hvarandra, att det kan vara öfverflödigt att åter inlåta mig härpå. För att skärpa intrycket af dessa vinkar, för att på en gång ytterligare uppvisa sammanhanget och nyans-skiljaktigheterna mellan den norrländska och den sydsvenska äldre jernåldern, intager jag här ånyo fig. 4, 10 och 12, samt beder den, som betraktar dem, äfven kasta en blick på pl. 1 och dervid besinna, att i det fjerran Norrland, hvars grafvars innehåll ännu icke blifvit systematiskt granskadt, äro alla dessa former funna, de som återgifvas af fig. 4 och 10 uti tvenne hvarandra mycket liknande exemplar. Detta måste äfven för den med fornkunskapen mindre förtrogne vara ganska slående.

Fig. 10. Bågspänne. Helsingland.

Fig. 4. Bågspänne. Medelpad och Gestrikland.

Fig. 12. Likarmadt bågspänne. Helsingland.

När denna likhet i alster är så stor mellan den äldre jernålderns folk i Norrland och samma ålders folk i södra Sverige, Götarne, är det svårligen vågadt, att räkna det förra till den götiska stammen. Den som vill motbevisa detta och i allmänhet motbevisa det påståendet, att den äldre och den yngre jernåldern i Sverige tillhöra tvenne olika stammar (af hvilka den förra, enligt de antydningar historien gifver, måste tillhöra Götarne, den senare Svearne), måste gå så långt tillbaka, att han bevisar orimligheten af antagandet, att den olikhet, som finnes mellan folken i afseende på deras andliga egenskaper, deras anlag, bildning o. s. v., söker sig ett uttryck uti allt, som är alster af deras skapade verksamhet, såväl inom konstens och litteraturens som inom handverkets område. Ja, han har icke allenast att bevisa orimligheten af detta antagande, han har äfven att bortresonnera de otaliga facta, på hvilka det stöder sig.

Man kan säkerligen tillägga denna norrländska gren af den götiska stammen, utan att begå någon anachronism, namnet Helsingar, ehuru detta namn i våra urkunder tillägges allenast de i historien uppträdande Helsingarne, hvilka hade, om den föregående förklaringen är riktig, i sina ådror såväl Svears som Götars blod. De äldsta historiska berättelserna gifva ock å sin sida ett stöd åt antagandet, att det icke var en oblandad gren af Sveastammen, som bodde uppe uti de ifrågavarande delarne af Norrland. De isländska sagorna äro mycket konseqventa uti att skilja mellan Sveavälde och Svitjod. Det senare var Svearnes område i inskränkt mening, detsamma som vi kalla Svealand. Med det senare deremot betecknades hela det välde, som när historien börjar gry öfver vårt folk mot dess hednatids slut, låg under Uppsalakonungen, icke blott Svitjod, utan äfven Götaland och — Helsinga (Helsingarnes) land, landet norr om Ödmorden. Konung Magnus gode

i Norge — för att anföra ett exempel — drog på väg till Norge genom Svitjod och kom sedan han lemnat detta till Helsingland[1]).

Hadefyndet har jag i geografiskt hänseende sammanstält med Vestmanlands och vestra Upplands fynd från samma tid. Jag lemnar det derföre å sido under det fortsatta dragandet af slutsatser från de fornsaksförhållanden, för hvilka denna uppsats redogjort.

Först måste man upptaga frågan om den äldre jernålderns frånvara i Gestrikland och Södra Helsingland. Fans den verkligen icke der eller sakna vi allenast fynd af denna art från de nämnda områdena? Det alternatif, som den senare frågan framställer, är visserligen möjligt, men då vi här röra oss icke med ett eller annat fynd, utan med ett ganska ansenligt antal, är man berättigad åtminstone till påståendet, att om den äldre jernåldern verkligen funnits inom dessa områden, har den icke haft någon större betydelse. Äfven den historiska tidens förhållanden vitna i samma riktning. Ett visst lösare sammanhang mellan Gestrikland och de nordligare bygderna antydes deraf, att det förra räknades som ett bihang till Tiundaland, under det norr om Ödmorden låg Helsingarnes lagsaga. Att inom Helsingland den sydliga delen var jemförelsevis mindre tätt befolkad och derigenom mindre betydande, synes antydas deraf, att denna, ehuru till arealen ganska ansenlig, icke hade mer än ett Uppsala öds-gods, under det Nord-Helsingland och Medelpad hade icke mindre än tre. I Medeltidshandlingar kallas denna södra delen af Helsingland Alir, den norra Sundheden, men det händer, såsom herr Styffe anmärkt, att det senare namnet användes för att beteckna hela Helsingland, och deri ligger ett afgörande

---

[1]) Magnus godes saga i Snorre Sturlesons Konungabok kap. 2. »De foro till fots genom Svitjod och sedan till Helsingaland.»

bevis för den norra delens större betydelse[1]. Ett ytterligare bevis för detta ligger i sjelfva namnet Sundhed. Det skrifves i områdets redan år 1314 brukade sigill[2]) **Svnd-dedhe** samt i ett af Erik Magnusson, motkonungen, år 1357 utfärdadt bref (i) **Sydhedho**[3]. Att uti midten af den förra formen ett **d** står öfverflödigt, är temligen säkert och äfven om i den senare det förra **h** är att anse såsom hörande till **d** och ersättande det gamla ð, förklaras namnet enklast såsom sammansatt af Sund- eller syð och hedhe eller hedho, obliqva casusformer af femininerna hedhe och hedh, svarande mot isländskans heiði och heiðr, hvilka beteckna icke såsom hed i nuvarande skrifspråket en öppen, öde landsträcka i allmänhet, utan hellre en högländ, icke alltför ojämn trakt[4]. Namnet svarar således fullkomligt mot norra Helsinglands natur. Men då detta område kallas den. södra heden eller det södra höglandet, är detta namn tydligen gifvet utan minsta afseende på södra delen af den nuvarande provinsen Helsingland, utan fastmer för att skilja det »södra» berglandet från en nordligare bygd, hvilken icke kan gerna vara en annan än våra dagars Medelpad, eftersom den äldsta germanska bygden icke synes hafva gått nordligare. Sålunda antyder namnet Sundhed (eller Sundhede, Sydhed) ett ursprungligt sammanställande af hvad vi kalla norra Helsingland och Medelpad. Om det nuvarande södra Helsingland togs med i räkningen, ansågs det på sin höjd som ett bihang till norra Helsingland.

Men om det således är bevisligt, att i Sydhed och

---

1) Skandinavien under unionstiden s. 293.

2) B. E. Hildebrand, Svenska Sigiller från Medeltiden I. Tredje serien, N:o 763.

3) Svenska Riksarchivets pergamentsbref I. N:o 331.

4) Jfr utom otaliga andra exempel från Island det norska konungsnamnet Rögnvaldr heiðum hæri (högre än bergen).

Medelpad fans en götisk befolkning med rätt stor utbredning och ganska stor lifaktighet, kan man icke undgå att framkasta en annan fråga. Stod denna nordliga befolkning i Sverige uti någon förbindelse med Norge?

En fingervisning hafva vi uti det äldre jernåldersfynd från Jämtland, som i det föregående omtalats, och denna antydan är af vigt, eftersom genom Jämtland gick en icke sällan befaren väg mellan Norge och Bottniska vikens kuster. Konung Olof helge drog på vägen från Gårdarike till Norge genom Jämtland. Från Norge drog Harald Sigurdsson efter slaget vid Stiklastad genom Jämtland till Svitjod. Om Magnus gode heter det, att han från Svitjod for landvägen till Helsingland och sedan öster om Kölen till Trondhem. Ännu tidigare, hösten 963[1]), kom Håkan jarl Sigurdsson »ur vikingsfärd till Helsingland, satte der upp sina skepp och drog landvägen genom Helsingland och Jämtland och vidare i vester öfver Kölen, tills han kom ner i Trondhem.» Under de följande åren satt han oftast om vintrarne i Trondhem, »men om sommaren drog han stundom österut till Helsingland, der han tog sina skepp och for i östervä̈g att härja.» Det är väl sant, att alla dessa färder genom Jämtland till Helsinglandskusten, utan tvifvel längs vattendragen från Kölen till Storsjön och vidare uti elfdalarne ned i Medelpad, tillhöra en senare tid än den, med hvilken vi nu sysselsätta oss. Men då man synes under denna senare tid icke hafva betraktat dessa färder såsom mer ovanliga eller besvärliga samt då dels i Medelpad fynden från den äldre jernåldern gå temligen långt in i landet, dels i Jämtland ett sådant fynd anträffats, dels fynden från samma tid icke äro ovanliga

---

[1]) Snorres Konungabok, Olof helges Saga kap. 2, 11, Magnus godes Saga kap. 2. Harald gråfälls Saga kap. 13. (Min öfversättning I. s. 156, 157). Olof Tryggvason besegrade Jämtar å sjön vid Gotland (hans saga kap. 25) och Droplaugarsona Saga talar om Jämtars vikingafärder.

i den del af Trondhem, kring fjärdens inre ända, till hvilken Jämtlandsvägen förde[1]), kan man vara temligen viss, att äfven före det femte århundradets slut samfärdseln gick på samma sätt längs vattendragen. Någon synnerlig svårighet erbjuder icke heller denna väg, då passet, som leder öfver bergsryggen icke är öfverdrifvet högt och denna högre liggande del af Kölen dessutom icke har synnerligen stor bredd.

Men då det är säkert, att Trondhem var bebygdt under samma tid som den helsinglandska kusten och det är troligt, att mellan de två områdena förbindelser egde rum, framställer sig otvunget ännu en fråga: rådde mellan dessa områden endast en samfärdsel, mer eller mindre liflig, eller förenades möjligen dessa områdens bebyggare af ett fastare band?

Jag är viss, att mången härvid tänker på den ur Snorres Konungabok bekanta berättelsen, hur en folkström från Norge befolkade Jämtland och Härjedalen samt de inre delarne af Helsingland[2]). Men detta kan här icke tillämpas, alldenstund Snorre uttryckligen säger, att kusten innehades af Svearne och det följaktligen måste finnas någon skiljaktighet mellan kustens och det inre landets bebyggare. Men de flesta af fynden från den äldre jernåldern, som kommit till min kännedom, tillhöra just kusten, hvarjämte mellan dem och de i det inre landet (inom Medelpad) funna fornsakerna ingen skilnad finnes. Dessutom är det en misstydning, att här tillämpa Snorres berättelse, ty han talar om en vandring, som försiggick strax före och under början af Norges historiska tid d. v. s. under den yngre jernåldern, men det är den äldre jernålderns företeelser, som här skola förklaras. Att under den yngre jern-

---

[1]) Jfr Nicolaysens Norske Fornlevninger.

[2]) Håkan godes Saga kap. 14. Olof helges Saga kap. 147.

åldern en norsk vandring österut inträffat, är väl möjligt. Om dess utsträckning åt öster och hvar den del af Helsingland, som derigenom skall hafva fått norsk befolkning, är att söka, i det nuvarande Helsingland eller — hvilket kanske är troligare — i Medelpads inre delar, derom må de, som varit i tillfälle att i orten studera folket, dess språk och seder, yttra sig. Hur interessant en sådan undersökning än vore för vår folkkunskap i allmänhet, för denna aflägsnare tid betyder den intet.

Skall man tänka sig något mer än en samfärdsel, en ursprungligare, på en invandring från ena eller andra hållet beroende förbindelse — och jag vill icke neka till att den möjligheten ligger nära till hands — tänker jag snarare, att den götiska stammen (den äldre jernålderns folk) gick från Helsingland till Trondhem. Vägen erböd, såsom nyss antyddes, icke några synnerligen stora svårigheter, och jag tror, att det kan blifva fråga om, hvilkendera vägen vore mindre besvärlig, denna eller den som från Upplanden, genom Gudbrandsdalens norra bergstrakter, ledde öfver det högre och bredare Dovrefjäll ned i Orkadalen. Om Trondhem icke fick sin första befolkning från sjön, söderifrån, talar kanske mera för en invandring till denna del af Norge ifrån eller öfver Helsingland, eftersom der fans en icke oansenlig bygd under denna tid. På en invandring norrifrån till Trondhem, har man, så vidt jag förstår, intet skäl att tänka.

En närmare granskning af de norska fornsakerna från dessa trakter bör kasta något ljus öfver denna fråga. Men det är förhållanden utom fornkunskapens område, som i synnerhet gjort det för mig lockande att tänka på en invandring till denna del af Norge österifrån. Den äldsta medelpunkten i Trondhemsbygden, den religiösa vid Mären, låg just längst in vid den långa

fjärden, och att bygden der var betydande, är tydligt deraf, att man just i den trakten försökte den första stadsanläggningen i Norge nordanfjälls (vid Stenker). Professor Daae har nyligen[1]) velat frånkänna läget af de heliga orterna all vitnesgillhet med afseende på invandringar o. d. och söker förklaringen af dessa orters tillkomst allenast i de geografiska förhållandena. Att dessa i betydlig mon gjorde sig gällande är naturligt; det visade sig ock när i senare tid Trondhemsbygdens medelpunkt förlades först till Lade och sedan till köpingen vid Nidelfvens mynning. Men att dessförinnan Trondernes heliga ort låg vid innersta ändan af fjärden, synes mig vara från geografisk synpunkt så oberättigadt, att man just deraf tvingas att till detta förhållande söka en annan förklaring. Enklast synes mig då vara den, att Trondernes hufvudbygd i äldsta tid låg längst in och der kunde den väl svårligen komma att ligga, om icke folket hade invandrat österifrån.

Partielt skulle Norge, om detta antagande befinnes grundadt, hafva fått sin äldsta germanska befolkning österifrån, men denna östliga invandring vore då ej heller annat än en partiel afvikelse från den sydliga väg, som den äldre jernålderns folk i allmänhet följde, när de kommo till Norden. Skilnaden mellan denna periods befolkning norr och söder om Dovre vore, om man antager denna dubbla invandring till Norge af ursprungligen samma folk, naturligvis mindre betydande. Men det är dock möjligt att någon stamskilnad fans och det är troligt att minnena af vandringens sista, skiljaktiga skeden, de som lågo närmast för hogkomsten, gjorde sitt till att söndra mer än Dovre annars hade gjort. Så skulle man kanske få en forklaring för den antagonism, som kan spåras mellan Tronderne

---

[1]) Hamiltons Nordiska Tidskrift 1869 s. 208.

och folket söder om Dovre, och för de skiljaktigheter mellan dessa delars inbyggare, som t. ex. Munch påpekat. Ty att grunden till dessa skiljaktigheter ligger temligen långt tillbaka i tiden, bortom den yngre jernåldern, antydes deraf, att ju längre denna fortskred, sedan konungar från södra Norge gjort sig till herrar äfven öfver Trondhem, uppstod ett närmande mellan de två områdena. Då blef södra delen af Trondhemsfjärden vida vigtigare än den norra[1]).

Jag har redan kommit ett godt stycke bortom Norrland och dess fornsaker. Det kan möjligen tillgifvas mig, om jag ännu en stund dröjer inom detta område, förslagsmeningarnes om invandringarne till Norge. Att uttala en sådan förslagsmening, om den icke är alltför obefogad och man för den icke kräfver full giltighet, kan ju icke skada, utan är snarare af nytta, då derigenom forskarnes uppmärksamhet riktas på vissa frågor, som annars kanske fått längre tid vänta på att blifva upptagna till pröfning. Så mycket nödigare synes det mig att icke stanna här, som jag äfven utan tillfälle att i denna afhandling, utveckla mina skäl, anser mig böra inlägga en protest, till den verkan en sådan kan hafva, mot herr Daaes åsigt, att man icke får tala om mer än en germansk invandring, den första med hufvudriktning från söder. Ju mer fornkunskapens art och de facta, med hvilka hon rört sig, blifva förtroliga för allmänheten, i desto tydligare dag skall det utan tvifvel framträda, att jernåldersfornsakernas olika beskaffenhet icke kan finna en tillfredsställande förklaring

[1]) Vore det så, som jag, hänskjutande frågan till de norske forn- och folkforskarnes pröfning, förslagsvis yttrat, skulle partiel rätt vindiceras åt den Keyser—Munchska theorien. Det vore mig af psychologiska skäl kärt, om så kunde blifva, ty det inverkar nedslående, om man tänker sig möjligheten, att män med Keysers djup och Munchs omfattning, för att icke tala om deras vänner och försvarare, skulle hafva utarbetat och trofast förfäktat ett system, som saknar all faktisk giltighet.

annorledes än genom antagandet af äfven en senare invandring. Att denna skulle hafva gått norrifrån, norr om Bottniska viken eller norr om Nordkap, blir för hvar dag otroligare, icke minst efter de praktiska, historiska och geografiska invändningar, som hrr Eilert Sundt och Daae framstäldt. Men deremot tala fornsakernas utbredning ganska otvetydigt om en invandring, som först beträdde Mälarelandskapen och som icke kunde komma dit söderifrån och som således, när äfven den norra vägen är stängd, måste hafva kommit österifrån. Från dessa sina första bostäder inom Norden gick den nya folkströmmen ut öfver södra Sverige och Norrland, öfver Danmark och Norge, underkufvande den tidigare germanska befolkningen, sammansmältande med den, men dervid påtryckande hela kulturen för de kommande tiderna sin pregel. Till Danmark måste denna nya invandring hafva gått öfver Skåne och det är möjligt att ett dunkelt minne bevarat sig deraf i sägnen om Eriks utvandring från Götaland till Danmark. Till Norge torde denna invandring hafva kommit från sydost, men jag vågar icke närmare utstaka hennes väg. Det synes mig likväl icke orimligt att tänka på vägen öfver Edaskog, som sedan blef hufvudvägen för dem, som ville öfver land färdas från Norge till Sverige. Ett minne om en invandring på denna väg gömmer sig måhända i sägnen om den betydelse konungahuset uti det i Edaskogs närhet liggande området Solöar hade för öfverflyttandet af Ynglingarnes ätt från Vermland till Norge.

Sådant är mitt förslag. Jag tror det hafva så pass mycken grund att det icke förtjenar ett förkastande utan pröfning. Skulle en sådan vålla dess fall, torde dock den negativa vinsten att blifva af med ett oduglígt system äfven hafva med sig den positiva vinsten af ny granskning och ny gruppering af facta, ty utan dessa

kan man intet uträtta hvarken för eller emot. Men en utredning af skälen för och emot vore af stort interesse, ty »disputando, non docendo eruitur veritas.»

Förestående afhandling har utarbetats med långa afbrott, vållade af resor i tjensteärender. Detta torde få ursäkta de ojämnheter i utarbetning, som förekomma.

Till de facta, som jag redan meddelat, ber jag att här få lägga några nya.

Åtminstone ett ovalt bryne har verkligen blifvit funnet i Halland och eges af Grefve Gustaf Hamilton på Hedensberga i Vestmanland. I hans samling finnes ett annat, som hittats å Hedensberga egor (Tillberga socken) samt ett tredje från Venjans socken i Dalarne, dessutom ett par från Skåne. I Grefve Essens samling på Wijk finnas sju ovala brynen, förmodligen funna i Skåne. Provisor K. R. Hjorth har i sin samling på Tumleberg i Essunga socken (Vestergötland) tvenne ovala brynen, funna i Barne härad, och har lemnat några andra, funna i samma trakt, till Vestergötlands Fornminnes-Förening. Dessutom har jag i herr Dybecks reseberättelse för år 1858 funnit följande i sammanhang med hans notis om ett besök i Herkeberga socken, Lagunda härad Uppland: »Ett par brynen, ovala och platta med omkringgående fördjupning för band, erbjödos mig äfven. Det är bekant, att brynen af alla nu brukliga former, med och utan öglor, ymnigt träffas i hednagrafvarna, men af nämnde aflångt runda slag är hittills icke ett enda funnet i någon ättehög. Äro de en sednare (medeltids) uppfinning, som snart blifvit förkastad? Visserligen icke.» Hvad herr Dybecks åsigt om dem är, har han der icke uttalat. Hans uppgift, att intet sådant blifvit funnet i någon ättehög, var, såsom de af mig förut meddelade facta visa, redan år 1858 icke riktig. Ett af brynena från Herkeberga har af hr Dybeck blifvit lemnadt till Statens Samlingar (Inv. 2544); hvar det andra finnes, känner jag icke.

Till de fynd från den äldre jernåldern, som anträffats i vestra Uppland och östra Vestmanland och af mig i det föregående omtalats, kommer således detta andra ovala bryne. Till dem får man ock lägga de dyrbara guldfynden, som i sommar blifvit gjorda vid Kylsta i Torstuna socken(?) samt vid Solviks borg i Kärrbo socken.

Sveriges Fornminnes-Föreningar.

Öfversigt af deras verksamhet under åren 1864—1869 [1].

Att den vackra fosterländska rörelse, som uppenbarade sig i bildande af provinsföreningar med uppgift att vårda minnena från framfarna tider, icke var af en flyktig natur, har ovedersägligen visat sig under det quinquennium, som förflutit sedan första delen af denna tidskrift lemnades i allmänhetens händer. Fyra föreningar hafva sedan dess, under anslutning till Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademien, inträdt i det gemensamma arbetet för våra forminnens vård och studerande. Ännu saknas föreningar på Gotland samt i Blekinge, Småland, Bohuslän och Dalsland samt i landets nordligaste provinser. Det är högeligen att önska att dessa luckor snarligen måtte fyllas.

Vestergötlands Fornminnes-Förening bildades redan 1863, hufvudsakligen i följd af den n. v. Sekreteraren, Komministern i Lidköping, C. J. Ljungströms nitiska bemödanden. Föreningens ordförande är Lektor P. G. Alander (efter Biskopen m. m. D:r J. A. Butsch), intendent för samlingarne (i Skara) är Läroverksadjunkten K. Torin. Medlemmarnes antal är för närvarande 127.

---

[1]) Efter officiela handlingar samt benägna meddelanden af Sekreterarne i Helsinglands- och Vestergötlands-Föreningarne samt Ordföranden i Gestriklands-Föreningen.

Första häftet af Föreningens tidskrift, redigerad af sekreteraren, är under tryckning. Kongl. Akademien har genom honom och Föreningens ledamot hr K. R. Hjorth haft nöjet mottaga flera värderika uppgifter, åtföljda af teckningar, om landskapets fornlemningar[1]).

Föreningen för Skånes Fornminnen och Historia, till hvars uppkomst den nu aflidne språkforskaren J. E. Rietz verksammast bidrog, hade sin första sammankomst den 12 Januari 1865. Föreningens Ordförande är Biskopen m. m. D:r W. Flensburg, Sekreterare är Adjunkten i allmän historia vid Lunds Universitet D:r M. Weibull.

Från att mer uteslutande egna sin uppmärksamhet åt provinsens fornlemningar, har Föreningen utsträckt omfånget för sin verksamhet, såsom hennes namn angifver och som de »Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning», häft. 1 och 2, som Föreningen redan offentliggjort, utvisa. Man finner i dem dels vigtiga materialier till Skånes historia dels större afhandlingar af Adjunkten Weibull, Professorerna Ljunggren och Nilsson samt Rektor Bruzelius. De båda sistnämnda hafva lemnat upplysningar om »metkrokar af sten och ben» samt en »antiqvarisk beskrifning öfver Bjeresjö socken i Herrestads härad.» Föreningen har, med Kongl. Akademiens tillstånd, låtit inom en del af Lunds universitets gamla botaniska trädgård resa sju skånska runstenar, hvilka i äldre tid blifvit rubbade från sina platser och ej varit å de ställen, der de senast funnits, fullt skyddade.

Hallands Fornminnes-Förening bildades i April månad 1865 och anslöt sig genast till Kongl. Akademien, som den 28 November stadfäste hennes stadgar. Ord-

---

[1]) Sekreteraren har tidigare utgifvit beskrifningar öfver Redvägs samt Ås och Vedens härad äfvensom en kort handledning vid studiet af runorna.

förande är Ryttmästaren P. von Möller, förut känd genom sin Ordbok öfver Hallandsmålet, sekreterare är Kammarjunkaren T. Gyllensköld på Vallen. Föreningen utgifver en årsskrift, hvars första häfte innehåller beskrifningar af Halländska jordfynd, bidrag till landskapets kultur- och personalhistoria, samt såsom ett bihang, början till ett af hr v. Möller redigeradt Hallands Diplomatarium.

Upplands Fornminnes-Förening bildades i början af innevarande år och hennes stadgar stadfästes af Kongl. Akademien den 2 Mars. Styrelsen består af Landshöfdingen m. m. Grefve A. Hamilton, ordförande, Öfver-Hofstallmästaren m. m. Grefve G. von Essen, Bibliothekarien Styffe, Professor Säve och Ryttmästaren C. A. Klingspor, som är Föreningens sekreterare.

Föreningen har af Kongl. Akademien för innevarande år mottagit ett understöd af 200 R:dr, till bekostande af antiqvariska undersökningar inom någon del af provinsen.

Dalarnes Fornminnes-Förening stiftades, såsom i föregående del af denna tidskrift nämndes, redan år 1862 och har år 1865 anslutit sig till Kongl. Akademien. Ordförande är Professor J. S. Bagge, sekreterare Läroverksadjunkten S. J. Kardell.

Föreningen har utgifvit en årsskrift för 1867, innehållande bidrag till landskapets topografi, kulturhistoria och språkbeskrifning. Kongl. Akademien har år 1867 till Föreningen lemnat ett anslag af 200 Rdr och har som frukt deraf mottagit berättelse om en resa, som Läroverksadjunkten O. W. Wahlin företagit inom olika delar af landskapet. För innevarande år har ett nytt anslag af 200 Rdr blifvit lemnadt Föreningen till fortsatta antiqvariska undersökningar.

Föreningen för Nerikes Folkspråk och Fornminnen har fortfarande utvecklat en ganska liflig verk-

samhet. Sedan Kammarherren m. m. Frih. N. G. Djurklou blifvit t. f. Antiqvitets-Intendent, har hr Herman Hofberg öfvertagit sekreterarebefattningen. Under loppet af fem år har Kongl. Akademien till Föreningens disposition lemnat 740 Rdr samt till herr Hofberg en summa af 1000 Rdr och såsom den förnämsta frukten deraf torde vid årets slut föreligga en fullständig samling antiqvariska sockenbeskrifningar från Nerike, utarbetade af herr Hofberg, som dessutom för egen del utgifvit en öfversigt af »Nerikes Gamla Minnen», af hvilket arbete 60 exemplar blifvit för Statens räkning inlösta.

Tvenne af Föreningens årsberättelser äro intagna i denna del af Tidskriften. Föreningen lär hafva för afsigt att ånyo utgifva en årsskrift.

Gestriklands Fornminnes-Förening räknar fortfarande som ordförande Lektor Wiberg, hvilken sedan Kongl. Akademien åren 1864 och 1865 lemnat Föreningen ett understöd af tillsammans 400 Rdr Rmt, genomrest landskapet och till Kongl. Akademien inlemnat en med teckningar beledsagad berättelse om sin resa. Hr Wiberg har dessutom, å Föreningens vägnar utgifvit tvenne häften af arbetet »Gestriklands runstenar», hvardera häftet innehållande figurer af tvenne runstenar med förklarande text samt redogörelse för Föreningens verksamhet. Hr Wiberg har äfven utgifvit ett arbete om »De klassiska folkens förbindelser med Norden», i tvenne upplagor (1867 och 1869), den senare med bidrag af statsmedel.

Helsinglands Fornminnes-Sällskap räknar f. n. 100 medlemmar. Ordförande är fortfarande Kontraktsprosten m. m. D:r L. Landgren, sekreterare är Läroverksadjunkten D:r J. A. Wiström.

Sällskapet har lagt sig synnerligen vinn om erhållande af tillförlitlig kännedom om fornlemningarnes utbredning inom landskapet. Det har under loppet af

fyra år af Kongl. Akademien mottagit en sammanlagd summa af 800 Rdr, och har med dessa medel fornlemningarne inom sexton socknar blifvit kartlagda; kopior af kartorna jämte förklarande beskrifningar, uppsatta af Ordföranden, äro till Kongl. Akademien inlemnade. Om vigten af dessa undersökningar har redan blifvit utförligt taladt i denna del af Tidskriften.

Om Vermlands och Östergötlands Fornminnes-Föreningar saknas närmare uppgifter. Lika litet kan meddelas om de tvenne Föreningar, som ännu icke anslutit sig till Kongl. Akademien, i Vestmanland och Södermanland.

Granskar man de berättelser, som från några af Föreningarne årligen ingifvits till Kongl. Akademien, samt de årsskrifter, som äro i allmänhetens händer, finner man, att resultaten af Föreningarnes verksamhet äro högeligen glädjande. Hvar Förening har vinnlagt sig om att samla de fornsaker, som genom gåfvor eller köp kunnat komma i dess ega, och genom de samlingar, som på detta sätt småningom bildas och som i de flesta fall förvaras i sammanhang med samlingarne vid det förnämsta läroverket inom Föreningens område, är tillfälle beredt för Föreningens medlemmar, för ungdomen vid läroverken och för de olika områdenas öfriga inbyggare att lära känna minnena af forna tiders odling, hvilka för dem ega det särskilda interesset att vara funna inom deras hembygd. Genom Föreningarnes och deras medlemmars verksamhet i öfrigt hafva många vigtiga upplysningar vunnits för vetenskapen, under det å andra sidan allmänhetens uppmärksamhet blifvit allt mer riktad på fornlemningarnes betydelse och vigten af deras bevarande. Till och med allmogen har under de sista åren betygat sitt interesse genom att uppteckna och till Föreningarne inlemna hvarjehanda iakttagelser om fornlemningar, folkseder o. d. Om den vetenskapliga

forskningen, såsom man har skäl att hoppas, kan räkna på att vid sin sida hafva till stöd och uppmuntran ett sådant allmännare deltagande och medverkande, må man med skäl hysa stora förhoppningar om vår svenska fornforsknings framtid.

September 1869.

Hans Hildebrand.

Bidrag till Svenska Medeltidens Konsthistoria.

Af

Hans Hildebrand.

Under en lång följd af år har Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademien för Statens Historiska Museum sökt förvärfva konstarbeten från medeltiden i Sverige och derjämte för sitt archiv samlat bidrag till det nämnda tidehvarfvets kulturhistoria. Sedan uti det nya museet nödigt utrymme erhållits för ordnande af medeltidssamlingarne samt sedan afbildningarne och anteckningarne hopats, torde det vara tid att framlägga några af de resultater, som redan kunnat dragas ur för handen varande materialier. Det torde vara lätt att inse, hvarföre jag här lemnar allenast spridda bidrag. Tiden är ännu icke kommen för lemnande af en fullständig öfversigt.

I. Målningskonsten under perioden 1150—1350.

För att rätt uppfatta medeltidskonstens ställning i Sverige och särskildt folkets förhållande till densamma, är det nödigt att påminna sig, hvad våra hedniska förfäder uträttat inom konstens område.

Af deras byggnadskonst ega vi ingen qvarlefva, så vida vi icke vilja tänka på de väldiga stenmurar, som omsluta mången klipptopp i vårt land och säkerligen

utgjort ett aktningsbjudande värn mot framryckande fiender. Men dessa murar bestå allenast af stenar, som utan konst blifvit hopade på hvarandra. De enskildes boningar och de utan tvifvel med mycken omsorg och med stor skicklighet uppförda och smyckade gudahusen äro försvunna. Våra förfäder lärde sig först under den christna tiden att med murbruk sammanbinda stenar till byggnader och voro dessförinnan hänvisade till trädet såsom byggnadsmaterial. Något storartadt i architektonisk väg kunde derföre icke åstadkommas.

Man vet med säkerhet, att det redan under Nordens hedniska period var sed att med en vexling af färger tjusa ögat[1]), men så vidt man känner, användes dessa färgmotiver i allmänhet endast som en bisak och svårligen fans någon verklig, utbildad målningskonst[2]). Ja, om man gör fullt klar för sig den kulturgrad, som våra förfäder hunnit vid deras hedna tids slut, kan man icke vänta sig skola finna många lemningar af en sådan. Tidigt började man dock under vår medeltid att använda penseln till smyckande af de nybygda kyrkorna, men den målningskonst, som då blomstrade i våra bygder, var ursprungligen ett lån från utlandet. Huruvida redan från början infödde män bildade sig efter de främmande mästarne och mönstren, känner jag icke, men det synes, som om seden att måla kyrkornas väggar varit temligen utbredd och det var väl icke alltid möjligt att från utlandet inkalla konstnärer. Man må derföre hoppas på framtida fynd, som kunna lägga i dagen tillvaran af en inhemsk svensk konst, en dotter af den allmänteuropeiska medeltidskonsten, som med christendomen hann våra aflägsna bygder.

---

[1]) Jfr t. ex. Finn Magnusen och Thomsen i Antiqvariske Annaler IV. s. 135 f.

[2]) Dock omtalas särskilda målade arbeten t. ex. skölden, som Håkan jarl hade gifvit den isländske skalden Enar skålaglam. Egilssagan kap. 81.

Som prof från den äldsta perioden för målningskonsten i Sverige, hvilken kan ungefärligen begränsas af åren 1150 och 1350, kunna nämnas målningarne i följande kyrkor: Vrigstads[1]) och Hjälmseryds i Småland[2]), Bjeresjö i Skåne[3]), Estuna i Upland[4]) och Råda (choret) i Vermland[5]).

Vrigstad ligger i Vestra härad af Njudungen, invid stora landsvägen mellan Jönköping och Vexiö, icke långt från Stockaryds jernvägsstation. Den gamla kyrkan, som refs år 1865, var uppförd af tuktad gråsten med hörnstycken och omfattningar af huggen sandsten, samt bestod af skepp, chor-rum och chor-rundel i öster. Hon hade trenne rundbågiga ingångar, af hvilka den förnämsta omgafs af tvenne fristående suler (kolonner) med attisk bas och skyddsblad[6]). I skeppet funnos fyra, i choret tvenne, i chor-rundeln tre fönsteröppningar, af hvilka sistnämnda den mellersta hade blifvit tillmurad; de öfriga med undantag af chorets tvenne, voro i senare tid förstorade. Skeppets tvenne och chorets enda hvalf jämte de dessa stödjande pilastrarne voro af tegel-

---

[1]) Målningarne kopierades år 1865 af Kongl. Akademiens Artist hr Lindberg. Hans ritningar (7 plancher) förvaras i Kongl. Akademiens archiv.

[2]) Afbildade i hr Mandelgrens Samlingar till Svenska Konst- och Odlingshistorien, pl. X.

[3]) Afbildade i hr Mandelgrens Monuments Scandinaves du moyen âge.

[4]) Undersökta af mig, enligt en anvisning af Prof. A. Malmström. Se längre fram.

[5]) Beskrifna af B. E. Hildebrand i Kongl. Akademiens Handlingar del. 21, s. 361 f. Afbildade af hr Mandelgren i hans sist citerade arbete samt bättre, ehuru endast delvis, af hr G. Brusewitz i Göteborg, hvars teckningar förvaras i Kongl. Akademiens archiv.

[6]) Skyddsbladet öfver sockelns hörn började anbringas vid den attiska basen i början af 1100-talet. I Tyskland försvunno de med gotikens införande d. v. s. redan efter ett århundrade. Huru dermed förhöll sig i Sverige, återstår ännu att utröna. Visst är, att på Gotland bibehöllos de ända in i spetsbågens tid.

sten[1]). Dessa tegelstenshvalf voro af nyare ursprung, sannolikt från medeltidens slut.

Sedan Riksantiqvarien, på grund af anmälan från Domkapitlet, att kyrkan skulle rifvas, år 1864 besökt henne, för att tillse, om något behöfde tillvaratagas, och dervid fästat vederbörandes uppmärksamhet vid möjligheten, att gamla målningar kunde finnas ofvanför de jämförelsevis unga och temligen lågt sittande hvalfven, inberättade Kyrkoherden C. L. Wetter[2]) i Maj månad 1865, att målningar verkligen, efter hvalfvens nedtagande, kommit i dagen. Sedan Riksantiqvarien vid ett nytt besök granskat dessa, har Kongl. Akademien, på hans förslag, bekostat deras aftecknande, hviket arbete med vanlig sorgfällighet utfördes af hr Lindberg.

Innan hvalfven slogos, hade kyrkan och chorhuset haft ett platt trätak. Ända intill detta hade målningarne gått. Öfverst voro de ännu, när de åter kommo i dagen, bjärta och tydliga. Längre ned voro de bitvis öfvermålade med grofva ornamenter, längst ned syntes allsintet. I den här följande, kortfattade beskrifningen håller jag mig till hr Lindbergs teckningar.

I chor-rundeln ser man öfverst Christus sittande i en oval krets, trampande på regnbågen[3]); vid sidorna äro tvenne af evangelisternas symboler, Lucas' oxe och Marci lejon(?), hvilket senare mer liknar en åsna[4]), båda

[1]) Brunius, Konstanteckningar under en resa. Lund 1851, s. 616 f.

[2]) Kyrkoherden Wetter insände sedermera en afteckning af en runristning, tyvärr ej möjlig att med säkerhet tolka, som anträffats å inre kyrkväggen. Genom hans bemedling öfverlemnade församlingen till Statens Historiska Museum en likkistformig grafsten med ändhällar (Liljegrens Runurkunder N:o 1644, Liljegren och Brunius, Nordiska Fornlemningar LXXIX) samt trenne skulpterade ekstockar, om hvilka mer framdeles (Inv. 3450 och 3510).

[3]) Denna typ är ganska gammal inom medeltidens kyrkliga konst och användes synnerligen ofta. Han förekommer i Sverige på dopfuntarne i Bjeresjö och Löderups kyrkor (Skåne) o. s. v.

[4]) Då helgonglorian sitter kring hufvudet, kan man svårligen tolka

bevingade och bärande glorior, samt längre bort tvenne menniskor. Derunder en rad af helgon, hvilkas uppmärksamhet är riktad mot den ofvanför thronande Christus. Det hela omgifves af ornamentslister. Öfver helgonen är en inskrift, af hvilken endast följande kan läsas .. EP . OPITIVM : DOCTORES : IVSTI IVS : TORU(m) : NORM .. V ES . RIS .. O. Bokstäfverna äro af samma slag som man finner å konung Knut Erikssons, Birger brosas och erkebiskop Stefans sigiller d. v. s. i inskrifter från senare hälften af 1100-talet[1]). De öfversta partierna äro skadade. Det enda bevarade fönstrets smyg prydes af en vacker list (fig. 7).

På östra chorväggen, öfver absis, ser man Christus i himmelens hus. En engel öppnar porten för de visa jungfrurna (här endast tre); de fåvitska å andra sidan med åtbörder, som uttrycka sorg. Under de förra ett helgon i prestdrägt, med hvitt hår och skägg, öfver hvilken läses SVMMI DEI NICHOLA .... ESV ...[2]). Nederst en engel. Öfverst och kring chor-rundeln vackra ornamentslister. Det öfriga är förstördt.

Vi komma nu till väggen mellan choret och sjelfva kyrkan. Å chorsidan äro Kain och Abel målade å ömse sidor af triumfbågen, längs hvilken, liksom längs taket, en vacker list löper. Det är af intresse att jämföra de

---

bilden på annat sätt. Vildåsnan användes inom den christna symboliken till att framställa hedningarne, men dessa kunna icke gerna vara framställda här och allraminst på detta sätt.

[1]) B. E. Hildebrand, Svenska Sigiller från Medeltiden. Ser. 1, N:o 3 och 5, Ser. 2 N:o 1. — Samma alfabet afbildas af Abbé Texier i Didron Ainé's Annales Archéologiques XII. s. 44 (pl.) och hänföres der till tolfte seklet.

[2]) S:t Nicolaus åtnjöt ett ganska stort anseende inom den svenska kyrkan, liksom i allmänhet inom hela christenheten. Eget är, att han här framställes utan den fullständiga biskopliga ornaten d. v. s. i öfverensstämmelse med seden inom den grekiska kyrkan. Han har ofta å afbildningarne grått skägg. Då denna likhet med den grekiska traditionen påpekas, bör det på samma gång anmärkas, att Vrigstads målningar i flera fall fullkomligt afvika från den grekiska kyrkans traditioner.

enkelt hållna bilder af Kain och Abel, som här gifvas, med dem man finner i fjortonhundratalets kyrkmålningar. Der äro de kopior från verkligheten, tecknade med fullständig realism samt med synnerlig omtänksamhet, å målarens sida, för det praktiskt nyttiga. Så t. ex. ser man i Kumla kyrka (Vestmanland), hur en djurkindbåge sticker upp ur Kains bakficka[1]), vapnet med hvilket han senare tog lifvet af brodern. Å murens andra sida ser man några bilder ur Frälsarens lidandes historia, nämligen nattvardens instiftelse, Jude kyss och Jesu fängslande (märkvärdigt nog ser man icke Petrus och Malchus), gisslingen (Christus står bunden vid pålen med ansigtet vändt framåt), Christus hänger på korset (fötterna äro fastspikade hvar för sig, knäna äro raka, hufvudet nedlutadt) mellan tvenne krigsknektar, Longinus, som riktar lansen mot hans högra sida, och en annan, som håller röet med isop[2]). Vidare se vi nedtagningen från korset (Josef, som icke står på den traditionela stegen, mottager Frälsarens kropp; tvenne personer vid sidorna), uppståndelsen eller rättare qvinnornas besök vid grafven (se fig. 1) samt nedstigandet till helvetet, hvilket afbildas som tvenne ugnsmunnar; i den ena ses det gamla förbundets fromme, främst Adam, hvars hand fattas af Christus, som här icke, efter vanligheten, håller korset i handen, i den andra sitter djefvulen, röd med räf- eller hundhufvud, med utsträckt

---

[1]) På hr Mandelgrens teckning i Monum. Scandin. pl. XXVI är detta naiva drag icke tydligt; kindbogen sväfvar der i luften utmed rockskörtet! I sammanhang härmed kan nämnas, att hr M. uppgifver inskriften bredvid Kain lyda *Kain offert decimas;* när jag för några år sedan besökte kyrkan läste jag: *Cain cu*(m) *decim*(as) *fa*(c)*it.* I texten uppgifves att vapnet, som förekommer i samma afdelning af hvalfvet är »Sturarnes vapen» (les armoiries des Stures), ehuru der sitter intet annat vapen än domkapitlets kors uti en sköld.

[2]) Det bör anmärkas, att Longinus, som upptogs bland den christna kyrkans helgon, här icke är afbildad såsom höfvidsman för de vid korsfästelsen tjenstgörande krigsknektarne.

tunga och armarne korslagda öfver bröstet. Till sist ser man uppenbarelsen för Thomas, som räcker handen mot såret, icke sticker henne i det[1]). En vacker list (se fig. 1) löper öfverst, en annan går kring triumfbågen, men föl-

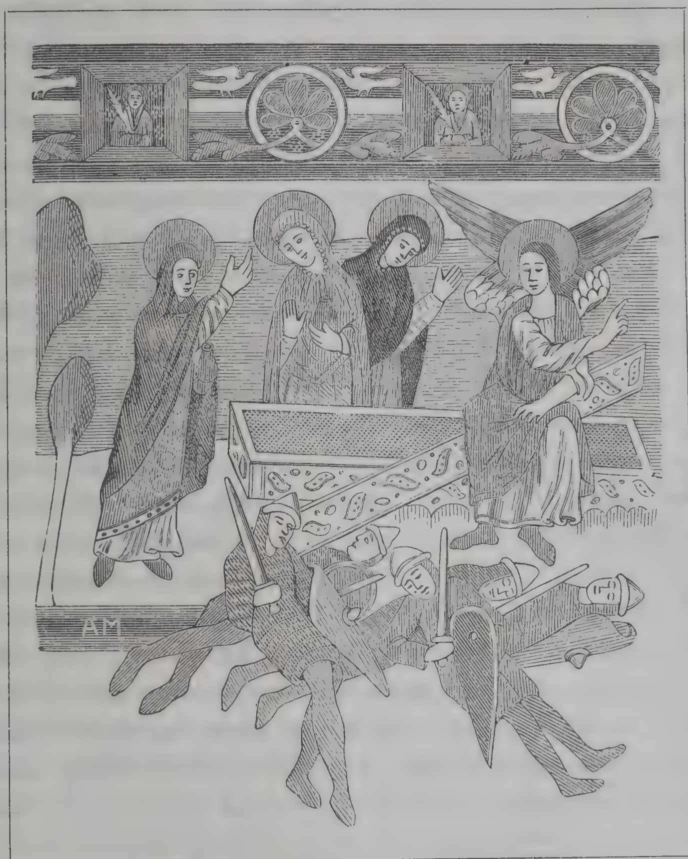

Fig. 1. Väggmålning. Vrigstad. Småland.

[1]) Uti den äldre christna konsten afbildas ytterst sällan sjelfva uppståndelsen, utan vanligen endast någon eller några tilldragelser strax efter uppståndelsen (qvinnorna vid grafven eller Noli me tangere). Först på 1200-talet, efter det tvifvelsmål och förnekande irrläror inrotat sig, sökte man i den kyrkliga konsten inlägga en protest mot dessa genom afbildandet af sjelfva uppståndelsen, och samtidigt nöjde man sig icke med att låta Thomas räcka handen mot Frälsarens sidosår, utan han afbildas såsom verkligen stickande in handen. Jfr Mrs Jameson och Lady Eastlake, The history of Our Lord II. s. 265, 299.

jer icke denna, utan är ett segment af en cirkel med mycket större diameter.

Vi vilja dröja en stund vid denna fig. 1. Qvinnorna komma till grafven, medan krigsknektarne ännu ligga qvar sofvande, ett framställningssätt, som grundar sig på Matthei berättelse och var mycket vanligt inom den äldre kyrkan. Qvinnorna äro i öfverensstämmelse med den kyrkliga traditionen tre. Krigsknektarnes brynjor, långa, kupiga sköldar med spetsig buckla samt de spetsiga stålhufvorna, allt detta antyder det tolfte århundradet eller början af det trettonde. Figurernas hållning, icke minst engelns, eger ganska mycken stelhet och förråder sålunda en ännu icke i fritt behag blomstrande konst. Träden hafva den vanliga äldstá svamplika formen. Hvad de enstaka figurerna angår, äro först konturerna tecknade med mörka linier; de af dessa inneslutna rummen äro enfärgade, vecken i kläderna angifvas genom linier af samma färg, men af en mörkare nyans. Brynjornas ringar antydas med hvitt. Enformigheten i ansigtena mildras genom en ljusare linie längs näsan, en annan öfver ögonbrynen och en tredje rundt omkring munnen. Marken är grågul och likaså den öfversta delen af bakgrunden. Resten är klart blå. I kläderna äro de röda och bruna färgerna öfvervägande.

De rika ornamenter, som förekomma bland medeltidsmålningarne, äro oftast af ganska stort värde, då de gifva ett godt begrepp om tidens smak samt genom den bestämdt utpreglade charakter, som de vanligen ega, kunna gifva goda antydningar för målningarnas datering. De här afbildade profven (fig. 2—7[1]) hafva en fullständig

[1]) Originalet till fig. 2 bildar en båge öfver triumfbågen å vestra väggen. Originalet till fig. 3 löper på östra chorväggen längs öppningen af chorrundeln. Originalet till fig. 4 löper längs triumfbågen å östra sidan. Originalet till fig. 6 smyckar fönstersmygen i chorrundeln och fig. 7 visar de ornamenter, som gå nedanför samt vid sidorna af målningarne i chorrundeln. Samma motiv, som nedre delen af fig. 7,

romansk charakter. De förekomma i Vrigstad och annorstädes i en mångfald af varieteter, hvilka genom de smakfulla formerna och de bjärta färgerna göra ett ganska behagligt intryck. Fig. 2 och 4 höra till samma typ, som äfven är representerad i Bjeresjö, Hjälmseryd, Råda, Hjörlunda på Seland o. s. v. Motivet fig. 5 har flitigt blifvit användt i den äldre svenska medeltidsskulpturen. Det rutade ornamentet nederst å fig. 6, hvilket å Vrigstadsmålningarne förekommer uti en mängd variationer, finnes äfven i Hjälmseryd och Hjörlunda samt utom Norden t. ex i baptistère S:t Jean i Poitiers[2]). Ornamentslisten öfverst å fig. 1 förekommer äfven i Hjörlunda.

Fig. 2.

Fig. 3.

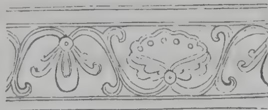

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

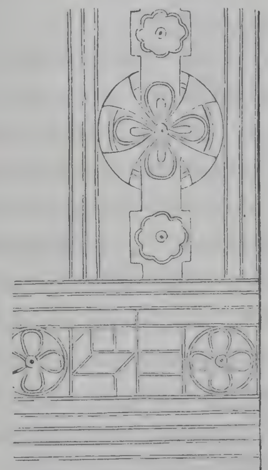

Fig. 7.

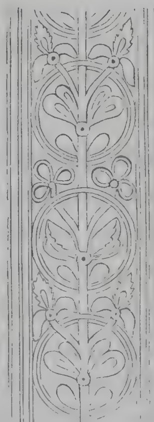

Fig. 2—7. Ornamenter från Vrigstadsmålningarne.

Hjälmseryds kyrka ligger vid stora landsvägen icke långt från Vrigstad. De teckningar, som hr Mandelgren utgifvit visa målningarne i chor-rundeln samt å östra chorväggen.

med rikare rutindelning, men utan rundlar, förekommer äfven å östra och vestra chorväggarne samt å östra kyrkväggen (vid sidorna af triumfbågen.)

[1]) Se pl. i Gailhabauds Monuments anciens et modernes, T. II. Målningarne der anses tillhöra elfte seklet. En liknande list skall finnas i kyrkan i Civray i närheten af Poitiers.

Öfverst ser man en rutad list af samma typ som i fig. 6. Derunder, midt öfver absis, är en bygnad, och deri, inom en rund gloria ett helgon, (Gud Fader? Maria?), ur hvars sköte tio menniskohufvud höja sig. Å ömse sidor äro tvenne serafer och fyra helgon (deraf tvenne konungar). I en nedre rad ser man fyra helgon, af hvilka ett bär biskoplig ornat. Inne i absis ser man öfverst Gud Fader, som håller framför sig den korsfäste Sonen samt nedanför under målade rundbågar dels enskilda helgon dels scener ur Jesu barndomshistoria. Längs tribunbågen (icke såsom det i texten till det citerade arbetet tvenne gånger heter, triumfbågen) löper en vacker list, en prydlig varietet af den typ, som afbildas ofvan i fig. 2 och 4. I chor-rundelns fönstersmyg löper en annan särdeles rik list, hörande till samma typ som fig. 5.

Med en viss förvåning finner man bland dessa gamla bilder Fadren hållande den korsfäste Sonen, en grupp, som jämte den Heliga Andes dufva mycket ofta användes för att framställa treenigheten, men mot slutet af medeltiden[1]), då man fördjupade sig i lidandeshistorien och hennes detaljer. Hr Mandelgren antager på grund häraf, att denna bild blifvit i senare tid målad. Om det är så eller icke, kan man icke afgöra, när man icke har annat än hans planche att rätta sig efter, ty figurens charakter är der omöjlig att urskilja. Det bör dock anmärkas, att fötterna äro å planchen afbildade såsom fastspikade hvar och en för sig, och så har man svårligen målat mot slutet af medeltiden[2]). Mot hr Mandel-

[1]) Utan tvifvel har äfven i Hjälmseryds kyrka å ena korsarmen eller öfver Sonens hufvud funnits den heliga Andes dufva, utan hvilken gruppen omöjligen kan framställa treenigheten. Å pl. XXX i Monum. Scandin. har hr Mandelgren likaledes förbisett dufvan, som originalet mycket riktigt har.

[2]) Den ifrågavarande gruppen förekommer inom ett i form af ett likarmadt kors med rundade ändar begränsadt rum. Samma konturteckning förekommer i Bjeresjömålningarne. En möjlighet är, att den gamla målnin-

grens åsigt, att ornamenterna längs tribunbågen samt i fönstersmygen tillhöra slutet af 1400-talet kan jag icke annat än opponera mig. De äro helt visst lika gamla som de äldsta partierna af kyrkans målningar, hvilket man tydligt finner af deras slägttycke med andra romanska målningar, i Vrigstad, Bjeresjö, Hjörlunda, Rådachoret o. s. v.

Hr J. Kornerup har i Aarböger for Nordisk Oldkyndighed för 1868 (s. 29 f.) meddelat värdefulla upplysningar om kalkmålningar i några danska kyrkor, deribland om målningarne i Hjörlunda kyrka på Seland, hvilka för oss ega ett synnerligt intresse genom sin i ögonen fallande likhet med Vrigstadsmålningarne. Icke allenast målningarnes charakter och till en del ämnena äro desamma, utan äfven ornamenterna öfverensstämma på det närmaste. Der finnas t. ex. de rutade ornamenterna (jfr fig. 7), rundbågarne med de bugtade bladen (jfr fig. 2 och 4) samt den vackra listen å fig. 1 med helgonbilderna i fyrkantiga rum, med runda medaljonger, bladrankor och hvita foglar[1]). Slägttycket är så stort, att man måste tro på ett mycket nära sammanhang mellan dessa målningar och Vrigstads. De förra höra, enligt hr Kornerup till 1100-talet eller senast till början af 1200-talet.

Till samma tid är jag benägen att föra målningarne i Vrigstad. Då det torde få anses vara troligt, att målningarne utfördes i den nybygda kyrkan, ligger någon ledning för omdömet deruti, att Vrigstads kyrka om-

gen mot medeltidens slut blifvit till någon del restaurerad och dervid kanske undergått någon förändring. En dylik misslyckad restauration af gamla målningar ser man i absis af Mästerby kyrka på Gotland. Christus sitter der i aureolan och inskrifterna bestå af majuskler, men målningarnes charakter är tydligen ganska sen, så sen att man redan hunnit förgäta de gamla, annars så troget följda konsttraditionerna; korsgloria användes t. ex. utan urskilning.

[1]) Jfr i hr Kornerups afhandling fig. 6, 7 och 8.

talas redan i ett bref, som är skrifvet något af åren 1216—1220[1]).

Både Vrigstad och Hjälmseryd ligga helt nära det år 1144 anlagda cistercienserklostret Nydala. Då de båda kyrkornas målningar säkerligen tillhöra en utländsk konstnär eller åtminstone en sådans lärjunge, ligger det nära till hands att tänka sig målaren stå i något sammanhang med klostret. Det var visserligen Cistercienserne förbudet att nedlägga några kostnader på utsirandet af sina egna kyrkor, men äfven Bernhard, den stränge ifraren för munkarnes enkelhet i lif och gudstjenst, ansåg det rätt att smycka andra kyrkor, i hvilka målningarne kunde för den okunniga mängden vara en »återglans af det gudomliga»[2]). Mot honom och mot ordens reglor kunde således en munk visserligen icke anses bryta, om han använde sin konst till prydande af en grannkyrka. Har så skett, torde man kunna skönja likheter mellan dessa målningar och samtida konstarbeten i Frankrike. I allmänhet synas Cistercienserne utöfvat ett visst inflytande uti konstnärligt hänseende på sin omgifning. Så t. ex. finner man i vissa partier af kyrkorna i Falköping och Sköfde starka påminnelser om Varnhems cistercienser-kyrka[3]).

Råda kyrka har blifvit utförligt beskrifven af Bror Emil Hildebrand i Kongl. Akademiens Handlingar[4]), så att om henne behöfver jag icke yttra mig vidlyftigt.

[1]) Diplomatarium Suecanum N:o 163 (del. I, s. 187).

[2]) Dohme, Die Kirchen des Cistercienser-Ordens in Deutschland während des Mittelalters, s. 25 f.

[3]) Man kunde om denna, som synes vara bygd med Clairvaux-kyrkan till förebild, anmärka att den norra portens dekorationer icke riktigt öfverensstämma med de stränga ordensreglorna. Deremot är Nydala klosterkyrka, att döma efter Brunii beskrifning (Konstanteckningar under en resa år 1849, s. 618 f.), uppförd i öfverensstämmelse med Cisterciensernas vanliga, ytterst enkla typ.

[4]) Del. 21, s. 361 f.

Chorets målningar, hvilka här komma i fråga, äro enligt en inskrift utförda år 1323. Då hr Mandelgrens teckningar icke äro fullt tillfredställande, meddelar jag här några figurer efter hr G. Brusewitz, hvilken, med anslag af Kongl. Akademien besökte Råda kyrka år 1859 och aftecknade delar af hennes målningar. Fig. 8 visar ornamentslisten, som går längs midten af taket, rundbågs-

Fig. 8. Väggmålning i Råda chor. Vermland.

Fig. 9. Väggmålning i Råda chor. Vermland.

raden, som går derunder, samt prof af de profetbilder som hafva plats under dessa bågar. Figuren förråder den brist på bibelkunskap, som rådde hos målaren och möjligen hos hans andlige rådgifvare, ty profeten, som här afbildas, heter ESTER PROPHETA. Fig. 9 visar en af apostlarne, hvilka hafva plats nedanför profeterna under fullt utbildade spetsbågar. Blandningen af bågformer antyder en ännu icke utbildad förtrolighet med den götiska stilen, som dock, vid denna tid, vid slutet af det fjortonde århundradets första tredjedel, borde kunnat råda ensam äfven uti en aflägsen svensk landskyrka.

Såväl dekoreringen som figurerna, både de enstaka stående och de som förekomma i grupper, förråda ett betydande framsteg före Vrigstadsmålningarne. De ursprungligen från den antika konsten lånade formerna, som just derföre att de voro lånade, måste till en början förefalla främmande och vid behandlingen blifva stela, hafva här hunnit fyllas med lif. Jag meddelar här ytterligare fig. 10, som visar, hur mycket vapendrägten år 1323 hade hun-

Fig. 10. Väggmålning i Råda chor. Vermland.

Fig. 11. Väggmålning från år 1494 i Råda kyrkas skepp. Vermland.

nit förändras från dess skick vid den tid, då Vrigstadsmålningarne utfördes[1]). De vapenformer, som här afbildas, äro desamma som man finner å de kongliga sigillen från och med 1250-talet[2]). Fig. 11 visar, hvilken olika charakter de år 1494 i sjelfva kyrkan utförda målningarne hafva. Den tidigare periodens fina former hafva här försvunnit; figurerna äro visserligen

---

[1]) I Statens Historiska Museum förvaras (Inv. 3031) en bild af S:t Olof, hvilken, efter vanligheten, trampar på sin besegrade fiende. Denne har alldeles samma vapendrägt som den venstra af krigarne å fig. 10. Denna S:t Olofsbild är af Kullerstads församling i Östergötland skänkt till Statens Samlingar.

[2]) Jfr B. E. Hildebrand, Svenska Sigiller från Medeltiden, Ser. 1, N:o 16, 18, 22, 35, 46, 50.

något groteska och stela, men de sakna dock ingalunda en viss grad af lifaktighet.

Om Vrigstadsmålningarne hafva den höga ålder, jag velat tillerkänna dem, hafva vi således allenast från början och slutet af den ifrågavarande perioden prof på en i Sverige utöfvad målningskonst. Man må hoppas, att kommande fynd skola fylla luckan, så att man kan följa den fortgående utvecklingen, hvars höjdpunkt tills vidare antydes af chormålningarne i Råda.

Till all lycka har man en möjlighet att steg för steg följa utvecklingen inom ett annat, temligen närbeslägtadt område, nämligen sigillgravyren. De äldsta svenska, intill våra dagar bevarade sigiller äro från 1160-talet. Om man granskar de många plancherna i den redan ett par gånger åberopade beskrifningen af våra medeltids-sigiller, hvilkas betydelse för vår konsthistoria och för kännedomen af medeltidens seder icke kan nog framhållas, finner man, hur denna gravyrkonst från sin temligen oansenliga början hinner en allt större fulländning, till dess man inemot 1350 utförde sigiller, som med skäl må räknas som det yppersta af sitt slag. Efter den angifna tidpunkten inträder ett omisskänligt förfall i denna konstgren och det är på grund deraf, som jag ansett mig kunna föreslå för den första perioden af vår medeltids målarekonst samma slutpunkt. Om den konst, som blomstrade i våra bygder samtidigt med de starka rörelser, hvilka mot medeltidens slut utmärka våra fäders politiska lif, kommer jag framdeles att tala.

Utan någon inhemsk förberedelse framträder målningskonsten vid periodens början; dess föregående utveckling har man att studera i utlandet. Men denna till en början främmande konst kunde, en gång upptagen inom Sverige, göras inhemsk härstädes och utbildas af svenska konstnärer i svensk anda. I hvad mon detta skett, kan ännu icke på grund af de materialier,

som föreligga, afgöras, och äfven när flera lemningar af denna periodens målningskonst blifvit uppdagade i vårt land, behöfves det noggranna studier af utlandets målarskolor, på det att man, sedan jämförelser med deras arbeten blifvit gjorda, må kunna urskilja, hvad i våra målningar från denna tid är för vårt land egendomligt. Att döma efter de antydningar, som kyrkans historia gifver, skulle man kanske snarast i Frankrike söka urbilderna till våra äldsta romanska målningar; tyvärr hafva der icke många sådana blifvit bevarade intill våra dagar. Om ett engelskt inflytande på vår skulptur, i synnerhet vår ornamentsskulptur, får jag tillfälle att tala längre fram.

En omständighet måste man dock egna någon uppmärksamhet. Denna konstperiod i vårt land når sin höjd inemot midten af 1300-talet. Då var i utlandet den romanska målningskonstens rol utspelt. Hon hade visserligen ganska länge öfverleft den romanska byggnadskonsten, men hennes blomstringstid var allaredan förbi vid midten af 1200-talet, och under den brytning, som derefter inträder, märker man till en tid ett bestämdt sjunkande, innan den nya perioden inträder i sin fulla glans. Men om, under det i utlandet den romanska målningskonsten är stadd i sjunkande, samma konst i Sverige går framåt och når sin höjd nästan ett århundrade senare än den förstnämnda, så synes mig deri ligga en antydan om en inhemsk utveckling af det från främmande land gjorda lånet. Det torde dröja, innan man vill erkänna möjligheten, att en sådan konst, om hvilken Rådas chormålningar vitna, tillhört Sverige. Men vi få komma ihog, att den finare målningskonsten icke kunde öfvas af hvar man, utan af särskilda konstnärer, som egnade sitt lif åt hennes tjenst. Man är derföre icke berättigad att jämföra alstren af en svensk målarkonst vid medlet af 1300-talet med folkets kultur-

tillstånd i allmänhet, utan med den bildningsgrad, som innehades af dem, hvilka det tillkom att föra den tidens talan. Målarne voro på sitt sätt aristokrater i den tidens konstverld och de böra jämföras med det borgerliga och det intellektuela lifvets aristokrater.

2. Vår äldre medeltids-skulptur.

Man utskar under hednatiden sina gudabilder af trä, men det torde icke hafva varit några mästerstycken i plastiskt hänseende. Man sökte också förhöja deras verkningsförmåga genom att förse dem med kläder och hölja dem med smycken af silfver och guld. Bättre lycka torde man haft med utförande af reliefbilder i trä; de isländska sagorna tala om hela följder af händelser, som blifvit på sådant sätt återgifna. Om arten af dessa sniderier torde man kunna bilda sitt omdöme med ledning af de gamla norska träsniderierna. På Gotland har man funnit några stenvårdar med figurer i svag relief, att döma efter framställningarnas innehåll, hörande till heden tid. Annars synes man icke hafva arbetat reliefbilder i sten, utan nöjde sig med att å det hårda materialet anbringa konturteckningar. Bättre än menniskogestalterna i trärelieferna och i stenteckningarne, äro dock de ornamentala figurer, som man med så mycken förkärlek framstälde, alla dessa slingrande orm- och drakfigurer, som äro för vår forntid i så hög grad charakteristiska. Det fans visserligen under hednatiden och början af den christna enstaka mästare, som hade drifvit sin konst till en synnerlig höjd, men då man tänker på den konstfärdighet, som utmärkte våra förfäder i allmänhet, och särskildt på alla de stundom vidunderliga, ofta behagligt lediga och rika, men alltid charakteristiska sirater, med hvilka smycken, husgeråd och vapen voro försedda, och derjämte besinnar, huruledes arbetets

delning var i ringa grad genomförd, kan man med skäl antaga, att konsten att rista i sten eller snida i trä icke var inskränkt till detta fåtal af mer framstående förmågor, utan utöfvades af folket i allmänhet. Såsom ett exempel på förhållandet emellan målningskonsten och ornamentsskulpturen under Sveriges första christna tid kan anföras, att då samtliga ornamenterna i Vrigstadsmålningarna förråda från en utländsk konst hemtade motiver, finner man å de skulpterade ekstockar, som på kyrkans utsida uppburo takkanten, ormslingor af alldeles samma art, som förekommer å runstenarne och hednatidens alster (se fig. 12). Således under det den främmande konstnären sörjde för det inres dekorering med konstmessiga figurer och brokiga färger, hade den inhemske arbetaren i uppdrag att på fädrens vis ornera den yttre bygnaden med snidade slingor.

Fig. 12. Snidad stock. Vrigstad.

Emellertid trädde denna urgamla snidarekonst i beröring med utländska mönster. Man började utföra reliefer äfven i sten och man upptog dervid nya motiver, som synas hafva så godt som utträngt de gamla. Så mycket lättare gick detta, som det är bevisligt, att utländske bildhuggare redan tidigt arbetade i Sverige. Men att man i förhållande till dem intog en ganska sjelfständig hållning, visar sig deruti, att olika bildhuggareskolor uppstodo inom olika stift. Deras uppkomst måste naturligtvis i väsentlig mon bero af den tillgång på lämpligt material, som de olika stiften erbödo. Under förra hälften af medeltiden var Uppland, hvars hårda bergarter icke voro lätta att utarbeta, i detta afseende vanlottadt. Högt stodo deremot t. ex. Vestergötland och Gotland.

Vestgöta-församlingen ledde sina anor från den en-

gelska kyrkan. Biskopslängden gör de tvenne förste förkunnarne af christendomen, Sigfrid och Unne, till engelsmän, hvilket väl kan vara sant om den förre, äfven om han icke tillförene var, såsom vår legend säger, erkebiskop i York. Af de följande biskoparne voro ett par komne från England och under senare delen af 1100-talet vände sig biskop Bengt, när han ville förära sin

Fig. 13. Stenskilderi från Skälfvum. VG. Efter P. A. Säve.

kyrka en bibel, till England, samme Bengt, som lät måla vissa delar af Skara domkyrka och som lät bygga och utsmycka den ena kyrkan i stiftet efter den andra[1]).

Under dessa förhållanden kan man icke vänta annat än att i den äldre medeltidskonsten inom Vestergötland finna påminnelser om ett engelskt inflytande. Ett af de otvetydigaste intygen derom är det fig. 13 afbildade stenskilderiet. Man ser der Christus inom en aureola mellan evangelisterna Matthei och Johannes' symboler. Derunder löper en rad af bladrankor, ett ytterst vanligt

[1]) Af de kyrkor, som biskop Bengt uppförde, voro tvenne runda, nämligen Dimbo och Agnestad, af hvilken senare ännu återstå icke oansenliga lemningar, icke långt från Falköping. Då det heter i biskopslängden äfven om S:t Sigfrid, att han bygde Agnestads kyrka, menas väl någon tidigare träbygnad derstädes.

medeltidsmotiv[1]). Längs bågen läses: OTHELRIC ME FECIT. Othelric har för visso ingen svensk man hetat; namnet är tydligen angelsaksiskt.

Fig. 14.

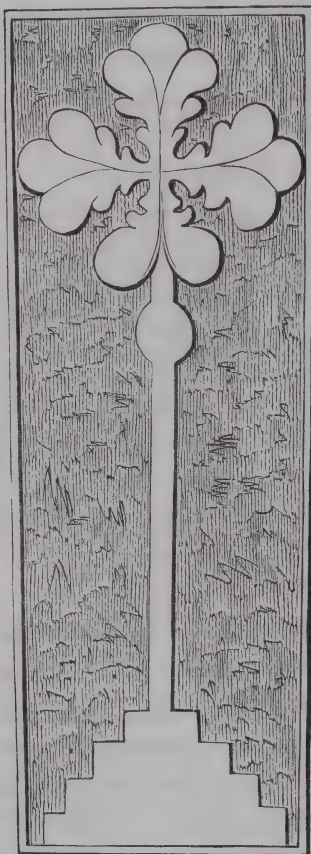

Fig. 15.

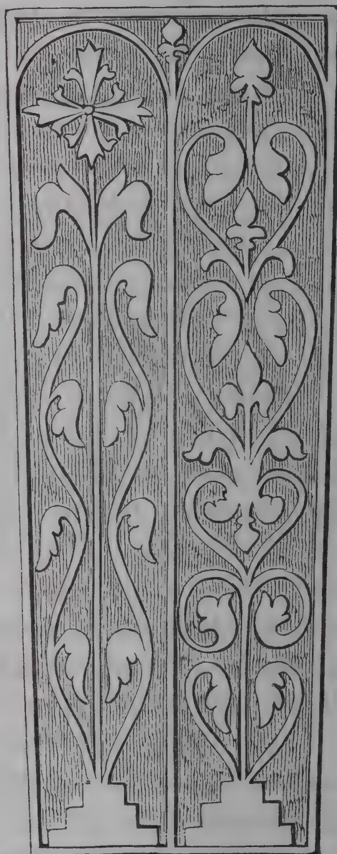

Fig. 14 och 15. Grafhällar vid Ugglum. VG. Efter P. A. Säve.

Skälfvums kyrka ligger vid foten af Kinnekulle och nära intill Husaby, der det gamla biskopssätet fans.

---

1) Detta motiv, det treflikiga bladet, som är så vanligt under medeltiden och som användes i utlandets kyrkliga konst långt förrän vårt land christnades, förekommer ytterst sällan å runstenar. Jag kan icke minnas mig hafva sett något liknande på mer än en enda, som fordom funnits i Balingstads kyrkas vapenhus (Uppland), men nu förvaras på Wijk. Denna runsten är afbildad i Dybecks Sverikes Runurkunder (fol.) N:o 135, men

Ett ifrån detta utgånget inflytande märker man flerstädes i trakten. Såsom exempel kunna nämnas de många stenskilderierna i Forshems kyrka, vid norra ändan af Kinnekulle. De synas i allmänhet icke vara så fint utförda som den här afbildade Skälfvums-reliefen. Det råaste är redan afbildadt här ofvanför s. 155.

Vid en mängd kyrkor såväl i Husabytrakten, som något längre söderut i landskapet, finner man ett slags grafhällar, ganska tunna, fyrkantiga, afsmalnande mot ena ändan och prydda med upphöjda ornamenter, antingen i korsform (fig. 14) eller ock i form af särdeles smakfulla bladrankor (fig. 15 och 16). Bilder ur djur- eller menniskoverlden förekomma icke på dessa hällar. Stenarne med bladrankor hafva ibland en, ibland tvenne, som åtskiljas af en upphöjd mellanbalk, såsom å fig. 15 och 16. Af de många exempel på grafhällar af detta slag, som jag kunde uppräkna, nöjer jag mig med att nämna de tre särdeles vackra, som förekomma i Skara, en uti och tvenne strax utanför domkyrkan[1]).

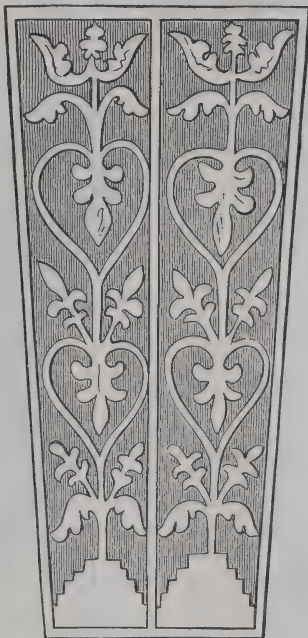

Fig. 16. Grafhäll från Ransberg. VG. Efter P. A. Säve.

Äfven dessa grafhälls-ornamenter torde ej varit fullkomligt oberoende af ett engelskt inflytande, ty tunna, oftast med prydliga kors ornerade grafhällar äro myc-

just detta ganska vigtiga drag är icke af hr Dybeck uppmärksammadt och hans afbildning är således icke fullt trogen, — en anmärkning för öfrigt, som gäller alltför många af de runstensteckningar, som hr Dybeck offentliggjort.

[1]) Afbildningar finnas i min samling af teckningar efter konstföremål från medeltiden.

ket vanliga i norra England[1]). Enligt den erfarenhet man der gjort, hafva hällarne med dubbelfigur och mellanbalk blifvit lagda öfver tvenne personer, vanligen, kan man antaga, öfver man och hustru[2]).

Äfven andra grafstensformer äro ganska vanliga i Vestergötland. Der finnas t. ex. kistformiga, oftast med tresidig öfveryta. Midtpartiet intages då vanligen af en ornamentslist, t. ex. en rak med ett kors slutande stjelk, från hvilken en mängd knoppar med kortare eller längre skaft utspringa eller ett bugtande band, som sammanhåller knippor af spetsiga blad. Af dessa grafstenar förvaras tvenne, som fordom tillhört Ugglums kyrka, i Statens Historiska Museum. Den ena har följande skrift i upphöjda runor: ᚦᚱᛁᚱ · ᛚᛁᚴᚴᛁᛅ : ᛘᛅᚿᚿ : ᚢᚿᛏᛁᚱ : ᚦᛅᛘᛘᛆ : ᛋᛏᛅᚿᛅ : ᚴᚢᚿᚿᛆᚱᚱ : ᛋᛁᚼᚠᛆᛏᚱ · ᚼᛆᛚᛚᛋᛏᛅᚿᚿ (tre män ligga under denna sten, Gunnar, Sigvat, Hallsten[3]). Den andra har midtstycket utplånadt, å ena sidostycket en runskrift, å den andra en ristning med 1100-talets majuskler (Lilj. N:o 1636[4]). En mer utbildad form företer

---

[1]) Jfr t. ex. E. Charltons afhandling »On the sepulcral Slabs existing in the counties of Northumberland and Durham (Archæological Journal vol. V. s. 233 f.); F. C. Plumptre's Account on the parish church of Bakewell in Derbyshire s. 47 f.; Bateman's Vestiges of the Antiquities of Derbyshire s. 185. Enligt Charlton finnas ännu i Northumberland 100—120, i Durham åtminstone 50 och i Cumberland kanske lika många grafhällar af detta slag. Detta förtjenar måhända så mycket större uppmärksamhet, som legenden låter S:t Sigfrid komma ifrån norra England, hvilket ju mycket väl kan vara sant, äfven om han icke varit erkebiskop i York.

[2]) På Lärbro kyrkogård (Gotland) finnas grafstenar, som synas vara lagda öfver tvenne personer; de äro itudelade på längden genom en rak linie och hvardera halfvan har ett likarmadt kors inom en cirkel. (Teckning i min samling). Ja, der finnas moderna grafvar, omslutna af en träram och på liknande sätt itudelade genom en längs midten gående slå.

[3]) Liljegrens Runurkunder N:o 1632, der inskriften icke är fullt riktigt återgifven. ᛆᚱ i GUNNAR, ᛏᚱ i SIKFATR och ᛆᛚ i HALLSTENN äro å stenen återgifna med sammanbundna runor. ᚠ i SIKFATR har det nedre snedstrecket tydligen punkteradt.

[4]) Den senare Ugglums-stenen är afbildad i Stephens' Old Northern Runic Monuments s. 459. Afbildningar af liknande stenar finnas i Bautil

grafkistan vid Husaby med hennes skulpterade sidostenar och ändhällarne, hvilken är afbildad här ofvanför s. 152[1]).

Äfven dopfuntarne i Vestergötland ega ett ganska stort intresse. Några äro försedda med ornamenter, som på det närmaste öfverensstämma med grafhällarnes bladrankor. Se t. ex. fig. 17. Andra åter hafva

Fig. 17. Dopfunt i Forshem. VG. Efter P. A. Säve.

samma af bugtade band sammanhållna knippor af spetsiga blad, som förekomma å en del af de kistformiga

under numren 939 (den förra Ugglums-stenen) 943 och 977; i Liljegrens och Brunii Nordiska Fornlemningar pl. LXXXVII. Ett par dylika stenar, hittills okända, hafva denna sommar af skolläraren Wernqvist uppdagats vid Näs kyrka i Vartofta härad.

[1]) Traditionen, att denna graf skulle hafva tillhört Olof skötkonung saknar säkerligen all grund. Efter Vestgöta-lagmannen Emunds besök i Uppsala och hans stämplingar, torde konung Olof icke haft mycken hog att vistas i Vestergötland, och denna sannolikhet kan helt visst, då det icke finnes någon säker gammal uppgift om motsatsen, anses vara afgörande. Traditionen har tydligen uppkommit i följd af förutsättningen, att den ansenliga grafven tillhört en ansenlig man, och af kunskapen om det factum, att konung Olof döptes vid Husaby år 1008.

grafstenarne. Ännu andra hafva under rundbågar en mängd mer och mindre fantastiska figurer, centaurer, drakar o. s. v.; vanligen förekommer på dem äfven en framställning af Jesu dop. Till denna sistnämnda typens skulpturer torde möjligen motsvarigheter kunna sökas i England. Åtminstone finner man der icke sällan centaurbilder[1]).

Vore jag i tillfälle att framlägga ett större antal bilder af dessa grafstenar, dopfuntar och skilderier, skulle likheten mellan deras ornamenter, de otaliga öfvergångarne, den rika utvecklingen af de en gång antagna motiverna genast falla en hvar i ögonen och visa, att de äro alster af en och samma konstriktning och af samma tidehvarf. När man derjämte besinnar, att konstverk af detta slag äro allmänna i Vestergötland och äfven förekomma i Vermland och Dal[2]) d. v. s. inom hela det gamla Skara-stiftet, måste man anse dem vara alster af en konst, som särskildt utvecklades inom det nämnda området. Man styrkes i denna åsigt och i allmänhet uti öfvertygelsen derom, att vissa stift hade sina särskilda bildhuggareskolor, när man dessutom finner, att i de andra fastlands-stiften, der dessa typer äro ytterst sällsporda eller fullkomligt saknas, använde man med förkärlek andra typer, hvilka icke vunnit tycke inom Skarastiftet[3]). Man har derföre allt skäl att tro på tillvaran

---

[1]) De äro dock ej heller sällsynta i andra länder, t. ex. Tyskland. Vergilius låter centaurer plåga själarne i Orcus och de förekomma på romerska och etruskiska grafvårdar. Från och med tionde århundradet användes de af den christna konsten till att beteckna de onda andar, som verka i öfre verlden, frestelserna som träffa det obevakade hjertat. De afbildas med båge och pil för att antyda den ondes glödande skott (Ephes. 6: 16). Piper, Mythologie der christlichen Kunst, I. s. 393 f. Å Vestgöta-dopfuntarne ser man dem också alltid skjutande.

[2]) Exempelvis må nämnas för Dalsland grafhällar i Bolstads kyrka; för Vermland grafhäll med orneradt kors i Ölmehärad, grafhällar med bladrankor i Hammarö och Arvika, dopfuntar i Botilsäter och Blomskog.

[3]) I Östergötland prydde man ofta dopfuntarne med scener ur Jesu

af inhemska, svenska bildhuggarskolor i Sverige, der fäderneärfd konst utbildades efter nya mönster. Ett vitnesbörd derom ligger äfven i namnet på den man, som arbetat flera af de kistformade grafstenarne, Harald stenmästare, som han kallar sig på en sten vid Vings kyrka i Ås härad, Haraldus magister, som han kallade sig i de latinska inskrifter, som vanligen åtföljde runskriften å hans grafstenar. Han var således en man med nordiskt namn, väl förfaren i runkunskap, men han hade derjämte gått i skola hos kyrkans tjenare och af dem lärt sig det gamla romarspråket.› Men majusklerna äro ibland något oregelbundna, hvilket måhända får tolkas som ett bevis för en viss ovana vid dem under början af hans verksamhet.

Man finner någon gång utom Skara stift, äfven i Svealand, fornlemningar, som påminna om de grafstenar, om hvilka jag här talat. De vitna derom, att samma inflytande gjort sig gällande här som i Skara stift, ehuru det aldrig blef så betydande som der. Grafhällar, påminnande om de vestgötska, finnas t. ex. i Börje, Korsta och Roslags-Bro kyrkor (Uppland[1]). Det vackraste minnesmärket af denna konstriktning från mellersta Sverige är onekligen den stora stensarkofag, som från S:t Botvids kyrka (Botkyrka) kommit till Statens Historiska Museum. De nedre sidopartierna påminna om Husaby-grafven, taksidornas ornamenter förråda en ganska stor likhet med ornamenterna på en dopfunt i

---

barndomshistoria — en sådan bildserie är afttecknad i denna del af tidskriften s. 92, 93 — hvilka jag aldrig funnit å vestgötska dopfuntar. Inom erkestiftet fick man mot slutet af medeltiden en egen typ. Dopfunten är icke mycket stor och har form af en kalk. Kring skålen löper en ranka och inskrift förekommer vanligen. En sådan funt finnes i Stockholms storkyrka (med årtalet 1514), i Skepptuna i Uppland (teckning i min samling), i Neder-Calix (teckning i Kongl. Akademiens archiv) o. s. v.

[1]) Teckningar finnas af den förstnämnda i Peringskölds Monumenta Ullerakerensia s. 341 af de två senare i mina samlingar.

Alphingtons kyrka i Devonshire, som anses tillhöra slutet af 1100-talet[1]). Inskrifterna äro dels svenska, ristade i runor, dels latinska, skrifna med majuskler, således i öfverensstämmelse med hvad man finner å de vestgötska kistformiga grafstenarne, hvarjämte majusklerna hafva samma form. Tyvärr är runskriften å Botkyrkestenen ganska skadad, men man ser dock, att vården bevarar minnet af en Björn (i runskriften ᛒᛁᛅᚱᚿ[2]), i den latinska BIORN), son af en Sven och Bankfrida?, som tyckas hafva bott å en gård kallad Hammarby[3]). Enligt legenden, hade S:t Botvid en broder Björn, som bygde till helgonets ära en kyrka å deras fädernegård, och det synes då icke orimligt att antaga legendens och stenens Björn vara samma man. Detta är höjdt öfver allt tvifvel, om det är rätt, hvad utgifvarne af Scriptores rerum Suecicarum medii ævi, tom. II uppgifva[4]), att Botkyrka prestgård verkligen ligger å en Hammarbys egor. Att kistan hör till 1100-talet är, om man dömer efter ornamenternas stil, fullt visst; men om denna sammanställning med legendens Björn är riktig, vinner man en något bestämdare tidsuppgift. Den i England christnade Botvid mördades år 1120 och nio år senare uppförde Björn sin träkyrka, som invigdes af engelsmannen biskop Henrik i Uppsala samt af biskop Gerder i Strängnäs. Något efter 1129 har således Björn aflidit och grafmonumentet arbetats.

Jag kan icke stadna här utan att nämna några ord om Gotland, det rikaste fält i Sverige för den, som ön-

---

[1]) Paley, Illustrations of Baptismal Fonts. London 1844.

[2]) Liljegren har (N:o 1629) BIERN, hvilket är orätt.

[3]) Tyvärr är gårdsnamnet icke så tydligt, som man kunde önska. Liljegren har HAIMARBY. Lika många runor finnas qvar, men den första är otydlig. Den tredje synes vara ᛁ.

[4]) L. c. sid. 377 (»quod prædium iam sedes est Pastoris ecclesiæ»). I Hist.-Geogr. och Statist. Lexicon öfver Sverige förekommer samma uppgift uti artikeln »Botkyrka», der det hänvisas till vidare upplysningar uti en artikel »Hammarby», men denna finnes icke.

skar studera medeltidens byggnadskonst och äfven i viss mon bildhuggarkonsten. Gotlands kyrkor hafva visser-

Fig. 18. Stenkyrke kyrka (Gotland). Bygd år 1255. Efter P. A. Säve.

ligen i Brunius fått en omsorgsfull och lärd beskrifvare, och P. A. Säve har användt en stor del af sitt verksamma lif till att granska dem, hvarom hans för Kongl. Akademien utförda teckningar samt hans rika,

till Kongl. Akademien testamenterade handskrifna anteckningar vitna. Dessutom eger Gotland en länsarchitekt, hr A. W. Lundberg, som troget studerar lemningarne af forntidens konst och för hvilken det tyckes börja lyckas att få folkets ögon öppnade för de skatter det eger i sina kyrkor[1]). Men fältet är så rikt, att här återstår ännu öfver all beskrifning mycket att uträtta.

Då man på Gotland nästan allestädes finner landskyrkor af samma praktfulla utseende, som den fig. 18 afbildade kyrkan eger, har man rättighet att vänta äfven af bildhuggarkonsten talrika alster, om icke annat, använda som dekorationer å bygnaderna. Detta är äfven fallet. Och det särskilda interesset framför den nyss omnämnda vestgötska skulpturen har den gotländska, att man inom den senare finner arbeten äfven från en något yngre tid, och att man derigenom är i stånd att följa utvecklingen. En så nära slägtskap finnes mellan de gotländska alstren af bygnads- och bildhuggarkonsterna från olika tider, att man måste anse dem vara verk af samma anda och samma skolor. Hvarifrån Gotland än fick sina första byggmästare och bildhuggare, inom Gotland blef den konst, de der grundlade, fullkomligt inhemsk.

På Gotland finnas ganska gamla skulpturer. Såsom exempel på sådana kunna nämnas följande. 1. Stenskilderier å södra yttermuren af Vamblingbo kyrka. Man ser der dels Christus med välsignande hand, bok och korsgloria samt tolf personer, antagligen apostlar, under en rad af rundbågar m. m., dels ornamenter, af hvilka det ena förråder närmaste förvantskap med runstens-slingorna[2]), det andra åter har upptagit

---

[1]) Vid ett besök på Gotland förliden sommar fann jag t. ex.. hur man i Garde rundbågskyrka ersatte fyrkantiga fönster med fint utförda rundbågiga. Det må med skäl kallas en åtgärd, som hedrar församlingen.

[2]) Mycket liknande slingor förekomma å en silfverskål, funnen jämte

ett bestämdt utpregladt medeltidsmotiv[1]). Man har derföre skäl att föra dessa relief-skulpturer till den första gotländska christendomens tid. Då Vamblingbornas nuvarande kyrka tillhör början af öfvergångstiden från rundbågs- till spetsbågsstil, måste man med Brunius antaga, att dessa skilderier tillhört en äldre kyrka[2]), ty yngre än 1100-talet kunna de svårligen vara; de tillhöra kanske snarare detta århundrades början än dess slut. 2. I Fardhems kyrka finnas reliefer vid södra choringången, dels fantastiska, dels historiska[1]). Bland de senare är en biskop, hvars mitra har de båda hornen icke fram och bak, utan å båda sidorna, d. v. s. af den äldsta formen, som förekommer ännu å erkebiskop Stefans sigill, men icke å någon annan svensk biskops, hvadan man bör kunna antaga, att denna mitra-form försvunnit kort efter 1150. Under 1100-talet uppfördes ock, enligt en gammal anteckning, Fardhems kyrka.

Men af ännu större vigt äro de gotländska skulpturerna från den följande tiden, alldenstund sådana äro annorstädes ytterst sällsynta. Till dessa kan man räkna följande. 1. Skulpturen å vestra portalen å norra sidan af Öja kyrka. Å hvardera sidan förekomma tre kolonner, samt ytterst en fyrsidig pilaster. Å östra sidan hafva de förra i stället för kapitäler ett Christus- och tvenne menniskohufvud, pilastern åter ett grinande lejonansigte med tvenne huggtänder. Dernedanför äro under baldakiner afbildade en biskop och S:t Petrus. Å vestra sidan ser man i stället för kapitäler en lig-

---

hvarjehanda smycken och mynt af silfver och en guldklump vid Lilla Valla i Rute socken på Gotland (Inv. 3099). De yngsta angelsaksiska mynten voro slagna af Edvard Confessor († 1066). Den lilla skilnad, som finnes mellan de å silfverskålen graverade ornamenterna och reliefskulpturen å Vamblingbo kyrka, antyder, att den senare är något yngre.

[1]) Teckningar, utförda af P. A. Säve år 1855, förvaras i Kongl. Akademiens archiv.

[2]) Gotlands Konsthistoria III, s. 196.

gande man, med upprätt hufvud och omsorgsfullt friseradt hår, som håller i ena handen en hammare, i den andra en tång[1]). Nedanför hans hufvud ser man under baldakiner en konung, hållande i ena handen en yxa, i den andra ett ciborielikt reliquarium[2]) (icke riksäpplet), samt S:t Paulus. Då dessa bilder icke sällan träffas tillsammans å gotländska kyrkor, synes det, som om apostlarne Petrus och Paulus samt de tvenne andre

---

[1]) Skall detta vara ett helgon, kan det svårligen vara någon annan än S:t Eligius († 659), alla guldsmeders, smeders och hofslagares skyddspatron. Men det obeqväma läget — kroppen skall upbära trycket af portalens båge — och bristen på alla helighetens insignier göra detta föga troligt. Det skulle ock kunna vara någon kyrkans byggmästare, som här afbildat sig. Angående sådana bilder jfr Ottes Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie (4:de uppl.) s. 865.

[2]) Man förvexlar ofta ciboriet och dess varieteter med monstransen. Ciborium (af cibus, mat) var ett kärl, i hvilket man förvarade förrådet af invigda hostier. Ett mindre ciborium kallades pixis och hade då vanligen form af en låg cylinder, med kon-formigt lock; men man höll icke så noga på skilnaden, utan man finner äfven ganska stora hostiekärl med hög fot bära namn af pixis. Ett ciborium, i hvilket man förde hostian till sjuke, kallades viaticum (af via, väg) och då man naturligtvis för sådant ändamål helst tog de smärre kärlen, blir viaticum och pixis ungefär detsamma. I monstransen deremot insattes vid vissa tillfällen en hostia, för att uppvisas (monstrari) för den tillbedjande mängden. Alla dessa kärl förvarades i tabernaklet eller sakramentshuset; sådana, särdeles väl arbetade, finnas i flera Gotlands-kyrkor. Ett hostiekärl, som, enligt inskriften, är en pixis, är afbildadt i Hofbergs Nerikes gamla minnen s. 165 fig. 4 (fig. 6 å den följande sidan är tydligen ingen monstrans, utan antingen en pixis eller, snarare, ett reliquarium). En pixis af dess ursprungligen enkla form (från Martebo kyrka på Gotland) är afbildad i Ny Illustrerad Tidning för 1867, sid. 245. Men kärl, alldeles liknande dessa hostiekärl, användes tydligen äfven för andra ändamål. Ofta ser man de tre österländska konungarne frambära sina håfvor i pixides. Dessutom användes de i kyrkorna såsom reliquarier. Så förvaras t. ex. i Statens Historiska Museum (Inv. 1699) ett pixisformadt kärl med inskriften SACRARIUM RELIQUARUM. Det har blifvit för Statens räkning inköpt hos guldsmeden O. W. Kjellberg i Vesterås, hvilken städse visat en berömlig omtanka för bevarande af sådana konstsaker, som blifvit till honom utbjudna. Jag skulle tro att det ursprungligen kommit från L. Rytterns kyrka i Vestmanland. Då ingen annan än en prest kan bära ett hostiekärl, håller jag troligt, att de ciborie- och pixislika kärlen, som man ser i händerna på S:t Erik och S:t Olof, äro reliquarier, hvilka skola antyda de bärandes helighet.

varit särskildt käre för Gutarne. Då någon nordisk biskop icke, så vidt jag vet, varit af någon synnerligen stor betydelse för ön — Gutasagan säger blott, att flere biskopar besökt henne — är det rådligast, att anse biskopen i dessa reliefer vara S:t Nicolaus, alla köpmäns och sjöfarares skyddspatron. Men hvem är konungen? Jag kan icke tro, att han är, såsom professor Brunius antager, den danske S:t Knut, som svårligen varit af någon betydelse för ön; men då den i hela Norden firade Olof Haraldsson särskildt omtalas i Gutasagan och hans minne än i dag lefver å Gutarnes läppar, synes det mig enklast att anse den yxbärande konungen vara den med en yxa aflifvade Olof helge[1]. Under det dessa

---

[1] Då flera kongliga helgonbilder förekomma i våra kyrkliga konstverk, torde följande ikonografiska iakttagelser å enstaka bilder och altarskåp i Statens Historiska Museum förtjena att meddelas. 1. Altarskåp från Hille (Gestrikland) *S*(a)*nte erick*, konung med svärd och (troligen) spira; *S*(anctu)*s olaus*, konungen stående på ett vidunder, med riksäpple och ett förloradt attribut, hvilket, att döma efter handens form varit långt (troligen yxan). — 2. Altarskåp från Kumla (Nerike); konung (Olof) med lång spira och ett reliquarium, liknande ett klotrundt ciborium med knopplikt lock, stående på ett vidunder; konung (Erik) med spira (troligen) och ett förloradt attribut. — 3. Altarskåp från Ösby-Garn (Uppland). Konung (Olof) med yxa och reliquarium, liknande ett ciborium med kullrigt lock, stående på ett vidunder; konung (Erik) med förlorade attributer. — 4. Altarskåp från Öster-Åker (Uppland). Konung (Erik) med svärd och ett sexkantigt, pixislikt reliquarium; konung (Olof) med spjut och klotrundt ciborium med knoppformigt lock, trampande på ett vidunder. — 5. Altarskåp från Tjällmo (Östergötland). Konung (Erik) med spira och svärd; konung (Olof) med yxa och ett reliquarium liknande ett ciborium med fot och spetsigt lock. — 6. Altarskåp från Hammarby (Södermanland). Konung (Erik) med spira och fyrkantigt, pixislikt reliquarium med fot; konung (Olof) med riksäple och en drufklase(?), stående på ett vidunder. — 7. S:t Katarinas af Alexandria altarskåp från Ed (Calmar Län). Konung (Erik) med svärd och korsbärande riksäple; konung (Olof) med yxa (målningen något skadad) och ett pixislikt reliquarium med fot, stående på ett vidunder. — 8. Bild från Frötuna (Uppland). Konung (Olof) med riksäple och ett förloradt attribut, trampande på en krigare. — 9. Bild från Kullersta (Östergötland). Konung (Olof), med äple, trampande på en krigare. — 10. Bild från Alsike (Uppland). Konung (Olof) med äple och ett förloradt attribut, trampande på en menniska. — 11. Bild från Väte

två representera i främsta rummet lekmännen, hvilkas yrke skulle skyddas, och landets historiska minnen, representera Petrus och Paulus, judendomens och hedendomens apostlar, kyrkan i hennes helhet. Men äfven dessa senare synas haft en viss betydelse för Gotländingarne, ty enligt Gutasagan upptogo Sveakonungens sändemän skatten å tinget näst efter Petri och Pauli dag (den 29 Juni[1]).

2. Skulpturer å Stånga kyrka, dels å portalens kapitäler, dels vid sidan deraf. Å kapitälerna ser man, med ganska små, men fint utförda figurer, bilder ur Frälsarens bardomshistoria, bebådelsen, besöket hos Elisabeth, Marias barnsäng, de vise männen, barnamordet i Bethlehem och flygten till Egypten. Å pilastrarne, som omgifva dörröppningen, äro fyra bröstbilder, af hvilka tvenne äro biskop Nicolaus och konung Olof helge. I dörrfältet ser man öfverst Christus krönande Maria samt evangelisten Johannes och Döparen, Petrus och Paulus. I röstet ser man Christus med korsfanan uppstiga ur grafven, hvars väktare synas nedanför. På östra sidan om porten sitter å en kragsten, som uppbäres af ett hufvud med tvenne betar, påminnande om Öja-portens, och un-

---

(Gotland). Konung (Olof) med ett reliquarium, liknande ett klotrundt ciborium med kullrigt lock, trampande på en krigare. — 12. Bild från Tortuna altarskåp (Vestmanland). Konung (Erik) med spira och äple.

När man ser en konung trampa på en drake med menniskohufvud eller på en menniska, kan man i de flesta fall antaga det vara S:t Olof; fullt säker kan man likväl ej vara, ty på altarskåpet i Odensala (Uppland) trampa både *Sanct*(us) *Ericvs* och *Sanct*(us) *Ola*(us) *rex* på vidunder — att förtiga andra exempel. Riksäple kan så väl Erik som Olof hafva. Reliquarium hafva de båda; en jämförelse med flera bilder får utvisa, om det är konstant, att Eriks reliqvarium är kantigt, Olofs rundadt. Spira har Olof någon gång, Erik ganska ofta. Svärd utmärker den halshuggne Erik, yxa den af ett yxhugg dödade Olof. Olofs yxa är någon gång utbytt mot ett spjut.

[1]) En afteckning af denna portal förekommer i Ny Illustrerad Tidning för 1868, s. 152. Detta är dock icke mer än ett temligen flygtigt utkast.

der en baldakin, en Maria med Barnet, till hvilket de tre konungarne frambära sina håfvor. Öfver dem ser man Christus hånas och gisslas, samt öfverst nedtagningen från korset. Dessa figurer, i naturlig storlek och fullt runda, förråda i allmänhet en starkt realistisk uppfattning, och ega jämte den naiva vidunderlighet, som ofta beledsagar denna, en ganska stor uttrycksfullhet[1]).

3. En chorstol i Burs kyrka. Vid södra chorväggen finnes ännu en stol, bestående af tvenne höga gafvelstycken, förenade af en stenbänk. Gafvelstyckena hafva å de tvenne sidor, som kunde ses af församlingen i kyrkan, ganska höga reliefer. Jag lånar här en figur (fig. 19) ur Ny Illustrerad Tidning, som kan gifva en ungefärlig föreställning om det helas anordning, ehuru hon icke gör originalet full rättvisa och dessutom är i vissa afseenden bestämdt felaktig[2]). Man ser här öfverst bebådelsen och derunder Marias besök hos Elisabeth. Å den andra gafvelhällen ser man Marie barnsäng, med Josef vid hennes fötter och krubban ofvanföre.

Fig. 19. Stolsgafvel i Burs kyrka. Gotland.

[1]) En afbildning af Stånga-portalen förekommer i Bergmans och Säves planchverk »Gotland och Visby i taflor.» En teckning i större skala af P. A. Säve förvaras i Kongl. Akademiens archiv.

[2]) Så äro t. ex. engelns vingar uteglömda. Elisabet har icke ned-

4 och 5. Skulpturer å portalerna i Bro och Lärbro. Å stora södra dörren i Bro ser man på ena sidans kapitäler bebådelsen, barnsängen, de vise männen, uppståndelsen m. m. På kapitälerna vid Lärbros tornport ser man bebådelsen, barnsängen, englauppenbarelsen för herdarne, de tre vise männen och barnamordet, samt å sidorna af porten S:t Petrus och derunder S:t Olof med yxan och det ciborielika kärlet, S:t Paulus och biskopen[1]). Figurerna äro särdeles fint utförda.

Tyvärr kan man icke med full säkerhet bestämma dessa skulpturers ålder. Man eger visserligen en gammal förteckning öfver bygnadsåren för en mängd af Gotlands kyrkor[2]), enligt hvilken Öja är bygd år 1232,

---

till tätt åtsittande ärmar. Maria och engeln sväfva icke i luften. Den öfversta ornamentslisten är misstecknad o. s. v. En teckning af P. A. Säve, troget återgifvande originalet, som jag granskade förliden sommar, förvaras i Kongl. Akademiens archiv.

[1]) För att icke förlänga de föregående ändock tillräckligt långa noterna om ciborier o. s. v. samt om S:t Olof och S:t Erik, tillägger jag här ytterligare några anmärkningar. S:t Knut förekommer jämte S:t Olof och S:t Erik på altarskåpet i Linde kyrka. S:t Knut har der i ena handen det ciborielika reliquariet, men den andra handens attribut är tyvärr förloradt (jfr Säves beskrifning i Kongl. Akademiens archiv). Man kan dock icke antaga, att detta felande attribut varit en yxa, då Knut, enligt legenden, föll för ett svärd. Konungen med yxan förekommer äfven i Hörsne och Lye kyrkors glasmålningar. — Hvad slutligen det af mig under namnet »ciborielikt reliquarium» omtalade kärlet angår, har det alldeles samma form som det i medeltidshandlingar förekommande kärlet »hanap» (i Diplomatarium Suecanum V, N:o 4111 t. ex. heter det »unum paruum hanap pro uino bibendo»), jfr Viollet-le-Duc, Dictionnaire raisonné du mobilier français, del. II, s. 120. Men då man icke gerna kan antaga att det är ett dryckeskärl, som sättes i helgonens händer, föredrager jag det begagnade uttrycket.

[2]) Tryckt i Scriptores rerum Danicarum, del. VIII efter en afskrift af Langebek. Olyckligtvis vet man icke, hvarifrån Langebek fått alla dessa notiser, och då man icke känner originalet, kan man icke veta, om detta är skrifvet före det sista der förekommande årtalet, då man naturligtvis alltid kan tänka sig möjligheten, att i en äldre handskrift senare notiser blifvit inflickade. Den yngsta notisen gäller år 1370, då orgelverket i Sundre kyrka bygdes (originalet till de minnesversar, som Langebek anför, var fästadt vid orgelverket, af hvilket ännu finnas lemningar; perga-

Burs 1240, Bro 1236 och Lärbro 1211, men enligt Brunii bevisföring kunna dessa årtal icke gälla de nuvarande kyrkorna, utan äldre, som fordom intagit deras plats. Brytningstiden mellan romansk och götisk stil synes hafva varat ganska länge på Gotland. Den här fig. 18 afbildade Stenkyrke kyrka invigdes den 17 Maj 1255 och är uppförd i äldre öfvergångsstil. Till samma period höra, att döma efter stilen, t. ex. Källunge och Dalhem (1209), Hangvar (1218), Sjonhem (1220), Follingbo (1222), Fleringe (1232), Vänge torn (1236), Elinghem (1240), Bäl (1246), Björke (1260), Viklau (1262), Gann (1265), Träkumla (1276), Guldrupe (1280), Anga, (nästan ren rundbågsstil! 1286), Lokrume (1287) och Vestergarn (1289). Således hade man under perioden 1209—1289 blifvit något bekant med spetsbågen, utan att denna blef allmänt begagnad. Långvarigheten af denna öfvergångstid visar bäst, huru man på Gotland icke berodde af utlandet, när man skulle uppföra sina storartade kyrkbygnader, utan att man dervid använde egna byggmästare. Namnet på en sådan har blifvit bevaradt, Lafrans Botvidsson från Eskelem, hvilken, enligt uppgift, år 1239 bygde Helvis spetsbågskyrka[1]). Är årtalet riktigt, visar detta, att jämte det man ännu med förkärlek bibehöll den gamla rundbågsstilen, användes spetsbågen redan på några ställen. Emellertid tyckes det, som om det borde hafva dröjt temligen länge, innan den fullt utbildade

---

mentslappen förvaras nu i Kongl. Akademiens archiv). Det är nödigt att taga detta i betraktande, ty annars skulle man kunna draga den slutsatsen, att ingen af de ombygnader, som tydligen företagits efter de angifna åren, blifvit utförd förr än efter 1370, hvilken slutsats nu är oberättigad. Den nyssnämnda notisen om orgelverket lyder så:

Anno milleno, treceno septuageno
Hoc opus est Sundris, per vernerum fabricatum,
In brandborgh natum, subtiliter arte magistrum.
Hoc procurauit, hic tunc curatus euidus
Spiritus ad sydus, cuius celeste meauit.

[1]) Är det månne samme Lafrans, som huggit fattigbössan utanför Bunge kyrka?

spetsbågsstilen allmänt användes på ön, och derjämte synes det, som om de åren 1211 och 1236 bygda rundbågs- eller öfvergångskyrkorna i Lärbro och Bro icke borde alltför snart hafva tarfvat en ombygnad. Professor Brunius är ock på architektoniska skäl benägen att förlägga dessa nybygnader till 1400-talet.

Om den ålder, som sjelfva bildernas charakter antyder, vill jag icke med någon tillförsigt uttala mig, förrän jag varit i tillfälle att göra mer omfattande komparativa studier. Men om man inskränker sig till en detaljgranskning af kostymen, synes det mig, som om det vore mera skäl att hänföra dessa skulpturer till 1300- än till 1400-talet. I klädernas snitt och drapering — se t. ex. de stora bilderna vid sidan af Stånga-portalen — herrska ännu de gamla formerna, som åtminstone i fastlandets konstalster från 1400-talet äro försvunna. Dertill kommer, att vappnen, som förekomma, t. ex. å Lärbro- och Stånga-kapitälerna, icke hafva medeltidens yngsta former. Sköldarne äro små och nedtill spetsiga, hvilken form icke längre finnes å de något efter 1450 utförda hvalfmålningarna i Östra Ryds chor (Uppland) och som i sigillen börjar uttrångas redan på 1420-talet. Svärdfästena äro ännu korta, så att de fyllas af handen. Ej heller hafva hjelmarne de yngsta formerna. Så t. ex. äro de å Stånga-kapitälerna upptill fullkomligt platta, hvilket i utlandet charakteriserar 1200-talet, men i Sverige, att döma efter sigillerna, bibehöll sig ännu under första fjerdedelen af 1300-talet. Äfven om man antager, att af bildhuggarne en viss typ, när den en gång vunnit burskap, gerna bibehållits, synes det mig föga troligt, att han skulle lefva qvar mycket länge, under det skulptören dagligen såg omkring sig nya former. Att föra Stånga-skulpturerna m. m. till tiden 1300—1325, är sannolikt icke rådligt, men yngre än 1400 borde de icke kunna vara[1]). Det förtjenar

[1]) Bland grupperna å Brokapitälerna förekommer inskriften Ave

kanhända dessutom påpekas, att det är de å de romanska dopfuntarne så ofta förekommande scenerna ur Jesu barndomshistoria, som blifvit öfverflyttade på kapitälerna och der utarbetade med större skicklighet.

Liksom den romanska stilen i allmänhet bibehöll sig ovanligt länge på Gotland, så synes ock enstaka ornamenter blifvit med förkärlek behandlade ännu temligen sent. Så var åtminstone fallet med den fig. 5, 15, 16 och 17 afbildade typen, hvilken å Gotland förekommer t. ex. på Helvi-portalen från år 1239, på en grafsten i Ekeby från 1316, på en praktfull grafsten i Sundre, som åtminstone icke är yngre[1]) o. s. v.

De flesta gotländska dopfuntar kunna fördelas på tvenne olika typer. Många hafva bilder ur Frälsarens barndomshistoria, stundom nästan alldeles lika de östgötska funtarnes, t. ex. i Grötlingbo, stundom rikare utbildade, t. ex. i Alskog[2]). Andra deremot hafva hvarjehanda fantastiska bilder, centaurer, bevingade vidunder o. s. v.

Tillgången på kalksten gör det naturligt, att man finner i kyrkorna eller i deras närhet talrika grafstenar. De flesta äro plana, fyrkantiga, med en inhuggen inskrift, ibland med inhuggna ornamenter. För epigrafiken äro de af vigt, då hvart decennium, skulle jag tro, från sista delen af 1200-talet intill reformationen är på detta sätt representeradt. Eget nog finnes här en likkistformig grafsten, till sin form påminnande om de vestgötska och med ornamenter, som ega ganska stor frändskap till Botkyrke-stenens. Af detta i relief huggna och runristade

---

Maria. Jag har tyvärr icke aftecknat den, men jag vill påminna mig, att bokstäfverna voro majuskler. Är detta fallet, torde det kunna lemna någon hjelp vid dateringen. På Gotland synes gränsen mellan majuskler och minuskler finnas vid pass år 1400.

[1]) Af Helvi-portalen och Ekeby-grafhällen finnas teckningar af P. A. Säve i Kongl. Akademiens archiv. En teckning af Sundre-stenen finnes i mina samlingar.

[2]) Teckningar af P. A. Säve i Kongl. Akademiens archiv.

sandstensmonument finnes nu allenast ett fragment, som år 1865 hittades vid en gräfning i Ekeby kyrkogård[1]). Som specielt gotländska minnesvårdar kunna nämnas de stora stenkorsen, hvilkas armar vanligen äro förbundna af en bred stenring. De synas tillhöra slutet af medeltiden.

Alster af träsnideri finner man visserligen på Gotland, bland hvilka man bör särskildt nämna de stora och ofta särdeles väl utförda krucifixerna, som hängt i triumfbågen[2]). Men den som är van vid de stora snidade altarskåpen och vid de många skulpterade bilderna i t. ex. de uppsvenska och de östgötska kyrkorna finner på Gotland en viss fattigdom i detta afseende.

Om dessa skulpturer från den senare medeltiden nämner jag här intet. Det får anstå till en annan gång.

3. Kyrkomålningar från slutet af medeltiden.

Mot slutet af medeltiden lade man sig synnerligen stor vinn om att smycka kyrkornas hvalf och väggar med målningar. Af dessa hafva några bevarats ända in i våra dagar, men de flesta och tyvärr de märkligaste hafva, ofta i följd af ovist nit, förskämd smak eller grof vårdslöshet, försvunnit under kalkrappningen, från hvilken de nu endast med ganska dryg kostnad kunna befrias.

För att gifva ett prof på den rikedom af dessa konstalster, som fordom funnits, lemnar jag här en förteckning öfver de målade kyrkor i erkestiftet, som jag sjelf sett eller om hvilka jag funnit några uppgifter. Jag meddelar för öfrigt allt, som kan lemna upplysning om målningarnes tid o. s. v. De ännu bevarade har

---

[1]) Teckningar af detta senare och af en mängd andra gotländska grafstenar, utförda af P. A. Säve, förvaras i Kongl. Akademiens archiv.

[2]) Tvenne äro afbildade i Ny Illustrerad Tidning 1866, s. 44 och s. 228.

jag utmärkt med *[1]), de, hvilka jag sjelf sett, med †. Några andra notiser bifogas dessutom, när jag ansett dem vara af intresse för kännedomen af medeltidens och kyrkornas rikedom på konstalster.

Almunge. Alla gamla målningar öfverstrukna. Peringsköld.

Alnö. I målningarne förekomma bland annat Christus med »oljeqvist» (liljestängel?) och svärd, sittande till doms, S:t Sebastian o. s. v. Ekdahl.

Alunda. Bland målningarne förekom erkebiskop Jöns Bengtssons vapen, hvilket äfven fans å en stol. På Peringskölds tid fans nordan i kyrkan en inskrift så lydande: *Anno domini mcdlxv sepultus est hic Johannes Iwa*(n) *qui depinxit summum corum et residuum depinxit Andreas erici et Petrus*[2]).... I södra kyrkfönstret funnos tvenne vapen, det ena Oxenstierna, det andra Gren[3]).

† **Balingsta.** Ännu kan man på sina ställen se färgerna lysa fram genom kalkrappningen. Utan tvifvel hafva målningarne blifvit bekostade af någon egare till Wijk. På predellan af altarskåpet (nu försvunnet) hafva funnits fyra vapen »angående gamla Wijks härskap[4])». Kyrkan är utdömd och ny skall byggas å annat ställe.

Björklinge. Alla målningar voro på Peringskölds tid öfverstrukna. Nere i kyrkan funnos dock erkebiskoparne Jöns Bengtssons och Jakob Ulfssons vapen »tillhopa målade», hvaraf den tvifvelsutan riktiga slutsatsen drages,

---

[1]) Törhända är någon af de såsom bevarade angifna nu hvitrappad.

[2]) Möjligen den Peter Jönsson, som målat Börstil.

[3]) Erkebiskop Jöns Bengtssons broder Christer var gift med Margareta, en dotter af den bekante Magnus Gren.

[4]) På messhaken suto herr Nils Claussons till Wijk och hans hustru, fru Margareta Lagesdotters (Brok) vapen (sköld med två sparrar och sköld med spets uppåt). På kalken, af år 1544, suto tre vapen: Ellingeslägtens (de två sparrarne), Brokska och Oxenstjernska. De kunde passa in på fru Pernilla, dotter af herr Nils Clausson och fru Margareta, och gift med herr Sten Christersson, men det är osäkert om hon lefde 1554 († 1550 enligt Ättartaflorna). Öfver de tre vapnen står P M B.

att målningen var börjad under den förres tid, ehuru den icke hann fullbordas förr än efter hans död.

†* **Bro** i Roslagen. Målningarne i de tvenne hvalfven och vapenhuset äro ännu bevarade. Man ser der evangelisterna och kyrkofäderna, S:t Katarina af Alexandria med svärd och hjul, S:t Barbara med tornet, S:t Ursula med pilen och S:t Maria Magdalena med salfvedosan, S:t Leonard som abbot med sitt vanliga attribut kedjan, S:t Torkel med klubba och bok, S:t Botvid med fisk och yxa, S:t Martin och S:t Agata. Vidare finnes der syndafallet, Isaks offring, Abel och Kain, Michael vägande själen o. s. v. Enligt en anteckning af E. Brenner har förr funnits öfver kyrkdörren en inskrift lydande: »*Anno domini mcdlxxi hec pictura fuit incepta post dominicam quasimodogeniti*»[1]); der heter ock att på de nu hvitmenade väggarne funnits målade flera vapen (örnfoten, Sture, Vasa, Bonde, Oxenstierna, Grip, Gyllenstjerna[2]). Denna anteckning jämte en utförlig af mig uppsatt beskrifning förvaras i Kongl. Akademiens archiv.

Bälinge. Den äldre delen var målad under erkebiskop Jöns Bengtssons tid, den yngre delen under Jakob Ulfssons. På en altartafla finnes uppgiften, att hon är gjord af Johannes Stenrat civis Libecensis år 1471. Peringsköld.

Börje. Innantill målad. Peringsköld.

Börstil. Bland målningarne på norra väggen fans ett Oxenstierna-vapen med öfverskrift: »Arma domini Nicolai Abyornason de salista militis»[3]). I vapenhuset såg man

---

1) Enligt Peringsköld följde derefter ordet *terminata*, men fortsättningen var utplånad.

2) Enligt Peringsköld hvit stjerna i blått och rödt f lt.

3) Inskriften måste antingen vara orätt läst eller ock hafva tillhört något annat vapen, ty herr Nils Abjörnsson förde Sparre-vapen. Herr Nils' vapen kan möjligen haft sin plats bland de åtta anorna till herr Bengt Jönsson (Oxenstjerna) erkebiskopens fader. Herr Nils Abjörnssons vapen kan äfven möjligen hafva målats i kyrkan af tacksamhet, eftersom han till Börstils kyrka skänkt en qvarn.

S:t Barbara mellan tvennne knäböjande personer. Vid den ena af dessa stod *Petrus Erici presbyter* och

Gud för bönor thina
taghi mik til na(dhe) *sina.*

Vid den andra stod namnet *Pedr Jönson Molare*[1]) och bönen *bid for mik sancta bar*(bara). I öfrigt synas de vanliga burleska historierna hafva förekommit å vapenhusets väggar. — På en bokstol funnos flera vapen, deribland erkebiskop Jakobs örnfot, samt ett Königsmarks-vapen och en sju-uddig stjerna. De två sistnämnda torde vara fäderne- och möderne-vapen för kyrkoherden herr Ragnvald i Börstil (se nedanför vid Harg), under hvars företrädare, Peter Eriksson[2]), Börstils kyrka målades (troligen under erkebiskop Jöns Bengtssons tid). Peringsköld.

Carls (Carlungs) kyrka är nu en ruin utan tak. För mig har uppgifvits, att man länge kunnat å väggarne se spår af målningar.

Dalby. Målningarne äro hvitlimmade. Peringsköld.

Danmark. Den östra senare tillbygda delen af kyrkan »är af en ogemen målning, med sköna färger och god teckning.» Der funnos bilder af Treenigheten, S:t Christofer och S:t Antonius, samt erkebiskop Jakob Ulfssons vapen. I stället för det vanliga kyrkvapnet, ett kors, fans här en sköld med Frälsarens fem genomstungna lemmar: händerna och fötterna bildade ett kors med hjertat till medelpunkt. — I vestra delen af kyr-

---

[1]) I Uppsala lefde något före 1490 en borgare vid namn Peder Jönsson. Kan det vara samme man?

[2]) Att Peder Eriksson var hans företrädare och att således Börstils kyrka blifvit målad före herr Ragnvalds tid, slutar jag deraf, att denne lät måla Hargs kyrka. Hade moderkyrkan varit omålad, hade väl annexkyrkan icke fått företräde. År 1455 var en Esbjörn kyrkoherde i Börstil och hans närmaste företrädare hade varit en Nils Andersson och tidigare Olof. Hur länge Esbjörn lefde vet jag icke; han var död före 1474. Peter Eriksson var kanske hans närmaste efterträdare.

kan samt i tornhvalfvet funnos äldre och, att döma efter beskrifningen, sämre målningar, bestående till större delen af löfverk och vapen. Bland de senare förekommo herr Måns Stensson Grens och hans hustru fru Gertrud Narfvedotters vapen[1]). I ett af chorfönstren fans fordom en målning, föreställande korsfästelsen samt tvenne vapen; fönstret arbetades år 1491 på bekostnad af herr Hans Kröpelin d. y., cantor i Uppsala, en son af herr Christer Bengtsson (Oxenstierna) samt stjufson till herr Magnus Grens dotter Margareta. Peringsköld.

*** Dannemora.** Målad i hvalfvet enligt Pastors-embetets uppgift af år 1829.

Delsbo. I choret funnos målningar utförda af *Maans gadh maalare*, således under konung Gustafs tid. Anteckning af Broocman.

Ed. Choret har varit måladt. Bland målningarne har funnits följande inskrift: *Anno domini mcdlxxxvii depictus est corus iste per me albertum in tempore domini katilberni curati. sit deo laus per infinita seculorum secula amen.* Kyrkoherden representerades af ett vapen, föreställande en björn stående i en kittel. Peringsköld.

† * Edebo. Chorhvalfvet är hvitmenadt, liksom nedre delen af väggarne, något före 1829. De tre återstående hvalfven hafva ännu väl bevarade och ganska väl utförda målningar. Bland det märkligare i dessa är trosbekännelsen på svenska, fördelad, efter vanlighet, på apostlarne och så lydande: 1. *Jak thror i*(?) *gudh fadher alzmaktugan hime*(n)*rikis och jordri*(ki)*s skapare.* 2. *ok i ihesu*(m) *cristu*(m) *hans enda so*(n) *va*.. *herra.* 3. *hvilken so*(m) *afladher war aff tho*(n) *helga a*(n)*dha födder.* 4. *piiner wnder po*(n)*cio pylato korsfester dödhir iordader*

---

[1]) Den i vår historia ryktbare Magnus Gren, Riks-Rådet, var åtminstone år 1465 gift med fru Gertrud. Han lefde år 1473, hon lefde ännu 1489. De ifrågavarande målningarne torde således varit utförda mot slutet af Jöns Bengtssons episkopat.

ok. 5. *for* [nidher?] *til hel*... 6. *tridie dagh stoodht wp aff döda.* 7. *wpfor til himbla sitter* .. *gudz fadhrs alzmaktugs högh*(r)*a ha*(n)*d.* 8. *hædhan ær ha*(n) *koma scyla*(n)*dhe döma lefwandes ok dödha.* 9. *Jak thor*(!) *i then helgha andha.* 10. *the helga algme*(n)*neligha*[1]) *kirkio* .. Bland helgonen förekomma: En abbot med bok och kräkla, troligen S:t Leonard. En qvinna, som i venstra handen håller en brinnande lampa, i den högra blommor, och har vid fötterna en hind; tvenne englar hålla öfver hennes hufvud en krona. (S:t Katarina af Sverige). En sittande qvinna med en bok och en skriftafla i händerna; englar hålla en krona öfver hennes hufvud. (S:t Birgitta). S:t Erasmus, hvars lidandes historia synes hafva varit afbildad på väggen. S:t Ursula, krönt, med pil och tolf jungfrur. Äfven följande bild förtjenar omtalas: Christus står å ett skepp med trenne master, som föra hvar sitt segel; på det midtersta läses *inri.* En man i vanterna, en i mastkorgen, två å akterdäck, några vid Christi sida. — En af mig upprättad beskrifning i Kongl. Akademiens archiv.

Ekeby. Målad under erkebiskop Nils Ragnvaldssons tid. Peringsköld. Tvenne sköldar med tre kronor och kyrko-korset, som funnits bland målningarne, äro afbildade i J. Scheffers Liber de antiquis verisque regni Sveciæ insignibus.

Elfkarleby har troligen varit målad, ty det uppgifves, att öfver sakristiedörren funnits tvenne vapen[2]), Oxenstierna och tvenne blå sparrar i hvitt fält, tillhörige herr *Steen Christerson riddare* och fru *Pernilla Nilsdotter på Wijk*[3]). I en gammal anteckning heter det: *Anno domini 1478 fundata est ecclesia in Elfvakarlaby in honorem sancti Johannis baptiste et beate Marie Magdalene sub*

---

[1]) Skall *g* i detta ord anses antyda något tyskt inflytande?

[2]) Man måste dock ihogkomma, att inskriften, som strax meddelas, icke talar om någon målning.

[3]) Jfr anm. till Balingsta.

curato domino Olao Nicolai. Item anno domini 1489 fuit sub eodem consumata, testudinata, vitris decorata nec non per reuerendum in Christo patrem et dominum, magistrum Jacobum Ulphonis archiepiscopum Ubsalensem anno sequenti consecrata. Deo gratias[1]). På klockan lästes följande verser:

Ad decus ecclesie
tibi sum, fili Sacarie,
consecrata pie
Magdalenequе Marie
Anno domini mccccxcvij[2]).

(Peringsköld).

*** Enånger.** Tvenne hvalfkupor äro målade. Ornamenter intaga det mesta rummet; mellan ornamenterna förekomma enstaka figurer, S:t Botvid med fisk och yxa, S:t Elisabeth med bröd och kruka, S:t Barbara med torn och palmqvist, S:t Dorothea med rosor i en korg, S:t Helena, kejsarinnan, med Christi kors, S:t Maria Magdalena med salfvekärlet, evangelisterna och kyrkofäderna m. m. — Teckningar, utförda genom Helsinglands Fornminnes-Sällskap, förvaras i Kongl. Akademiens archiv. Väggarne hvitmenades år 1712.

Erntuna. Kyrkan och dess altare invigdes af erkebiskop Olof Larsson år 1435 d. 7 Mars till Jungfru Marias och S:t Leonards ära, vid hvilket tillfälle man nedlade i altaret några reliker af de elfva tusen jungfrur och af S:t Henrik[3]). Kyrkan målades under erkebiskop Jöns Bengtssons tid. — Bland de dyrbarheter, som denna

---

[1]) Enligt ett erkebiskopens bref, invigde han kyrkan »de novo edificatam et fundatam» den 3 Mars 1490 till Guds, jungfru Marias, det helga korsets, S:t Johannes döparens och S:t Maria Magdalenas ära.

[2]) Till kyrkans heder är jag invigd åt dig, Zacharie son, och åt den fromma Maria Magdalena o. s. v.

[3]) En pergamentslapp med uppgift härom hittades i altaret år 1658. Man fann då äfven relikerna jämte pergamentssedlar, som buro inskrifterna *de undecim millibus virginum* och *de lacerto sancti Henrici episcopi et martyris.*

kyrka egt, må nämnas en kalk med en inskrift, hvars första hälft är mycket vanlig:

De vera vite
fert hoc vas pocula vite.
presbyter in mensa
Christi quid agas, bene pensa[1]).

Der fans äfven en klocka, gjuten år 1512, med namnet Maria, samt en bild af S:t Leonard med inskrifterna *O Sancte Leonarde ora pro me* och *anno domini 1523 ista ymago completa est sub curato domino Olao Galle et* [ɔ: *per*] *Magnum Suenonis pictor*[em] *huius*. Peringsköld.

Estuna. Målad under erkebiskop Jöns Bengtssons tid. Hans vapen jämte ett annat (natt och dag på längden) suto öfver sånghusdörren. Peringsköld.

† * När jag under en resa i östra Uppland hösten 1868 besökte Estuna kyrka, trängde jag mig mellan orgelläktarns dubbla golf och sedan genom en spiraltrappa ini muren upp på hvalfven, för att betrakta de gamla målningar, som skulle finnas deruppe å gafvelväggen. Jag fann der, att kyrkan i äldre tid haft ett trähvalf med klöfverbladsformig genomskärning[2]). Ännu satt kalkbeklädnaden å den gamla väggen fast och jag kunde i den svaga belysningen urskilja trenne olika taflor. Den norra sidofliken innehåller korsfästelsen. Vid sidan af korset — man ser nu blott den öfversta delen — står en menniska; öfver korset ser man solen (med menskliga drag) och månen[3]). I den högre midtfliken afbildas nedtagningen från korset[4]). I den södra sidoflikens

[1]) Detta kärl innehåller lifsens dryck af det sanna vinträdet. Prest, besinna väl hvad du gör vid Christi bord.

[2]) D. v. s. alldeles samma slags hvalf, som år 1323 (kanske litet tidigare) bygdes i Råda kyrka.

[3]) Sol och måne förekomma mycket ofta i afbildningar af korsfästelsen under loppet af nionde—tolfte århundradet. Efter dettas slut äro de ovanliga, synnerligen i en målning så ung som från 1298.

[4]) Enligt den äldre kyrkans traditioner skulle nedtagningen afbildas på följande sätt: Josef af Arimathia, stående på en stege, nedsänker

tafla kunde jag urskilja tvenne qvinnogestalter (kanske qvinnorna vid grafven). Konturerna till dessa kolossala bilder äro breda och mörka, hållningen stel, det hela påminner om mosaik-bilder. I synnerhet i den svaga belysningen af tvenne ljus föreföllo de verkligen spöklika.

Lyckligtvis kan man datera dessa bilder. De äro säkerligen samtida med kyrkan, som invigdes år 1298[1]).

Faringe. »Å nyo målad» 1515 enligt inskriften *Anno domini mdxv depicta fuit hec ecclesia per Laurentium civem Upsalensem, domino Andrea ejusdem curato.* Peringsköld. Skall uttrycket »å nyo» antyda, att man kände äldre målningar i kyrkan?

Film. Här har funnits gammal målning. Vid sidorna af södra chorfönstret voro målade S:t Erik med svärd och riksäple och S:t Olof med yxa och riksäpple, vid den förres fötter en sköld med tre kronor, vid den senares en sköld med en drake. Öfver fönstret såg man Vasa- och Eka-vapnen samt inskrifterna *her Erik Johanson* och *Sizelia Mangsse dotter*, konung Gustafs föräldrar[2]). På högra sidan af choret skall, enligt Dijkmans Antiquitates ecclesiasticæ, hafva stått:

Christi kropp, som han håller om midten. Jungfrun står nedanför och mottager kroppen, hvars ansigte hon kysser. S:t Maria Magdalena fattar och kysser högra handen, Johannes evangelisten, som står bakom Josef, kysser den venstra. Nicodemus lutar sig ned och drager med en tång spikarne ur fötterna; bredvid honom står en korg. Mrs Jameson och Lady Eastlake, The History of our Lord II. s. 214 f. Liksom Duccio under början af 1300-talet (1308—1311), har Estuna-målaren afvikit från denna tradition. Här ser man nämligen korset, Christi kropp, hvars nedre del ännu sluter sig till korsstammen, under det öfverdelen är nedböjd och mottages af en vid sidan stående menniska. En man tager bort fotspikarne; ännu en menniska kunde jag urskilja.

[1]) Vid en reparation år 1733 fann man i altaret en pergamentslapp med följande inskrift: »Anno domini M° C C° nonagesimo VIII° XIX kal. Januarij consecrata est hec ecclesia et hoc altare in honorem sanctorum Laurencii, Olavi et Erici martyrum».

[2]) Tyvärr gifver detta icke någon tillräcklig upplysning om tiden då kyrkan målades. Då det icke finnes uppgift om något erkebiskops-vapen i kyrkan, antager jag, att målningarne äro utförda efter Jakob Ulfssons

Rustice buck,
quis te tulit huc?
Est locus illorum,
qui cantant, et non aliorum[1]).

Forssa. Fyra hvalf hade målningar från konung Gustafs tid. I chorhvalfvet funnos bilder af profeter o. s. v. samt helgon, såsom S:t David, S:t Botolf, S:t Halvard, S:t Botvid, S:t Egidius och S:t Leonard. I andra hvalfvet voro afbildade uppståndelsen och domen, Treenigheten, Salomos dom, konung Gustafs vapen, hållet af en engel, med underskrift: *gör keisaren thz honom bör*, samt en annan sköld med Christi kors och lidandesverktygen, med underskriften: *gör gud thet gudhe bör.* I tredje hvalfvet förekommo englar, helgon och scener ur gamla testamentet. I det fjerde voro afbildade S:t Birgitta, S:t Henrik, S:t Katarina (af Sverige?), S:t Ingrid m. fl. helgon, de visa och fåvitska jungfrurna (bilden synes hafva påmint om Edebo-målningen) o. s. v. Vapenhushvalfvet hade målningar af samma art. — Deremot funnos i en utbygnad å södra sidan äldre målningar, troligen från slutet af 1400-talet. Ekdahl.

I det fjerde kyrkhvalfvet fans en sköld, innehållande hvarjehanda målar-redskap och ett bomärke med underskriften: *Bekennis iak maans maalare gadh at then*(ne) *sköldh bær ij sik mina mærke ok namn.*

Konung Gustafs vapen har en form, som icke förekommer å hans mynt före år 1534[2]). Till den tiden torde man ock få föra dessa målningar, i synnerhet som man vet, att målningarne i Skefthammar utfördes år 1534.

---

tid d. v. s. under åren 1514—1520, men snarare närmare det förra än det senare året.

[1]) Bonde bock, ho förde dig hit? Detta rum tillhör de sjungande och inga andra.

[2]) Sjelfva skölden är ännu mera lik den sköld, som finnes på 15 2 års mynt. I hans sigill finnes den redan 1532.

† * **Frötuna.** I vapenhusets hvalf finnas ännu målningar, dels ornamenter, dels fyra sköldar med evangelisternas symboler och deras illa stafvade namn, en sköld med kyrko-korset, en med tre gröna sjöblad i mörkbrunt fält, och en fyrdelad (svart och brun), herr Sten Stures och fru Ingeborg Totts vapen. Hvalfven i kyrkan äro hvitrappade och å väggarne ses endast å några ställen obetydliga lemningar af målningarne. Så ser man t. ex. en i dessa kyrkor mycket vanlig bild: ett hjul med trenne män; en med ganska ifrigt utseende klättrar upp å ena sidan, den andre står upprätt på nafvet, den tredje stiger nedför och har ett mycket sorgbundet utseende. Bredvid de olika personerna stå orden *regnabo, regno, regnavi.* Vigtigast af det bevarade är följande inskrift: *Are epther Gudz byrdh Tusendh fem hundradhe paa thz tridie.* Utförlig af mig uppsatt beskrifning förvaras i Kongl. Akademiens archiv.

Fundbo. Hufvudkyrkan skall vara målad år 1443, det öfriga under erkebiskop Jöns Bengtssons och konung Carl Knutssons tid, hvilkas vapen förekommo i ena hvalfvet[1]). På altarhvalfbågen lär hafva stått *Anno milleno quadringenteno quinquagesimo tertio.* Peringsköld. Högaltaret (d. v. s. äfven kyrkan) invigdes den 26 November 1301. Bilder af S:t Anna och S:t Michael invigdes på 1470-talet af erkebiskop Jakob Ulfsson.

Giresta. Den äldre delen målades under erkebiskop Jöns Bengtssons tid; Oxenstierna-vapnet med biskopshatten fans i främsta hvalfbågen, norrut. Den södra tillökta delen målades under erkebiskop Jakobs tid; hans örnfot och korset voro målade midt i hvalfvet. Peringsköld.

Hageby. Målad under erkebiskop Jakobs episkopat. Hans, herr Sten Sture d. ä:s och herr Nils Claussons

[1]) Afbildade hos Scheffer.

till Wijk vapen funnos bland målningarne[1]). Peringsköld.

Harg. Bland målningarne förekommo fyra vapen, nämligen tre kronor, erkebiskop Jakobs örnfot och *arma domini Ravaldi curati*, fyra uddar åt höger samt en sexuddig stjerna. Der fans ock en inskrift så lydande: *Anno domini mdxiiii tha malades thetta her mönster.* Peringsköld[2]). Kyrkan hvitmenades år 1752, hvarvid likväl trenne vapensköldar skonades.

Hassela. I hvalfven funnos hvarjehanda bilder af englar, apostlar, S:t Job, S:t Birgitta; i vapenhuset funnos bilder (målade?) af S:t Egidius och S:t Botolf. Bland målningarne inne i kyrkan förekommo tvenne vapen; det enas innehåll känner jag icke, det andra var riksvapnet, fyrdeladt med tre kronor och lejonet samt vasen i hjertvapnet. »Målningarne äro ej allenast samtidiga med de i Forssa, utan ock af samma hand.» Ekdahl.

* **Herkulberga.** Hvalfven i kyrkan och vapenhuset äro målade. Bland annat förekommer der lyckans hjul med orden *regnabo, regno, regnaui.* Pastors-embetets berättelse af år 1829. Att döma efter denna, äro ämnena desamma som i målningarne från erkebiskop Jakobs tid.

* **Hernevi.** Hvalfven äro målade. Pastors-embetets berättelse af år 1829.

Hille. Kyrkans tvenne hvalf voro målade. I det ena såg man musicerande englar, englar med evangelisternas namn och de fyra latinska kyrkofäderna. I det andra förekommo fyra englar med gisslet, spikarne och ham-

---

[1]) Målningarne hafva således tillkommit under perioden 1470—1503.

[2]) Bland inskrifterna förekom, enligt Peringsköld, äfven denna:

alt godt folk i höre här oppå,
huru som här för er leka ma,
ingen later hon wara sin lijke,
uthan her Erikz [son then] hwite.

Orden *son then* äro af mig förslagsvis insatta för ett otydligt ord i handskriften.

maren, med korset och pålen, vid hvilken Christus var bunden under gisslingen, S:t Helena med Christi kors, S:t Ursula med pilen, S:t Botvid med fisken och yxan samt en biskop, kanske S:t Henrik. Teckningar, utförda af herr Lindberg år 1858, förvaras i Kongl. Akademiens archiv[1]).

Hållnäs. Fordom invändigt målad. Pastors-embetets berättelse af år 1829.

Håtuna. Målad i erkebiskop Jöns Bengtssons tid. Peringsköld.

† * **Häfverö.** De präktiga hvalfmålningarne äro ännu bevarade; väggarnes skadade målningar äro i senare tid öfverstrukna. Öfverst i de tvenne östligaste hvalfven ser man musicerande englar och englar med Christi lidandes verktyg. I öfrigt ser man bilder af evangelisterna och de latinska kyrkofäderna samt en mängd scener ur det gamla testamentet. Professor Scholander har med full rätt anmärkt: »I figurernas teckning ser man, att tre personer verkstält arbetet; den skickligaste har målat hela mellanhvalfvet och några fält af det vestra, en något mera maniererad artist har utfört det östra, och i det vestra har den oskickligaste handen arbetat.» Jag skulle vilja tillägga, att målaren, som arbetat i mellanhvalfvet, är samme man, som målat Söderby kyrka. Å väggarne hafva bland annat varit afbildade S:t Jörans strid med draken och yttersta domen. Vapenhusets bilder lära hafva blifvit öfverstrukna på tillsägelse af erkebiskop Lindblom. Teckningar, utförda af Scholanders mästarehand, förvaras i Kongl. Akademiens archiv, jämte en af mig uppsatt detaljbeskrifning.

Hökhufvud. Målad i konung Gustaf I:s tid. Peringsköld.

---

[1]) Ett altarskåp från Hille kyrka med bilder af korsfästelsen samt flera helgon, deribland af S:t Erik, S:t Olof och S:t Henrik, förvaras nu i Statens Samlingar.

Jumkil. Kyrkan var »fordom innantill allt öfver med gammal målning, hvilken nu yttermera blifvit med hvitlim öfverstruken, men i choret är målningen qvarstående af bibliska figurer och midt under hvalfvet på norra sidan finnes Sveriges vapen tre kronor, på söder gamle Sten Stures, öster kyrkans, vester erkebiskop Jacobs vapen, som är en gul örnfot i blått fält.» Peringsköld.

Järfsö. Målningar utförda af Måns Gad, således under konung Gustafs tid. Wettersten, Forssa minne.

Kalmar. Kyrkan var »väl» målad i erkebiskop Jakobs tid år 1485. Öfver sakristiedörren stod:

Anno milleno
c quatuor octuageno
in quinto christi
pictura loco datur isti
discolor, alberte,
subtiliter illita per te,
cujus in his annis
es rector, Petre Johannis;
tunc viget ecclesia
Jacobo archipræsule dia.
Pax Suecie vernat,
dominus quia Steno gubernat
ergo deo dete (?)
per secula nescia mete
laudes (?) — — — [1]).

Bland målningarne förekom riksvapnet, en sköld med

[1]) Inskriften är förbättrad genom jämförelse mellan tvenne anteckningar i den Peringsköldska samlingen. *Dete* är förslagsvis, efter rimmets fordran, insatt i stället för ena anteckningens obegripliga ord. *Dia* är möjligen en för rimmets skuld tillkommen förvrängning af *diu*. — »Christi år 1485 skänktes åt detta rum mångfärgad målning, fint ditsatt af dig, Albert, hvars (nämligen rummets d. v. s. kyrkans) styresman du är i dessa år, Peter Jonsson. Då frodas kyrkan redan länge under erkebiskop Jakob, och Sveriges frid blomstrar, emedan herr Sten råder. Gifven derföre åt Gud under sekler, som ej veta af ett mål, lof» — —.

tre kronor, hållen af en riddersman och en bonde[1]); dervid lästes:

Gentes scitote,
vicine siue remote,
quod claret Suecia
plebeque militia.

Der fans äfven erkebiskopens vapen, hållet af en biskop och en kanik, och kyrko-korset, under hvilket lästes — — — *sincerus tenet hec insignia* — — *presulis Upsalie Jacobi virtute.* Under hvalfvet fans äfven ett Oxenstierna-vapen. Peringsköld. Om denne Albert se längre fram.

Knutby. Målad på erkebiskop Jakobs och herr Sten Stures tid. Deras vapen jämte trenne andra (kyrkans; tre gyllene sparrar i svart fält; ett hvitt hjerta eller blad längs ned i en svart sköld[2]) funnos bland målningarne. Peringsköld.

* **Kungs-Husby.** Af kyrkans fyra hvalf äro de tre gamla jämte vapenhusets målade. Bilderna tillhöra de i dessa kyrkomålningar vanliga grupperna. Målningarne öfverrappades år 1770. När de åter uppdagades vid en reparation år 1865, ingick församlingens kyrkoherde D:r J. Börjeson med en underdånig anhållan till Kongl. Maj:t om anslag till målningarnes restaurerande, Kongl. Akademien förordade denna ansökan och Kongl. Maj:t beviljade en summa af 750 Rdr Rmt. Restaurationsarbetet utfördes af hr Blackstadius. — En detaljerad beskrifning af målningarne, uppsatt af B. E. Hildebrand, förvaras i Kongl. Akademiens archiv.

---

[1]) Afbildadt hos Scheffer. Riddaren är i full rustning; bonden för yxa och klubba. Riddaren har hjelmen på hufvudet, bonden deremot har mössan liggande öfver axeln. Att der placera hufvudbonaden, när man af en eller annan anledning icke ville hafva den på hufvudet, var vanligt under medeltiden. Jfr t. ex. fig. i Viollet-Le-Ducs Dictionnaire raisonné du mobilier français III, s. 141.

[2]) Peringsköld påstår af misstag, att de två senare tillhörde herr Nils Clausson till Wijk och hans husfru. Det är dock möjligt, att hans uppgift är riktig, men att vapnen äro misstecknade hos honom.

† * **Lagga.** Målningarne i de tre hvalfven äro något skadade. Der förekomma, mer än vanligt, scener ur nya testamentet. Bland helgon, som äro afbildade, kunna nämnas S:t Sebastian och S:t Christofer. Öfverst i andra hvalfvet förekommer en grupp af englar, som bära remsor med början af den ambrosianska lofsången. Tvenne englar hålla kyrkans och erkebiskop Jakobs vapen (gul örnfot i blågrått fält[1]). — Detaljerad beskrifning, uppsatt af mig, finnes i Kongl. Akademiens archiv. Å den med rödmålad jernplåt beslagna dörren mellan vapenhuset och kyrkan äro målade tvenne bilder, S:t Petrus med röd rock och röd bok, grön mantel och svart nyckel, samt S:t Martin i kort röd rock och grön mantel, af hvilken han skär en flik åt en knäböjande, svart tiggare.

Lena. Bland målningarne förekommo vapen af erkebiskop Jöns Bengtsson och hans fader herr Bengt Jönsson[2]). Altarskåpet är af år 1491, *cum consilio domini Giorderi*[3]) *inceptum et per Laurencium Germundi completum.* Peringsköld. Målningarne i hvalfven öfverrappades år 1752.

* **Lillkyrka.** Här lära icke finnas andra målningar än 24 vapensköldar, tillhörande fru Märta Bengtsdotters till Ekolsund och hennes tvenne mäns herr Trotte Magnussons till Eka och herr Åke Jöranssons till Stäringe (Tott) åtta anor. Fru Märta gifte sig med herr Åke

---

[1]) Blasoneringen var, som bekant, aldrig konseqvent under medeltiden. Jfr t. ex. färgerna i erkebiskopens vapen i Frötuna.

[2]) Herr Bengt dog år 1452. Målningarne voro således troligen utförda under åren 1448—1452.

[3]) Herr Gjorder torde hafva varit prestman, kanske kyrkoherde i Lena, och tillhandagick konstnären med råd. Dylika rådgifvare tycker man sig spåra, då man ibland på den ihåliga baksidan af altarskåpsbilder ser helgonets namn skrifvet och samma namn å bildens plats i skåpet; ibland ersättes namnet genom en konturteckning af helgonets attribut eller af en siffra.

1512 och dog år 1527[1]). Pastors-embetets berättelse af år 1829.

Litslena. »Väl målad i erkebiskop Jakobs tid». Peringsköld. — Det är af interesse att jämföra detta omdöme med ett annat, som afgafs år 1838, att målningarne voro »ömkeliga och vederstyggliga, fasaväckande och andaktsstörande.» Men när detta senare afgafs, gälde det att försvara en olaglig och af Kongl. Akademien öfverklagad hvitlimning af hvalf och väggar.

* **Lännäs, Ytter-.** I målningarne förekomma evangelisterna, S:t Botvid, S:t Sigfrid, S:t Barbara, S:t Gertrud. Ekdahl.

Löfstad, Öster. På norra chorväggen stod: *Anno domini mcdliv consecrata est hec ecclesia ad honorem beate virginis Marie et sanctorum Johannis baptiste et Brigitte per archiepiscopum Johannem Benedicti, curato domino Holmone.* (Gammal, ehuru temligen dålig afskrift i Kongl. Akademiens archiv). Enligt Peringsköld hade denna inskrift funnits, troligen ommålad, i den hvitrappade kyrkan — året uppgifves der vara 1451 — der det vidare heter: *Anno domini 1468 est depicta curato domino Petro Ravaldi.*

* **Markim.** Enligt mig af hr studeranden Wistrand meddelad uppgift, skola målningar finnas i vapenhuset.

Morkarla. Hvalfmålningarne öfverströkos år 1778. Pastors-embetets berättelse af år 1829.

* **Munsö.** »Framkyrkan är i taket målad.» Pastors-embetets berättelse af år 1829.

† * **Odensala.** Kyrkans trenne hvalf äro målade. I chorhvalfvet ser man Treenigheten samt flera bilder ur så väl nya som gamla testamentet, de senare af sådana tilldragelser, som ansågos beteckna ett eller annat moment

[1]) För dessa årtal och flera andra genealogiska upplysningar har jag att tacka Hans Excellens Riksmarskalken grefve G. A. Sparre.

af återlösningshistorien[1]). Så ser man t. ex. *Bersabe*, som hos *Salomon* bönfaller för Adonia, *Hester*, som knäböjer för *Asswerus*, Kain och Abel, *Josep*, som, med ett rep om halsen, sänkes ned i en af tegel murad cistern (derbredvid läses inskriften *ecce somniator noster venit venite etc;* i bakgrunden ses den föregående tilldragelsen, hur Josef kommer nedböjd under bördan af en påse och en kruka), Jonas, som kastas i gapet på fisken, *Rex pharo*, som med sin här förgås i Röda hafvets tegelröda böljor o. s. v. Öfverst i hvalfvet ser man åtta englar, hvar och en bärande ett upprulladt band, hvilkas inskrifter tillsammans bilda de två första stroferna af en sång de beata virgine, hvars författare är okänd:

Ave, maris stella,
Dei mater alma,
atque semper virgo,
felix celi porta,

Sumens illut ave
Gabrielis ore,
funda nos in pace
mutans n[omen Eva][2]).

I detta hvalf ser man äfven erkebiskop Jakobs örnfot och kyrkovapnet med korset. De andra hvalfven inne-

[1]) Denna afsigt är snart sagdt allestädes i ögonen fallande, och här i Odensala uttalas den uttryckligen i inskrifter, sådana som dessa: *le*(gitur) *regum iij° q*(uod) *ioab venit ad abner i*(n) *dolo et tra*(n)*sfixit eu*(m) *gladio. ioab sig*(n)*at iuda;* och (om Davids seger)

Signans te, Christe,
Gollia(m) *conteret iste.*

[2]) Ave, hafvets stjerna,
Jesu hulda moder,
ständigt rena jungfru,
sälla himla-ingång,

tag det engla-ave,
Gabriel dig sade,
gif oss friden ljufva —
motsatt Eva-namnet.

Fortsättningen står att läsa i Simrocks Lauda Sion, 2:a uppl. s. 346 f. *Stella maris* skulle vara en öfversättning af det hebreiska *Miriam.*

hålla hvarjehanda scener ur den bibliska historien, bilder af evangelisterna o. s. v. Målningarne äro särdeles väl utförda. Någon uppgift om målaren känner jag icke, men hans nationalitet röjes måhända af inskriften *vera pessima deuorauit filium meum Josep*, der det tyska *v* ersätter *f* i *fera*[1]).

Ramsta. Bland målningarne förekommo vapen, tillhöriga erkebiskop Jakob, herr Sten Sture, herr Nils Clausson till Wijk (två hvita sparrar i blått fält[2]). Peringsköld. Målningarne äro öfverrappade, men två af vapnen lära vara skonade.

Rasbo. Den äldre delen af kyrkan målades *Anno domini mcdliij*. Bland målningarne förekommo *Clippeus Johannis dei gracia archiepiscopi Upsalensis* (Jöns Bengtssons) samt ett vapen tillhörigt *Karulus rex Suecie et Norvegie*. I erkebiskop Jakobs tid tillbygdes korskyrkan och högchoret. Peringsköld.

Rasbokil. Målning har här funnits jämte vapen. Tvenne sköldar med tre kronor och korset äro afbildade hos Scheffer.

Rogsta. Målningar sågos genom kalkrappningen af Ekdahl.

Ryd, Östra. Målningarne i kyrkan utfördes, enligt en redan längesedan stympad inskrift år 1449, af Johannes Iwan, på herr Johan Christerssons (Vase † 1477) och fru Birgittas (tre sjöblad) samt kyrkoherden Matthias Erikssons tid. — Denna inskrift, som förekom i vestra delen af kyrkan, kan icke afse chorhvalfvets ornaments- och vapenmålningar, ty bland vapnen förekommo äfven *arma Ketilli Karuli dei gracia episcopi Lincopensis* etc., och

---

[1]) I Odensala finnes ett ganska väl arbetadt altarskåp, skulpteradt år 1514, med bilder af Jungfrun, de tolf apostlarne (Paulus inräknad) samt helgonen Martin, Anna, Lars, Katarina (af Alexandria), Erasmus, Barbara, Olof och Erik (alla namnen äro utsatta). — Predikstolen var, enligt anteckning af Hadorph, målad år 1531 af Nicolaus Andree pictor.

[2]) Kyrkan målades således 1470—1503.

Ketil Carlsson blef icke biskop förr än år 1459. — Altarskåpet hade följande inskrift: *Anno domini millesimo quadringentesimo octagesimo octavo ipso die johannis et pauli matyrum* [den 26 Juni] *completum est opus istius tabule per me johannem sculptorem per auxilium excellentissimi nobilis viri domini Johannis Christiernsson, domine brigitte uxoris ejusdem et domine Mathie erici. sit deo laus et graciarum actio. Sancte Martine ora pro nobis ad deum.* Hadorph. — En knapphändig beskrifning af målningarne, som kommo i dagen år 1836, och klena afbildningar förvaras i Kongl. Akademiens archiv.

Rö. Gamla målningar omtalas af Peringsköld. Kyrkan var år 1829 nyligen hvitlimmad (första eller andra gången?).

Skefthammar. Bland målningarne förekom konung Gustafs vapen, hållet af en riddare och en biskop (samma vapen som i Forssa) samt inskriften: *anno domini mdxxx . iiij favore illustrissimi viri et domini cujus hec sunt insignia, Gostaui Suecorum Gothorumque regis, depicta est hec ecclesia ad laudem et honorem domini nostri ihu xpi et* [matris ejus?] *marie.*

Skuttunge. Kyrkan har haft »ansenlig, gammal målning», med inskriften *Anno (domini) mcdlx .. depicta est hec ecclesia per andream erikson, domino Laurentio Olaui curato, Johanne et Olavo Baang curatoribus ... presentibus in eadem in honorem sancte trinitatis.* I södra hvalfvet fans »Hjulstadsherrarnes [Sparre] vapen och en Biskop ofvanföre, inunder Båte-vapnet» [konung Carl Knutssons?]. På hvalfbågen förekommo tvenne vapen, »Biskopsvapnet och ett annat». — I choret funnos tvenne stolar liknande de i Enköping och bärande inskriften: *Hoc opus completum est anno domini milleno quingentesimo per Laurentium Nicolai in Enecopinge, Ericus Olavi curatus in Scutunge*»[1]). Peringsköld.

[1]) Om det är rätt, att Skuttunge-stolarna liknade chorstolarna i

Skön. Målningar från 1400-talet syntes genom hvitlimningen. Ekdahl.

†***Solna.** I ett f. d. vapenhus å kyrkans södra sida finnas målningar, såväl i tunnhvalfvet som å öfre delen af väggarne. I taket äro slingor, utgående från fyra mer och mindre fantastiska figurer i hörnen. En af dem är beskrifven i Dybecks Runa för år 1844, s. 71 (med pl. 8), samtliga målningarne i Mandelgrens Monuments Scandinaves pl. XXXIX och XL. Då dessa teckningar icke äro fullt korrekta, anser jag det nödigt, att bifoga några anmärkningar, helst som väggmålningarne äro af ganska stort interesse.

Dessa väggmålningar framställa de sista stunderna på dödsbädden. I alla ser man derföre den sängliggande sjuke. Å taflan N:o 1 (innerst å östra väggen) håller en djefvul upp syndaregistret, skrifvet på ett dokument med två sigill. Af inskrifterna kan man ej läsa mer än: [ecce pecc]*ata tua* och [occidi]*sti* eller [auare vixi]*sti*. 2. En engel och Petrus med nyckeln stå vid bädden, en tupp sitter å en pelare. Engeln säger: *Nequaquam desper*[e]*s*. Djefvulen flyr, sägande *Victoria michi* [icke: nocte] *nulla*. 3. Djeflar peka på ett förrådshus med hvarjehanda goda saker, en menniska pekar på ett barn. Man kan läsa *intena* [ɔ: intende] *thesauro* samt *prouide*[as a]*mi*[cis]. 4. En engel sträcker handen öfver den döende. Af inskrifterna synes: [ne inten]*das* [amicis],

Enköping, och dertill kommer, att de förra voro förfärdigade af en man från Enköping, ligger det nära till hands, att anse samma man hafva skurit bänkarna i hemstaden, ehuru detta icke skedde förrän 1526. Om samme man äfven skurit Weckholms-bänkarne, känner jag icke. De tyckas sakna årtal, men torde kunna ganska väl dateras med tillhjelp af de åtta vapen, som förekomma bland sniderierna. Jag har icke sjelf sett dessa chorstolar, och de uppgifter om vapnens innehåll, jag funnit, äro så olika, att jag icke f. n. vill bygga på annat än derpå, att herr Stens och fru Ingeborgs vapen der förekomma. Dessa stolar skulle således hafva tillkommit under perioden 1468(?)—1503. Det är således icke otänkbart, att Lars Nilsson arbetat äfven dessa.

non sis aua[rus] och [quid] *facia*(m). 5 (på östra sidan om yttre ingången) nu nästan utplånad. Inskriften lyder *ecce qua*(m) *pena*(m) *pati*(tur). 6. På andra sidan dörren en djefvul, nästan utplånad; äfven här har kanske dödsbädden varit afbildad. 7 (ytterst å vestra väggen). Christus står vid dödsbädden med gisslet i handen. En djefvul utropar: *labores amisi.* 8. Djeflar bjuda den döende kronor, hvilka ega ett helt annat utseende, än herr Mandelgrens teckning visar. En inskrift lyder: *Gloria*(r)*e tues* [ɔ: tu es] *fim*(us) [ɔ: firmus] *in fi*[de]. En annan: *I*(n) *pacie*(n)*cia perseuerasti;* af den tredje »exaltare te ipsum» tyckte jag mig kunna urskilja slutet[1]). 9 och 10 utplånade. Öfver ingången till kyrkan ses Gud, inbjudande med orden *venite* etc. Deröfver har kanske funnits den elfte taflan af dödsbäddsscenen, visande den slutliga segern.

Herr Weigel i Leipzig har nyligen offentliggjort en fotografisk kopia af en dyrbar inkunabel i hans samling, ett exemplar från midten af 1400-talet af en bok, bärande titeln *Ars moriendi.* Der förekomma elfva dödsbäddsscener. Solna-taflorna, som äro mer knapphändiga, förråda i en del detaljer och särskildt uti inskrifterna en mycket nära frändskap till denna Ars moriendi.

Spånga. »Gammal andelig målning». Man kan antaga, att denna förskrifver sig från erkebiskop Jöns Bengtssons tid, hvars vapen fans såväl å en chorstol som i fönstret. Hadorph.

---

[1]) Hvarken herr Mandelgren eller herr Dybeck har kunnat upplösa förkortningen af *Gloriare.* Herr M. läser för öfrigt Gloriæ tues et finis, hvilket icke gifver någon mening och, hvad än värre är, fullkomligt strider mot originalet. Den andra inskriften har herr M. återgifvit med perseuerancia paciencia(!); han har dessutom fördelat orden på tvenne delar af bandet, ehuru i originalet hela inskriften står på en linie. Med erkännande af herr Mandelgrens nit och intresse för vår gamla konst, måste man beklaga, att hans arbeten öfverflöda af fel, hvarjämte de understundom förråda en ganska stor okunnighet i saker, som icke borde vara främmande för den, som vill studera medeltidens kultur.

Staby. Målad under erkebiskop Jakobs tid. Peringsköld.

Svingarn. Kyrkan har varit målad. I ett fönster suto fyra sköldar med erkebiskop Jakobs, kyrkans, Sparre- och Tottslägternas vapen. Peringsköld. Fönstermålningarne voro kanske samtida med takmålningarne.

† * Söderby. Alla fyra hvalfven hafva målningarne bevarade. De innehålla de vanliga bibliska scenerna, dock äfven något mera ovanligt, t. ex. de fyra af Christi förfäder *Aram*, *Aminadab*, *Naasson* och *Booz* samt en bild, framställande Eva, hållande ett äpple, inför den på stjerten stödda ormen. Gud synes ofvanför i trädet. Man torde få förklara detta, alldenstund Adam är frånvarande, såsom en framställning af Evas första frestelse[1]). Inskriften är omöjlig att tolka. Det vestligaste hvalfvet, som ganska mycket påminner om Bromålningen, har bilder af S:t Gertrud och S:t Barbara. I chorhvalfvet finnes Fader vår på svenska: *Contra superbiam: Fader vaar so*(m) *ar i himblo*(m) *hælgat*[h?] *vari thit nampn.* — *Contra auariciam: tilkome thit rijke* — *Contra . . . mar* (?) . . : . . . . . . *sva a* (?) *iordene so*(m) *i himblom.* — [Contra . . . .] *Giff oss i dag vaar . . dagliga brodh.* — *Contra iram: ok forlaat oss vaara synde*(r) *som vi ok forlatom* (slutet felas). — [Contra] *luxuriam: ok ledh oss ey i* (slutet felas). — *Contra invidiam: vtan frelsa oss aaff ondho*[2]). Detaljerad beskrifning i Kongl. Akademiens archiv[3]).

---

[1]) Jfr fig. 36 i Mrs Jamesons History of our Lord. Vol. I s. 101.

[2]) Med nöje kan jag meddela, att erkebiskop Troil, vid en visitation i Söderby år 1789, förordnade, »att dessa målningar icke fingo genom hvitlimning öfverstrykas, utan skulle bibehållas såsom vitnen af målarekonstens och i synnerhet färgernas anläggning för 3 à 400 år sedan.»

[3]) Kyrkans kalk har en gammal fot med följande inskrift: ✠ EGO PETRVS PRESBITER DE RINGBOHÆREDI FILIVS ELAVI ET GERÞRUDIS DE SAMØ DEDI ISTVM CALICEM PRO ANIMA PARENTUM MEORUM PREDICTORUM. Denne Peter Elofsson torde vara den »Petrus rector ecclesie Ringboheredhi» (Rimbo) som den 21 Juni 1303 köper gods (Diplom. Suecan. N:o 1400)

*** Tegelsmora.** Målningarne äro aftecknade i hr Mandelgrens Monuments scandinaves. Att döma efter hans teckningar, hafva de icke obetydlig likhet med målningarne i Edebo. Bland helgonbilder kunna nämnas S:t Helena (kejsarinnan) med korset, S. Antonius med sitt T på kappan och grisen, S:t Katarina af Sverige och S:ta Birgitta i Vadstena-nunnornas drägt; Birgitta har boken, Katarina liljan, en lågande lampa och hinden. Märklig är fig. 3 å pl. XXXVI. En engel med spjut, blåsande i ett horn, synes jaga med hundar, af hvilka en biter i bakbenet en enhörning, hvilken tager sin tillflygt till jungfru Maria[1]), som sitter med en rosbukett bakom sig inom en inhägnad (hortus conclusus, Höga visan 4: 12). De andra hundarne förfölja en räf och en hare[2]).

Tensta. I choret fans inskriften: *anno domini m° c° d° x x x v i j° pictus erat corus iste in honorem ihu xpi et eius gloriose matris marie per manus Johannis Rosenrodh, ipso auxiliante qui fecit mundum ex nichilo.* Vid sakristiedörren var målad en väpnad riddare, hållande ett Oxenstiernavapen; framför S:t Petrus, S:t Barbara, S:t Margareta

---

och den 17 Maj 1310 är skyldig erkebiskopen 3 mark silfver (= 13½ mark penningar, Diplom. Suecan. N:o 1667). Rhyzelius vill hafva kalkens gifvare att vara den Petrus, som sedan blef biskop i Vesterås och dog år 1299, men kalkens stil är icke så gammal, att den går upp till tiden före Peters episkopat. Rhyzelius har för öfrigt icke styrkt sin åsigt med bevis. Såmö finnes ännu i Söderby socken.

[1]) Enligt legenden är enhörningen ett skyggt djur i öknen, nästan omöjligt att fånga. När han förföljes af jägare, tager han gerna sin tillflygt till en ren jungfru, i hvars sköte han lägger sitt hufvud; endast då kan han fångas. Innocentius III säger derföre på ett ställe: capiatur in amplexu virginis etiam unicornis. Enhörningen vid jungfruns knä betecknar således hennes renhet. När denna bild förekommer, är det vanligen en engel (Gabriel), som jagar med tre hundar. Jfr Kreuser, Wiederum christlicher Kirchenbau, I, s. 333. I Tegelsmora-målningen äro hundarne också tre.

[2]) Förekommer haren här allenast af en tillfällighet, eller är det någon symbolisk betydelse, som förklarar hans uppträdande här och i Titians La vierge au lapin?

och S:t Olaus rex. Bakom honom stodo S:t Katarina, S:t Dorothea och S:t Lars. Utanför choret är mellan tvenne fönster målad en »oxenstiernsk riddersman» knäböjande för S:t Erik[1]. I tre af kyrkans fönster voro vapen målade, uti ett Oxenstierna- och Gren-vapnen (Christer Bengtsson och Margareta Gren 1450—omkring 1476). Vid fötterna af en S:t Görans bild funnos Oxenstierna- och Ellinge-vapnen[2]. — Öfver dörren i kyrkan var måladt ett »djeflagästabud». I vapenhuset förekom bland annat: 1. En grann jungfru sittande i ett högt träd med ett bord framför sig, på hvilket funnos pengar och tvenne öppna schatull fulla med pengar; hon säger:

Jak är en mö sa baal,
Iak hafwer alla werldenna i vall.

Nedanför står döden och afsågar trädet, sägande:

du breder ut penningar och gull,
du tänker intet pa dödsens stundh[3].

2. Satan sitter å andra sidan och skrifver: *ego sum bonus homo, omnes pictores mali scriptores sunt.* 3. Satan räckande skorna åt en käring, som säger: *tak, käre son, för goda skor*[4]. Peringsköld.

* **Tolfta.** Hvalfven målades under erkebiskop Jakobs tid. Peringsköld. År 1455 den 4 Februari invigdes en Sigfrids-bild här af erkebiskop Jöns Bengtsson.

Trefaldighets-kyrkan i Uppsala. Målades under erkebiskop Jakobs tid[5]. Der förekommo bilder af Treenig-

---

[1]) Den Oxenstiernske riddersmannen var väl herr Bengt Jönsson till Salstad.

[2]) Herr Sten Christersson och fru Pernilla Nilsdotter.

[3]) Samma bild förekommer, ehuru icke så fullständig, i Råda-målningarne af år 1494.

[4]) Enligt sägnen skulle hon hafva förtjent skorna genom att stifta split mellan ett älskande par, ett arbete, som hade öfverstigit satans krafter. Samma målning lär hafva funnits i Kumla vapenhus (Vestmanland).

[5]) Månne år 1477, då ett aflatsbref utfärdades för dem, som besökte kyrkan?

heten och af S:t Stefan. Erkebiskopens och ett Gyllenstjerna-vapen[1]) förekommo der. Peringsköld.

†* **Täby.** De vackra målningarne i kyrkans fyra hvalf äro väl bevarade. De förråda den allra närmaste likhet med Odensala-målningarne. Af särskildt interesse är en bild i det vestligaste hvalfvet: Döden spelar schack med en ung man. Båda sitta på samma sida om brädet. Ynglingen lyfter med en förskräckt min en pjes från detta, och Döden säger: *jak* (sp)*elar tik mat.* Jag ville framhålla den svenska inskriften som en antydan om en svensk konstnär, så vida icke i Odensala-målningarne ordet fera skrefves med v i stället för f. — En detaljerad beskrifning, af mig uppsatt, förvaras i Kongl. Akademiens archiv. I kyrkan finnes ett väl snidadt altarskåp, som måhända är arbetadt af samme man, som målat kyrkan.

Uppsala, Gamla. Mellersta delen målades under erkebiskop Jöns Bengtsson; Oxenstierna-vapnet förekommer å ett par ställen. Högchoret målades under konung Gustafs tid, hvars vapen fans der (vasen i den fyrdelta skölden med tre kronor och lejonet). Peringsköld.

Vada. I hvalfvet funnos bilder af apostlarne, hvar och en bärande en remsa, på hvilken en del af trosbekännelsen var skrifven på svenska. Peringsköld.

Vadsunda. Målningar från erkebiskop Jöns Bengtssons tid, hvars vapen jämte tre kronor förekommo der. Peringsköld.

[1]) På »S:t Eriks Tafla» förekommer också Gyllenstjerna-vapnet, äfvensom herr Stens sjöblad, örnfoten och Bonde-vapnet. Det sistnämnda tillhör sannolikt herr Tord Filipsson, Upplandslagmannen. Gyllenstjerna-vapnet torde tillhöra herr Erik Eriksson d. ä. eller d. y. Några af vapnen bäras af de i målningarne framstälda riddarne, en anachronism, som icke är mycket att undra på. Ännu ett vapen finnes, som knappast är ditsatt af samma skäl: »en sköld med *några* blå och gula bjelkar» (Peringsköld) d. v. s. samma vapen, som förekommer å Holmger Knutssons tapet i Statens Historiska Museum.

Vaksala. På hvalfvet i södra choret såg man ett Oxenstierna-vapen och derunder S:t Anna hållande Maria och Barnet på sina knän. Peringsköld.

Vallentuna. Målningar från erkebiskop Jöns Bengtssons tid. Peringsköld.

* **Valö.** Målningar, utförde under konung Gustafs tid, hvars vapen finnes öfver predikstolen. Peringsköld. Pastorsembetets berättelse af år 1829.

Vendel. Kyrkan invigdes år 1310[1]). Bland målningarne förekom följande inskrift: *anno mcdl primo depicta est et tabulata*[2]) *ecclesia ista in honorem beate Marie uirginis, cui sit laus honor et sempiterna gloria.* På väggen funnos fyra vapen, van Tienen, Krummedik, Bjelke, Sparre[3]). — Klockan var gjuten år 1471 *in honorem Marie virginis gloriose.* Peringsköld. Vid ingången till choret fans här samma inskrift som i Film (*rustice buck* o. s. v[4]).

Vessland? »Ini inga monumenter mer än erkebiskop Jakobs vapen». Peringsköld.

Viksta. Bland målningarna lästes: *Anno domini millesimo quingentesimo tertio depicta est ecclesia in honorem Dei omnipotentis et matris Jesu Christi et sancte crucis ac sanctarum undecim millium virginum. sit deo laus.* Erkebiskop Jakobs vapen fans. Peringsköld.

Väddö. Målad i katholska tiden. Pastorsembetets berättelse af år 1829.

---

[1]) Enligt uppgift i Eriks-legenden. Script. rer. suec. II, s. 308.

[2]) Betyder tabulata »försågs med altarskåp» (tabula)?

[3]) Herr Sten Turesson (Bjelke), som lefde in på 1500-talet, var gift med fru Anna, dotter af herr Bengt Fadersson (Sparre) till Engsö. Herr Stens farmor fru Margareta (gift med herr Ture Stensson till Fogelvik och Kråkerum) var dotter af herr Erik Krummedik och fru Beata van Tienen. Vapnen förekommo således icke ibland målningarne.

[4]) Bland målningarne skall, enligt Dijkmans Antiquitates ecclesiasticæ, s. 151, hafva förekommit en framställning af S:t Katarinas af Alexandria martyrdöd samt inskriften: *Virgo dum clamat e celis angelus adstat. Percussa gladio dat lac pro sanguine collo.*

† **Åker, Vester-.** Målningarne öfverrappades år 1652, men vid ett besök innevarande sommar blottade jag en del af dem, och fann å södra väggen i vestligaste hvalfvet scener ur lidandes historien samt å norra chorväggen en Maria, hörande till bebådelsen. Målningarne äro tydligen af de bättre från erkebiskop Jakobs tid. Församlingen har af Kongl. Maj:t begärt ett anslag till målningarnes renoverande, och det är högeligen att önska, att detta må beviljas. I denna kyrka finnes fru Ramborgs till Wijk graf med en praktfullt graverad kopparhäll.

Åkerby. Målades under erkebiskop Jakobs tid. — Ett altarskåp med S:t Clara och S:t Ursula samt den senares historia, målade å de dubbla dörrarne. Inskrifterna äro plattyska. På norra sidan af kyrkan ett litet altare med tvenne helgonbilder, SANCTA CLARA och SANCTA URSCILIA[1]). Peringsköld.

Åland. Målningarne voro öfverrappade år 1829. Peringsköld har antecknat en inskrift, utan att angifva hvar i kyrkan den fans:

Virgo salutatur
inupta manens gravidatur.
Emit a tristi
baratro nos passio Christi.
Absque dolore paris
virgo maria maris[2]).

---

[1]) Att namnen äro skrifna med majuskler, bevisar icke nödvändigt, att bilderna äro synnerligen gamla. Mot sista slutet af medeltiden upptog man åter majuskler, något olika de äldre och ofta blandade med minuskler. Peringsköld säger, att Claras bild håller i handen en pil och att hon har samma attribut på altartaflan, under det att Ursula håller i händerna en bok och ett rökelsekar samt har ett nunnekläde öfver hufvudet. Detta beror tydligen på en förvexling. Nunneklädet kan icke tillkomma någon annan än Clarissornas stammoder S:t Clara, som vanligen afbildas med ett ciborium i handen (det s. k. rökelsekaret). S:t Ursula dödades, enligt legenden, af ett pilskott och pilen är derföre hennes attribut.

[2]) »Jungfrun helsas; förblifvande ogift är hon hafvande. Christi lidanden har förlöst oss från den sorgliga afgrunden. Utan att besväras

Det är kanske troligast att inskriften funnits å ett altarskåp, så vida icke de särskilda verserna förekommit på olika ställen bland målningarne[1]).

Om vi ordna dessa målningar efter tiden, då de utfördes, få vi följande resultater:

1. Erkebiskop *Nils Alleson* (1292—1305).

1. Estuna 1298.

2. *Olof Larsson* (1431—1438).

1. Tensta 1437.

3. *Nils Ragnvaldsson* (1438—1448).

1. Ekeby.
2. Fundbo 1443.

4. *Jöns Bengtsson* (1448—1468).

1. Alunda 1465.
2. Björklinge 1468?.
3. Bälinge.
4. Börstil.
5. Danmark.
6. Erntuna.
7. Estuna.
8. Fundbo 1453.
9. Giresta.
10. Håtuna.
11. Lena 1448—1452.
12. Löfstad, Ö. 1468.
13. Rasbo 1453.
14. Ryd, Ö. 1449 (en del).
15. Skuttunge.
16. Spånga.
17. Gamla Uppsala.
18. Vadsunda.
19. Vaksala.
20. Vallentuna.
21. Vendel 1451.

af en man föder du, jungfru Maria». Ett altarskåp med en rad af sådana verspar, syftande på skåpets bilder, finnes i Kila kyrka (Vestmanland).

[1]) De för dessa uppgifter citerade källor äro: Peringskölds Monumenta Upplandica och materialsamling till fortsättningen (förvarad i Kongl. Bibliotheket), Hadorphs reseanteckningar, sammanbundna med den föregående samlingen, Ekdahls berättelse om sin resa i Norrland (i Kongl. Akademiens archiv). När jag anför min sagesman, får han uppbära ansvaret för uppgifternas riktighet och särskildt för inskrifternas återgifvande, hvilket icke alltid synes vara fullt noggrant. Tyvärr är det i de flesta fall nu för sent att kontrollera.

5. *Jakob Ulfsson* (1469—1514 † 1522).

1. Björklinge 1469?.
2. Bro 1471.
3. Bälinge.
4. Danmark.
5. Ed 1487.
6. Elfkarleby 1489?.
7. Frötuna 1503.
8. Giresta.
9. Hageby 1470—1503.
10. Harg 1514.
11. Jumkil 1470—1503.
12. Kalmar 1485.
13. Knutby 1470—1503.
14. Lagga.
15. Litslena.
16. Odensala.
17. Ramsta 1470—1503.
18. Staby.
19. Tolfta.
20. Trefaldighetskyrkan i Uppsala.
21? Vessland.
22. Viksta 1503.
23. Åkerby.

6. *Gustaf Trolle* (1514—1517).

1. Faringe 1515.
2. Film (kanske).
3.? Lillkyrka (1512—1527).

7. *Konung Gustaf I.*

1. Delsbo 1530—40.
2. Forssa (en del) 1530—40.
3. Hassela 1530—40.
4. Hökhufvud.
5. Järfsö.
6. Skefthammar 1534.
7. Gamla Uppsala.
8. Valö.

8. *Från icke uppgifven tid; ganska många likväl troligen från erkebiskop Jakobs*[1]).

1. Almunge.
2. Alnö.
3. Balingsta.
4. Börje.
5. Carlskyrka.
6. Dalby.
7. Dannemora.
8. Edebo *[2]).
9. Enånger *.
10. Forssa (en del) *.
11. Herkulberga *.
12. Hernevi.

---

[1]) Vid namnen å de kyrkor, som troligen blifvit målade under erkebiskop Jakobs tid, är här fogad en *. Samma tecken kunde säkert sättas vid ännu flera.

[2]) Kanske målad under konung Gustafs tid.

13. Hille *.
14. Hållnäs.
15. Häfverö *.
16. Kungs Husby *.
17. Ytter-Lännäs *.
18. Markim.
19. Morkarla.
20. Munsö.
21. Rasbokil.
22. Rogsta.
23. Rö.
24. Skön.
25. Solna.
26. Svingarn *.
27. Söderby *.
28. Tegelsmora *.
29. Täby *.
30. Vada.
31. Väddö.
32. Åker, Vester- *.
33. Åland.

Total-summan blir således 92, men vi måste komma i hog, att denna angifver icke antalet målade kyrkor, utan antalet af de gånger, då man målat å kyrkornas hvalf och väggar. Den föregående förteckningen, som torde kunna ökas ganska mycket, visar att delar af samma kyrka målats på olika tider.

Följande konstnärer arbetade inom erkestiftet:

1. *Albertus*, af okänd härkomst. Namnet angifver måhända snarare utländsk börd. Han kallas pictor, målare, men äfven en gång »perlstickare». Han målade Kumla kyrka i Vestmanland år 1482, Kalmar i Uppland 1485, Ed i Uppland 1487. Af hans arbeten återstå nu allenast Kumlamålningarne, men de äro ock tillräckliga, för att lära oss beundra konstnärens goda uppfattning af formerna, den fina grupperingen af färgerna — hvalfkuporna se ut, som om de voro öfverklädda med sammet — den lekande fantasien och figurernas förträffliga lif. Kumla-målningarne borde med det snaraste kopieras af en dertill kompetent person.

2. *Anders Eriksson* är väl, att döma efter namnet, en svensk. Han öfvertog från år 1465 att utföra en del af målningarne i Alunda kyrka. Ungefär vid samma tid (tyvärr kan man af årtalet icke läsa mer än mcdlx . .) målade han Skuttunge kyrka. Hans båda signerade ar-

beten äro sedan länge dolda under kalkrappningen, som visserligen borde borttagas.

3. *Johannes Iwan*, kanske troligast en utländing. Han utförde målningarne i Östra Ryds kyrka och arbetade sedan i Alunda, men öfverraskades af döden år 1465, när han hade fullbordat chormålningarne. Intet signeradt arbete finnes nu bevaradt. Teckningarne efter Ryd-målningarne, äro, såsom sades, klena.

4. *Johannes Rosenrodh* tyckes vara en tysk. Han målade Tensta kyrka år 1437. Hans verk är nu gömdt af hvitrappningen.

5. *Johannes Stenrath*, borgare i Lybeck, arbetade ett altarskåp, som Conrad Rogge skänkte Bälinge kyrka, år 1471.

6. *Johannes sculptor*, af okänd härkomst, arbetade altarskåpet i Östra Ryd år 1488.

7. *Jördanus*, af okänd härkomst, utförde år 1475 altarskåpet i Sollentuna.

8. *Lars*, borgare i Uppsala, målade Faringe kyrka år 1515. Hans verk är nu otillgängligt. Kanske densamme som

9. *Lars Germundsson*, hvilken år 1491 fullbordade altarskåpet i Lena.

10. *Lars Nilsson* i Enköping har snidat chorstolarne i Skuttunge 1500, kanske äfven i Enköping 1526 och Veckholm 1468?—1503. De sistnämnda skola vara synnerligen väl utförda.

11. *Magnus Svensson pictor*, sannolikast en svensk man, har snidat och målat ett altarskåp i Erntuna kyrka år 1523.

12. *Måns Gad* målade, sannolikt på 1530-talet, Delsbo, Forssa, Järfsö och kanske Hassela kyrkor i Helsingland. Han skref åtminstone svenska[1]).

---

[1]) Eget nog förekommer vid alldeles samma tid en underlagman i Helsingland med namnet Måns gad (bref från åren 1533—1541). Kan

13. *Nils Andersson pictor*, sannolikt en svensk man, arbetade år 1531 en predikstol i Odensala kyrka.

14. En *Petrus* biträdde Anders Eriksson i Alunda. Det var kanske samme man som

15. *Peter Jönsson molare*, sannolikt en svensk man, som målade Börstil, troligen under Jöns Bengtssons episkopat. Hans målning kan ej längre granskas.

Till dessa femton konstnärers namn, som i början af det förra århundradet voro kända och hvilkas arbeten man ännu då kunde studera, men som nu torde vara obekanta för de allrafleste, kan man lägga de namn, som under den senare tiden börjat åter omtalas, såsom

Anund, mannen med det svenska namnet, som utförde de ännu bevarade målningarne i Råda skepp år 1494, och som, enligt hvad jag hört uppgifvas, torde hafva utfört målningarne i Gökhem (Vestergötland) och

Håkan Gulleson maler, träsnidare och målare i Helsingland under första fjerdedelen af 1500-talet. Han har arbetat en Mariabild i Forssa kyrka, på hvilken han kallas HAAKON GULLESON I FLEGVM; en Anna-bild i Enånger (med inskriften JAAK HAAKEN GULLESON MALER och årtalet MVCXX = 1520), ett altarskåp i Tuna med bilder af S:t Nicolaus, S:t Lars och S:t Stefan (nu förvaradt i Enånger[1]). Kanske arbetade han äfven S:t Urbans bild i Hög, som invigdes år 1515.

Detta allt visar, att materialerna till vår medeltids konsthistoria icke äro få[2]), allenast man vill göra sig be-

det vara samma man? Denna fråga torde knappast kunna afgöras, förrän man finner ett bref af underlagmannen med sigillet bevaradt; man känner det bomärke, som målaren Måns begagnade.

[1]) Af Enångers- och Tuna-skåpen finnas fotografier i Kongl. Akademiens archiv (skänkta af Helsinglands Fornminnes-Sällskap). Af det förra finnes en temligen dålig afbilning i Ny Illustrerad Tidning för år 1867, s. 91. Den i sammanhang dermed förekommande uppgiften om Forssaskåpets förstöring är oriktig.

[2]) Med afseende på målarens stånd, bildningsgrad och sannolika härkomst, må anmärkas, att de latinska inskrifterna äro oftast mycket

svär att leta upp dem, samt derjämte, att denna konsthistoria icke ensamt har att sysselsätta sig med främmande konstnärers i Sverige eller för svensk räkning utförda arbeten, utan äfven med svenska mästares verk. Så mycket nödvändigare är det, att man åt detta studium egnar all möjlig uppmärksamhet, räddar det som kan räddas, återställer det som kan återställas.

Att döma efter teckningarne af Ryd-målningarne, var man år 1449 ännu icke långt kommen i fulländning. Magra ornamenter spela en stor rol, figurerna sakna lif. Det maner, som der förråder sig, herrskade ganska länge. Bromålningarne af år 1471 höra till samma typ, liksom Frötuna-målningarne af år 1503 samt dessutom de odaterade målningarne i Hille, Enånger, Ytter-Lännäs (enligt uppgift) och Tortuna i Vestmanland. För dessa målningar känner jag intet konstnärsnamn, men jag skulle tro att de, med undantag kanske af de äldsta, äro af svenskt ursprung. För att förtydliga charakteren af dessa målningar meddelar, jag här fig. 20 en bild af S:t Botvid[1]), och fig. 21 några ornamenter, från Hille kyrka[2]). Höjdpunkten bland målningarna af denna typ intaga, för så vidt jag får döma efter de prof, jag varit i tillfälle att se, Edebo-målningarna. Tyvärr äro de icke daterade. Då jag icke sett några af de kyrkomålnin-

Fig. 20. S:t Botvid. Hille kyrka.

dåliga och förråda nästan fullkomlig obekantskap med språket (jfr i synnerhet Söderby-målningarne). De svenska inskrifterna äro deremot vanligen korrekta.

[1]) S:t Botvid föranledde, enligt legenden, ett underbart fiskafänge genom kraften af sin bön, och han föll för ett yxhugg. Derföre afbildas han med fisken och yxan.

[2]) Att de i dessa målningar förekommande magra ornamenterna voro omtyckta och allmänt använda synes t. ex. deraf, att de förekomma å en genom sina perlbroderier dyrbar biskopsmössa, tillhörig Vesterås domkyrka.

gar, som utfördes under konung Gustafs tid, har jag intet att säga om deras större eller mindre slägttycke med Hille-Edebo-målningarne. Jag är dock benägen att tro, att de bilda en fortsättning af dessa. Kanske tillhöra Edebo-målningarne rent af konung Gustafs tid.

Af en helt annan charakter äro andra af de uppländska kyrkomålningarna. Till denna grupp höra pictor Alberts målningar (Kumla i Vestmanland), hit höra målningarne i Täby och Odensala (båda säkerligen utförda

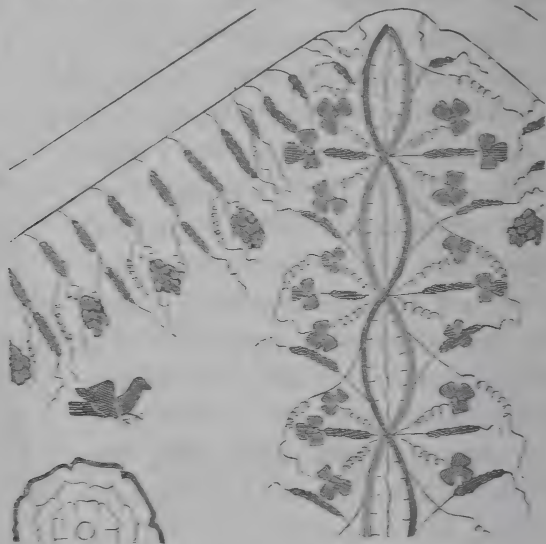

Fig. 21. Ornamentsmålning i Hille. Gestrikland.

af en hand), i de tre östra hvalfven af Söderby och de två östra i Häfverö (de tre hvalfven i den förra och det mellersta i den senare äro temligen säkert af en hand, ehuru icke af samma, som malat Täby); hit höra målningarne i Kungs Husby, i Floda i Södermanland o. s. v. För att gifva ett begrepp om dessa målningar, hade jag helst tagit prof från Kumla, men då detta icke lät sig göra, och då inga i detalj utförda teckningar af denna gruppens Upplandskyrkor finnas, har jag lånat några bilder från herr Lindbergs kopior af Floda-mål-

ningarna. Fig. 22—25 visa olika ornamentsmotiver. Ornamenterna äro här fria från den enformighet, som charakteriserar fig. 21, de ega tvärtom det yppigaste lif. Mjukt och ledigt slingra de sig in i hvarandra, som fig. 22 visar, och ega, utom de rena konturerna, en särdeles

Fig. 22.

Fig. 23.

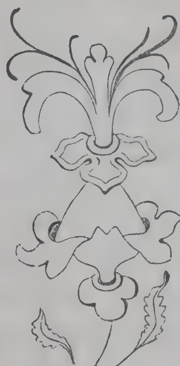

Fig. 24.

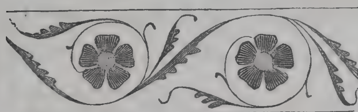

Fig. 25.

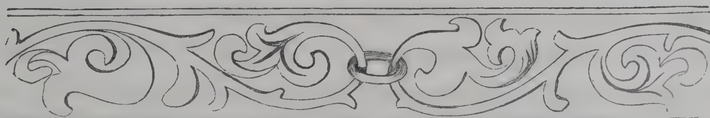

Fig. 22—25. Ornamentsmotiver från Floda. Södermanland.

lyckligt vald färg, vanligen en klart grön eller en mörkt brun med hvita midtpartier. I de smalare hvalfpartierna lyfter sig en slingrande stjelk, öfverst bärande ett blomhufvud, som fig. 23. Jag skulle icke tro, att man i någon kyrka bland en samling sådana blomhufvud finner tvenne

fullt lika hvarandra). För öfrigt skred artisten här gerna utöfver det vegetativa lifvets område; ur blomkalken framtittar en fogel, ett mennisko-ansigte, eller lyfter sig en bevingad engel. Fig. 24 och 25 visa olika

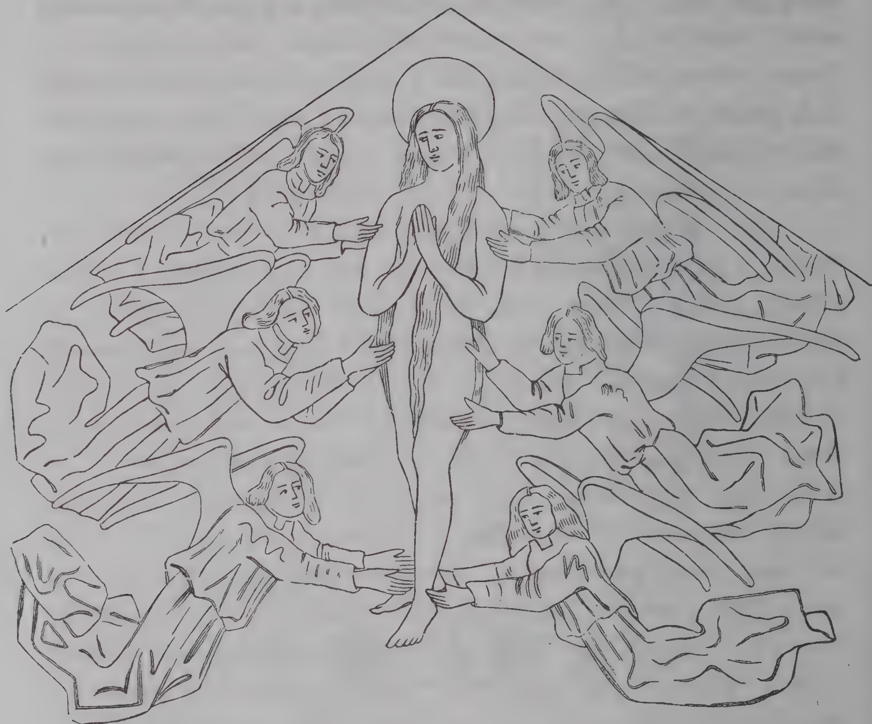

Fig. 26. Marias himmelsfärd [1]). Floda. Södermanland.

sätt att fylla smärre lister. Ornamenter af dessa slag finnas i den rikaste mångfald.

[1]) Bilden skulle äfven kunna framställa, hur S:t Maria Magdalena, under sitt ökenlif i södra Frankrike, lyftes af englarne i höjden att vederqvicka sig af de himmelska härskarornas sånger — således icke hennes himmelsfärd. Då alla attributer, som utmärka S:t Maria Magdalena här saknas, och då det är föga troligt, att man under det madonnedyrkande fjortonhundratalet skulle utelemna den tilldragelse, der Jungfrun allramest förherrligades och hvars minne dessutom firades inom kyrkan hvarje år med stor högtidlighet (den 15 Augusti), torde det vara rådligare, att benämna denna ofta förekommande, vackra grupp Jungfru Marias himmelsfärd.

Som prof på denna tidens och denna målningsgruppens figurteckning har jag valt framställningen af Marias himmelsfärd, fig. 26. Denna bild är ganska vanlig bland kyrkomålningarna och eger dessutom den fördelen, att man här ser, hur konstnären förstått sig på att behandla såväl den oklädda som den beklädda menniskogestalten. Trots vissa missteckningar, t. ex. af Jungfruns fötter, och trots stelheten i englaklädernas veck, eger det hela en renhet och ädelhet, som vitnar fördelaktigt om konstens tillstånd i Sverige på 1480-talet.

Med glädje må vi erkänna det som ett factum, att dessa vår medeltids målningar ega ett verkligt konstvärde. Men äfven den, som icke kan eller icke vill förstå detta, bör af ett annat skäl känna sig interesserad för dessa gamla minnen. De flesta af de uppländska kyrkomålningarne hafva tillkommit under erkebiskoparne Jöns Bengtssons och (i ännu större antal) Jakob Ulfssons tid, och man kan omöjligt underlåta att ställa denna konstens blomstring i sammanhang med de starka rörelser, som vid samma tid utmärkte det politiska lifvet. Det var en tid, full af partistrider. Man behöfver icke länge söka, för att finna, i hvilket förhållande denna konstblomstring står till de politiska partierna. Samma svenska ande, som förflyttade S:t Eriks bild i rikssigillet och på mynten, lät pryda kyrkornas väggar med bilder af svenska helgon, Erik, Henrik, Botvid, Stefan, Sigfrid, Birgitta, Katarina o. s. v. Och dessutom, för att icke lemna åt kommande forskare att tyda allenast bildernas språk, hafva vi ett vitnesbörd skrifvet med målarens svärta på kyrkväggens hvita kalkbeklädnad. De för mången främmande och otydbara bokstäfverna tala ett språk, som icke bör vara för oss främmande, ett jubel öfver den frid, som börjar knoppas, i det herr Sten råder för landet, och derjämte det kraftiga lystringsropet: »veten I folk, både när och fjerran, att

Sverige är herrligt genom sina riddersmän och sin allmoge». Så gifva oss dessa målningar en god hjelp för bedömande af den kraftige ande, som icke bäfvade för de moln, hvilka hopade sig icke minst 1485, då målar Albert skref dessa ord i Kalmar kyrka, utan som oförtrutet bragte sitt verk till fullbordan, så att Gustaf Eriksson omsider vard svensk konung i ett svenskt land.

Målningar förekomma vanligen å dörrarne till de med skulpterade bilder fylda altarskåpen, om hvilka jag hoppas vid ett annat tillfälle få framlägga några iakttagelser. Det är riktigast att samtidigt betrakta de snidade bilderna och målningarne, då de i de flesta fall utfördes af samma hand; men för att icke alldeles gå med tystnad förbi dessa målningar, som vid sidan af de större murmålningarne intaga en särskild plats, bifogar jag här tre figurer, tagna från altarskåp i Statens Historiska Museum. Fig. 27 är lånad från ena dörren till ett skåp, förr tillhörigt Öster-Åker i Roslagen, enligt inskriften, arbetadt i Lybeck år 1468. Sjelfva skåpet och de innersta dörrarnes insidor upptagas af snidade bilder. De enstaka figurerna äro ganska väl utförda, ansigtena äro arbetade med mycken omsorg och ega i rikt mått individuelt lif. Den här afbildade figuren, som vördnadsfullt sänker sitt hufvud, är en af Österns tre konungar, som hembär Barnet Jesus sina håfvor.

Fig. 27. Bild från en altarskåpsdörr 1468.

Fig. 28 och 29 äro tagna från en dörr till ett altarskåp, som fordom tillhört Frustuna kyrka i Södermanland. Att döma efter arbetet tillhör det tiden 1515

—1527[1]). Fig. 28 visar en man, som i de lyftade händerna för gisslet mot den vid pålen bundne Christus. Man ville under medeltiden åt alla, som medverkade till Frälsarens lidande, gifva ett synnerligen ondskefullt utseende, hvilket dock ofta stannade vid det groteska. I detta ansigte är äfven uttaladt, hvad medeltids-konstnärerna sträfvade efter, ett omätligt djup af hårdhet

Fig. 28.

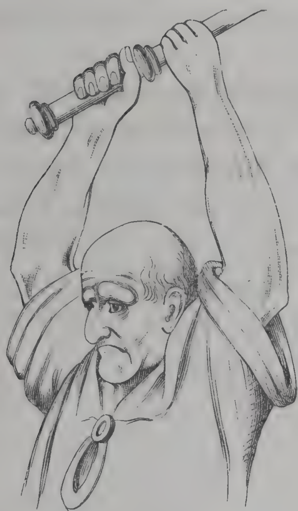

Fig. 29.

Fig. 28 och 29. Bilder från en altarskåpsdörr. 1515—1527.

och bitterhet; och dock äro anletsdragen icke vanstälda. Det ädla, regelbundna ansigtet, fig. 29, med det allvarliga, mycket stränga, ja hårda uttrycket, som derjämte i sitt allvar icke saknar en viss sorgbundenhet, tillhör Pontius Pilatus, som åser gisslingen.

---

[1]) Äfven detta skåp torde vara af utländskt arbete. Det norra sidoskåpet i Vesterås domkyrka är säkert ett arbete af samma skola, som arbetat Frustuna-skåpet. Det stora midtskåpet, som skänktes af herr Sten Sture d. y. och fru Christina, torde hafva samma upprinnelse. Det södra altarskåpet förråder ett skiljaktigt ursprung. Altarskåpet från Ed (Calmar Län) i Statens Historiska Museum tillhör samma tid (1526), men en annan skola.

De målade och skulpterade bilderna i detta skåp utgöra tillsammans en serie. Man ser der törnekröningen, hudflängningen (från hvilken fig. 28 och 29 äro lånade), ecce homo, korsbäringen, korsfästelsen, nedtagningen från korset, (de tre sista grupperna äro skulpterade), begrafningen (med en väl utförd bild af S:t Maria Magdalena), uppståndelsen samt den uppståndnes uppenbarelse för ett qvinligt helgon, troligen Birgitta. I midtpartiet finnes dessutom nederst en rad snidade scener från Christi barndom.

När jag besökte Frustuna kyrka vintern 1867, stod skåpet på orgelläktaren och de kyrkbesökande hade för sed att hänga hattarne å de mer framstående bland de skulpterade bilderna. Dörrarne voro aflyftade och målningarne å utsidan äro, genom vanvård, mycket skadade. Å dem afbildas, bland annat, Abrahams möte med Melchisedek samt S:t Gregorii messa, under hvilken Christus uppenbarar sig öfver altaret.

Till hvilken tid och hvilket folk böra de Svenska Hällristningarne hänföras?

Af

Bror Emil Hildebrand.

Det har länge varit kändt, att inom åtskilliga trakter i Sverige, företrädesvis i Bohuslän, finnas på släta bergytor inhuggna figurer af menniskor, djur, fartyg m. m., stundom enstaka, oftare sammanförda i grupper bildande stora taflor, fastän föga symetriskt ordnade. Ehuru i hög grad märkvärdiga, hafva likväl dessa fornlemningar först i senare tid blifvit föremål för mera noggrann undersökning och utförliga afhandlingar.

Pastorsadjunkten Axel Emanuel Holmberg utgaf år 1848 i Stockholm »Skandinaviens Hällristningar, arkeologisk afhandling», fyra häften i stort qvartformat med 46 plancher, och senast har den nyligen aflidne Professoren Carl Georg Brunius år 1868 i Lund utgifvit »Försök till förklaringar öfver Hällristningar med femton plancher.» [1]). Ehuru desse författare samlat materialerna för sina afhandlingar på gemensam grund, företrädesvis Bohusläns klippor, hafva de likväl, vid för-

[1]) Båda författarne hafva redan förut behandlat detta ämne, Holmberg i »Bohusläns Historia och Beskrifning», Uddevalla 1842—1845; Brunius i »Nordiska Fornlemningar», utgifna af J. G. Liljegren och C. G. Brunius, Stockholm I: 1823, och i hans Antiqvar. och Arkitekt. resa genom Halland, Bohuslän m. m. samt i den i Lund utgifna tidskriften Studier, Kritiker och Notiser.

söket att besvara den här ofvan framstälda frågan, kommit till helt olika slutomdöme.

Holmberg har, såsom resultat af den bevisning han framlagt, uppstält satsen, »att de Bohuslänska och, med få undantag, Nordens öfriga hällristningar ådagalägga, så väl genom sin utarbetning som sitt innehåll, att de äro förfärdigade af och vitna om ett folk, som begagnat sig af redskap och vapen af jern»; och efter ytterligare bevisning, till en del grundad på de Isländska sagornas uppgifter, kommer han till ännu närmare bestämning, »att ifrågavarande ristningar äro minnen af samma folkstam, som lemnat hjeltar åt nämnda sagor, och att tiden för dessa fornlemningars förfärdigande ligger inom den yngre perioden af Nordens hednatid». Denna period begränsas på ett annat ställe i samma afhandling ytterligare »mellan åren 500 och 900.» Hufvudskälet för hans antagande, att hällristningarne icke kunna tilläggas Nordens äldsta innebyggare, under den så kallade stenåldern, är hans öfvertygelse att de icke kunnat utarbetas med stenredskap. På grund af vapnens, särskildt svärdens form och saknaden af bronzålderns egendomliga ornamentstil, anser han hällristningarne icke heller kunna hänföras till bronzåldern, och detta så mycket mindre, som bronzredskap voro alltför dyrbara och föga tjenliga att användas till huggning i sten[1]). För öfrigt anser han hällristningarne vitna om en högre kultur, än man kan förutsätta hos ett med metallernas och särskildt jernets bruk obekant folk.

Professor Brunius bestrider den af Holmberg framstälda bevisningen, och påstår i främsta rummet, på grund af sin mångåriga erfarenhet i afseende på stens bearbetande för architektoniska ändamål, att hällristningarne kunnat utan svårighet tillvägabringas med blotta

[1]) Holmberg, Skand. Hällristningar, pag. 9, 12—14, 21, 74.

stenredskap, samt antager att de tillhöra stenåldern; likväl medgifvande att en eller annan ristning möjligen blifvit utförd med bronzredskap, ett medgifvande, hvilket äfven Holmberg vill låta gälla i afseende på ristningarne i Bredarörs eller det s. k. Kiviks-monumentets grafkammare.

Det är icke min afsigt, att här upptaga till pröfning de af dessa författare framlagda bevisningsgrunder för deras olika åsigter, hvilket förbjudes af det inskränkta utrymme, som i detta häfte af tidskriften återstår. Ännu mindre vill jag fästa mig vid de äfventyrliga försöken att, med åberopande af främmande, civiliserade och ociviliserade, folks verkliga eller förmenta mythologiska föreställningar, söka inlägga en mystisk betydelse i våra hällristningars figurer, hvilka synas mig vara alltför mycket realistiska, för att med fantasiens tillhjelp böra eller behöfva förklaras. Jag vill endast anföra några allmänna betraktelser, grundade på hällristningarnes beskaffenhet och innehåll — den enda tillförlitliga grunden för bedömande af deras ålder och härkomst, — samt derefter framlägga några i detta afseende upplysande iakttagelser, jag nyligen gjort på hittills okända fornlemningar af denna art inom Östergötland.

Betraktar man de talrika af Hrr Holmberg och Brunius offentliggjorda teckningarne, eller, hvad som är ännu bättre, sjelfva ristningarne på klipporna, hvartill jag fann tillfälle under ett besök i Bohuslän år 1867, så torde man nödgas erkänna, att dessa konstprodukter, hvarken i afseende på utförandet eller innehållet vitna om någon högre kultur. Det enda man lär kunna medgifva, är, att en och annan figur röjer någon händighet att bearbeta den hårda klippytan. Men att en utmärkt händighet eller arbetsskicklighet kan vara förenad med en lägre kulturgrad, derom bära en stor mängd af stenålderns och bronzålderns vapen, redkap och smycken

det mest afgörande vitnesbörd, för att icke tala om de många bevis, som i de ethnografiska museerna erbjudas, hemtade från vilda folkstammar i olika trakter af jorden. Deremot söker man förgäfves bland hällristningarne den smak i ornamentering och gruppering, som röjer sig i kulturfolkens arbeten. Man jemföre framställningarne på de förra med våra qvarvarande fornsaker från jernåldern, samt med figurerna och ornamenterna, som stundom träffas på våra runstenar, och den stora skilnaden faller uppenbart i ögonen. Aldrig ser man på nämnda, jemförelsevis yngre arbeten dessa råa, om naturtillståndet vitnande obscena teckningar af menniskofigurer, som på hällristningarne äro mycket vanliga. Med skäl kan äfven sättas i fråga, huruvida ett folk, som är bekant med bokstafsskrift — (och att denna, tvertemot Holmbergs påstående, i Sverige varit känd långt före kristendomens införande, är ovedersägligt), — skulle på samma gång kunna begagna sig af en så ofullkomlig bildskrift, för att åt efterverlden förvara minnet af tidens tilldragelser.

Dessa omständigheter anser jag redan tillräckligt vederlägga Holmbergs antagande, att hällristningarne tillkommit mellan åren 500 och 900, — en period, då Sveriges inbyggare stodo i beröring med främmande länder, icke blott sjelfve tillverkade smakfulla och ändamålsenliga arbeten, utan äfven voro rikligen försedda med sådana, hemtade från de antika kulturfolkens områden och från Orienten, samt reste minnesvårdar försedda med runskrift, stundom med figurer, vitnande om en utbildad ornamentsstil. Lika litet kunna hällristningarne anses tillhöra Sveriges jernbrukande befolkning under de fyra förutgående århundradena af vår tideräkning, då jordfynden vitna, att Nordbon äfven under denna tid haft beröring med söderns folk och gjort bekantskap med deras arbeten. För öfrigt måste man

antaga, att denna Nordens befolkning ursprungligen, redan vid skilsmessan från sina Ariska stamförvandter, medfört en kulturgrad, ojemförligt högre än den, om hvilken hällristningarne vitna.

Man har som bevis på hällristningarnes sena tillkomst anfört, att man på bergtaflorna ser teckningar af tama djur, till och med af plogens begagnande, således antydningar om boskapsskötsel och åkerbruk, hvilka antagas hafva varit okända för landets äldsta befolkning. Att detta antagande saknar grund, åtminstone hvad boskapsskötsel beträffar, torde väl nu mera få anses som en afgjord sak. Uti de gånggrifter, alltså stenåldersgrafvar, hvilka under min ledning undersöktes i Vestergötland åren 1863 och 1868, träffades bland vapen och redskap af sten, samt prydnader af bernsten, lansspetsar arbetade af ben af får samt af nötkreaturs refben, äfvensom hasben af häst, de sednare förmodligen begagnade som spetsar på spjutstången, vidare tänder af hund, af tamsvin och af vilda djur, försedda med ett borradt hål, för att bäras som prydnader[1]). Dessa fynd lemna afgörande bevis, att de ifrågavarande gånggrifternas byggare idkat boskapsskötsel, för hvilket ändamål de med klok beräkning valt den fruktbara, på silurisk grund hvilande Vestgötaslätten, den nu så kallade Falbygden. Huruvida de äfven haft åkerbruk, kan ännu icke afgöras. Men der hästen och nötkreaturet stått i menniskans tjenst, är icke otroligt, att jorden blifvit odlad. För öfrigt inskränker sig hällristningarnes antydning på åkerbruk, så vidt man af plancherna till ofvannämnda båda arbeten kan döma, till en enda figur, vid Tegneby i Tanums socken (Holmberg, tab. 6 och 7, fig. 17, Brunius tab. I, fig. 16), förutsatt att denna blifvit riktigt uppfattad och tecknad.

[1]) Se Antiqvarisk Tidskrift för Sverige, 1 Del. pag. 255 o. följ.

Holmberg har lemnat teckningar af djurfigurer (tab. 25 och 26, 37 och 38), i hvilka han trott sig se kamelen, noshörningen och sköldpaddan, deraf dragande den slutsats, att hällristarne tillhört vikingarnes stam, som under besök i södern gjort bekantskap med dessa djurslag. Det är dock fara värdt, att någon illusion ingått i dessa teckningar eller förklaringar. En häst eller annat djur med packning på ryggen kan under en oskicklig tecknares hand lätteligen få utseende af en kamel. Noshörningens horn har icke någon likhet med figurerna på dessa plancher. Sköldpaddan, om en sådan verkligen förekommer, skulle, enligt hvad senare tiders fynd visat, kunnat tecknas efter inhemskt original.

De flesta bland de afbildade hällristningarne vitna om sjöfart och strider. Fartyg af olika dimensioner, med eller utan besättning, förekomma allmänt. Dessa ristningar träffas vanligen på bergsluttningar vid insjöar och kärr eller dalgångar, hvilka i en aflägsen forntid bildat hafsvikar och sund, eller utgjort flodbottnar. Redan den omständigheten, att dessa insjöar och kärr nu mera äro högre belägna än hafvet, och att dalgångarnes botten under århundraden eller årtusenden burit gräs och odlarens skördar, vitnar att mycket lång tid förflutit, sedan här kunnat framgå sådana farkoster, som på de fordna strandklipporna blifvit afbildade, och att således dessa bergtaflors föreställningar icke hafva någon gemenskap med de vikingafärder, som i Isländska sagorna och andra våra skriftliga urkunder omtalas. Skeppens form och byggnad, så vidt man kan derom döma af de simpla teckningarne, lemna icke något afgörande bevis om deras ålder, då man icke känner i hvad mån den ena eller andra af de äldre folkstammarne förstod att bygga mer eller mindre ändamålsenliga fartyg. Utan svårighet skulle man ur Isländska sagornas beskrifningar på sjöhjeltarnes fartyg kunna framdraga

åtskilligt, som icke eger motsvarighet på hällristningarne. Deremot kan man icke undgå att bland hällristningarne finna fartyg, hvilkas form påminner om de fullkomligt liknande skeppsfigurer, som icke sällan träffas på fornsaker från bronzåldern[1]). Tydligt är äfven att i en aflägsnare tid, då landet var mera genomskuret af vatten, behofvet af fartyg, såsom medel för samfärdseln, var lika stort om icke större, än under den egentliga vikingatiden.

Framför allt synes dock vapnens form böra kunna gifva säkraste ledningen för att afgöra frågan om hvilken tidsålder hällristningarne tillhöra.

De vapen, som på Holmbergs och Brunii plancher talrikast förekomma i kämparnes händer, äro spjutet och yxan, således vapen, som begagnats både under sten-, bronz- och jernåldern. Men att af dessa ofullkomliga teckningar bedöma huruvida det på stångens ända fästade spjutbladet varit af sten, bronz eller jern, är omöjligt. Liknande former kunna uppvisas från alla tre åldrarne. Yxan är antingen jemnbred öfver nacken och eggen, hvilken form, af samma skäl, icke lemnar någon upplysning, eller ock är eggen utsvängd åt båda kanterna. Den sednare formen förekommer både under bronz- och jernåldern. Äfven flintmejslar träffas ofta med bred utsvängd egg, ehuru kanterna icke äro afrundade så som på en del af hällristningarnes figurer.

Vigtigare äro de på dessa teckningar förekommande sköldar och svärds-slidor. Sköldarne, med en centralpunkt omgifven af concentriska ringar, hafva motstycken bland bronzålderns fornsaker. Svärd förekomma högst sparsamt på de båda författarnes plancher, och aldrig

---

[1]) På Holmbergs planch, tab. A & B äro afbildade tvenne bronzknifvar med liknande skeppsfigurer, inristade på ena sidan. Andra kunna ses i Worsaae, Nordiske Oldsager i det Kongl. Museum i Köpenhamn, 2:a upl., pag. 36, samt i Statens Historiska Museum.

med parerstång. På Holmbergs planch 14 och 15, fig. 37, har man velat se en sådan i det tvärstreck, som utgår åt ena sidan på ett svärd, hållet af en menniskofigur; men denna teckning har icke ringaste likhet med parerstången på de jernsvärd, som begagnades under hedniska tiden. På många menniskofigurer förekommer en teckning, som icke kan föreställa annat än ett sidogevär eller en svärdsbalja. Att sådana begagnats af stenålderns krigare är icke antagligt. Deremot begagnades svärdsskidor både under bronz- och jernåldern. Pilbågen ses på ett par ställen; men detta vapen har begagnats under alla tre perioderna och lemnar således icke någon upplysning om åldern. På Holmbergs planch tab. 37 och 38, fig. 126, äro tecknade två figurer, hvilka han ansett vara sporrar. Sannt är att den ena figuren liknar vår tids sporrar, men just derför torde man böra antaga att hällristaren har aftecknat något helt annat föremål. Den andra figuren liknar icke någon tids sporrar.

Så mycket vigtigare upplysningar lemna de vapenbilder, som förekomma bland några nyligen upptäckta hällristningar i Östergötland, af hvilka jag ansett mig böra meddela en kort beskrifning, upplyst af teckningar.

Under en forskningsresa i nämnda landskap år 1867 sammanträffade jag händelsevis med Hr Fabrikören v. Schmalensée, som berättade att han på sin landtegendom Ekensberg sett skeppsfigurer uthuggna på en klipphäll. Med anledning af denna underrättelse reste jag några dagar derefter ut till nämnda egendom, belägen i Östra Eneby socken, Bråbo härad, nära sjön Glan, och förnyade senare på året mitt besök. På en låg, något sluttande klippa, helt nära gårdens åbyggnader, fann jag icke blott flera skeppsfigurer, utan äfven vapen, de sednare icke burna af menniskor, utan isolerade inhuggna i den släta berghällen, nedanför hvilken en sank

äng sträcker sig fram till den omkring 2000 alnar aflägsna insjön, hvars vatten fordom sannolikt gått ända upp till klippan. Genom Hr v. Schmalensées välvilliga försorg att skaffa en gipsarbetare från Norrköping, fick jag tillfälle att låta taga afbildningar af några bland

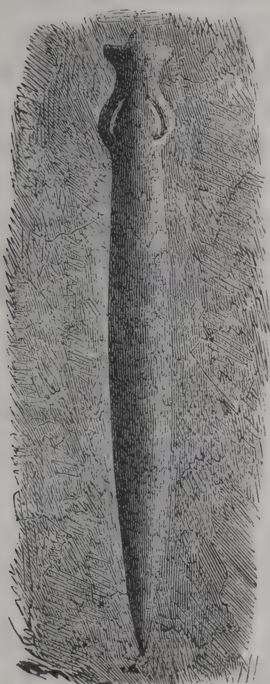

Fig. 1. Svärd; hällristning.

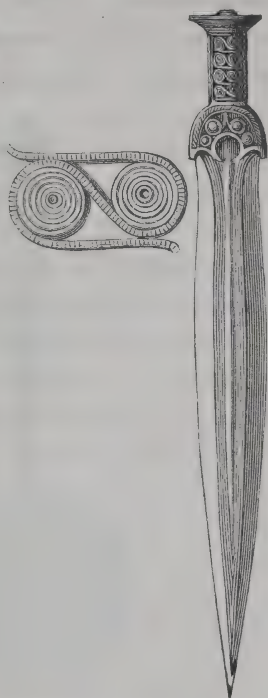

Fig. 2. Bronzsvärd i Stockh. Museum.

de vigtigaste figurerna, hvilka gipstaflor nu förvaras i Statens Historiska Museum.

Genast vid de första stegen på berget träffade ögat figuren af ett enstaka svärd (se ofvanstående fig. 1), 4 fot 4 tum långt, hvars klinga, bredare på midten (4 tum) afsmalnar mot spetsen. Fästet, som är mycket kort, omsluter klingans andra ända, utan tecken till parerstång. Man kan icke misstaga sig, om hvilken tid detta svärd tillhör. Det är endast under bronzåldern vi återfinna

typen för detsamma. Man jemföre t. ex. det vid sidan (fig. 2) tecknade bronzsvärdet eller någon af figurerna på pag. 30 i Worsaaes förut citerade verk, Nordiske Oldsager etc., eller de många bronsålders-svärden i Statens Historiska Museum.

Ett mindre svärd af liknande form, 2 fot 0,5 tum långt, med fäste af samma form (fig. 3).

Ett svärd (fig. 4) af liknande art, 2 fot 2,7 tum

Fig. 3. Svärd; hällristning.

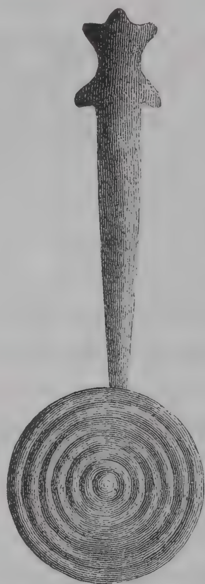

Fig. 4. Svärd och sköld; hällristning.

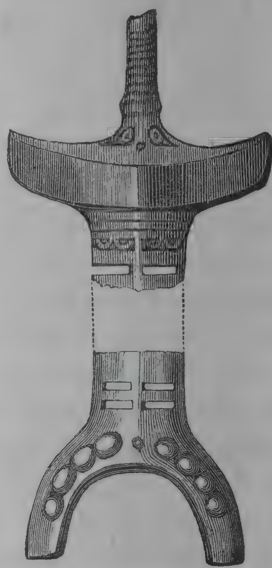

Fig. 5. Svärdsfäste af bronz i Stockholms Museum.

långt, hvars spets skjuter under en rund sköld, som har 6 concentriska ringar omkring centralpunkten. Svärdets fäste är i någon mån olika de båda föregående och påminner närmast om en yngre form bland bronzålderns svärdsfästen, anträffad både i Sverige och Danmark. Se t. ex., hvad formen på fästets öfra ända beträffar, närstående teckning af ett svärdsfäste (fig. 5), funnet, bland en mängd andra saker från bronzåldern, vid Wattholma bruk i Uppland år 1833 (Inv. N:o 612), samt, med

afseende på fästets nedra ända, afhandlingen »Från Jernåldern» af O. Montelius, 1 häft. pag. 24, och figuren 137, pag. 31, på Worsaaes afbildningar. Denna form på fästet tillhör utan tvifvel bronsålderns senare tid. Skölden, som håller en fot i diameter, påminner med sina concentriska ränder om bronsålderns sköldar (se t. ex. fig. 206, pag. 44, i Worsaaes citerade verk.

Ett parti af berget, innehållande ett fullständigt fartyg samt delar af tvenne andra. (Se den bifogade planchen 3). Det fullständiga fartyget håller i längd vid botten 7 fot 3,5 tum. I fören och aktern äro uppstigande, utåt böjda stammar, mellan hvilka afståndet är 7 fot 4,8 tum. Rodert i aktern är tydligt. Längs åt öfra kanten eller relingen går en rad af jemnstora, något ovala kulor, som kunna antagas beteckna fartygets besättning, eller sköldar eller annan prydnad. På sidan ses 19 temligen symetriskt anbragta runda kulor (hålor) i det genom linier begränsade akterpartiet. På den återstående delen af fartygets sida förekomma några få dylika kulor jämte ornamenter af dubbelspiraler. Öfver och under fartyget ses en djurfigur, som måhända skall vara en häst, en rund sköld med 3 concentriska ränder, runda kulor och obestämbara figurer, hvilka möjligen kunna antagas föreställa lösryckta delar af förstäfven till fartyg[1]). Ofvanför det stora fartyget ses vidare ett annat, ofullständigt fartyg med kulor längs relingen och på sidorna, till en del satta i vinklarne, bildade af en zigzag-linea. Nedanför det stora fartyget framkommer fören af en annan farkost, med 11 figurer, hvilka tydligen föreställa fartygets roddare eller besättning.

En grupp af 16 mansfigurer, af hvilka dock den främste är något otydlig, i en rad. De tre

[1]) En bland dessa figurer har likhet med handgrepen på de vid Rönninge på Fyen anträffade guldskålarne från bronsåldern. Se A. P. Madsen, Afbildninger af Danske Oldsager og Mindesmærker, XI og XII Heft.

första äro temligen små (4,7—6,5 tum) den fjerde längst (10 tum), derefter aftager längden, den siste är 6 tum hög. Hela radens längd är 3 fot 3,5 tum. Figurerne äro tecknade på det råa sätt, som så ofta förekommer på de Bohuslänska hällristningarne, och lemnar således ett bevis att dessa ristningar äro af beslägtadt ursprung. Under denna rad ses ett upp- och nedvändt fartyg, 1 fot 7 tum långt. Ofvanför raden en svagt tecknad rund sköld med concentriska ränder, 4,5 tum i diameter.

Fig. 6. Hällristningar.

Isolerade ornamenter (fig. 6): en oval sirat, bildad af två sammanfogade enkla spiraler inom en tredubbel ram af breda ränder. Längd 8,2 tum; bredd 6 tum. Derunder en dubbelspiral, bildad af tre linier. Längd 5,2 tum.

Huggningen är med omsorg gjord, figurerne, somliga ända till ½ dec.-tum djupa; botten är konkav, finhuggen, men icke slipad.

Betraktar man alla dessa svärd, sköldar, spiralornamenter, och frågar, hvilken tidsålder de antyda, så kan svaret icke blifva annat, än — *Bronzåldern.*

Den andra frågan torde blifva: Äro Sveriges öfriga hällristningar af samma art som ristningarne vid Ekensberg, och kunna således de bevis, dessa sednare lemna, anses bestämmande i afseende på åldern i allmänhet af denna bildskrift i vårt land?

Jag anser denna fråga böra med ja besvaras, på grund af den öfverensstämmelse, som i många väsentliga stycken finnes mellan hällristningarne i östra och vestra Sverige. Den på Bohusläns klippor ofta förekommande

råa teckningen af manliga figurer finnes äfven här, — en med afseende på folkets kulturgrad icke ovigtig omständighet. Fartyg äro mycket allmänna och träffas stundom fullkomligt lika i vidt skilda trakter. Så t. ex. är relingens garnering med klotformiga eller aflånga figurer ofta sedd i Bohuslän. Fartyg med rader af kulor längs midtsidan finnas hos Holmberg tab. 13, (Tanums socken Bohuslän), Brunius pl. IX: 1. Fyra dylika fartyg och ett annat, med enkla spiralsirater på sidan, finnas på en klippa vid Himmelstalund nära Norrköpings-ån i Östra Eneby socken, Östergötland[1]). Sköldar med en, två eller flera concentriska ränder omkring en midtknapp kunna ses hos Holmberg, tab. 13, fig. 36; tab. 29, fig. 88; tab. 39, 40, fig. 138; tab. 10, fig. 27; tab. 27, 28, fig. 76 (allt i Bohuslän); Brunius pl. XI, XIII och IV: 9. En spiralfigur, sådan som den här ofvan tecknade (fig. 6) finnes hos Holmberg, tab. 18, 19, fig. 52; tab. 22, 23, fig. 66 (Bohuslän); Brunius pl. I: 12. Den enkla spiralen förekommer hos Holmberg, tab. 31, fig. 96 (Bohuslän) samt i Östergötland, utom vid Himmelstalund, äfven i Resebro gärde i Löths socken[2]). Denna öfverensstämmelse äfven i enskilda delar vitnar, lika som karakteren af arbetet i allmänhet, att bildskriften på så väl vestra som östra kustprovinsernas klippor hör till samma tid.

Men fastän hällristningarne tydligt hänvisa på bronzåldern, återstår likväl ännu den frågan, huruvida de per-

---

[1]) Den nitiske forskaren i Östergötlands forntid, Hr Lev. Chr. Wiede, nu Kyrkoherde i Vestra Husby, har till Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademien, bland en stor mängd andra samlingar, inlemnat teckningar af Östgötska hällristningar, vid Himmelstalund (8 grupper), vid Herrebro i Bergs socken (3 grupper), i Rystads socken invid sjön Roxen (3 grupper); figurerna äro i allmänhet mycket enkla, mest fartyg, deribland ett med mast och flagga eller segel, cirklar med ett enkelt kors eller med 8 radier, kulor o. s. v.

[2]) Enligt uppgift af Wiede.

soner, som ristat dessa råa figurer, hört till den folkstam, som begagnade vapen och redskap af bronz, eller någon annan. Näppeligen lär väl kunna betviflas, att hällristningarne, åtminstone en stor del ibland dem, äro minnesvårdar af strider, utkämpade mellan landets invånare och grannar eller främlingar, som på sina fartyg trängt in på de vatten, hvilka omgifva eller i forntiden hafva omgifvit klipporna, der ristningarne blifvit inhuggna. Rimligtvis bör man väl antaga, att det varit de segrande, som ristat minnesteckningarne. I sådant fall är väl mest sannolikt, att de vapen, som afbildats, varit, icke segrarens, utan de besegrades, hvilka blifvit qvarlemnade och af de segrande uppsamlats som troféer. Vore detta antagande giltigt, så skulle deraf följa, att hällristningarne vid Ekensberg icke blifvit inhuggna af bronzåldersfolket, utan af personer, tillhörande en annan, i dessa trakter bosatt stam, som segrande försvarat sig mot en framträngande flock af nämnda folk[1]). Möjligt är dock att de angripande och försvarande varit stamförvandter, och således båda tillhört bronzåldersfolket. I detta afseende förtjenar anmärkas, att när de Bohusländska hällristningarne framställa strider, föra kämparne på båda sidor vanligen lika beskaffade vapen.

Om hällristarne icke tillhört bronzålderns folkstam, så måste de vara att söka, antingen bland Nordens urbefolkning, som ännu icke begagnade vapen af metall, utan af sten och ben, eller bland den senare inkomna jernålders-befolkningen. Skall jag välja mellan dessa båda ytterligheter, så måste jag, på grund af de anmärkningar, jag här ofvan framstält mot Holmbergska åsigten, anse riktigare att hänföra hällristningarne till

---

[1]) Både i Bohuslän och Östergötland finnas grafvar från bronzåldern. Det är således förklarligt att vapen och strider från denna tidsålder blifvit på klipporna inom dessa landskap afbildade.

stenåldern än till jernåldern. Jag kan väl icke för egen del med säkerhet bedöma, huruvida Brunius har rätt i sitt påstående, att dylika ristningar kunnat utföras med endast stenverktyg. Men jag anser detta mycket sannolikt, då det är allmänt kändt med hvilken utomordentlig skicklighet stenåldersfolket bearbetat den hårda flintan och borrat hål genom yxor af diorit och andra hårda stenarter. Den försäkran Hr Brunius afgifvit har dessutom genom särskildt experiment blifvit på ett öfvertygande sätt bekräftad[1]). Man har också i grafvar, som tydligen tillhört stenåldern, funnit stenblock med ristningar af stridsyxor, som fullkomligt likna stenålderns, och som hafva motsvariga figurer bland några af Bohusläns hällristningar. Så t. ex. i en stenåldersgraf vid Locmariaker i Bretagne, der Hrr Lefebvre och Réne Galles träffade i en grafhög, på 30 fots djup ifrån toppen, en grafkammare, innehållande en stor mängd yxor och andra saker af åtskilliga stenarter, täckt med en

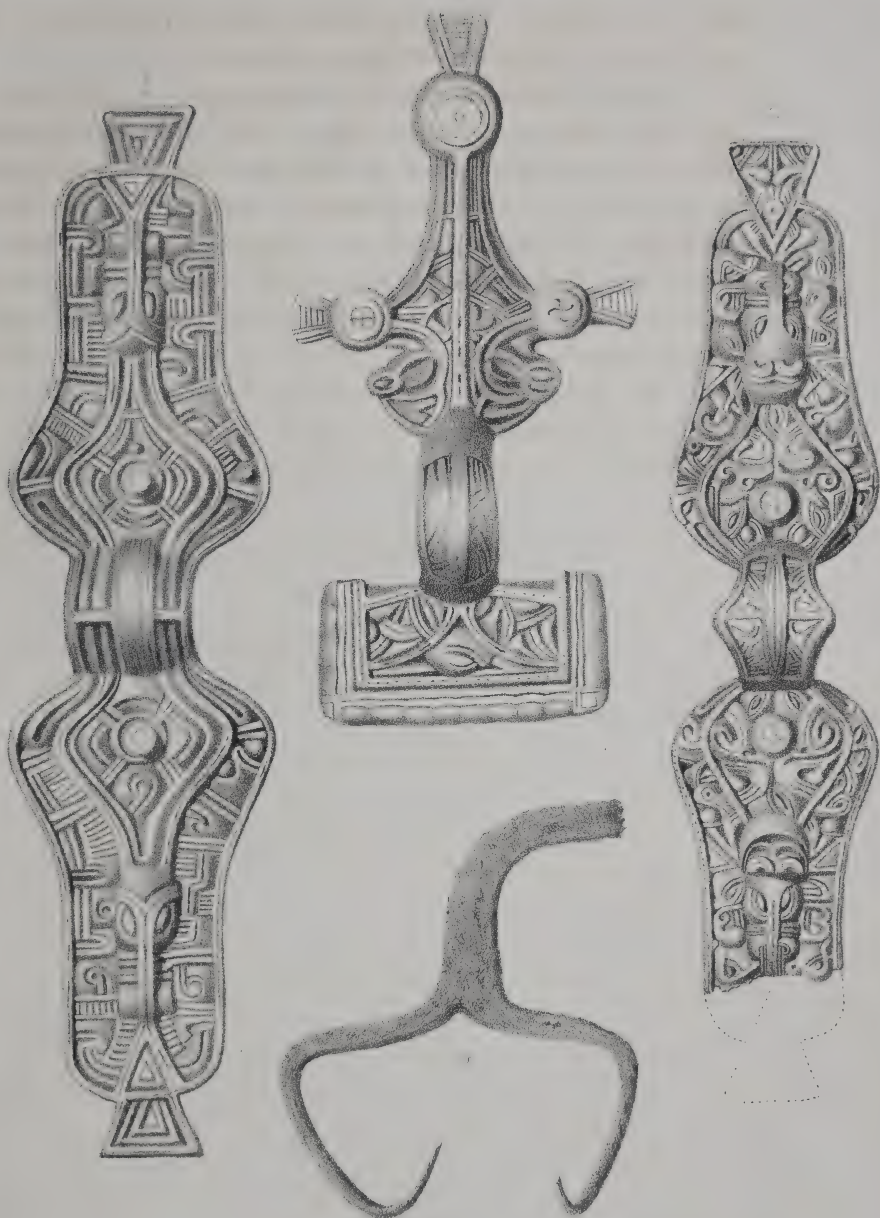
[1]) Hr J. Y. Simpson, i dess arbete, Archaic Sculpturings of Cups, Circles &c. upon Stones and Rocks in Scotland, England & other Countries (Edinburg 1867 i 4:o), anför, pag. 140, följande, i detta afseende upplysande berättelse: »In the Edinburgh Antiquarian Museum there is a block of grey Aberdeen granite from Kintore, forming one of the sculptured stones of Scotland, and containing upon one side two crescents &c. — — — On the back of this hard granite Mr Robert Paul, the doorkeeper of the Museum, tried for me the experiment I allude to, and cut, in two hours, two-thirds of a circle with a flint and wooden mallet. The flint used was about three inches long, an inch in breadth, and about a quarter of an inch in thickness. The circle which he sculptured with it in the granite was seven inches in diameter; and the incision itself was nearly three quarters of an inch broad, above a quarter of an inch in depth, and very smooth on its cut surface. In hewing out the circle with the flint, its sharp tips from time to time broke off, but another sharp edge was always immediately obtained by merely turning the flint round.» Författaren tillägger i en not: »Mr Stephens, in his »Incidents of Travel in Central America», suggests that the stones elaborately sculptured at Copan and elsewhere may have been carved with pieces of flint or obsidian» (London edition of 1842, vol. 1, p. 154 &c.).

häll, på hvilken voro inhuggna yxor, fullkomligt lika stenålderns, fästade i krokiga träskaft[1]).

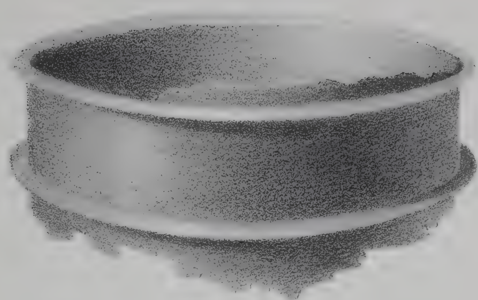
Någon närmare tidsbestämning i afseende på hällristningarnes ålder är ännu icke möjligt att lemna. Måhända skall geologien en dag öfver denna fråga sprida ett ljus, som arkeologen förgäfves söker. Det må endast anmärkas, att sjön Glan nu ligger 70 fot högre än Östersjön. Antager man att denna insjös vattenyta stod i niveau med Östersjöns den tid, då de på Ekensbergs klippa afbildade fartygen, hvilka synas hafva varit för stora att släpa öfver land, dit inträngde, så måste, ifall man icke kan bevisa att en partiel landhöjning egt rum, en mycket betydlig ålder tilläggas dessa fornlemningar.

---

[1]) Se J. Y. Simpsons nyss citerade arbete, pag. 134, och pl. XXX, fig. 3.

C. F. Lindberg Del.

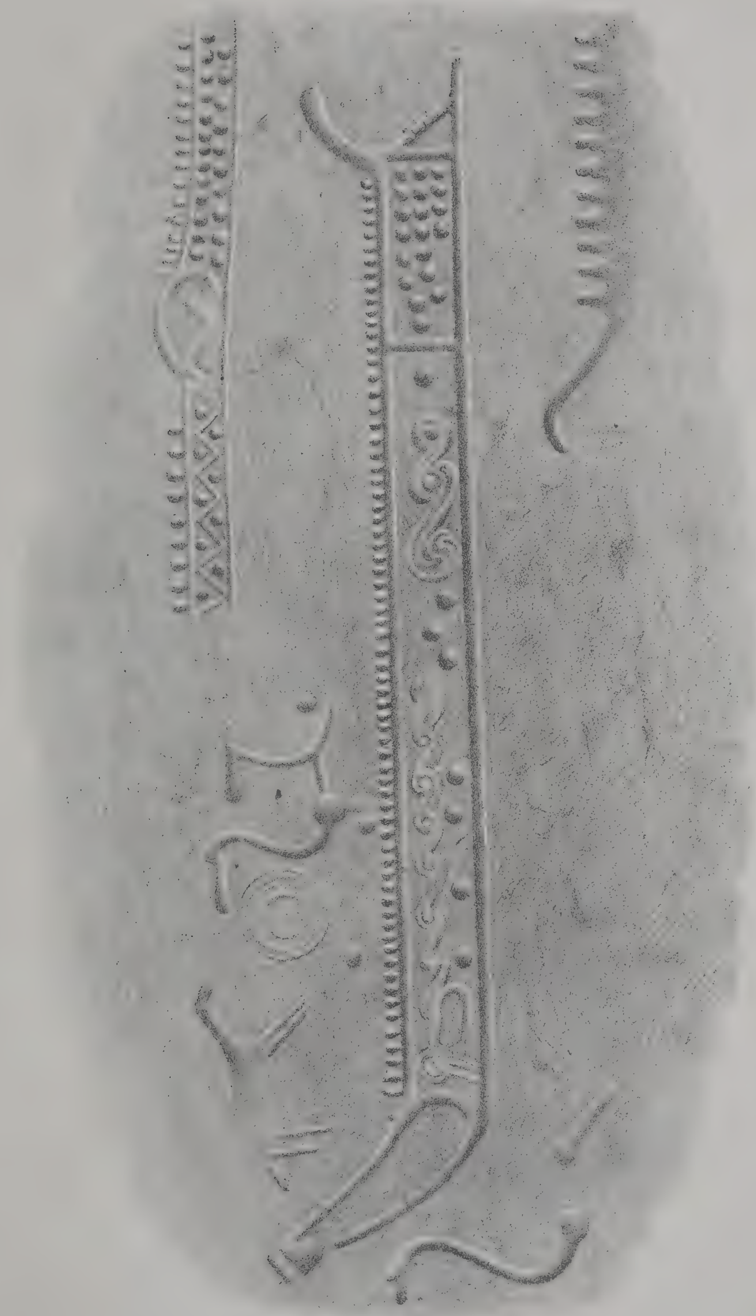

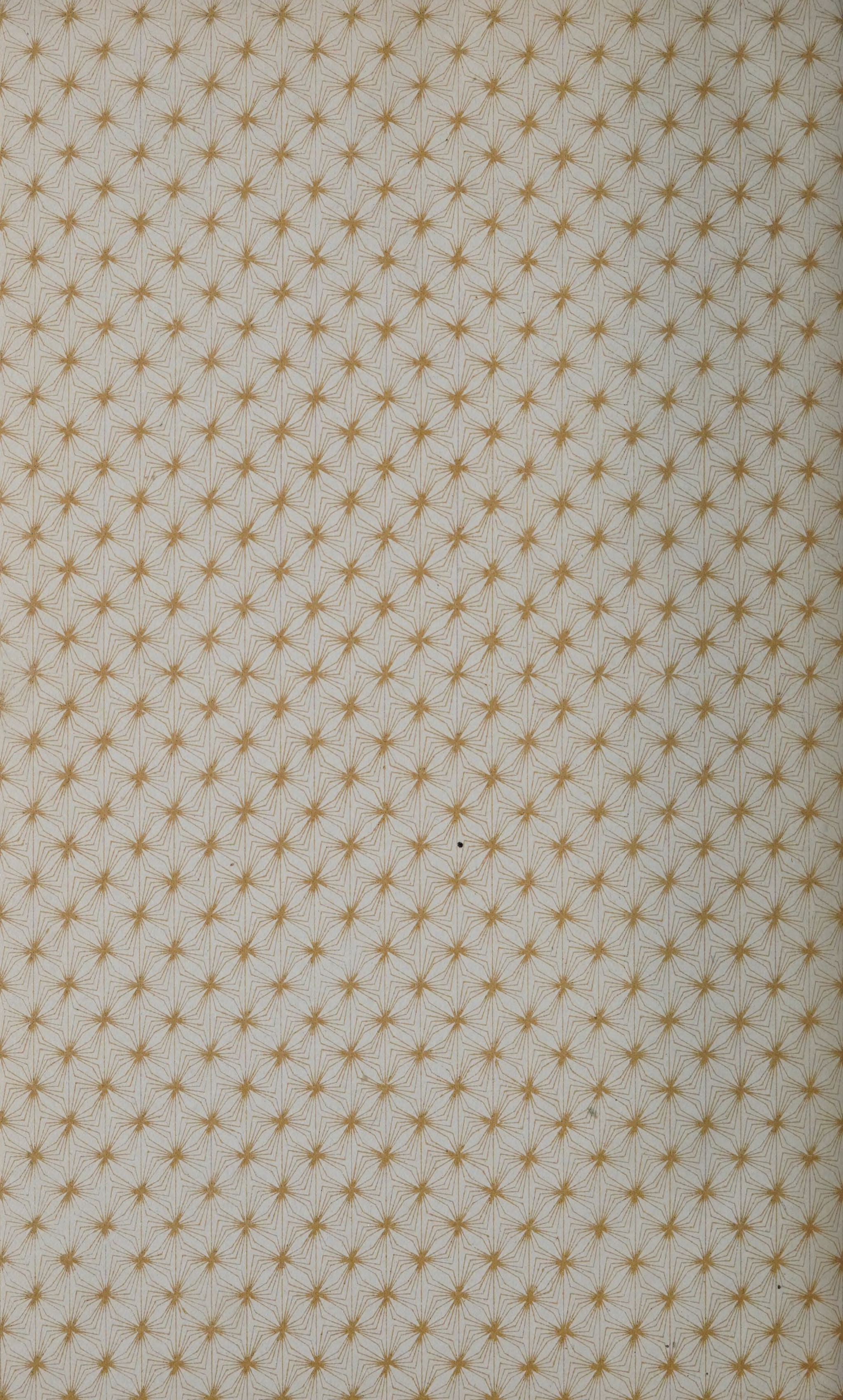

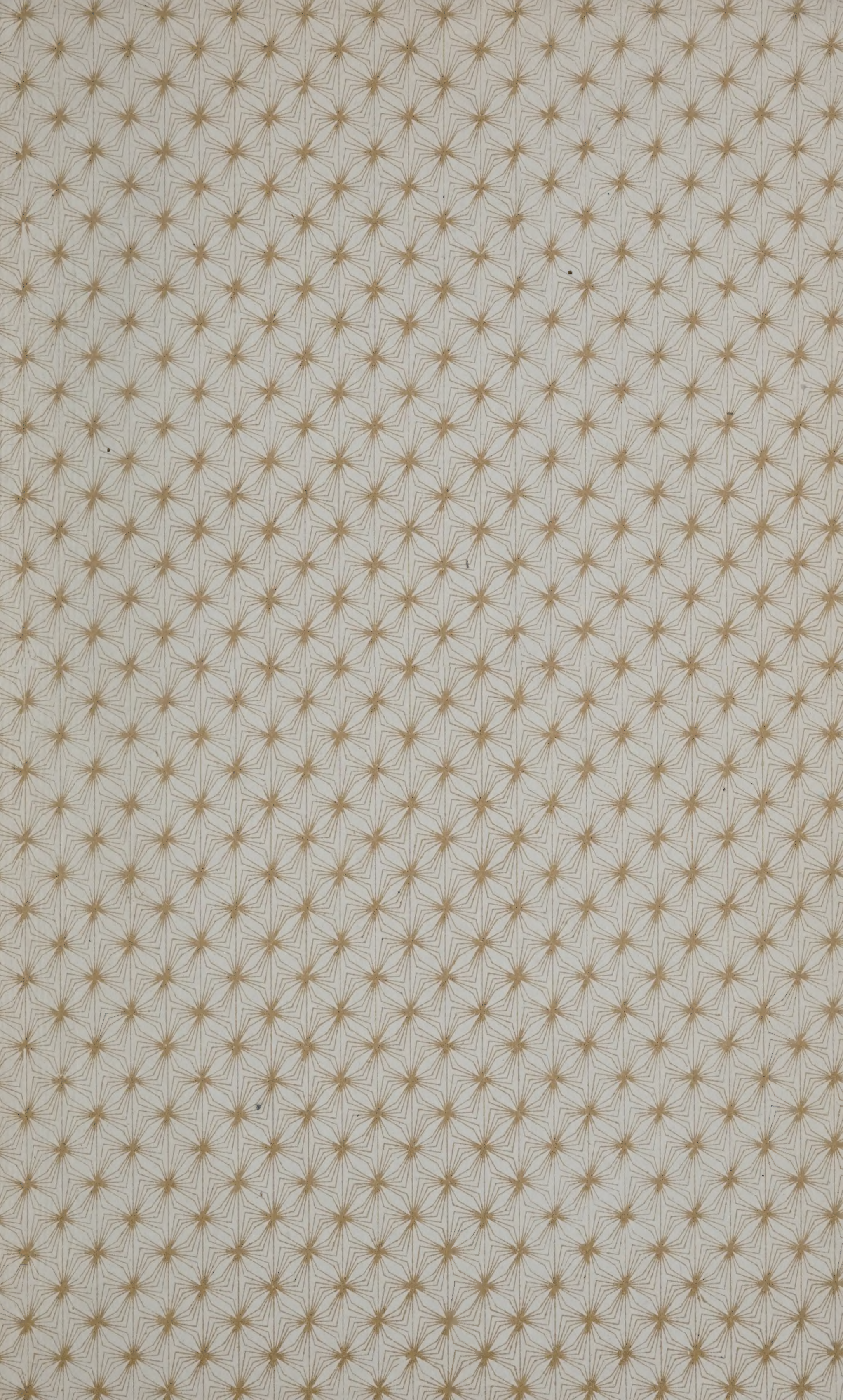

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 126337473